

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Hytönen, Kirsi-Maria; Malinen, Antti; Salenius, Paula; Haikari, Janne; Markkola, Pirjo; Kuronen, Marjo; Koivisto, Johanna

Title: Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Hytönen, K.-M., Malinen, A., Salenius, P., Haikari, J., Markkola, P., Kuronen, M., & Koivisto, J. (2016). Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita, 2016:22. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto

Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983

KUVAILULEHTI

Julkaisija	Päivämäärä
Sosiaali- ja terveysministeriö	6.4.2016
Tekijät	Toimeksiantaja
Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto	Sosiaali- ja terveysministeriö
	HARE-numero ja toimielimen asettamispäivä
	-

Muiston nimi

Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983

■ Selvityksen tavoitteena oli saada käsitys suomalaisen lastensuojelun sijaishuollossa tapahtuneista kaltoinkohtelusta ja väkivallasta ensimmäisen lastensuojelulain aikana (1937–1983). Tavoitteena oli 1) tuottaa tietoa kaltoinkohtelusta ja väkivallasta, niiden luonteesta ja niiden ilmitulon ja puuttumisen mekanismeista, 2) tuoda näkyviin kaltoinkohtelu ja osoittaa sen hyväksymättömyys sekä 3) luoda rakenteita ja käytäntöjä, joilla lastensuojelun sijaishuollossa vältettäisiin aiemmin tehdyt virheet.

Selvitystyössä haastateltiin 299 henkilöä, joista suurin osa oli itse perhehoidossa, lastenkodeissa tai koulukodeissa kaltoinkohtelua kokeneita. Mukana oli myös muutamia lastensuojelun parissa työskennelleitä tai muulla tavoin asiaa sivusta seuranneita henkilöitä. Suurin osa haastatelluista oli syntynyt vuosina 1945–65. Haastattelut toteutettiin ja aineisto käsiteltiin laadullisella analyysillä tarkkojen eettisten periaatteiden mukaisesti. Lisäksi perehdyttiin aikalaistoimijoiden tuottamiin kirjallisiin lähteisiin ja lastensuojelulain soveltamista koskeviin asiakirjoihin.

Haastatelluilla oli kokemuksia ruumiillisesta ja seksuaalisesta väkivallasta, perustarpeiden eli ruoan tai terveydenhoidon laiminlyönnistä sekä monenlaisesta nöyryyttämisestä. Väkivalta oli sekä aikuisten että toisten lasten tekemää, ja sitä esiintyi kaikissa sijoitusmuodoissa. Nämä kokemukset ovat vaikuttaneet haastateltujen itsetuntoon ja kehitykseen.

Lastensuojelussa on selvityksen mukaan kiinnitettävä erityistä huomiota lapselle kertomiseen ja lapsen kuuntelemiseen häntä koskevissa asioissa. Sijoituspaikkoja tulee valvoa ja kaltoinkohteluun puuttumisen välineitä kehittää. Lasta tulee tukea siirtymisissä aikuisuuteen. Lainsäädännön kehittyessä sijaishuollon epäkohtien korjaamista koskevien suositusten toteuttamista ja vaikutuksia pitää seurata.

Asiasanat

Lastensuojelu, sijaishuolto, koulukodit, lastenkodit, perhehoito, kokemus, kaltoinkohtelu, väkivalta

Sosiaali- ja terveysministeriön
raportteja ja muistioita 2016:22

Muut tiedot
www.stm.fi

ISSN-L 2242-0037
ISSN 2242-0037 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-00-3806-9
URN:ISBN: 978-952-00-3806-9
<http://urn.fi/> URN:ISBN: 978-952-00-3806-9

Kokonaissivumäärä
190

Kieli
suomi

SOSIAALI- JA
TERVEYSMINISTERIÖ

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Datum	
Social- och hälsovårdsministeriet	6.4.2016	
Författare	Uppdragsgivare	
Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto	Social- och hälsovårdsministeriet	
	Projektnummer och datum för tillsättandet av organet	
	-	
Rapportens titel		
Missförhållanden och vanvård av barn inom barnskyddets vård utom hemmet 1937–1983		
Referat		
<p>■ Målet med utredningen är att skapa en uppfattning om den vanvård och det våld som inträffat inom det finländska barnskyddets vård utom hemmet under Finlands första barnskyddslag, (1937–1983). Målet var att 1) producera information om vanvård, övergrepp och våld, deras karaktär och mekanismerna bakom deras avslöjande och ingripande, 2) synliggöra den vanvård som inträffat i det förgångna och visa att det inte är acceptabelt och 3) skapa strukturer och rutiner som bidrar till att misstag som tidigare gjorts ska kunna undvikas i barnskyddets vård utom hemmet i dag och i framtiden.</p> <p>För utredningen intervjuades 299 personer, av vilka större delen själva hade upplevt vanvård inom familjevården, på barnhemmen eller i skolhemmen. Personer som hade arbetat inom barnskyddet eller på något annat sätt följt situationen från sidan deltog också. Behandlingen av intervjuaterialet genomfördes enligt noggranna etiska principer. En majoritet av de intervjuade var födda mellan åren 1945–65. Man satte sig även in i skriftliga källor av samtida aktörer och andra dokument om tillämpningen av 1936 års barnskyddslag.</p> <p>De intervjuade hade erfarenheter av kraftigt fysiskt och sexuellt våld, försummelse av barnets grundläggande behov, dvs. mat eller hälsovård samt fler former av förödmjukelse. Dessa erfarenheter har påverkat självkänslan och utvecklingen hos de intervjuade.</p> <p>Enligt utredningen ska man inom barnskyddet fästa särskild uppmärksamhet på att berätta för och lyssna på barnet i frågor som gäller honom eller henne. Placeringsplatser ska övervakas och verktygen för ingripande mot vanvård utvecklas. Barnet ska stödas när han eller hon blir vuxen. Det är viktigt att man följer upp genomförandet av rekommendationerna om korrigerande av missförhållandena inom barnskyddet och konsekvenserna när lagstiftningen utvecklas.</p>		
Nyckelord		
Barnskydd, vård utom hemmet, skolhem, barnhem, familjevård, erfarenhet, vanvård, våld		
Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2016:22	Övriga uppgifter	
	www.stm.fi/svenska	
ISSN-L 2242-0037	Sidoantal	Språk
ISSN 2242-0037 (online)	190	svenska
ISBN 978-952-00-3806-9		
URN:ISBN: 978-952-00-3806-9		
http://urn.fi/ URN:ISBN: 978-952-00-3806-9		
	 SOCIAL- OCH HÄLSOVÅRDSMINISTERIET	

SISÄLLYS

Esipuhe	6
Kiitokset	7
Tiivistelmä	8
Sammandrag	10
1 Johdanto	13
1.1 Selvityksen taustat ja tavoitteet	13
1.2 Tutkimuskohteena lasten kokemukset	14
1.3 Kaltoinkohtelun ja väkivallan muodot	14
2 Selvityksen toteuttaminen	17
2.1 Tutkimusmenetelmät	17
2.1.1 Haastattelujen toteutus	17
2.1.2 Aineiston järjestäminen ja lukeminen	19
2.1.3 Asiakirja- ja aikalaisaineisto	21
2.2 Haastateltavat	23
3 Lastensuojelun sijaishuollon historia Suomessa 1937–1983	27
3.1 Ensimmäinen lastensuojelulaki 1936	27
3.2 Sijoituspaikat ja niihin liittyvät taustat	30
3.2.1 Perhehoito	30
3.2.2 Lastenkodit	33
3.2.3 Koulukodit	36
3.3 Yhteenveto	41
4 Kaltoinkohtelun kokemukset	43
4.1 Kokemukset rakenteellisesta väkivallasta	43
4.1.1 Huostaanotto- ja sijoituspäätökset sekä sijoitusperheen valinta	43
4.1.2 Siirtymät	46
4.2 Lapsen perustarpeiden laiminlyönti	53
4.2.1 Kulttuuritaustan ja äidinkielen huomiotta jättäminen	53
4.2.2 Huolenpidon laiminlyönti	55
4.2.3 Turvallisuus, hoiva ja tunne-elämän kehitys	59
4.2.4 Terveystenhoito	64
4.2.5 Koulutus- ja oppimismahdollisuudet	67
4.2.6 Päihteet	70
4.3 Kohtuuton työnteko kaltoinkohteluna	73
4.3.1 Työnteko perhehoidossa	73
4.3.2 Työnteko lastenkoteissa ja koulukodeissa	76
4.4 Valvonta	78
4.5 Yhteenveto	86
5 Ruumiillinen, henkinen ja seksuaalinen väkivalta	87
5.1 Henkinen ja ruumiillinen väkivalta	87
5.1.1 Ruumiillisen kurittamisen historiasta	87
5.1.2 Kokemukset perhehoidon ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta	88
5.1.3 Kokemukset lastenkotien ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta	96
5.1.4 Kokemukset koulukotien ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta	101

5.1.5	Mielivaltaa, painostusta ja mustamaalausta	108
5.2	Seksuaalinen väkivalta	114
5.2.1	Aikuisen tekemä seksuaalinen väkivalta	114
5.2.2	Toisten lasten tekemä seksuaalinen väkivalta	122
5.2.3	Huhut seksuaalisesta väkivallasta koulukodeissa ja lastenkodeissa	125
5.3	Yhteenveto	127
6	Selviytymisen keinot ja kokemukset hyvästä sijaishuollosta	129
6.1	Jaksaminen, selviytyminen ja hyvät kohtaamiset lapsuudessa	129
6.2	Lasten vastarinta ja aktiivisuus	134
6.3	Yhteenveto	138
7	Kaltoinkohtelun ja väkivallan pitkäkestoiset vaikutukset	139
7.1	Ongelmat ihmissuhteissa, itseluottamuksessa ja vanhemmuudessa	139
7.1.1	Ihmissuhdeongelmat	139
7.1.2	Itseluottamus	140
7.1.3	Oma vanhemmuus	145
7.2	Haastateltavien myöhemmät elämänvaiheet	147
7.2.1	Yhteiskunnan osana	147
7.2.2	Mielenterveysongelmat ja päihteiden käyttö	149
7.3	Traumaattisten muistojen ja sijoituskokemusten käsittely	151
7.4	Katkeroituminen ja epäluottamus	156
7.5	Yhteenveto	159
8	Haastateltujen ehdotukset lastensuojelun kehittämiseksi	160
8.1	Ettei menneitä virheitä toistettaisi	160
8.2	Yhteenveto	164
9	Johtopäätökset	165
9.1	Keskeisiä huomioita haastatteluista	165
9.2	Miten kaltoinkohtelu ja väkivalta olivat mahdollisia?	167
9.3	Tutkimusta tarvitaan	169
9.4	Suosituksia	170
	Lähteet ja kirjallisuus	177
	Liitteet	185

ESIPUHE

Sosiaali- ja terveysministeriö käynnisti selvityksen lastensuojelun sijaishuollon epäkohdista, kuten sijoitettujen lasten kaltoinkohtelusta ja heihin kohdistuvasta väkivallasta, vuonna 2011¹. Tavoitteena oli sekä kuvata sijoitettujen lasten kokemuksia että tiedon avulla vaikuttaa siihen, että epäkohtia ei enää esiintyisi ja erityisesti, että niihin puuttuminen olisi välitöntä ja aukoton. Oppiminen menneestä oli selvityksen tärkeä ajuri.

Vastaavia selvityksiä oli STM:n selvitystyötä käynnistettäessä tehty muissa Pohjoismaissa, Irlannissa ja Australiassa. Erityisesti Ruotsin selvitys² ja sen jatkotoimenpiteet antoivat suuntaa suomalaiselle selvitystyölle. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti työryhmän, joka työsti suunnitelman suomalaisen selvitystyön tueksi³. Työryhmän puheenjohtajana toimi neuvotteleva virkamies Elina Palola (STM). Työryhmään osallistuivat hallitussihteeri Annika Juurikko (STM), erityisasiantuntija Susanna Hoikkala (Lastensuojelun keskusliitto), kehittämisspäällikkö Mikko Oranen (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos), opetusneuvos Jussi Pihkala (Opetus- ja kulttuuriministeriö), professori Tarja Pösö (Tampereen yliopisto) ja johtaja Matti Salminen (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos). Lisäksi työryhmä kuuli ulkopuolisia asiantuntijoita.

Varsinainen selvitystyö käynnistyi julkaistun suunnitelman pohjalta. Neuvottelumenettelyllä tehdyn kilpailutuksen jälkeen selvityksen toteuttajaksi valittiin Jyväskylän yliopisto. Tutkimusryhmä koostui historian, etnologian ja sosiaalityön tutkijoista. Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksen monitieteistä tutkimusryhmää johti Suomen historian professori Pirjo Markkola yhteistyössä sosiaalityön professori Marjo Kurosen ja etnologian professori emerita Pirjo Korhokankaan kanssa. Hankkeen tutkijoita olivat FT Kirsi-Maria Hytönen (etnologia), FT Antti Malinen (historia), dosentti Janne Haikari (historia) ja YTM Paula Salenius (sosiaalityö). Hankkeen koordinaattorina toimi FM Johanna Koivisto, joka osallistui myös tutkimusraportin kirjoittamiseen yhdessä tutkijoiden, Pirjo Markkolan ja Marjo Kurosen kanssa. Tutkijoiden lisäksi hankkeessa työskentelivät haastattelijoina FT Pirita Frigren, FM Pekka Junkala, FM Viliina Jyrinki, FT Matias Kaihovirta, FT Hanna Lindberg, YTT Johanna Moilanen, YTM Tytti Poikolainen ja FM Sanna Tawah. Asiantuntija-apua hanke sai akatemiaturkija, dosentti Jari Eilolalta ja akatemiaturkija, professori Outi Fingerroosilta. Jyväskylän yliopiston eettinen toimikunta antoi puoltavan lausunnon hankkeen työsuunnitelmasta, haastattelu- rungosta ja menettelytapojen suunnitelmasta kesäkuussa 2014.

Hankkeen ohjausryhmän työskentelyyn ovat osallistuneet puheenjohtajana johtaja Päivi Voutilainen (STM), varapuheenjohtajana neuvotteleva virkamies Kirsi Talonen (STM) sekä jäseninä lastensuojelun asiantuntijat neuvotteleva virkamies Riitta Burrell (STM) ja hallitussihteeri Annika Juurikko (STM), tiedottajat Sanna Leinonen (STM) ja Lotta Englund (STM), erityisasiantuntija Susanna Hoikkala (Lastensuojelun keskusliitto), dosentti Tarja Heino (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos) ja professori Petri Karonen (Jyväskylän yliopisto).

Sosiaali- ja terveysministeriö kiittää kaikkia selvityksen toteuttamiseen osallistuneita ainutlaatuisen tiedon tuottamisesta. Tietoa hyödynnetään lasten, nuorten ja perheiden palvelujen parantamiseksi tehtävässä työssä. Ikkuna menneeseen tarjoaa mahdollisuuden oppia uutta.

Erityisesti sosiaali- ja terveysministeriö kiittää haastatteluihin osallistuneita – heitä, jotka jakoivat kokemuksensa tutkijoiden kanssa. Tällainen tieto lähihistoriastamme antaa paljon pohdittavaa lasten ja nuorten parissa työskenteleville, johtajille, kouluttajille ja tutkijoille. Ainutlaatuinen tieto antaa erityisen vahvan motivaation kehittämiseen.

¹ [Sosiaali- ja terveysministeriön tiedote 18.10.2011: Ministeri Guzenina-Richardson: Lastensuojelun menneisyys selvittävänä.](#)

² [SOU \(Statens Offentliga Utredningar\) 2011:61. Vanvård i social barnvård. Slutrapport.](#)

³ [Sosiaali- ja terveysministeriö 2013. Selvitystyön suunnitelma. Epäkohdat ja kaltoinkohtelu lastensuojelun sijaishuollossa 1930- ja 1980 –lukujen välisellä ajanjaksolla.](#)

KIITOKSET

Haluamme osoittaa lämpimät kiitoksemme kaikille selvitystyöhön osallistuneille. Haastattelukutsuun vastaaminen, vieraiden tutkijoiden päästäminen omaan kotiin, hyvin henkilökohtaisten muistojen jakaminen tutkijoille ja aineiston lupaaminen tutkimuskäyttöön jatkossakin on vaatinut rohkeutta jokaiselta haastatellulta. Ilman haastateltujen rohkeutta ja halua muuttaa maailma tulevien lasten ja perheiden kannalta astetta paremmaksi emme olisi voineet tuoda näitä kokemuksia päivänvaloon.

Jyväskylässä 16.3.2016

Selvityksen tekijät

TIIVISTELMÄ

Selvityksen tehtävänä oli luoda kuva suomalaisen lastensuojelun sijaishuollossa vuosina 1937–1983 koetuista epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallasta sekä niistä mekanismeista, joita asianosaisilla oli käytössään näiden asioiden tuomiseksi ilmi tai muuttamiseksi. Selvitystyöllä oli kolme tavoitetta. Ensimmäinen niistä oli tiedon tuottaminen kaltoinkohtelusta (tiedollinen tehtävä), toinen oli vääryyksien tunnistaminen ja tunnustaminen (moraalinen tehtävä) ja kolmas oli pyrkimys lastensuojelun kehittämiseen (kehittämistehtävä). Selvitystyön keskeiseksi periaatteiksi asetettiin tiedon tuottaminen muutostyötä varten, kokemuksen, muistin ja muistamisen suhteiden huomioonottaminen ja sijaishuollon ajallinen kontekstointi. Selvitystyö toteutettiin pääosin haastatteluilla, minkä lisäksi perehdyttiin vuoden 1936 lastensuojelulain soveltamista koskeviin asiakirjoihin, ammattilehtiin ja aikalaistoimijoiden tuottamiin kirjallisiin lähteisiin sijaishuollon tavoitteista ja käytännöistä. Lastensuojelun kehittämistä pohdittiin sekä nykyisen lainsäädännön että lastensuojelun laatusuosituksen (2014) näkökulmasta. Elokuun 2014 alussa käynnistyneen selvitystyön suoritti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen monitieteinen tutkimusryhmä, jossa oli tutkijoita historian, etnologian ja sosiologian aloilta.

Selvitystyötä varten tehtiin yhteensä 299 haastattelua. Ne toteutettiin tiukkojen eettisten periaatteiden mukaisesti, joilla suojattiin osallistuneiden henkilötiedot ja tunnistamattomuus. Haastateltavat ilmoittautuivat mukaan selvitykseen vapaaehtoisesti ottamalla yhteyttä hankkeeseen puhelimitse, sähköpostilla tai internet-lomakkeella. Haastattelut tehtiin joko haastateltavien kotona tai mahdollisimman lähellä heidän asuinpaikkaansa.

Suurin osa haastateltavista oli syntynyt vuosien 1945 ja 1965 välillä, jolloin heidän kokemuksensa sijaishuollosta sijoittuvat pääosin 1950- ja 60-luvuille. Vastaajista hieman yli puolet (58 %) oli naisia. Haastateltavat olivat olleet sijoitettuna lähinnä perhehoitoon, lastenkoteihin ja koulukoteihin, jotka olivat sijaishuollon kolme yleisintä muotoa. Useimmilla heistä oli kokemusta useasta eri paikasta, eli siirtymiä eri sijoitusmuotojen ja -paikkojen välillä tapahtui runsaasti. Keskimäärin haastateltavilla oli 2,7 sijoituspaikkaa; vähimmillään vain yksi, mutta toisinaan jopa useita kymmeniä. Lastenkotien, koulukotien ja perhehoidon lisäksi haastateluissa esiin tulleita pitkäaikaisia paikkoja kertojien lapsuudessa olivat esimerkiksi vastaanottokodit, psykiatriset hoitolaitokset, sairaalat ja erilaiset oppilaskodit.

Kaltoinkohtelu on määritelty laajasti kattamaan paitsi kaiken väkivallan myös hoidon laiminlyönnin eri muodoissaan, esimerkiksi lapsen perustarpeiden laiminlyönnin, turvattoman kasvuympäristön sekä liiallisen ja lapsen kehitykseen nähden liian raskaan työnteon. Väkivalta on jaettu rakenteelliseen, ruumiilliseen, henkiseen ja seksuaaliseen väkivaltaan. Rakenteellisella väkivallalla tarkoitetaan sellaisia lastensuojelun ja sen sijaishuollon järjestelmään sisältyviä toimintatapoja ja käytäntöjä, jotka ovat olleet väkivaltaisia ja alistavia. Ruumiillista väkivaltaa ovat kaikki fyysisen koskemattomuuden loukkaukset, mukaan lukien ruumiillinen kurittaminen. Raportissa tehdään kuitenkin ero kyseisenä aikana luvallisen ruumiillisen kurittamisen ja luvallisen rajat ylittävän ruumiillisen kurittamisen välillä. Näin pystymme erittelemään, milloin ruumiillinen väkivalta ylitti myös aikakauden mittapuulla sopivan ja sopimattoman kasvatuksen rajan. Henkistä väkivaltaa ovat lapsen emotionaalista kehittymistä haittaavat teot, kuten nöyryyttäminen, alistaminen, pilkkaaminen, uhkailu, syrjintä, hylkääminen, lapsen huomiotta jättäminen sekä turvattoman kasvuympäristön tarjoaminen. Henkinen väkivalta kietoutuu yhteen muiden väkivallan muotojen kanssa, joten sitä käsitellään kautta koko raportin, erityisesti ruumiillisen väkivallan yhteydessä. Seksuaalinen väkivalta on lapsen seksuaalisen loukkaamattomuuden rikkomista, joka häpäisee ja alistaa uhriaan. Se voi olla esimerkiksi seksuaalista pahoinpitelyä, yhdyntää tai sen yrittämistä, sukupuolielinten koskettelua tai lapsen pakottamista aikuisen tai toisen lapsen seksuaaliseen hyväilyyn.

Selvitys osoittaa, että kaikissa sijaishuollon eri muodoissa tapahtui kaltoinkohtelua ja väkivaltaa. Sijaishuollossa ei ole aina huolehdittu lapsen perustarpeista: ruoasta, terveydenhoidosta tai sopivasta vaatetuksesta. Lapsen kehitystä ja koulutusta ei ole tuettu, eikä hänen kasvami- taan osaksi yhteiskuntaa ole huomioitu. Erityisesti koulukodeissa on tehty paljon raskasta työtä. Sijoitusperheissä työnteko on ylittänyt kohtuuden usein sekä lapsen ikään nähden liian raskaina tehtävinä että lapsen epätasa-arvoisena kohteluna silloin, kun sijoitusperheen omat lapset eivät ole suorittaneet vastaavia tehtäviä. Osa lapsista kokee olleensa sijoitusperheissä vain työvoimana ja rahallisen tuen lähteenä.

Monet haastateltavat kertovat, kuinka heidän vanhempiaan on mustamaalattu sijoituspai- kassa. Yhteyttä biologiseen perheeseen ei ole välttämättä saanut pitää tai siihen ei ole kannus- tettu. Sisarukset ovat saattaneet joutua eri sijoituspaikkoihin, mikä on katkaissut perheyhtey- den ja jättänyt sen loppuiäksi katkonaiseksi.

Lasten kasvuympäristö ei ole aina ollut turvallinen. Lapset ovat sijoituspaikoissaan joutu- neet sekä näkemään että kokemaan väkivaltaa. Väkivallan tekijöinä ovat toimineet sekä aikuis- set että toiset lapset. Erityisesti lastenkodeissa ja koulukodeissa lasten keskinäinen väkivaltai- suus jäi aikuisilta havaitsematta tai siihen ei haluttu puuttua. Pahoinpitelyjä tapahtui haastatte- lujen mukaan niin perhehoidossa, lastenkodeissa kuin koulukodeissakin. Sijoitusmuodoista koulukoti oli selvityksen mukaan väkivaltais- in: kaikki koulukodissa olleet kertovat väkivallasta. Perhehoidossa tapahtunut väkivalta piiloutui kodin yksityisyyden suojaan, mutta saattoi haastattelujen mukaan saada hyvinkin äärimmäisiä muotoja. Pahimmissa tapauksissa lapsia on voitu pahoinpidellä lähes päivittäin monenlaisilla, hyvin raaoilla tavoilla.

Seksuaalinen hyväksikäyttö on haastatteluissa useimmiten aikuisen, lapsesta huoltovastuus- sa olevan miehen seksuaalisia tekoja tyttölasta kohtaan. Haastatteluissa kerrotaan myös nais- ten tekemistä lasten seksuaalisesta hyväksikäytöstä sekä miesten poikiin kohdistamista seksua- alisista teoista. Lasten keskinäinen seksuaalinen väkivalta on myös aihe, joka ei välttämättä koskaan kantautunut aikuisille asti, mutta josta kerrotaan erityisesti laitoskontekstissa.

Väkivalta on jatkunut, sillä sijaishuollon valvonta ei ole ollut tehokasta tai toimivaa. Sijais- huoltoa koskevien aikalaisaineistojen kuten alan ammattilehtien mukaan osa erityisesti raken- teellisista ongelmista on ollut ainakin jollain tasolla viranomaisten tiedossa. Liiallinen ruumiil- linen kurittaminen ei ole ollut sallittua, eikä lasta ole saanut kohdella väkivaltaisesti. Sijais- huollon toimintaohjeissa annettiin esimerkiksi sijoitusperheiden valvonnan perusohjeet, mutta haastatteluissa valvonta ei esiinny tehokkaana tai toimivana. Aikalaisaineisto myös osoittaa, että lastensuojelun resurssit ovat olleet alimitoitettut työmäärään ja tehtäviin nähden.

Selvityksen perusteella on tehty seuraavat suositukset:

1. Lasta on kuultava ja hänelle on kerrottava mahdollisimman avoimesti ja rehellisesti sijoitukseen liittyvistä asioista ja siitä, mitä hänen elämässään tulee tapahtumaan.
2. Sijoituspaikka on voitava valita niin, että se tarjoaa lapselle turvallisen ja väkivallat- toman kasvuympäristön.
3. Perhesuhteiden merkitystä lapsille tulee kunnioittaa ja vanhemmuussuhteiden ohella tulee vaalia sisarusuhteiden säilymistä.
4. Sijaishuollossa on kehitettävä ja otettava käyttöön systemaattisia väkivallan ja kal- toinkohtelun tunnistamisen ja puuttumisen välineitä ja toimintamalleja.
5. Sijaishuoltoapaikkojen valvonnan tulee olla säännöllistä ja tehokasta ja sen tulee mah- dollistaa lasten kohtaaminen ja kuuleminen.
6. Riittävän jälkihuollon ja tuen tarjoaminen on oleellista sijoituksen päättymisen jäl- keen.
7. Lapsuuden traumaattisten kokemusten käsittelemiseksi tulee olla saatavana ammatil- lista apua ja vertaistukea.
8. Lastensuojelun ja sen sijaishuollon epäkohtien korjaamista koskevien suositusten to- teutumista on seurattava säännöllisesti.

SAMMANDRAG

Utredningen hade i uppgift att skapa en bild av de missförhållanden, vanvård och våld som upplevdes vid vård utom hemmet inom ramen för barnskyddet 1937–1983 och de mekanismer som parterna hade till sitt förfogande för att avslöja eller förändra dessa saker. Utredningsarbetet hade tre mål. Det första målet var att producera information om vanvården, det andra var att identifiera och erkänna oförrätterna och det tredje var en strävan att utveckla barnskyddet. Centrala principer som sattes upp för utredningen var produktion av information för förändringsarbetet, beaktande av förhållandena mellan erfarenhet, minne och hågkomst och en tidsmässig kontextualisering av vården utom hemmet. Utredningen genomfördes huvudsakligen genom intervjuer och man satte sig även in i dokument om tillämpningen av 1936 års barnskyddslag, facktidskrifter och skriftliga källor av samtida aktörer om målen och rutinerna för vård utom hemmet. Utvecklandet av barnskyddet begrundades med avseende på såväl den nuvarande lagstiftningen som kvalitetsrekommendationerna för barnskyddet (2014). Utredningsarbetet som inleddes i augusti 2014 gjordes av en tvärvetenskaplig forskningsgrupp vid Institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet. Gruppen bestod av forskare från områdena historia, etnologi och socialt arbete.

Sammanlagt 299 intervjuer genomfördes för utredningen. De genomfördes enligt strikta etiska principer som bland annat skyddade deltagarnas personuppgifter och anonymitet. De som skulle intervjuas anmälde sig frivilligt till utredningen genom att kontakta projektet via telefon, e-post eller en internetblankett. Intervjuerna genomfördes så nära som möjligt de intervjuade.

Större delen av de intervjuade var födda mellan åren 1945 och 1965 och därmed är deras erfarenheter av vård utom hemmet i huvudsak förlagd till 1950–1960-talen. Av de som svarade var något över hälften (58 %) kvinnor. Av de barn som vårdades inom vård utom hemmet under granskningsperioden var majoriteten pojkar och därmed är kvinnornas andel i materialet överrepresenterad; detta inverkar dock inte i större utsträckning på utredningsresultaten. De intervjuade hade närmast varit placerade enligt den vanligaste formen av vård utom hemmet inom familjevården, på barnhem och skolhem. En betydande omständighet var att de flesta av dem hade erfarenhet av flera olika platser, dvs. förflyttningar mellan olika placeringsformer och placeringsplatser skedde ofta. De intervjuade hade i genomsnitt 2,7 placeringsplatser; som lägst endast en men som högst var antalet över trettio. Långtidsplatser i berättarnas barndom som förutom barnhem, skolhem och familjevård framkom vid intervjuerna var till exempel mottagningshem, psykiatriska vårdinrättningar, sjukhus och olika elevhem.

Vanvård har definierats omfattande så att det täcker allt våld och försummelse av vård i dess olika former, till exempel försummelse av barnets grundläggande behov, en otrygg uppväxtmiljö samt ett överdrivet och i förhållande till barnets utveckling alltför tungt arbete. Våldet är indelat i strukturellt, fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Med strukturellt våld avses sådana rutiner och praxis inom barnskyddet och dess system för vård utom hemmet som har varit våldsamma och undertryckande. Fysiskt våld omfattar alla kränkningar av den fysiska integriteten, inklusive kroppslig åga. I rapporten görs dock skillnad mellan tillåten kroppslig åga och kroppslig åga som överskrider gränserna för vad som är tillåtet. På det här sättet kan vi specificera när den kroppsliga ågan mätt även med den tidsperiodens mått överskred gränsen mellan lämplig och olämplig fostran. Psykiskt våld omfattar handlingar som skadar barnets emotionella utveckling, såsom förödmjukelse, undertryckande, hån, hot, diskriminering, övergivande, ingen hänsyn till barnet och erbjudande av en otrygg uppväxtmiljö. Det psykiska våldet sammanvävs med övriga former av våld, och därmed behandlas det genom hela rapporten, särskilt i samband med fysiskt våld. Sexuellt våld innebär ett brott mot barnets sexuella integritet, vilket kränker och underkastar offret. Det kan till exempel vara sexuell misshandel,

samlag eller försök till samlag, beröring av könsorganen eller tvång till sexuell beröring av en vuxen eller ett annat barn.

Utredningen visar att i alla former av vård utom hemmet förekom våld och vanvård. Inom vården utom hemmet har man inte alltid sört för barnets grundläggande behov: mat, hälsovård eller lämplig klädsel. Barnets utveckling och utbildning har inte stötts och hans eller hennes uppväxt till en del av samhället har inte beaktats. Mycket tungt arbete har utförts särskilt i skolhemmen. Arbetet i fosterfamiljerna har ofta överskridit vad som är rimligt både i fråga om alltför tunga uppgifter i förhållande till åldern och ojämlik behandling då fosterfamiljens egna barn inte har utfört likvärdiga uppgifter. Vissa av barnen upplever att de enbart varit arbeidskraft och en källa till ekonomiskt stöd i fosterfamiljerna.

Många av de intervjuade berättar hur deras föräldrar har svartmålats på placeringsplatsen. De har inte nödvändigtvis fått hålla kontakt med sin biologiska familj eller uppmuntrats till det. Syskon har kunnat hamna på olika placeringsplatser, vilket har avbrutit familjekontakten och efterlämnat en osammanhängande kontakt för resten av livet.

Barnens uppväxtmiljö har inte alltid varit trygg. Barn har på sina placeringsplatser råkat både se och uppleva våld. Våldsutövarna har varit både vuxna och andra barn. Vuxna lägger ofta inte märke till våldet mellan barn särskilt på barnhem och i skolhemmen eller så har man inte velat ingripa mot det. Fall av misshandel inträffade enligt intervjuerna inom såväl familjevården, på barnhemmen och även i skolhemmen. Enligt utredningen var skolhemmet den våldsammaste av placeringsformerna: alla som varit på ett skolhem berättar om våld. Våld som förekom inom familjevården döljer sig bakom skyddet för privatlivet, men tar sig enligt intervjuerna ytterst extrema former. Barn har kunnat misshandlas nästan dagligen på flera mycket råa sätt.

I intervjuerna är sexuellt utnyttjande oftast sexuella handlingar mot ett flickebarn utförda av en vuxen man med ansvar för vårdsnaden om barnet. Det ska dock beaktas att det i intervjuerna också berättas om sexuellt utnyttjande utfört av kvinnor och mäns sexuella handlingar mot pojkar. Sexuellt våld mellan barn är också ett ämne som inte nödvändigtvis når de vuxna men om vilket det berättas särskilt i en institutionskontext.

Våldet har fortsatt eftersom tillsynen över vården utom hemmet inte har varit effektiv eller fungerat väl. Enligt samtida material som gäller vård utom hemmet såsom yrkestidskrifter inom området har en del av särskilt de strukturella problemen åtminstone på någon nivå varit kända av myndigheterna. Överdriven kroppslig åga har inte varit tillåtet, och ett barn har inte fått behandlas våldsamt. I anvisningarna för verksamheten inom vården utom hemmet utfärdades till exempel grundläggande anvisningar för tillsynen över fosterfamiljerna, men i intervjuerna framkommer det inte att tillsynen varit effektiv eller välfungerande. Det samtida materialet visar också att resurserna inom barnskyddet har varit underdimensionerade i förhållande till arbetsmängden och uppgifterna.

Med utgångspunkt från utredningen har man utfärdat följande rekommendationer för utvecklandet av barnskyddets vård utom hemmet.

1. Barnet ska höras och man ska öppet och ärligt berätta för honom eller henne om frågor som anknyter till placeringen och om vad som kommer att hända i hans eller hennes liv.
2. Placeringsplatsen ska kunna väljas så att den erbjuder barnet en trygg uppväxtmiljö utan våld.
3. Familjerelationernas betydelse för barn ska respekteras och vid sidan av föräldrarelationerna ska man också slå vakt om bevarandet av syskonrelationerna.
4. Systematiska verktyg och verksamhetsmodeller för identifiering och ingripande mot våld och vanvård ska utvecklas och tas i bruk inom vården utom hemmet.
5. Tillsynen över platser utom hemmet ska vara regelbunden och effektiv och den ska möjliggöra att barn kan mötas och höras.
6. Tillräcklig eftervård och erbjudande av stöd är viktigt efter att placeringen har avslutats.

7. Det ska finnas tillgång till professionell hjälp och kamratstöd för behandling av traumatiska erfarenheter i barndomen.
8. Genomförandet av rekommendationerna som gäller korrigerande av missförhållanden inom barnskyddet och dess vård utom hemmet ska följas upp regelbundet.

1 JOHDANTO

1.1 SELVITYKSEN TAUSTAT JA TAVOITTEET

Tutkimusryhmän tehtävänä oli luoda kuva suomalaisen lastensuojelun sijaishuollossa vuosina 1937–1983 koetuista epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallasta sekä mekanismeista, joita asianosaisilla oli käytössään näiden asioiden tuomiseksi ilmi tai muuttamiseksi. Selvitystyön suunnitelmassa työlle määriteltiin kolme tavoitetta. Ensimmäinen niistä oli tiedon tuottaminen (tiedollinen / ilmiötä kartoittava tehtävä), toinen oli vääryyksien tunnistaminen ja tunnustaminen (moraalinen tehtävä) ja kolmas oli pyrkimys lastensuojelun kehittämiseen (oppimis- ja kehittämistehtävä). Selvitystyön keskeisiksi periaatteiksi asetettiin tiedon tuottaminen muutostyötä varten, kokemuksen, muistin ja muistamisen suhteiden huomioonottaminen ja sijaishuollon ajallinen kontekstointi. Selvitystyö toteutettiin pääosin haastatteluilla, minkä lisäksi perehdyttiin vuoden 1936 lastensuojelulain ja -asetuksen soveltamista koskeviin asiakirjoihin, jotosäntöihin, ammattilehtiin ja aikalaistoimijoiden tuottamiin kirjallisiin lähteisiin sijaishuollon tavoitteista ja käytännöistä. Lastensuojelun kehittämistä pohdittiin sekä nykyisen lainsäädännön, viimeaikaisen tutkimuksen että lastensuojelun laatusuosituksen (2014) näkökulmasta.

Selvitystyötä varten tehtiin yhteensä 299 haastattelua. Haastattelut aloitettiin elokuussa 2014 ja valtaosa niistä tehtiin syksyn 2014 ja kevään 2015 aikana, mutta joitakin haastatteluja tehtiin vielä sen jälkeen, viimeiset alkuvuodesta 2016. Koska kaikki haastatellut ilmoittautuivat vapaaehtoisesti haastatteluihin, hankkeen ensimmäisenä tehtävänä oli levittää tietoa mahdollisuudesta osallistua selvitykseen. Hankkeeseen oli mahdollista ottaa yhteyttä puhelimitse, sähköpostitse ja hankkeen kotisivuilla olevan internet-lomakkeen avulla. Sosiaali- ja terveysministeriö, kuntien sosiaaliviranomaiset, lastensuojelujärjestöt, valtakunnalliset ja paikalliset päihde- ja mielenterveystyön toimijat ja lukuisat tiedotusvälineet avustivat tutkimusryhmää haastattelukutsun levittämisessä. Hanke sai yli 400 yhteydenottoa, joista suurin osa oli haastateltavaksi halukkaiden henkilöiden ilmoittautumisia.

Käsillä oleva loppuraportti on kooste haastattelujen keskeisistä sisällöistä. Tutkimuskohteenä on ollut sijaishuollossa tapahtunut kaltoinkohtelu, mikä on ohjannut haastateltavien ilmoittautumista mukaan. Kaltoinkohtelu mainittiin joka vaiheessa haastattelukutsua. Tämän vuoksi on syytä korostaa, ettei selvitys kuvaa koko selvityksen ajanjakson suomalaista lastensuojelun kenttää, ainoastaan sen epäonnistumisia eli tilanteita, joissa lastensuojelu ei ole suojellut lasta tavoitteesta huolimatta. Selvitystyö on myös vahvistanut käsitystä, että suomalaisen lastensuojelun historia sisältää paljon onnistumisia, hyviä ihmisiä joiden elämäntehtävä on ollut lasten hyväksi toimiminen sekä lapsia, joiden elämä on aikuisena raiteillaan juuri lastensuojelun ja sijaishuollon ansiosta.

1.2 TUTKIMUSKOHTENA LASTEN KOKEMUKSET

Haastatellut ovat aikuisia henkilöitä, jotka ovat lapsuudessaan ja/tai nuoruudessaan viettäneet erimittaisia aikoja lastensuojelun sijaishuollon sijoituspaikoissa. Sijoituspaikat ovat olleet lastenkoteja, koulukoteja, sijoitusperheitä, nuorisokoteja, vastaanottokoteja, erilaisia sairaaloita tai muita laitoksia. Vaikka haastatteluissa kertojina toimivat aikuiset, tässä selvityksessä puhutaan lapsista ja nuorista, sillä aineistot kuvaavat sitä aikaa, kun kertojat olivat lapsia. Tulkinnat menneestä ovat aikuisen tulkintoja, mutta toimija tai uhri näissä haastatteluissa on ollut lapsi tai nuori.

Haastatteluissa käytetään arkikielen käsitteitä toisinaan eri merkityksessä kuin virallinen määritelmä olisi. Esimerkiksi kasvattilapsi -sana ja sen johdannaiset toistuvat haastatteluissa usein, vaikka se ei määritelmänä sovi kaikkiin haastateltaviin. Vuoden 1936 lastensuojelulaki erotti toisistaan huostaanotetut lapset ja kasvattilapset. Lain mukaan kasvattilapsia olivat lapset, jotka oli annettu kasvateiksi yksityiseen lastenkotiin tai perheeseen, mutta sosiaaliviranomaiset eivät olleet ottaneet heitä huostaan. Aikalaisetkin käyttivät käsitteitä melko vapaasti ja joskus sekavasti. Lapsen antaminen kasvatiksi perustui aikuisten väliseen sopimiseen, ja esimerkiksi maksuista ja hoitokäytännöistä ei ollut erillisiä määräyksiä vaan niistä sovittiin vapaasti. Erilaisia mallisääntöjä kyllä oli olemassa. Sosiaalilautakunnan tehtävänä oli tilastoida kasvattilapset ja valvoa heidän olojaan, mutta tätä tehtävää ei hoidettu kovinkaan täsmällisesti.

Oliko sijoitus tehty virallisesti vai ei tai oliko varsinaista huostaanottoa tapahtunut, ei ole yleensä ollut lapsille selvää, eikä se ole heille selvää aikuisenakaan. Siksi selvityksessä ei ole eroteltu niin sanottuja virallisia sijoituksia muista, yksityistä kautta järjestetyistä. Käsitteiden epäselvyyden, ajallisten muutosten ja sekavuuden vuoksi tässä selvityksessä puhutaan *perhehoidosta, sijoitusperheistä, sijoitusperheiden vanhemmista sekä perhehoidossa tai sijoitusperheissä olleista lapsista* aina silloin, kun tarkoitetaan lapsia, jotka ovat kasvaneet perhehoidossa muualla kuin oman biologisen äitinsä tai isänsä luona, oli taustalla sosiaalilautakunnan huostaanottopäätös tai ei. Lasta hoitaneen perheen eri jäsenistä käytetään nimityksiä sijoitusperheen äiti tai isä ja sijoitusperheen biologinen lapsi/tytär/poika, oli lapsen perhehoitoon siirtymisen taustalla huostaanotto, sukulaissijoitus tai muu tekijä. Sekaannusten välttämiseksi termiä kasvattilapsi ei käytetä, ellei nimenomaisesti tiedetä, että kyse on vapaaehtoisuuteen perustuvasta lapsen sijoituksesta. Lastenkotien ja koulukotien kohdalla puhutaan *lastenkodissa tai koulukodissa kasvaneista tai sijoitettuna olleista lapsista*.

1.3 KALTOINKOHTELUN JA VÄKIVALLAN MUODOT

Väkivallan määritelmä on aina sidoksissa aikaan, paikkaan, uskoon, kulttuuriin ja ympäröivään yhteiskuntaan, eikä sen määrittely tarkasti ole helppoa. (Esim. Marttala 2011, 37.) Tässä selvityksessä käytetään pohjana Maailman terveysjärjestön WHO:n lapsiin kohdistuvan väkivallan määritelmän neljää perusosa-aluetta sekä Lastensuojelun käsikirjan (THL) määritelmiä väkivallan eri muodoista. Väkipalta jaetaan tässä neljään kategoriaan: rakenteellinen väkipalalta, ruumiillinen väkipalalta, psyykinen eli henkinen väkipalalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö tai riisto. Selvityksessä käytetään yläkäsitteenä kaltoinkohtelua, joka kattaa sekä kaiken väkivallan että hoidon laiminlyönnin eri muodoissaan, esimerkiksi lapsen perustarpeiden laiminlyönnin, turvattoman kasvuympäristön sekä liiallisen ja lapsen kehitykseen nähden liian raskaan työnteon.

WHO:n määritelmän mukaan väkipalalta on fyysisen voiman tai vallan tahallista käyttöä tai sillä uhkaamista. Väkipalalta kohdistuu ihmiseen itseensä, toiseen ihmiseen tai ihmisryhmään tai yhteisöön ja johtaa tai voi hyvin todennäköisesti johtaa kuolemaan, fyysisen tai psyykkisen vamman syntymiseen, kehityksen häiriytymiseen tai perustarpeiden tyydyttymättä jäämiseen.

”Vallan” sisällyttäminen määritelmään fyysisen voimankäytön ohella laajentaa väkivaltaisen teon luonnetta. Määritelmä on laajennettu koskemaan tekoja, uhkauksia ja pelottelua, jotka johtuvat valtasuhteesta. Tätä kautta mukaan tulevat ilmeisempien väkivaltaisten tekojen ohella myös laiminlyönti ja tekemättä jättäminen. Lapsiin kohdistuvan väkivallan määritelmässä mukaan tulevat vallan lisäksi luottamuksen ja vastuun käsitteet, jotka liittyvät – tai joiden oletetaan liittyvän – lapsen ja aikuisen väliseen suhteeseen. (Krug et al. 2005, 21–22.)

Väkivallasta voidaan puhua tekemisenä, mikä korostaa tekijyyttä: joku on väkivaltainen toista, toisia tai itseään kohtaan. Tässä selvityksessä kyse on kuitenkin myös väkivallan uhreista, väkivallan tekojen kohteeksi joutumisesta. Väkivallan kokemus voi etenkin lapsilla liittyä myös väkivallan näkemiseen ja sivustaseuraamiseen, niin sanottuun epäsuoraan väkivaltaan. (Paavilainen & Pösö 2003, 13–14.)

Rakenteellinen väkivalta on THL:n mukaan joko aktiivista tai passiivista. Aktiivisena se ilmenee hierarkioissa: joillain ihmisillä tai ihmisryhmillä on oikeus määrätä ja alistaa muita toisten tarpeista, tunteista tai oikeuksista välittämättä. Aktiivista rakenteellista väkivaltaa tapahtuu jatkuvasti erilaisissa ihmisten välisissä suhteissa kuten koulussa, kotona, työpaikoilla ja muissa sosiaalisissa ryhmissä. Passiivinen rakenteellinen väkivalta puolestaan tarkoittaa lapsiin kohdistuneena sellaisia yhteiskunnassa vaikuttavia käytänteitä, normeja ja lakeja, joissa ei oteta huomioon lapsen omia oikeuksia tai mahdollisuuksia. (*Lastensuojelun käsikirja*, THL.) Tässä selvityksessä luokittellemme rakenteelliseksi väkivallaksi sellaiset lastensuojelun ja sen sijaishuollon järjestelmään sisältyvät toimintatavat ja käytännöt, jotka itsessään ovat olleet väkivaltaisia ja alistavia ja joissa lastensuojelun perimmäinen tarkoitus, lasten suojeleminen ja turvallisen kasvuympäristön tarjoaminen, ei ole toteutunut.

Ruumiillinen väkivalta on tarkoituksellisia tekoja, joista aiheutuu tai voi aiheutua lapselle vammoja, kipua tai muuta ruumiillista vahinkoa. Aktiivisena se on voi olla esimerkiksi lyömistä, potkimista, hiuksista repimistä, kuristamista tai palovammojen tuottamista. Määrittellemme tässä selvityksessä kaikki fyysisen koskemattomuuden loukkaukset ruumiilliseksi väkivallaksi, mukaan lukien ruumiillinen kurittaminen. Selvityksessä tehdään kuitenkin ero luvallisen ruumiillisen kurittamisen ja luvallisen rajat ylittävän ruumiillisen kurittamisen välillä. Näin voidaan eritellä, milloin ruumiillinen väkivalta ylitti myös aikakauden mittapuulla sopivan ja sopimattoman kasvatuksen rajan.

Henkinen väkivalta tarkoittaa tekoja, joilla on haitallinen vaikutus lapsen emotionaaliseen kehitykselle: esimerkiksi nöyryyttäminen, haukkuminen, alistaminen, pilkkaaminen, uhkailu ja pelottelu, syrjintä, hylkääminen, lapsen huomiotta jättäminen sekä turvattoman kasvuympäristön tarjoaminen. Henkinen väkivalta ei anna lapsen omanarvontunnon ja käsityksen omista oikeuksista kehittyä terveesti vaan murtaa ja alistaa ne. (Krug et al. 2005, 79; Taskinen 1992; Hurtig 2013, 151; *Lastensuojelun käsikirja*, THL.) Jo 1930-luvulla henkisen väkivallan nähtiin aiheuttavan lapsissa esimerkiksi syyllisyydentunteita, epäluuloa muita ihmisiä kohtaan sekä ”uppiniskaista vaitioloa”. (*Lapsi ja nuoriso* 1939:6, 86.)

Seksuaalinen hyväksikäyttö on lapsen seksuaalisen loukkaamattomuuden rikkomista. Se tarkoittaa muun muassa seksuaalista pahoinpitelyä, raiskausta, yhdyntää tai sen yrittämistä, sukupuolielinten koskettelua, lapsen pakottamista aikuisen tai toisen lapsen seksuaaliseen hyväilyyn tai lapsen kehitykselle sopimattomien seksuaalisten ärsykkeiden kuten pornolehtien tai -elokuvien tai yhdyntän näyttämistä. Seksuaalinen hyväksikäyttö on sukupuolittunutta vallankäyttöä, joka tarjoaa tekijälle keinon alistaa ja häpäistä uhriaan. Vastuu on aina tekijällä; lapsen ei voi ajatella suostuvan tekoon, jota hän ei voi ymmärtää. (Laitinen 2004, 19–21; Taskinen 1992, 18–19.) Insestillä tarkoitetaan perheen sisäistä seksuaalista hyväksikäyttöä, jolloin yleensä on kyse biologisten perheenjäsenten toisiinsa kohdistamasta väkivallasta, myös aikuisten välillä. Riippuu määritelmästä, lasketaanko perhehoidossa oleva lapsi ydinperheen osaksi; perhe voidaan määritellä myös sosiaalisesti tai psykologisesti. (Laitinen 2004, 21–23.) Aikuisen ja lapsen välisen huoltajuussuhteen vuoksi perheeseen sijoitetun lapsen seksuaalinen hy-

väksikäyttö voidaan käsittää myös inestinä, vaikka biologinen sukulaisuus puuttuukin. Tässä tutkimuksessa käytetään kuitenkin yleisesti termiä seksuaalinen hyväksikäyttö, sillä se kattaa sekä laitoksissa että perhehoidossa tapahtuneet hyväksikäyttötapaukset.

Perustarpeiden laiminlyöntiin kaltoinkohteluna⁴ sisällytetään muun muassa lapsen terveyden, kasvun, kehityksen, koulutuksen, elinympäristön turvallisuuden tai muun lapsen perustarpeisiin kuuluvan seikan laiminlyöminen, vaikka aikuisen vallassa olisi huolehtia näistä lapsen tarpeista. Laiminlyönniksi ei lasketa elämistä köyhissä oloissa vaan sitä on nimenomaan perustarpeiden huomiotta jättäminen silloin, kun aikuisen resurssit olisivat antaneet mahdollisuuden huolehtia niistä. (Krug et al. 2005, 78–79.) Tässä selvityksessä perustarpeiden laiminlyönti sisältää myös lapsen sosiaalisten suhteiden rajoittamisen (esimerkiksi perheestä ja sisaruksista erottaminen) sekä lapsen kulttuuritaustan, kuten etniseen vähemmistöön kuulumisen huomiotta jättämisen.

⁴ Lapsen hoidotta jättäminen voidaan määritellä myös passiiviseksi väkivallaksi. *Lastensuojelun käsikirja*, THL.

2 SELVITYKSEN TOTEUTTAMINEN

2.1 TUTKIMUSMENETELMÄT

2.1.1 Haastattelujen toteutus

Selvitys perustuu vapaaehtoiisiin haastatteluihin. Haastatteluihin oli mahdollista ilmoittautua ensin Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskukseen ja elokuusta 2014 alkaen suoraan hankkeen tutkimusryhmälle Jyväskylän yliopistoon puhelimitse, sähköpostilla tai internet-lomakkeella. Ilmoittautumisen jälkeen haastateltaviin otettiin yhteyttä ja sovittiin haastattelun ajankohdasta ja paikasta.

Haastatteluja on tehty 299 elokuun 2014 ja helmikuun 2016 välillä. Pääosa haastatteluista oli yksilöhaastatteluja, mutta 2–3 hengen ryhmähaastatteluja toteutettiin seitsemän haastattelujen omasta toiveesta. Ryhmähaastatteluissa oli tavallisesti kyse sisaruksista tai muutoin samassa sijoituspaikassa samaan aikaan olleista. Haastattelujen aiheen vaikeutta ja arkaluontoisuutta kuvaa se, että varsin moni ilmoittautunut ei lopulta halunnut osallistua haastatteluun. Yhteensä 45 yhteystietonsa jättänyttä ei vastannut tutkijoiden yhteydenottoon, ja 17 haastateltavaa perui jo sovitun tapaamisen ilmoittaen, ettei halua tai pysty puhumaan aiheesta.

Haastattelut toteutti haastattelijaryhmä, johon kuului 12 aiheeseen perehtynyttä ja perehdytettyä tutkijaa Jyväskylän yliopistosta ja Åbo Akademiasta. Tutkimusryhmään kuului historian, etnologian ja sosiaalityön asiantuntijoita, eri-ikäisiä miehiä ja naisia, suomen- ja ruotsinkielisiä sekä romanien tutkimukseen perehtyneitä tutkijoita. Haastattelijat koulutti tehtävänsä Ruotsissa vastaavan selvityksen toteuttaneet tutkijat dosentti Johanna Sköld ja sosiaalityöntekijä Petra Rinman. Haastattelujen valmistelemisen lähtökohtana oli aiheen arkaluontoisuus ja siitä seuraava erittäin tiukka tutkimusetiikka. Eettisiä haasteita pyrittiin ennakoimaan monesta eri näkökulmasta: ennen haastatteluja, haastattelujen aikana ja niiden jälkeen sekä haastateltavien että haastattelijoiden näkökulmista.

Haastattelut järjestettiin mahdollisimman lähellä haastateltavia, ensisijaisesti heidän kodeissaan. Tämä tarkoitti sitä, että tutkijat matkustivat hankkeen aikana tuhansia kilometrejä eri puolilla Suomea, etelästä pohjoiseen ja lännestä itään. Tavallisesti tehtiin kaksi haastattelua päivässä samalla paikkakunnalla tai lähitienoilla, ja matkat olivat kahden tai kolmen päivän mittaisia.

Ennen haastatteluja haastateltaville kerrottiin haastattelun ja selvityksen tarkoituksesta. Haastateltavat saivat halutessaan pyytää mies- tai naispuolisia haastattelijoita sekä valita haastattelun kieleksi suomen tai ruotsin. Äidinkielenään ruotsia puhuvien lisäksi muutamat Ruotsissa pitkään asuneet suomenkieliset valitsivat mieluummin haastattelukieleksi ruotsin. Ennen haastattelun käynnistämistä haastateltaville kerrottiin selvitystyön tarkoituksesta ja tavoitteista, tutkijoiden vaitiolovelvollisuudesta, aineiston säilytyksestä arkistossa, mahdollisuudesta keskeyttää haastattelu missä vaiheessa tahansa, nauhurin käytöstä sekä siitä, että traumaattisten kokemusten muisteleminen voi olla vaikutuksia haastateltaviin ja heidän hyvinvointiinsa. Haastateltaville annettiin tarkempaa tietoa haastattelusta tiedotteen muodossa (Liite 1) sekä pyydettiin allekirjoitus suostumuslomakkeeseen (Liite 2). Toinen kappale allekirjoitettua suostumusta jäi haastateltavalle, toinen haastattelijalle. Kun oli varmistettu, että haastateltava on tietoinen haastattelun tarkoituksesta ja sisällöstä, käynnistettiin nauhuri ja aloitettiin varsinaisen haastattelu.

Edellä kuvattujen muotoseikkojen lisäksi haastattelutilanteissa tapahtui muutakin. Tutkijat tulivat useimmiten kertojien omaan kotiin. Haastattelujen yhteydessä katseltiin usein valokuvia, juotiin kahvia tai tutustuttiin lemmikkeihin. Monesti haastateltavat jännittivät heille uutta tilannetta ja vieraita ihmisiä, joten haastattelijat pyrkivät rentouttamaan ilmapiiriä normaalilla keskustelulla ja läsnäololla. Usein haastateltavien kommentti haastattelijoiden lähtiessä olikin,

että jännitys oli mennyt ohi, kun haastattelijat olivat osoittautuneet ”ihan tavallisiksi ihmisiksi”. Nauhurin läsnäolokin unohtui, kun kerronta pääsi vauhtiin. Haastattelutilanteessa saattoi olla mukana myös haastateltavan puoliso, sisar tai muu tukihenkilö. Joskus tukihenkilöt kuuluvat haastattelussa mukana: he kommentoivat tai pysyivät haastateltavaa kertomaan tarkemmin tai muistelemaan jotain tiettyä tapahtumaa, josta olivat aiemmin kertojalta kuulleet.

Lapsuuden kaltoinkohtelusta puhuminen ei ollut haastateltaville helppoa. Vakuutimme ennen nauhurin käynnistämistä, että he voivat keskeyttää koska tahansa, jos haluavat pitää tauon. Usein haastateltavien itku keskeyttikin puheen, mutta osa halusi pitää myös muista syistä taukoja.

Haastattelujen pohjana toimi teemakysymyslista. Teemalistoja oli laadittu erilaisia: kaltoinkohtelua kokeneita varten, sekä lastensuojelulaitoksissa ja lastensuojelussa työskennelleitä henkilöitä varten (Liite 3), ja niitä sovellettiin tilanteen mukaan. Osa haastateltavista toivoi kysymyslistan etukäteen nähtäväkseen. Haastattelijat sovelsivat teemalistaa tapauskohtaisesti, mutta runko ja perusasiat pysyivät samoina: keskeiset teemat olivat sijoituspaikat kertojan muistin mukaan, niissä tapahtunut kaltoinkohtelu eri muotoineen sekä sijoituksen vaikutukset myöhempään elämään. Haastattelujen kesto vaihteli puolesta tunnista kolmeen tuntiin; kahta haastateltavaa haastateltiin kahdesti, yhteensä noin viisi tuntia.

Monet haastateltavat olivat hankkineet arkistosta omaa sijoitustaan koskevia papereita. Osa halusi käydä niitä läpi tutkijoiden kanssa, sillä ne saattoivat olla epäselviä ja sisältää vieraita termejä. Haastattelijat eivät pyytäneet papereita nähtäväkseen, mutta tutustuivat niihin jos haastateltava niin ehdotti. Toisinaan haastattelu etenikin näiden asiakirjojen tahdissa, toisinaan ne pysyivät haastateltavan käsissä tiukassa nipussa ikään kuin turvaa antamassa. Osa haastateltavista oli ottanut paperit mukaansa todistaakseen, että hän puhui totta. Haastattelujen lähtökohtana oli kuitenkin heidän oma kokemuksensa, jota ei arvioitu asiakirjojen tai historian valossa.

Haastattelut toteutettiin neljää poikkeusta lukuun ottamatta pareittain ja kasvotusten.⁵ Toinen tutkijoista keskittyi haastatteluun ja dialogiin haastateltavan kanssa, toinen teki muistiinpanoja käsin tai tietokoneella. Haastattelut tallennettiin digisanelimilla, joita oli jokaisessa haastattelussa mukana kaksi kappaletta varmuuskopioinnin vuoksi. Muistiinpanot ja haastattelut tallennettiin hankkeen tietokoneille, jotka oli suojattu erityisen vahvasti ja joista oli poistettu kaikki mahdollisuudet verkkoyhteyteen tietosuojan vuoksi. Haastatteluista otettiin myös varmuuskopiot irrotettaville, vahvasti suojatuille kovalevyille.

Haastattelujen lopussa varmistettiin aina, että haastateltavilla on joku johon ottaa yhteyttä, jos heille tulisi kokemustensa muistelemisesta stressioireita. Toisinaan haastateltavilla oli kuitenkin melkein helpottunut olo ahdistuksen sijaan: tuntui hyvältä saada puhua asiasta, josta on suurimman osan elämästään vaiennut. Jännityksen lauettua myös haastattelijoihin suhtauduttiin lämmöllä: lähtiessä haastattelihoita saateltiin lämpimin toivotuksin ja halauksin. Toisinaan mukaan annettiin pieniä lahjoja kuten kertojan tekemää musiikkia tai pieniä muistoesineitä.

Haastattelihoille kohtaamiset haastateltavien kanssa olivat myös hyvin merkityksellisiä. Haastateltavat eivät olleet ainoita, jotka itkivät tai tunsivat vihaa, turhautumista tai masennusta lasten kokemien asioiden vuoksi. Jokainen haastattelu oli tärkeä ja erilainen. Haastattelijat olivat erilaisia ihmisiä, ja heillä jokaisella oli omanlaisensa kosketuspinnat haastatteluihin ja haastateltaviin: esimerkiksi oman ikäisen tai muuten samankaltaisen ihmisen haastattelu saattoi jäädä mieleen pysyvästi tärkeänä kohtaamisena, vaikka se olisi kestänyt vain lyhyen aikaa. Toisinaan paluu takaisin omaan arkeen haastattelumatkojen jälkeen oli vaikeaa, eivätkä ihmis-

⁵ Poikkeustapaukset olivat suunnittelemattomia. Ensimmäinen haastattelu tehtiin puhelinhaastatteluna äkillisesti haastateltavan toiveesta, ja haastattelijalla teki sen kotoaan yksin. Toisessa tapauksessa haastateltava toivoi viime hetkellä vain naispuolista haastattelijaa, joten miespuolinen työpari odotti talon ulkopuolella. Kolmannessa haastattelussa haastattelu tehtiin yksin aikatauluullisista syistä. Neljännessä haastattelussa toinen haastattelihoista estyi saapumasta paikalle liikenneyhteyksien takia. Lisäksi teimme 14 puhelinhaastattelua ja kolme Skype-haastattelua.

ten tarinat jättäneet haastattelijoita kovin helposti. Haastattelijoiden työssä jaksamista tuettiin työnohjauksella, jota toteutettiin sekä ryhmässä että yksilötapaamisilla. Hyvin tärkeää oli myös haastattelijaryhmän keskinäinen vertaistuki. Ruotsalaiset tutkijat suosittelivat koulutuksessaan haastattelujen tekemistä pareittain, ja parityöskentely osoittautui erittäin tärkeäksi tutkijaryhmän työssä jaksamisen kannalta. Tutkijoita sitoi vaitiolovelvollisuus, mutta työparin kanssa oli mahdollista puhua jälkeenpäin haastattelun sisällöistä ja purkaa sen herättämiä tunteita. Lisäksi vieraaseen kotiin mennessä työparin läsnäolo toi myös turvaa. Muistiinpanojen tekeminen ei olisi ollut mahdollista ilman, että työpari teki niitä, sillä haastattelut olivat useimmiten hyvin intensiivisiä ja muistiinpanojen kirjoittaminen samanaikaisesti olisi häirinnyt keskustelua.

Haastattelujen jälkeen haastattelun toteuttanut tutkija soitti muutaman viikon kuluttua haastateltavalle. Tämän niin kutsutun jälkisoiton tarkoitus oli antaa haastateltavalle mahdollisuus kysyä häntä askarruttavia asioita tai lisätä tai korjata jotain haastattelustaan. Lisäksi tarkistettiin haastateltavien vointia, kysyttiin hänen olotilastaan haastattelun jälkeen ja varmistettiin, että hänellä on keinoja saada apua, mikäli muistelemisen prosessi on herättänyt pahoinvointia. Osa haastatelluista tuntui olevan tasapainossa lapsuuden kokemustensa kanssa haastatteluja tehtäessä, mutta jälkisoiton aikana selvisi, että haastattelu oli nostanut pintaan traumaattisia muistoja lapsuudesta. Näitä haastateltuja ohjattiin kriisiterapiapalveluihin.

2.1.2 Aineiston järjestäminen ja lukeminen

Jokaiselle haastattelulle annettiin etukäteen koodinumero, jota käytettiin aineistojen tallentamisessa tunnisteena tiedostoille. Haastatteluaineisto litteroitiin. Litteraatioista poistettiin tunnistetiedot kuten pienten paikkakuntien nimet ja henkilöiden nimet. Joka litteraatiosta tehtiin kooste, jossa nostettiin esiin raportin kannalta keskeisiksi nousseita aiheita: sijoituspaikat, kaltoinkohtelun muodot, väkivallan käyttö, myöhemmät elämänvaiheet sekä muita kunkin haastattelun tärkeitä asioita. Hankkeen edetessä tutkijaryhmä oli keskusteluisaan jo löytänyt niitä asioita, jotka ovat käsillä olevan raportin keskeistä sisältöä. Yhteisissä tapaamisissa syvennyttiin aiheeseen ja vähitellen selvitys löysi muotonsa.

Aineiston analyysi eteni edellä mainittujen koosteiden avulla. Niistä haettiin kuhunkin käsiteltävään teemaan liittyviä haastatteluja. Koontien perusteella edettiin litteraatioihin ja tarvittaessa nauhoihin asti. Selvityksen raportin tavoite on muodostaa värikkäästä ja osin sirpalemaisesta, pitkän aikavälin kattavasta aineistosta kokonaiskuva. Analyysiä on tehty samanaikaisesti nostaen esiin toistuvia teemoja ja kaltoinkohtelun muotoja ja kuitenkin korostaen jokaisen haastatteluun osallistuneen henkilökohtaisen kokemuksen autenttisuutta ja yksilöllisyyttä.

Selvitystyön keskeinen lähtökohta oli henkilökohtaisten kokemusten kuunteleminen, ihmisten henkilökohtaisten muistojen ja niiden merkityksen korostaminen sekä kaltoinkohtelun kokemusten tarkastelu itsessään merkityksellisinä. Henkilökohtaisia kokemuksia kaltoinkohtelusta ei kiistetty tai arvioitu. Historiallinen kontekstointi auttaa lukijoita ymmärtämään lastensuojelun menneisyyden historiallista ulottuvuutta, ajallista muutosta, mutta kokemukset ovat niiden kertojille totta sellaisenaan.

Aineisto on koottu omaelämäkerrallisilla haastatteluilla, jotka kohdistuvat erityisesti kertojien lapsuuteen ja nuoruuteen sijaishuollossa. Keskeistä ovat kertojien omat näkökulmat aiheeseen ja se, miten he itse jäsentävät lapsuuttaan ja kokemuksiaan kerronnassaan. Yksilön näkökulman ja kerronnan merkitysrakenteiden ymmärtäminen kontekstissaan on tärkeämpää kuin esimerkiksi tarkkojen faktojen (kuten vuosilukujen) paikkansapitävyyden tarkistaminen. Konteksti on tärkeää, jotta kerrontaa voidaan ymmärtää osana omaa kulttuuriaan ja yhteisöään. (Erkkilä 2009.)

Muistelukerrontaa on tarkasteltu kolmen muistamiseen liittyvän käsitteen kautta. Ensimmäkin selvityksen aineistona toimivia haastatteluja tarkastellaan omaelämäkerrallisina ja henki-

lökohtaisina muistoina: niissä kerrotaan itselle tai läheisille tapahtuneista asioista, jotka liittyvät kertojalle tärkeisiin tapahtumiin ja merkityksiin. Omaelämäkerrallisilla muistoilla voi olla monia tarkoituksia, mutta tässä erityisen tärkeäksi nousee niiden toimiminen välineenä minuuden määrittelijänä. Muistojen ja kerronnan avulla määrittelemme itseämme ja omaa paikkaamme yhteisössä. Omaelämäkerralliset muistot ja kertomukset voivat muuttua ajan myötä kun kertojan elämäkokemus muuttuu; myös kertomuksen kuulija vaikuttaa sen sisältöön. (Korkiakangas 1996, 25–28; Hytönen 2014, 28–30.)

Toiseksi haastattelutilanteissa oma elämäntarina kerrotaan kuuntelijalle, mikä tekee siitä sosiaalista, jaettua muistelemista. Sosiaalisen muistin näkökulma on tärkeä, sillä vaikka osa haastatelluista puhui kokemuksistaan ensimmäistä kertaa, osa oli kertonut niistä jo aiemmin useitakin kertoja. Kuulijana oli saattanut olla perhe tai muut läheiset, mutta myös esimerkiksi terapeutti tai vertaistukiryhmä. Aina kuulijaa ei tarvita, sillä muistelemista voi tehdä yksinkin esimerkiksi kirjoittamalla tai kertaamalla tapahtunutta itselleen. Mitä useammin asioista kerrotaan tai niitä muistellaan, sitä selvemmin ne kiteytyvät kertomuksiksi. Sosiaalisesta muistista puhuttaessa korostetaan usein sitä, että muistelemisen tavat ja kerronta ovat sidoksissa kerrontatilanteeseen: erilaisessa ympäristössä ja erilaisissa tilanteissa muistellaan eri tavoin, ja kiteytyntekin tarina voi tulla erilaisena esiin. Sosiaalisen muistin näkökulmasta muistelemisella on aina tavoite. (Korkiakangas 2006.)

Tässä selvityksessä omaelämäkerrallinen muistelu osoitettiin tutkijoille. Haastattelijat tulivat yliopistolta ja edustivat Sosiaali- ja terveysministeriötä, mikä vaikutti tilanteisiin esimerkiksi niin, että osa kertojista halusi vakuuttaa kokemustensa todenperäisyyttä asiakirja-aineistoilla tai vetosi haastattelijoihin kaltoinkohtelun hyvittämisiksi. Haastattelujen analyysin kannalta on syytä myös huomioida, että traagisten, traumaattisten tapahtumisen muistaminen rakentuu eri tavalla kuin arkielämän, arkisten tapahtumien muistot. Siksi arkielämän muistoja ja traagisten kokemusten muistoja ei voi tulkita samoista lähtökohdista tai samoilla havainnoilla. (Korkiakangas 2006, 131.) Siksi tämä selvitys ei ole sijaishuollon arjen tutkimusta, vaan kaltoinkohtelun kokemusten ollessa pääkohde keskiössä ovat traumaattiset ja traagiset muistot. Tämä huomio pätee analyysin kannalta siitäkkin huolimatta, että osalle uhreista kaltoinkohtelu on ollut osa päivittäistä arkea.

Lapsuutta käsittelevät omaelämäkerralliset haastattelut sisältävät myös niin kutsuttuja eloisia muistoja, jotka ovat kertojalle emotionaalisesti merkittäviä tapahtumia tai tilanteita. Eloisan muiston käsite on kolmas analyysin taustalla vaikuttanut muistitietotutkimuksen termi. Eloisa muisto voi sisältää vahvojakin aistielementtejä kuten värejä, hajuja, tiloja tai reittejä, ääniä tai makuja, ja ne voivat palata mieleen hyvinkin äkkiä, välähdyksenomaisesti. Eloisiin muistoihin liittyy usein vahvoja tunnemuistoja. Ne liittyvät usein kansallisesti merkittäviin, kollektiivisiin tapahtumiin, mutta myös toistuviin aiheisiin kuten arkiaskareisiin. Usein eloisat muistot liittyvät kertojan elämäntarinan tärkeisiin hetkiin, kuten saavutuksiin tai vaaratilanteisiin sekä vahvoihin tunnetiloihin kuten pelkoon, vihaan tai suureen iloon. (Korkiakangas 1996, 27; Hytönen 2014, 135–136; Conway 1995, 1–15.) Kerrottu kokemus ja eloisat muistot toimivat välineinä myös tarkastella omaelämäkerronnassa esiin nousevia vahvoja tunteita kuten pelkoa, vihaa, katkeruutta ja pettymyksiä.

Raportissa esiintyvät sitaattit on valittu niin, että ne edustaisivat sekä tavallista että erityistä kokemusta. Mukana on siis äärimmäisiä väkivallan kokemuksia sekä niitä henkilöitä, joiden kokemukset ovat samansuuntaisia monien muiden kanssa. Tällä tavoin osoitamme väkivallan toistuvuutta ja osin rakenteellisuutta, mutta näytämme myös millaista kaltoinkohtelu voi kaikessa moninaisuudessaan olla. Olemme pyrkineet käyttämään lainauksia eri-ikäisiltä ja eri sukupuolta olevilta haastateltavilta, mahdollisimman monista sijoituspaikoista eri puolilta Suomea. Laitosten nimiä ei mainita raportissa, ellei siihen ole erityistä syytä; esimerkiksi ainoan koulukotien niin kutsutun suljetun osaston, Pernasaaren Leppäniemen nimi on jätetty siellä tehtyä työntekoa koskevien haastattelulainauksen yhteyteen, koska paikka erosi muista

niin selkeästi. Kaikkia haastatteluja ei ole voitu siteerata raportissa, mutta ne ovat kuitenkin mukana kokonaiskuvassa. Lainaukset on anonymisoitu niin, ettei niistä voi tunnistaa kertojia: sitaateissa kerrotaan haastateltavan sukupuoli ja syntymävuosi viiden vuoden tarkkuudella. Dialogia kuvaavissa sitaateissa haastattelijaa merkitsee kirjain H.

2.1.3 Asiakirja- ja aikalaisaineisto

Haastatteluaineiston ymmärtäminen edellyttää tutkittavan ajankohdan lastensuojelun keskeisten tavoitteiden, käsitteiden ja määritelmien ymmärtämistä. Tutkimusajankohdan kokemuksille ei tehdä oikeutta, jos niitä luetaan vain nykypäivän näkökulmasta ja nykypäivän lastensuojelun järjestelmiin verraten. Keskeinen osa selvitystyötä onkin ollut kontekstoida haastatteluaineisto niin, että sijaishuollon muutokset pitkällä aikajaksolla, 1930-luvulta 1980-luvun alkuun, on käsiteltävissä ja erotettavissa sen jälkeen tapahtuneista muutoksista.

Lastensuojelun sijaishuollon ongelmia koskevien aikalaiskäsitysten valaisemiseksi tutkimesta varten on tarkasteltu eri vuosikymmenien viranomais- ja tutkimuskeskusteluja. Viranomaisten ja ammattilaisten aikalaiskeskustelun tarkastelu tarjoaa keinon lisätä ymmärrystämme siitä, miten aikalaiset käsittivät oman työnsä puitteet, mahdollisuudet ja rajoitteet. Organisaatio- ja hallintohistoriallinen tutkimus on lisäksi osoittanut, että erilaisten kunnallisten ja valtiollisten palveluiden voi nähdä kantavan sisällään erilaisia historiallisia kerrostumia. Lainsäädäntöä ja palvelurakenteita ja -käytäntöjä muutettaessa muutetaan aina organisaatioiden arvokerrostumia, ja organisaatiot, esimerkiksi kunnalliset huoltolautakunnat ja niiden toimijat, voivat suhtautua hyvin eri tavoin uudistuksiin.

Sijaishuoltoa ja sen problematisointia käsittelevässä keskustelussa päähuomio kohdistettiin ylimpien viranomaistahojen tuottamaan aineistoon. Tutkimusajanjaksolla sosiaaliministeriön lastensuojelutoimisto ja 1.7.1968 alkaen sosiaalihuolto ja sen perheasiainosasto olivat ylimpiä lastensuojelun ohjauksesta ja valvonnasta vastuussa olleita viranomaisia. Lähempään tarkasteluun otettiin erityisesti yleiskirjeet, joilla ohjataan ja normitetaan paikallisten viranomaisten toimintaa, otetaan kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin ja tehdään periaatteellisia, lainsäädäntöä ja sen tulkintaa koskevia päätöksiä.

Viranomaiskeskustelun tarkastelu toi esille, että vaikka sosiaaliministeriö ja lastensuojelutoimisto ja myöhemmin sosiaalihuolto pyrki normittamaan paikallistason työtä ja ohjaamaan kunnalliset toimijat toteuttamaan vuoden 1936 lastensuojelulain henkeä, jäi paikallisille huolto- ja sosiaalilautakunnille huomattava määrä harkintavaltaa, joka vaikutti siihen, minkälaisiksi paikalliset käytännöt muotoutuivat.

Viranomaiskeskustelun rinnalla raportissa on hyödynnetty eduskunnan pöytäkirjoja ja muita asiakirjoja, sekä sosiaalihuollon ja lastensuojelun ammattilehdissä (*Huoltaja, Sosiaalinen Aikakauskirja, Lapsi ja Nuorisio, Pelastakaa Lapset*) käytyä keskustelua. Tarkoituksena on ollut selvittää, missä määrin ylimmät päättäjät, mutta myös lastensuojelutyön ammattilaiset ovat olleet tietoisia sijoitettujen lasten hoitoon ja kasvatukseen liittyvistä epäkohdista. Hakusanoilla suoritettu valtiopäiväkirja-aineistojen analyysi toi esille, että lastensuojelun epäkohdat nostettiin melko säännöllisesti esille välikysymyksissä ja toivomusaloitteissa, ja monien epäkohtien kuvailut olivat samoja mitä haastatteluissa on tuotu esille.

Lastensuojeluun liittyvistä epäkohdista keskusteltiin tutkimusajanjaksolla säännöllisesti julkisuudessa, mutta sijaishuoltoon liittyviä ongelmia selvitettiin myös viranomaiskoneiston sisällä. Sosiaaliministeriön ja sosiaalihuollon piiritarkastajat olivat vastuussa tiettyjen maantieteellisesti rajattujen alueiden valvonnasta, ja heille tehtiin säännöllisesti sijaishuoltoa koskevia kanteluita. Tämän lisäksi erityisesti laitoshuoltoa koskevia kanteluita tehtiin eduskunnan oikeusasiamiehelle, joka myös itse teki säännöllisesti tarkastuksia lastenkoteihin ja koulu-koteihin. Vakavampien tapausten suhteen sosiaaliministeriö käynnisti tutkintoja, joihin nimettiin oma tutkija. STM:n Huolto- ja väestöosaston Lastensuojelutoimiston arkistoon on talletettu neljän vuosina 1937–1944 tehdyn tutkinnan aineistot, mutta valitettavasti raportin puit-

teissa ei ehditty selvittää, minne mahdollisesti myöhemmin tehdyt tutkimukset on arkistoitu. Joka tapauksessa nämä tutkinnot tuovat esille, että jo heti lastensuojelulain säätämisen jälkeen viranomaiset ottivat vakavasti heille kohdistetut epäilyt sijaishuollon epäkohdista. Kuten tämä selvitystyön raportti kuitenkin tuo esille, todennäköisesti suuri enemmistö sijoitettujen lasten kaltoinkohtelusta jäi piiloon, eivätkä epäkohdat nousseet ylimpien viranomaisten tietoisuuteen.

Lastensuojelua koskevia tilastotietoja on pääasiallisesti koottu seuraavista lähteistä: Suomen Virallinen Tilasto (SVT) XXI A Huoltotilasto, SVT XXI B Sosiaalihuoltotilaston vuosikirjat.

Huostaanotettujen lasten, mutta myös huoltajien yksityisesti sijoittamien lasten huolto ja kasvatusta on ollut koko tarkasteltavan ajanjakson laajan tutkimustyön kohteena. Sijaishuollon eri muotoja ja käytäntöjä on tutkittu erityisesti korkeakoulujen piirissä, mutta myös viranomaistoimijat sekä järjestöt ovat tehneet lukuisia tutkimuksia. Raporttia varten on tarkasteltu lähemmin Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja nykyisen Tampereen yliopiston piirissä tehtyä tutkimusta. Tampereen yliopistolla ja sen edeltäjällä on pitkät perinteet sosiaalihuollon ja -työn koulutuksen saralla, ja tarkasteltavalla ajanjaksolla korkeakoulu oli keskeisin sosiaalityöntekijöitä kouluttava taho. Selvityksen kannalta erityisen kiinnostava on ollut Yhteiskunnallisen korkeakoulun lehtorin Veikko Piiraisen vuonna 1962 tekemä tutkimus ”Sosiaalilautakunnan huostaan joutuminen turvattoman lapsen kokemuksena”, joka julkaistiin *Huoltaja*-lehdessä (*Huoltaja* 1962:1–2). Piirainen teki selvityksen yhdessä opiskelijoidensa kanssa 1940–50-luvuilla sijoitettuna olleiden lasten kokemuksista (N=87), ja tuota *Huoltajassa* julkaistua tutkimusta on voitu hyödyntää raportissa vertailevasta näkökulmasta. Piiraisen tutkimuksessa haastateltiin lisäksi sijoitusperheiden vanhempia (N=126).

Erytisen huomion kohteeksi nostettiin Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja Tampereen yliopiston opinnäytteet, joiden voidaan nähdä kuvastavan sosiaalihuollon ja -työn koulutuksen tiedonintressejä. Tamcat-tietokannan perusteella suoritettu haku⁶ toi esille, että vuosina 1944–1983 tehtiin yhteensä 141 huostaanotettujen lasten sijaishuoltoa käsittelevää korkeakoulutasaista opinnäytettä. Enemmistö opinnäytteistä käsitteli laitoksissa, lastenkodeissa ja koulukodeissa, tapahtuvaa huoltoa. Noin viidennes opinnäytteistä käsitteli perhehoitoa ja kasvatuskoteja. Yleisenä huomiona voidaan esittää, että suuressa enemmistössä opinnäytteistä sijaishuollon käytäntöjä tarkasteltiin asiakirja-aineistoihin ja työntekijöiden haastatteluihin tai lomakekyselyihin tukeutuen. Ainostaan seitsemässä opinnäytteessä sijoitettujen lasten omat kokemukset sijaishuollosta nostettiin tutkimuksen kohteeksi. (Leväkkö 1954; Utriainen 1954; Kaijupää 1959; Nyberg 1969; Keskitalo 1973; Laitila 1980; Nyman 1983.) Tämän raportin kannalta relevantteja tutkimuksia tehtiin lisäksi erityisesti Lastensuojelun Keskusliitossa.

Edellä mainitun Veikko Piiraisen selvityksen lisäksi myös muiden sijaishuollossa aktiivisten, pitkäaikaisten toimijoiden kirjoituksia ja tutkimuksia on hyödynnetty. Esimerkiksi huumaanista suhtautumisestaan pahantapaisiin nuoriin tunnettu sosiaalineuvos Kaarlo Helasvuon kirja *Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta* (1954) on avannut ajan käsityksiä kasvatuksesta ja pahantapaisuudesta. Samoin Järvilinnan vastaanottokodin johtajan Erkki Saaren teokset ovat olleet hyödyllisiä, kuten myös Pernasaaren koulukodin pitkäaikaisen johtajan Ensio Kypön muistelmateos *Ne kovemmat pojat* (1989), joka kuvaa koulukodin arkea, menettelyjä ja tuloksia Kypön kolmenkymmenen vuoden työuran ajalta.

⁶ Hakusanat: ?lastensuojel?, ?huostaano?, ?perhehoi?, ?perhesijo?, ?yksityisko?, ?kasvatisko? ?lastenko?, ?kouluko?.

2.2 HAASTATELTAVAT

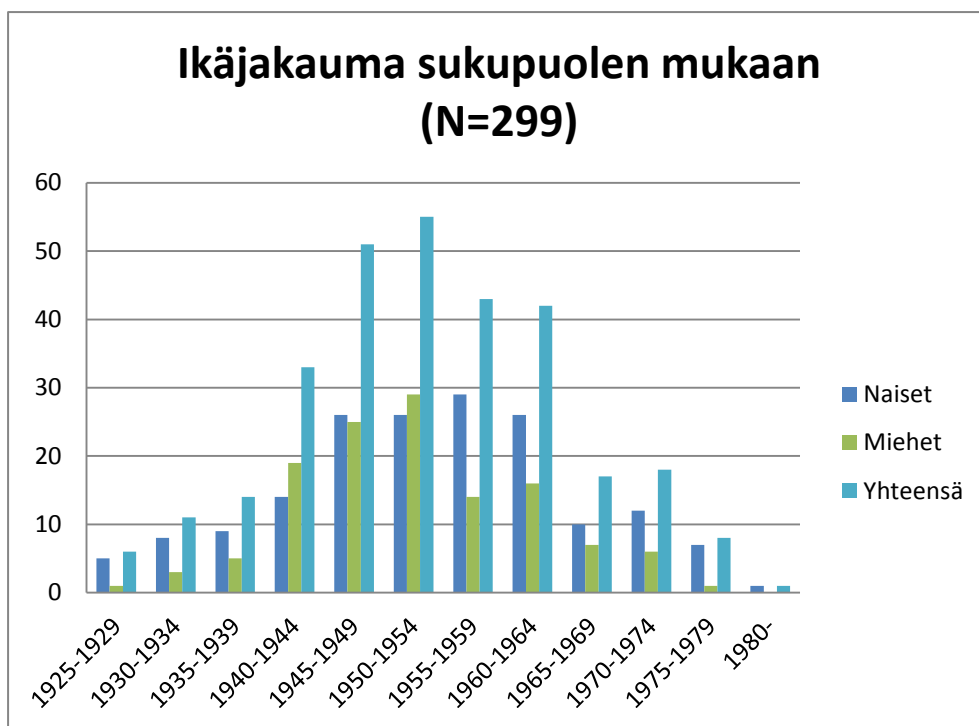
Haastatteluihin osallistuneista 58 prosenttia (173 henkilöä) oli naisia ja 42 prosenttia (126 henkilöä) miehiä. Haastateltujen ikäjakauman keskeinen piirre on hahmotettavissa Kuviosta 1. Kahdenkymmenen vuoden ajanjaksolla toisen maailmansodan jälkeen, vuosina 1945–1964, on syntynyt lähes kaksi kolmasosaa vastaajista, 63,5 prosenttia. Sekä vanhimpiin (1925–1944) että nuorimpiin (1965–1983) kuuluu selvästi vähemmän vastaajia. Ennen vuotta 1944 on syntynyt noin 10 prosenttia ja vuoden 1965 jälkeen noin 15 prosenttia haastatelluista.

Reilu kolmasosa (35,2 prosenttia) haastateltavista on syntynyt vuosien 1945 ja 1954 välillä, joten he ovat olleet sijoitettuna pääosin 1950- ja 1960-luvuilla. Heidät voidaan väljästi määrittellen lukea niin kutsuttuihin suuriin ikäluokkiin, sodanjälkeiseen sukupolveen. J.P. Roosin paljon käytetyssä sukupolvijaottelussa sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sukupolveksi on nimetty 1920-luvun puolivälistä 1940-luvun loppuun syntyneitä, ja 1950-luvulla syntyneet kuuluvat niin kutsuttuun lähiöiden sukupolveen. Roosin jaottelussa näillä sukupolvilla ei ole paljon eroja, joskin jälkimmäisen sukupolven elämäkulussa kaupungistuminen ja koulutus nousevat esiin aiempaa selkeämmin sukupolvikokemuksena. (Roos 1987, 54–46; ks. myös Karisto 2005, 20–22.)

Niin kutsutut suuret ikäluokat ovat aktiivisia elämäkerronnallisiin tutkimuksiin osallistujia muutenkin kuin tässä selvityksessä. Haastateltujen painotus sodan jälkeen syntyneisiin ikäluokkiin selittyy osaltaan myös muilla syillä. Heidä vanhemmista ikäryhmistä iso osa on jo kuollut tai he ovat liian iäkkäitä osallistumaan selvitykseen. Nuorimpien ikäryhmien kohdalla voidaan myös ajatella, että kaltoinkohtelun kokemukset ovat vähentyneet. Voi myös olla, ettei selvityksen haastattelukutsu ole tavoittanut tasaisesti kaikkia ikäryhmiä eri puolilla Suomea. Lisäksi on syytä huomioida yleinen syntyvyyden lasku ja ikäluokkien pieneneminen 1950-luvulta alkaen.

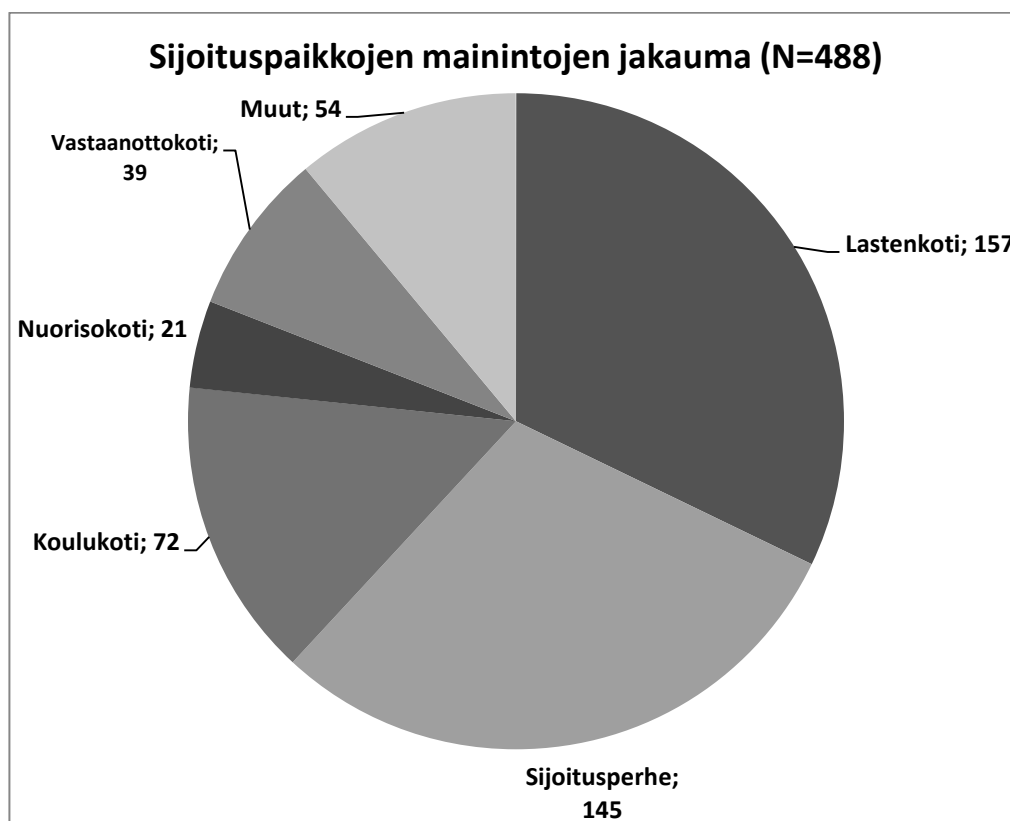
Kuvio 1 näyttää haastateltujen ikä- ja sukupuolijakauman. Naisten osuus on suurempi sekä vanhimmissa että nuorimmissa ikäryhmissä, mutta sukupuolijakauma on tasaisempi ikäryhmissä, joista haastateltuja on eniten. Koska sijoitetuista lapsista ja nuorista kuitenkin selkeä enemmistö oli poikia, painottuu kaikissa ikäluokissa naisten osuus suhteessa enemmän kuin miesten. Se ei kuitenkaan merkittävästi vaikuta tämän raportin sisältöön.

Kuviossa 2. on laskettu haastatteluissa mainitut sijoituspaikat. Yksi haastateltava on usein ollut monissa eri paikoissa, eivätkä kaikki muista jokaista sijoituspaikkaansa suuren vaihtelumäärän vuoksi. Tämän vuoksi kokonaismäärää haastateltujen kaikista sijoituspaikoista ei ole haastatteluaineistosta mahdollista saada. Siksi kuviossa tietty sijoitusmuoto on laskettu kultaakin haastateltavalta vain kerran. Esimerkiksi lastenkodissa ja kahdessa eri koulukodissa sijoitettuna olleen haastateltavan tarinasta on laskettu maininnat lastenkodista ja koulukodista.

Kuvio 1. Haastateltavien ikäjakauma syntymävuoden mukaan (lukumäärä).

Kuvio 2 kuvaa siis sitä, miten eri sijoitusmuodot tuleva aineistossa esiin. Haastatellut työntekijät eivät ole mukana laskelmassa, ainoastaan kaltoinkohtelua kokeneet. Kuviossa mainintojen yhteismäärä on 488.

Kuvio 2. Sijoituspaikkoja koskevien mainintojen jakauma haastatteluissa.

Lastenkoti mainitaan yhtenä sijoituspaikkana 157 haastattelussa. Lähes yhtä moni (145) oli ollut sijoitettuna vähintään yhdessä sijoitusperheessä. Vähintään yhdessä koulukodissa oli ollut sijoitettuna 72 haastateltavaa; näistä selkeästi suurin osa (58) oli poikia. Vastaanottokoti mainitaan haastatteluissa 39 kertaa. Kuvion 2 sektori ”Muut” sisältää psykiatriset sairaalat ja muut sairaalaosastot, erilaiset oppilaskodit ja muut harvemmin mainitut paikat, joissa lapsi on viettänyt pitkän ajanjakson poissa biologisen perheensä luota. Kun huomioidaan kaikki haastatteluissa mainitut sijoituspaikat, keskimäärin haastateltavilla oli 2,7 sijoituspaikkaa; määrä vaihteli yhdestä sijoituksesta kolmeen kymmeneen.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön laatimassa *Selvitystyön suunnitelmassa* (2013) esitettiin selvityksen tavoitteeksi tunnistaa eri ryhmiin liittyvä kaltoinkohtelu. Hankkeessa pyrittiin tavoittamaan erityisesti kaksi vähemmistöryhmää, suomenruotsalaiset ja romanit. Romanilasten asemasta sijaishuollossa ei tiedetä tarpeeksi (esim. Grönfors & Viljanen 2009; Grönfors 2012; Ahvenainen 2014, 13–14), mutta heidän määränsä lastenkodeissa on arvioitu olleen 1950–80-luvuilla varsin suuri; tiettyinä aikoina jopa joka toinen romanilapsi on viettänyt eripituisia aikoja lastenkodissa. Syynä tähän ovat olleet muun muassa romanien varsin huonot asuinolot, joiden vuoksi viranomaiset tekivät huostaanottoja. Lapset sijoitettiin lastenkotiin lyhyeksi aikaa myös, jos toinen tai molemmat vanhemmat olivat kärsimässä vankeusrangaistusta. Taus-talla vaikuttavat myös romanien kulttuuriset tavat: esimerkiksi uutta avioliittoa solmittaessa edellisestä liitosta syntyneet lapset saatettiin viedä lastenkotiin. Mustalaislähetyksen lastenko-teihin liittyi voimakasta valtiopolitiikkaa: kun romanilapsia sijoitettiin lapsille sopimattomista asuinolosuhteista, heidät pyrittiin myös ”pelastamaan” yhteiskuntakelpoisiksi ja ”normaaleiksi”. (Grönfors 2012, 242; Pulma 2006, 165.)

Tutkijat ottivat olemassa olevien kontaktien kautta yhteyttä eri romanitoimijoihin ja pyysivät levittämään tietoa hankkeesta ja sen tavoitteista. Romanihaastateltavia ei kuitenkaan tavoit-tettu siinä määrin kuin oli alun perin toive ja tavoite. Yhteydenottoja saatiin alle kymmeneltä romanitaustaiselta henkilöltä. Kaksi hankkeen tutkijaa vieraili kesällä 2015 Punkaharjulla Itä-Suomen alueellisen romaniasian neuvottelukunnan järjestämällä kieltä ja kulttuuria käsittelevällä leirillä, jossa he tekivät yhden haastattelun ja sopivat toisesta sekä levittivät tietoa selvi-tyksestä. Lisäksi he kävivät leirin osanottajien kanssa vapaamuotoisia keskusteluja, jotka aut-toivat tutkijoita ymmärtämään romanilasten asemaa sijaishuollossa.

Suomessa ilmestyvät ruotsinkieliset lehdet tarttuivat ensimmäisessä vaiheessa, syksyllä 2014, selvitystyöstä kertovaan tiedotteeseen hanakasti. Haastattelijaryhmään kuului kaksi äidinkielenään ruotsia puhuvaa tutkijaa, millä varmistettiin haastateltavien mahdollisuus ker-toa kokemuksistaan äidinkielellään. Huolimatta hyvästä viestinnästä yhteydenottoja tuli vain muutamalta suomenruotsalaiselta henkilöltä. Lisäksi mukaan ilmoitautui yksi, joka oli jo osallistunut Ahvenanmaalla tehtyyn vastaavaan selvitykseen (Ahvenanmaan selvitys ks. Roos & Lund 2015).

Syitä ruotsinkielisen yhteisön vaikenemiseen lastensuojelun menneisyyden ympärillä ei tämän selvityksen puitteissa voi tarkasti esittää, mutta yhteisön pienuus on todennäköisesti siihen vaikuttava tekijä. Tiedämme, että Pietarsaaren maalaiskunnassa on toiminut yli sadan vuoden ajan ruotsinkielinen Östensön koulukoti, joka jatkaa Lagmansgården -nimisenä. Myös ruotsinkieliset lastenkodit ja sijoitusperheet ovat vaienneet mahdollisesta kaltoinkohtelusta.

Sosiaalinen tutkimustoimisto teki vuodesta 1954 lähtien joka viides vuosi erityistutkimuk-sia lastenkodeista ja niissä hoidetuista lapsista. Vuoden 1969 tutkimuksessa tarkasteltiin myös lastenkotilasten kielitaustoja. Lapsista oli suomenkielisiä 97 prosenttia, ruotsinkielisiä 2,6 prosenttia ja saamenkielisiä 0,3 prosenttia. Yksityisissä lastenkodeissa oli ruotsinkielisten osuus suurempi, 4,9 prosenttia, kuin kunnallisissa lastenkodeissa (1,3 prosenttia). (Korpi & Hernesniemi 1970, 399.)

Lastenkotilapsista saatavat tiedot näyttävät vahvistavan sitä käsitystä, että ruotsinkielisiä lapsia oli muihin väestöryhmiin verrattuna suhteellisesti vähemmän huostaanotetuissa. Vuonna 1953 arvioitiin, että lastensuojelun asiat on hoidettu paremmin ruotsinkielisissä kunnissa:

Ruotsinkieliset kunnat on otettu käsiteltäväksi omana ryhmänä, koska ne luonteeltaan on todettu suomenkielisistä kunnista huomattavasti poikkeaviksi. [...] On luultavaa, että ruotsinkielisten kuntien paremmat varallisuussuhteet eliminoivat monissa suomenkielisissä kunnissa havaittuja haittoja. Ilmeistä on myös, että näissä kunnissa vallitsee niiden väestön vähemmistöluonteesta johtuen hyvä ja kiinteä yhteishenki ja pidetään kunnia-asiana, että asiat on hoidettu. Näiden kuntien lapsiluvut ovat myös useimpien suomenkielisten kuntien vastaavia lukuja melkoisesti pienemmät. Vähemmistä lapsista halutaan pitää hyvää huolta. [...] Myönteisiä piirteitä on havaittavissa koko sosiaalisen huollon linjalla. Ehkäiseviin toimenpiteisiin ryhdytään ajoissa, taloudellista tukea annetaan auliisti ja valvontaa käytetään tehokkaasti. ”Vakavampia tapauksia” ei näin ollen helposti pääse esiintymään. Toisaalta ko. kuntien pienuus luo edellytykset tehokkaalle kontrollille. (Suometsä & Tikka 1953, 69.)

Tätä aikalaistulkintaa emme tämän selvityksen puitteissa pystyneet tarkemmin arvioimaan. Muutaman tekemämme haastattelun perusteella epäkohdat ja kaltoinkohtelu eivät kuitenkaan olleet täysin tuntemattomia ruotsinkielisissä kunnissakaan.

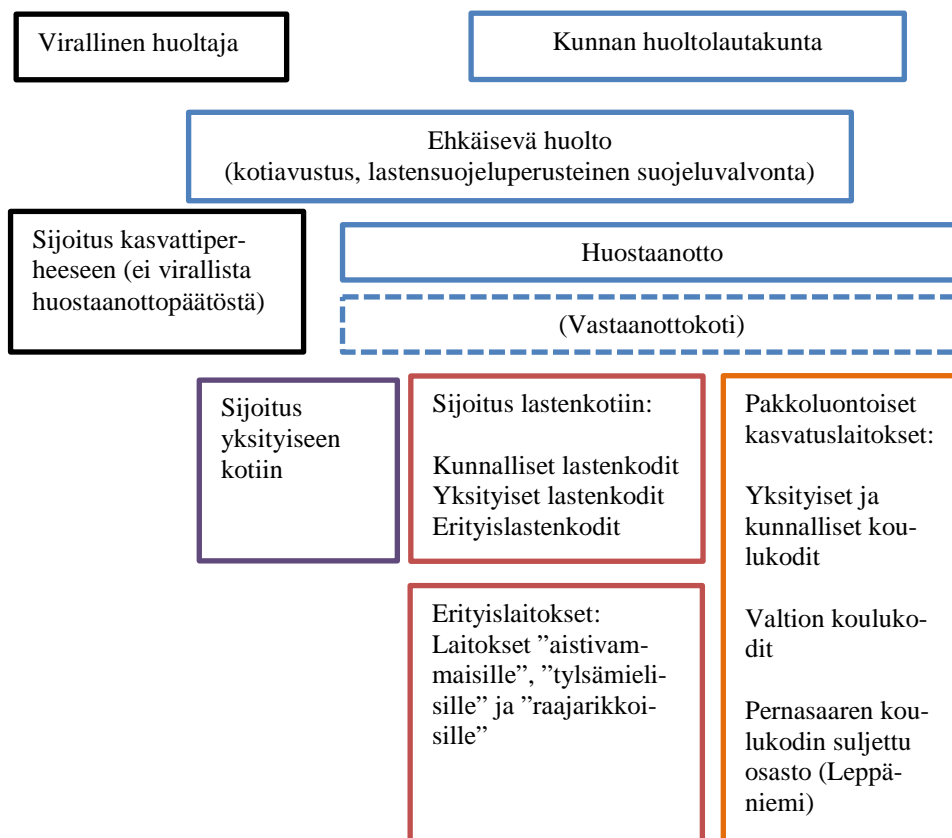
3 LASTENSUOJELUN SIJAISHUOLLON HISTORIA SUOMESSA 1937–1983

3.1 ENSIMMÄINEN LASTENSUOJELULAKI 1936

Suomen ensimmäinen lastensuojelulaki säädettiin 1936 ja se astui voimaan 1.1.1937. Laki oli tärkeä uudistus, jota oli pyritty saamaan aikaiseksi jo lähes 40 vuoden ajan. Ennen lastensuojelulain säätämistä lastensuojelutoiminta perustui lainsäädännöllisesti ennen kaikkea vaivaishoitoa ja köyhäinhoitoa sääteleviin lakeihin ja asetuksiin sekä rikoslakiin. Useissa Euroopan maissa säädettiin lastensuojelulakeja 1900-luvun vaihteen molemmin puolin. Asiasta keskusteltiin myös Suomessa, mutta riittävää yksimielisyyttä erillisen lain tarpeellisuudesta ei saavutettu vuosikausiin, vaikka lastensuojelu nousi tärkeäksi sosiaalipolitiikan alaksi. Erillisen lain kannattajat perustelivat sitä tarpeella yhtenäistää ja tehostaa lastensuojelua sen kaikilla tasoilla ja eriyttää ala omaksi sosiaalisen työn alakseen irti köyhäinhoidosta ja kriminaalipolitiikasta. Lastensuojelu haluttiin nähdä ennen kaikkea kasvatuksellisenä työnä. Lain säätämistä olivat hidastaneet sortovuodet, lastensuojelualan tärkeimpien vaikuttajien keskinäiset ristiriidat ja taloudelliset syyt. Lain pelättiin lisäävän liiaksi kuntien ja valtion hallinnollisia kuluja, ja lastensuojelun kehittämistä pidettiin mahdollisena myös ilman erityistä lainsäädäntöä. Erillisen lain puute ei sinänsä estänyt lastensuojelun kenttää laajentumasta: uusia lastenkoteja ja kasvatuslaitoksia perustettiin, monet järjestöt ryhtyivät toimimaan alalla aktiivisesti 1910- ja 1920-luvulla. (Hämäläinen 2007; Pulma 1987, 160 ja passim.; Urponen 1994, 196–197)

Vuoden 1936 lastensuojelulaki ei täysin tyydyttänyt sitä ajaneita lastensuojelutahoja. Kriitikoiden mukaan laki ei riittävästi velvoittanut kuntia ennaltaehkäisevään lastensuojelutyöhön eikä lastensuojelua eriytetty riittävästi muista sosiaalihuollon toimialoista. Joka tapauksessa laki määritteli nyt lastensuojelun peruseriaatteen. Aiemmin köyhäinhoitolaki oli velvoittanut kuntia huolehtimaan lasten elatuksesta, nyt lastensuojelulaki velvoitti niitä kantamaan vastuuta myös lasten kasvatuksesta. Kuntien tuli huolehtia lasten ja nuorten ”yhteiskunnallisesta suojelusta ja huollosta”, ja valtion tuli sekä valvoa että ohjata kuntien toimintaa. Lain mukaan lapsi tuli ottaa suojelutoimenpiteiden piiriin jos a) hän jäi orvoksi, b) hänellä oli sairauksia tai mielenterveydellisiä ongelmia, jotka edellyttivät erityistä hoitoa, c) vanhemmat laiminlöivät lapsen tarpeellisen hoidon ja kasvatuksen oman sairautensa, alkoholin käytön, ”ymmärtämättömyyden” tai muun syyn vuoksi, d) lasta pahoinpideltiin kodissaan tai hänen henkensä, terveytensä tai ”siveytensä” oli muusta syystä uhattuna kotona tai e) jos hän laiminlöi oppivelvollisuuttaan tai käyttäytyi koulussa huonosti tai jos hän toimi lapsille soveltumattomissa ansiotoimissa. Lastensuojeluasetus edellytti lisäksi, että seurantaan tuli ottaa myös ne lapset ja nuoret, jotka olivat suorittaneet rikoksia tai elivät irtolaisina tai kerjäten. (Lastensuojelulaki 52/1936; Lastensuojeluasetus 203/1936; Paavilainen 2012, 71–82.)

Vuoden 1936 lastensuojelulaki asetti lastensuojelutoiminnan avainasemaan huoltolautakunnan, jonka tuli kunnassa vastata lastensuojelun hallinnosta ja toimenpiteistä. Lautakunta sai käyttöönsä asteittain koventuvien keinojen valikoiman. Sen tuli varmistaa, että kunnassa oli tarjolla kasvatusta koskevaa neuvontaa ja kotikasvatusta tukevia ja täydentäviä laitoksia (joita ei yksilöity tarkemmin). Ensimmäisinä varsinaisina lastensuojelutoimenpiteinä huoltolautakunta saattoi antaa lapselle tai hänen vanhemmilleen varoituksen, määrätä lapsi edellä mainittujen kotikasvatusta tukevien laitosten toiminnan piiriin, asettaa lapselle suojelunvalvojan tai ottaa hänet huostaan. Jos päädyttiin huostaanottoon, lautakunnan tuli oman harkintansa mukaan sijoittaa lapsi yksityiseen kotiin, lastenkotiin tai kasvatuslaitokseen (ks. kuvio 3).

Kuvio 3. Lastensuojelu hierarkkisenä ja asteittain tehostuvana järjestelmänä vuoden 1936 lastensuojelulaissa.

Kuvio 3 kuvaa lastensuojelun rakennetta vuoden 1936 lastensuojelulain mukaisena. Lapsen sijoituspäätös oli mahdollista tehdä kunnallisen järjestelmän kautta huoltolautakunnan päätöksellä tai lapsen virallisen huoltajan tekemänä vapaaehtoisesti. Vanhempien omasta aloitteesta lapsi voitiin sijoittaa joko kasvattikotiin tai lastenkotiin. Ennen lasten huostaanottoa tai sijoituspäätöstä oli tavoitteena auttaa perhettä esimerkiksi kotiapua tarjoamalla. Mikäli apu ei poistanut turvattomuutta lasten elämästä, tehtiin päätös lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle ja huostaanotosta. Osa lapsista vietiin ensin vastaanottokotiin, jossa arvioitiin millainen sijoitusmuoto olisi heille sopivin ja etsittiin sijoituspaikka. Osa kuitenkin vietiin suoraan sijoituspaikkaansa.

Suojeluvalvonnan ehkäiseviä toimenpiteitä olivat vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan esimerkiksi lapselle tai vanhemmille annettu taloudellinen apu tai lapselle tai vanhemmille annettu varoitus. Lapsi voitiin määrätä suojeluvalvontaan ehkäisevänä, mutta myös korjaavana toimenpiteenä. Suojeluvalvontaan voitiin määrätä myös jälkivalvonnan ja/tai koevapauden perusteella ja myös sijoituksen aikana. Suojelukasvatuksesta oli kyse silloin, kun pahantapainen tai rikoksia tehnyt lapsi tai nuori otettiin lautakunnan huostaan kodin ulkopuolella kasvatettavaksi ja/tai sijoitettiin tarkoituksenmukaiseen laitokseen.

Eryistä huoltoa tarvitseville, eri tavoin vammaisille lapsille oli erityislaitoksia. Haastatteluaineisto antaa kuitenkin viitteitä siitä, että vammaisia lapsia pidettiin myös lastenkodeissa ja koulukodeissa.

On tärkeää huomata, että lapsi liikkui lastensuojelun rakenteita kuvaavassa kaaviossa ylhäältä alas, mutta myös sivusuunnassa eri sijoitusmuotojen välillä. Lastenkodista tai yksityiskodista voitiin siirtää kasvatustiloihin. Myöskään kasvattikoti tai sijoitusperhe ei välttämättä ollut pysyvä ratkaisu, vaan tilanteen muuttuessa lapsi voitiin siirtää sieltä esimerkiksi lastenkotiin. Kuviossa lastensuojelun järjestelmän tehostuminen näkyy liikuttaessa vasemmalta

oikealle sijoitusmuotojen välillä. Tavallisempaa kuin siirtyminen kasvatuslaitoksesta takaisin lastenkotiin oli lapsen siirtäminen lastenkodista tai yksityiskodista koulukotiin. Kasvatuslaitosten sisäinen hierarkia näkyy niitä kuvaavassa laatikossa: kunnalliset koulukodit olivat mieleltään lempeämpiä kuin valtion kasvatuslaitokset, joista pahamaineisin ja ”vaikeimmat tapaukset” vastaanottanut paikka oli Pernasaari. Siellä sijaitti myös ainoa koulukotien suljettu osasto, Leppäniemi.

Palvelujärjestelmä ja sen rakenteet muuttuivat jatkuvasti hyvinvointivaltiollisten rakenteiden kehittyessä. Siksi kuviossa 3 esitetään lähinnä vuoden 1936 tilanne, ja esimerkiksi 1960-luvulla tilanne oli hyvin erilainen. Uusia laitostenmuotoja syntyi, esimerkiksi nuorisokodit ja erilaiset oppilaskodit. Vaikka uusi lastensuojelulaki tuli voimaan vasta 1980-luvulla, 1960- ja 1970-luvuilla kehitettiin avoimuudollista toimintaa ”ohi” olemassa olevan lainsäädännön.

Vuoden 1936 lastensuojelulain säätämisen aikoihin ja jo sitä ennen lastensuojelupiireissä korostettiin perheille annettavan neuvonnan ja ohjauksen merkitystä lastensuojelutyön runkona, mutta lain säätämisen jälkeen käytännössä tärkeimmäksi työmuodoksi nousivat tilapäiset ja pysyvät huostaanoton muodot, ja niitä seuranneet lasten sijoitukset oman kotinsa ulkopuolella hoidettaviksi. Huoltolautakunnan tuli ottaa lapsi huostaansa, jos neuvonta tai ohjaavat tukitoimet eivät parantaneet lapsen oloja. Huostaanottoon tuli ensin pyrkiä sopimalla siitä lapsen vanhempien kanssa, mutta tarvittaessa lautakunnan oli otettava lapsi huostaan vastoin vanhempien tahtoa. Huostaanotettu lapsi voitiin sijoittaa yksityisen kotiin, lastenkotiin tai kasvatuslaitokseen.

Vuosien 1937–1983 välisenä aikana perhehoito oli yleisin huostaanotettujen lasten sijoitusmuoto. Perhehoitoon sijoitettujen lasten määrä liikkui vuositasolla noin 15 000:ssa 1960-luvun lopulle asti, kun tilastoihin lasketaan mukaan kasvattilapset, joiden valvonta oli myös sosiaalilautakuntien vastuulla. Vastaavasti laitoksiin eli lastenkoteihin ja koulukoteihin oli vuosittain sijoitettuna noin 5000 lasta. Vuoden 1936 lastensuojelulaissa määriteltiin, että huostaanottomenettelyyn sisältyi sen toteutuksen huolellinen valmistelu. Lastensuojeluasetuksessa korostettiin kunkin sijoituksen kohdalla vaadittavaa yksilöllistä harkintaa: ”Lasta tai nuorta henkilöä, joka on otettava sosiaalilautakunnan huostaan, on tarpeen vaatiessa väliaikaisesti pidettävä lastenkodissa tahi muussa hoitopaikassa, kunnes on päästy selvyteen hänelle sopivasta huollosta.” (Asetus 203/1936; tiedot sijoitusmääristä: SVT Huoltotilasto, SVT Sosiaalihuoltotilasto.)

Ajatuksena oli, että tarkkailun alaisena lapsi osoittaisi käytöksellään, onko hän sopiva perhe- vai laitoshoitoon. Vastaanottokoteina toimivien lastenkotien lisäksi sosiaalilautakunnat saattoivat pyytää lausuntoa lapsesta ja hänen tarpeistaan kasvatusneuvoloilta ja kouluilta. Käytännössä huostaanottoja painottavassa lastensuojelussa perhehoito muodostui ennen kaikkea niin sanottujen normaalien lasten huoltomuodoksi. Mikäli perhehoito ei ollut mahdollista, piti sosiaalilautakunnan järjestää lapsen huolto lastenkodissa, ja jos lautakunta katsoi, että lasta ei voitu hoitaa ”tydyttävästi” yksityisessä kodissa tai lastenkodissa, hänet oli lain mukaan sijoitettava kasvatuslaitokseen. Näin lastensuojelun laitokset jakautuivat karkeasti ottaen kahteen portaaseen: lastenkoteihin ja kasvatuslaitoksiin.

Lastensuojelussa oli vanhastaan vedetty raja niiden lasten välille joiden huostaanotto ja suojelu perustuivat ennen kaikkea hänen kotiolojensa ongelmallisuuteen (turvattomat) ja lapsiin, joiden ongelmat ilmenivät hänen omassa käytöksessään esimerkiksi rikollisuutena tai päihteiden käyttönä (pahantapaisuus). Suojelukasvatuksella tarkoitettiin sanan kapeimmassa merkityksessä vain kasvatusta, joka kohdistui viimeksi mainittuun ryhmään siihen erikoistuneissa laitoksissa eli kasvatuslaitoksissa. Lastenkodit olivat ensisijaisesti kunnallisten viranomaisten ja huoltolautakuntien ohjauksessa, kasvatuslaitosten toimintaa koordinoi sosiaaliministeriö. Se laati kasvatuslaitoksille ohjesäännöt ja tarkasti uusien yksityisten tahojen tai kunnallisten laitosten perustamissuunnitelmat. Sosiaaliministeriö ja sosiaaliohallitus laativat malliohjesääntöjä myös lastenkodeille. Vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan kunnat kantoivat

vastuun lastensuojelun järjestelystä, mutta lastensuojelutyön aiheuttamiin kustannuksiin oli mahdollista hakea valtionapua. Valtio korvasi kunnille yhden kolmanneksen huoltosopimuksen mukaan suoritetuista hoitomaksuista ja perhehoitoon sijoitettujen lasten oppivelvollisuuslaissa säädetystä opetuksesta aiheutuvista kustannuksista. Edellytyksenä kuitenkin oli, ettei lapsen vanhemmilta tai elatusvelvollisilta peritty lastensuojelulain mukaista korvausta. Korvausta oli mahdollista hakea myös laitokseen sijoitettujen lasten hoitomaksujen kattamiseen, mutta tällöin edellytyksenä oli, että kyseinen laitos ei ollut valtion omistama tai valtion avustama kasvatustuloslaitos.

Vuonna 1949 säädettiin laki lastenkotien valtionavusta (852/1949), joka oikeutti lastenkodit hakemaan valtionapua hoitokustannusten kattamiseen, ja tuen määrä vahvistettiin valtion tulo- ja menoarvion käsittelyn yhteydessä. Tavalliset lastenkodit saivat hakea tukea, joka kattoi enimmillään kolmanneksen keskimääräisistä lasten hoitopäiväkustannuksista ja erityislastenkotien enimmäistuki kattoi puolet hoidon aiheuttamista kustannuksista. Tulo- ja menoarviossa vahvistettu valtionapu jäi 1950- ja 60-luvuilla melko matalalle tasolle, noin 10 prosenttiin, ja putosi alle 5 prosentin 1970-luvulle tultaessa (Suometsä 1959, 23; Oksanen 1978, 19). Lain mukaan kuntien oli mahdollista hakea tukea lisäksi lastenkotien perustamiskustannuksiin valtion tulo- ja menoarvion asettamissa rajoissa.

3.2 SIJOITUSPAIKAT JA NIIHIN LIITTYVÄT TAUSTAT

3.2.1 Perhehoito

Monille haastatelluille on jäänyt epäselväksi, perustuiko heidän sijoituksensa perhehoitoon huostaanottoon vai vapaaehtoiseen järjestelyyn. Olennaista on, että sekä perhehoitoon sijoitettujen lasten että kasvateiksi annettujen lasten valvonta oli vuoden 1936 lastensuojelulaissa määritelty yhteiskunnan vastuulle.

Vuoden 1936 lastensuojelulaissa huolto-/sosiaalilautakunnan sijoittamien lasten perhehoitopaikasta käytettiin nimitystä *hoitokoti* ja lapsesta huolehtivasta henkilöstä nimitystä *hoitaja*. Sosiaalilautakuntien lisäksi myös vanhemmat sijoittivat lapsiaan oman kodin ulkopuolelle kasvatettavaksi, kasvatiksi, useimmiten sukulaisten luokse. Lastensuojelulain 25 §:n mukaan *kasvatuskoti* oli yksityinen koti, johon kasvattilapsi otettiin, ja *kasvattaja* henkilö, joka otti kasvattilapsen hoidettavakseen. Henkilön, joka otti hoidettavakseen kasvattilapsen, oli tehtävä siitä ilmoitus sosiaalilautakunnalle kahdeksan päivän kuluessa lapsen hoitoon ottamisesta lukien. Mikäli sosiaalilautakunta sai lain vaatiman ilmoituksen, oli sen velvollisuutena suorittaa kasvatuskodin tarkastus. Alkutarkastuksen jälkeen sosiaalilautakunnan oli valvottava lapsen hoitoa vähintään neljä kertaa vuodessa tehtävien kotikäyntien muodossa. Kasvattilasten vuosittainen lukumäärä liikkui vuosina 1937–1970 noin 5000–7000 välillä. Todennäköisesti kasvattilasten todellinen lukumäärä oli tilastoissa esitettyä suurempi, sillä yleisesti kasvattilasten otosta ei tehty lastensuojelulain edellyttämää ilmoitusta.

Tämän selvityksen eräs havainto on, että virallisen lastensuojelun rinnalla toimi merkittävä, vapaaehtoisuuteen ja usein sukulaisuuteen perustuva lasten sijoitusjärjestelmä. Lapsen antaminen kasvatiksi ei muuttanut lapsen ja vanhempien välistä oikeudellista tilaa muuten kuin että kasvatusvanhemmat olivat velvollisia pitämään huolta lapsen kasvatuksesta ja hoidosta. Kasvattilapsisuhde voitiin perustaa ilman viranomaisien toimia ja purkaa milloin tahansa. Vanhempien suostumukseen tai pakkoon pohjautuvissa huostaanotoissa vanhemmat menettivät oikeutensa lapsensa huoltamiseen.

Perhehoidon ensisijaisuutta lastensuojelun keinona oli korostettu ennen lastensuojelulakia jo vuoden 1922 köyhäinhuoltolaissa (Pulma 1987, 163). Vuoden 1936 lastensuojelulain lakitekstissä eri hoitomuotoja ei asetettu tärkeysjärjestykseen, mutta myöhemmissä lastensuojelua ja sijaishuoltoa koskevissa komiteamietinnöissä ja viranomaiskommentaareissa perhehoitoa

suositeltiin ensisijaisena hoitomuotona. (Ks. esim. *Huoltaja* 1946:3, 84.) Yleisen laitoshoitokritiikin myötä suuntaus jatkui 1960-luvulla, ja esimerkiksi 1966 julkaistussa Lastensuojelukomitean III osamietinnössä korostettiin perhehoidon ensisijaisuutta laitoshoitoon verrattuna (KM 1966:A9, 27, § 35.) Samalla kuitenkin korostettiin, että pohjimmiltaan kaikissa sijoitustapauksissa tärkeimpänä lähtökohtana tuli olla lapsen kehityksen, hoidon ja kasvatustarpeiden kannalta katsottu etu, ei markkamäärä. (Esim. Suometsä 1959; Yleiskirje 16/1970/1v, s. 1-2; Yleiskirje A 3/1978/pe.)

Sijoitusmuodon ja -perheen valinta

Lapsen tarpeiden rinnalla lautakuntien oli selvitettävä löytyykö lapselle perhehoitoon soveltuva sijoitusperhe. Lastensuojeluasetuksen 16 §:n 2 momentissa painotettiin sijoituksen pysyvyyttä: ”Lasta tai nuorta henkilöä yksityiskotiin sijoitettaessa on otettava huomioon, että hänelle varataan, mikäli mahdollista, hoito samassa kodissa koko huoltoajaksi.”

Lastensuojeluasetuksessa todettiin, että lapsen tai nuoren henkilön sijoittamisesta kodin ulkopuolelle saattoivat huolehtia myös lastensuojelutyössä toimivat yhdistykset, jotka sosiaaliministeriö oli välittäjiksi hyväksynyt. Raportin tarkasteluvuosina Pelastakaa Lapset ry (aiemmin Koteja Kodittomille Lapsille -yhdistys, perustettu 1922) oli ainut lasten sijoitustoimintaa koordinoiva yhdistys. Pelastakaa Lapset ry:n kantana ainakin 1950-luvulla oli, että kaupunkilaislapset oli parempi sijoittaa maaseudulle. Tätä perusteltiin muun muassa maaseudun rauhallisella ja työteliällä ilmapiirillä. Lisäksi maalla ei ollut yhtä paljon tarjolla huvi- tai muita tilaisuuksia, jotka houkuttelivat huonoihin elämäntapoihin. (Kukkonen 1952, 11.) 1970-luvulle tultaessa järjestö keskittyi pääosin adoptiosijoituksiin. (Sijaiskotitoiminta 1972, 16.)

Vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan yksityiskotien piti olla turvallisia terveydellisesti ja kykeneviä antamaan lapselle hänen taipumuksiensa, luonteensa ja voimiensa mukaiselle kehitykselle sopivan hoidon ja kasvatuksen. Perhehoitoon soveltuvien sijoitusperheiden valinnassa oli siis huomioitava terveydelliset tekijät, eli lasta ei lastensuojeluasetuksen 16 §:n mukaan saanut sijoittaa kotiin, jossa hän joutui tartunnanvaaralle alttiiksi.

Pykälässä todettiin lisäksi, että lapsi tuli sijoittaa sellaiseen kotiin, jonka ”huoltolautakunta on havainnut kykeneväksi antamaan hänelle hänen taipumuksiensa, luonteensa ja voimiensa mukaiselle kehitykselle sopivan hoidon ja kasvatuksen.” Sijoituslapsen huoltoa ja kasvatusta koskevat vaatimukset nousivat esille myös sosiaaliministeriön vahvistamissa huoltosopimusmalleissa. Vuosien kuluessa sijoituskotien arviointikriteerien määrittelyä tarkennettiin. Sosiaaliministeriön kiertokirjeessä vuodelta 1955 määriteltiin vielä, että perhehoidon tuli olla mahdollisimman kodinluontoinen, perheenomainen ja lapsen luonnetta ja kasvatustarpeita vastaava kasvuympäristö siksi ajaksi, jonka hän oli kodin ulkopuolella annettavan hoidon ja kasvatuksen tarpeessa. (Sosiaaliministeriön kiertokirje Hvo 3/1955, ks. Tapaninen 1961, 19.) Myöhemmin valinnassa nähtiin tarpeelliseksi kiinnittää huomiota myös sijaisvanhempien ikään, taloudelliseen asemaan, ammattiin, asunto-oloihin sekä omien lasten lukumäärään ja ikään. Oli pyrittävä löytämään sijaisvanhempien motiivi hakea sijoitettavaa lasta. (Lastensuojelutyö Suomessa 1967, 52; Sosiaalihallituksen yleiskirje B9/1976/1v., Perhehoidon uusitut lomakkeet.)

Käytännössä sijoitusperheiden valintaa määrittivät myös tarjontaan liittyvät tekijät. Vuonna 1979 noin puolet kaupunkikunnista ja 20 prosenttia maalaiskunnista ilmoitti sijaishuoltopaikkoja olevan riittämättömästi. Erityisen ongelmallista oli löytää sijoitusperhettä erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevalle lapselle ja ennen kaikkea murrosikäiselle. (Ihalainen 1979, 30–31; Bardy 1981, 813.) Koska asutuskeskusten asuntopula kavensi entisestään perhehoitopaikkojen tarjontaa, lapset sijoitettiin usein jopa satojen kilometrien päähän entisistä asuinseuduistaan. Tämä rajasi koulutusmahdollisuuksia ja haittasi lapsen ja hänen biologisten vanhempiensa yhteydenpitoa.

Sijoitussopimuksen laadinta

Huostaanottoon pohjautuvassa perhehoidossa lapsen kasvatus- ja hoito-oikeus sekä muun muassa kuritusvalta siirtyi hänen hoitajalleen. Omaisuuden hoito jäi sen sijaan sosiaalilautakunnalle, kuten myös lapsen tai nuoren henkilön edustaminen tämän henkilökohtaisissa asioissa. (Kukkonen 1952, 23; Andresen et al 2011, 123–125.) Vapaaehtoisuuteen pohjautuvissa kasvatiksi sijoituksissa vastaavanlaista virallista kasvatus- ja hoito-oikeuden siirtoa ei tapahtunut.

Sijoitettujen lapsien hoitajien toimintaa sitoivat yksityis- ja perheoikeudellisten oikeuksien ja velvoitteiden lisäksi myös sopimukset, joissa määritettiin heidän hoito- ja kasvatusvelvollisuuksiinsa (vuoden 1936 lastensuojelulain 20 §:n 2 momentti). Sijoituksen alkaessa sosiaalilautakunnan ja hoitajan välillä tehtiin kirjallinen huoltosopimus, jonka ajatuksena oli turvata lapsen asema uudessa kodissa ja toimia oikeudellisenä ohjeena sille työlle, mitä hoitaja suoritti kasvattaessaan vieraan lasta. Vuoden 1936 lastensuojeluasetuksen 15 §:ssä puolestaan säädettiin, että sopimus oli allekirjoitettava sosiaaliministeriön vahvistaman kaavan mukaisesti.

Huoltosopimuksessa määriteltiin melko yksityiskohtaisesti sijoitetun lapsen arkisen elämän järjestämisestä, muun muassa hänelle annettavan ravinnon, vaatetuksen ja koulutuksen laadusta sekä hänen kohtelustaan. Huoltosopimuksen kohdassa 3 annettiin ohjeita sijoitetun lapsen kurittamisesta. Mikäli lapsi osoitti tottelemattomuutta ja huonoja tapoja, oli huoltajan ensisijaisesti pyrittävä ojentamaan häntä neuvoilla tai nuhteilla. Mikäli niistä ei ollut apua, oli ainoastaan vakavissa tapauksissa, mikäli siis muut kasvatuskeinot olivat osoittautuneet tehottomiksi, isällisen, hillityn kurituksen antaminen sallittua. Tällöinkään ei huoltaja saanut missään tapauksessa kiivastua tai käyttää sopimattomia sanoja. Lisäksi erityisesti määriteltiin, että ainoastaan nainen saattoi kurittaa tyttöä. (Lastensuojelulomake 4, 1040/48.)

Vuoden 1936 lastensuojelulain 20 §:n mukaan laaditussa huoltosopimuksessa määriteltiin hoitokorvaus, jonka tarkoituksena oli korvata lapsen hoidon aiheuttamat kustannukset (ruoka, vaatetus, asuminen, puhtaus). Laki ei tarkemmin rajoittanut maksun suuruutta, mutta periaatteessa se määräytyi paikkakunnan kalleusluokan ja lapsen hoitovaateen mukaan.

Vuosina 1975 ja 1977–1980 sosiaalivaltio antoi suosituksia hoitokorvausten suuruudesta. Hoitomaksujen suuruutta määritettäessä voitiin ottaa huomioon lapsen ikä, erityishuollon tarve ja asuinolosuhteet (B 48/1975/1v; Yleiskirje No B 8/1977/pe; Yleiskirje No B 6/1978/pe; Yleiskirje No B 14/1979/pe; Yleiskirje No B 9/1980/pe.)

Hoitomaksujen lisäksi sijoitettujen lasten hoitajille saatettiin maksaa hoitopalkkiota, joka oli verollista tuloa vuodesta 1972 alkaen. Samana vuonna Sosiaalivaltio ilmoitti kantansa, että sosiaalilautakuntien tuli suorittaa sijoituskodeille täydellinen korvaus lapsen aiheuttamista elinkustannuksista. Tämän lisäksi sosiaalivaltio katsoi perhehoidon työksi, josta hoitajien tuli saada palkkio. (Yleiskirje No 34/1972/1v.) Hoitopalkkion suuruus oli hoitomaksun tavoin riippuvainen lapsen iästä ja tämän lisäksi myös erityishoidon tarpeesta. Mikäli lapsen hoito katsottiin erityisen vaativaksi, saattoivat hoitajat anoa korotettua hoitopalkkiota. (Yleiskirje B 14/1979/pe, 2; Oksanen 1978, 29.)

Vuonna 1975 sosiaalivaltio antoi yleiskirjeellään ohjeet erityisten huoltosuunnitelmien teosta, joka tuli laatia huostaanluovutussopimuksen yhteydessä. Huoltosuunnitelmaan oli merkittävä sijoituspaikan lisäksi kodin ulkopuolisen kasvatuksen tavoitteet ja sisältö niin täsmällisesti kuin mahdollista. Huoltosuunnitelman laatimisessa tuli apuna käyttää mahdollisuuksien mukaan kasvatusneuvoloita ja muita asiantuntijaelimiä ja ohjeiden mukaan suunnitelmaa tuli jatkuvasti tarkistaa huoltotilanteen edetessä muuttuvia tarpeita vastaavaksi. (Yleiskirje B 53/1975/1v.)

3.2.2 Lastenkodit

Vuoden 1936 lastensuojelulaki velvoitti kuntia ylläpitämään lastenkotia tai ottamaan osaa sellaisen ylläpitämiseen, mikäli huostaanotettuja lapsia ei voitu sijoittaa sopiviin yksityiskoteihin tai yksityisiin lastenkoteihin. Lastensuojelulain lisäksi lastenkotien hallintoa määrittä myöhemmin annettu laki sosiaalihuollon hallinnosta (34/1950). Lastenkotien malliohjesääntön mukaan johtokunnan tehtävänä oli neuvoa ja tukea lastenkodin johtajaa ja henkilökuntaan heidän tehtäviensä suorittamisessa, mutta myös valvonnassa. Lisäksi johtokunnan tehtäviin kuului lastenkodissa olevien lasten hoidon ja kasvatuksen seuraaminen. Johtokunta muodostui useimmiten huolto- tai sosiaalilautakuntien jäsenistä.

Vuosina 1944–1980 lastenkotien määrä on Suomessa vaihdellut 160–210 välillä. Lastenkotien määrä kasvoi erityisesti 1950-luvulla sen jälkeen kun laki lastenkotien valtionavusta (852/1949) astui voimaan vuonna 1949. Enimmillään lastenkoteja oli 1960–70-lukujen taitteessa, mutta hiljalleen määrä lähti laskemaan. Lastenkodeissa hoidossa olleiden lasten määrä on myös pysynyt melko samana 1970-luvulle saakka, noin reilussa 4000:ssa vuosittain, mutta 1970-luvulta lähtien myös lastenkotilasten määrä väheni hiljalleen noin 2500:een.

Enemmistö lastenkodeista, noin 60 prosenttia, oli 1960–70-lukujen vaihteeseen saakka kunnallisia. Samalla kun lastenkotien kokonaismäärä lähti laskuun, nousi erityislastenkotien määrä. Lastenkotien määrän ja laadun muutokseen vaikuttivat sijaishuollon järjestelyä koskevien käsitysten muutokset. Saara Suometsä totesi vuonna 1963 Lastensuojelun Keskusliiton toteuttamassa tutkimuksessa, että perinteiset lastenkodit olivat väistymässä ”uuden laitostyyppin” tieltä. (Suometsä 1963, 89.) ”Normaalien” lasten sijoituksessa nähtiin suositeltavimpana perheymäristöön tai perhehoitoa muistuttaviin perheryhmäkoteihin sijoittamista. Lastenkodeilla oli oma tehtävänsä vastaanottokoteina ja lyhytaikaisten sijoitusten huoltomuotona, mutta erityisesti eriaikaisesti oirehtivien lasten hoitopaikkoina.

Erityislastenkotien suosiota saattoi lisätä myös se, että erityislastenkodit saivat parempaa taloudellista tukea kuin niin sanotut tavalliset lastenkodit. Erityislastenkoteihin laskettiin muun muassa perheryhmäkodit, epäsosiaalisten lasten ja nuorten vastaanottokodit, nuorisokodit, ongelmalastenkodit, vajaamielisten lastenkodit, raajarikkoisten lastenkodit ja tuberkuloottisten lastenkodit. Toisaalta huostaanotettujen lasten kokonaismäärän lasku vähensi kokonaissuudessaan lastenkodeissa annettavan laitoshoidon tarvetta. Huostaanotettujen lasten määrän laskuun saattoivat vaikuttaa lisääntyneet avohuollon toimenpiteet ja pyrkimykset lisätä ennalta ehkäisevää neuvontaa, mutta myös ikäluokkien pieneneminen.

Koko selvityksen tarkasteluajanjakson ajan lastenkotien toimintaa vaikeuttivat laitoshoidon korkeat kustannukset. Lastenkotien valtionavusta annetun lain mukaan voitiin tavallisten lastenkotien vuosimenoihin pyytää valtionavustusta kolmannes ja erityislastenkodeille puolet hyväksytyistä nettomenoista. Valtionapu väheni kuitenkin jatkuvasti 1970-luvulle saakka, vaikka lastenkotien ylläpitokustannukset samanaikaiset kasvoivat ja hoitovaatimukset lisääntyivät. Monet kunnat joutuivatkin lakkauttamaan lastenkoteja taloudellisista syistä.

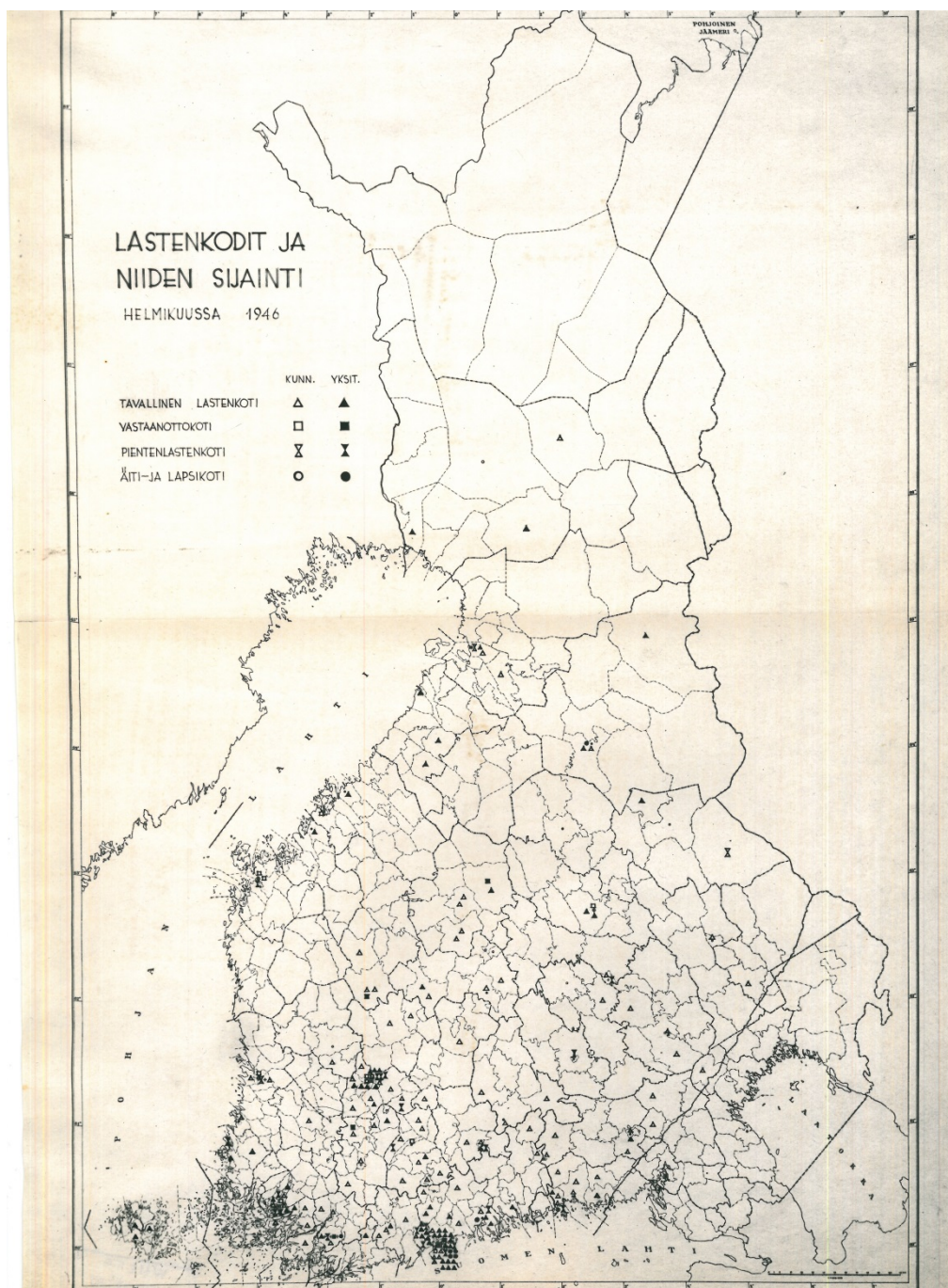
Vaikeasta taloudellisesta tilanteesta johtuen lastenkotien työntekijöille maksetut palkat jäivät jälkeen yleisestä kehityksestä, mikä johti koulutetun henkilökunnan siirtymiseen muihin tehtäviin, muun muassa päiväkoteihin. (Rahunen 1976.) Vuonna 1972 Lastensuojelun Keskusliitto selvitti tutkimuksessaan syitä henkilökunnan toistuviiin vaihdoksiin ja selvitys toi ilmi, että henkilökunta koki työssään useita epäkohtia, joita olivat muun muassa työn arvostuksen puute, huono palkka, ahtaat ja puutteelliset asunnot, asumispakko laitoksessa, työajan epä säännöllisyys, liika sidonnaisuus työhön, työvoiman vähäisyys ja alhainen koulutustaso sekä vaikeahoitoisen lapsiaineksen hoidossa miestyöntekijöiden puuttuminen. Työntekijöiden kuormitus todennäköisesti lisäsi painetta lastenkotiharjoittelijoille; sosiaalihuolto kritisoikin lastenkotien harjoittelijoiden hyödyntämistä ilmaisena työvoimana, kun huomiota olisi pitänyt kiinnittää heidän harjaannuttamiseensa ammattiin. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 112; Sosiaalihuollon yleiskirje 16/1970/1v, s. 10.)

Lastenkotien maantieteellinen sijoittuminen tuo hyvin esille suomalaisen lastensuojelun alueelliset erot. Koko tarkasteluajanjakson ajan noin 70 prosenttia lastenkodeista on sijainnut eteläisessä Suomessa, Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen ja Kymen lääneissä. Mainituissa lääneissä hoidettiin siis yli 70 prosenttia kaikista lastenkotihoidossa olleista lapsista, vaikka 16 vuotta nuorempien lasten kokonaismäärästä tuli lapsilisätilaston mukaan mainittujen läänien osalle usein alle 50 prosenttia. Vastaavasti esimerkiksi 1950-luvulla Kuopion, Vaasan ja Oulun läänien lastenkodeissa hoidettiin vain noin 20 prosenttia kaikista lastenkotilapsista, vaikka näissä lääneissä asui noin 40 prosenttia maan 16 vuotta nuoremmista lapsista. (SA 1955:7–8, 268.)

Helsingissä, Tampereella ja Turussa sijaitsi noin neljäsosa kaikista lastenkodeista ja niissä hoidettiin kolmasosa kaikista lastenkotilapsista 1950- ja 60-luvuilla. Oheiseen karttaan on merkitty lastenkodit helmikuussa 1946 (Kuva 1). Kartta tuo hyvin esille, kuinka vähän lastenkoteja sekä kuvassa mukana olevia äiti- ja lapsikoteja (ensikoteja) oli isojen asutuskeskusten ulkopuolella. Vuonna 1946 Pohjois-Suomen tilanne on kuitenkin huomioitava: sodan jäljiltä tuhaksi palaneen Lapin jälleenrakennus oli vasta käynnistymässä, mikä selittää osaltaan kartan tyhjyyttä pohjoisessa. Perhehoidon osalta vastaavaa karttaa ei ole, mutta se muuttaisi sijoitusmuotojen jakautumista, sillä perhehoitopaikat etsittiin usein maaseudulta. Myös koulukodit sijaitsivat tavallisesti maaseudulla tai etäällä kaupungeista, sillä niitä oli lukumääräisesti vähän, eikä niihin sijoitettujen lasten kohdalla pidetty huonona asiana, että lapsi erotettiin elinympäristöstään.

Lastenkotipaikkojen vähäisyys saattoi johtaa sisarusten erottamiseen tilanteissa, joissa perheestä jouduttiin ottamaan huostaan useampia lapsia. Vaikka viranomaiset ohjeistuksissaan kehittivät sijoittamaan sisarukset yhteiseen paikkaan, jouduttiin lastenkotipaikkojen puutteessa sisarukset erottamaan ja sijoittamaan heidät eri perheisiin, sillä useimmiten perhehoitoa haluttiin antaa vain yhdelle lapselle.

Vuosina 1951–1952 tehtiin Lastensuojelun Keskusliiton toimesta laaja selvitys huostaanottoja koskevista käytännöistä. Huostaanotettujen lasten sijoituksessa ilmeni selviä eroavaisuuksia kaupunki- ja tehdasyhdyskuntien ja maalaiskuntien välillä. Kaupunki- ja tehdasyhdyskuntien huostaanotetuista oli lastenkoteihin sijoitettu 44,7 prosenttia ja maalaiskunnissa ainoastaan 14,2 prosenttia. Vastaavasti maalaiskunnissa valtaenemmistö, kolme neljäsosaa lapsista, sijoitettiin yksityishoitoon, ja kaupunki- ja tehdasyhdyskunnissa kolmasosa. Erot selittyvät todennäköisesti pääosin taloudellisilla tekijöillä, sillä maalaiskunnissa suositettiin yksityiskotihoidoa sen edullisuuden johdosta. (Suometsä & Tikka 1953, 41.)

Kuva 1. Lastenkodit ja niiden sijainnit helmikuussa 1946
Lähde: Lastenkotikomitean arkisto, 1: Kirjeistö ja tutkimusaineistot, KA.

Lastenkotien ohjesäännöt loivat viralliset puitteet laitosten toiminnalle. Ohjesäännöissä määriteltiin muun muassa laitoksen tarkoitus, hallinto, lasten ottaminen lastenkotiin, hoito, kasvatusta, lastenkodista poistuminen ja jälkihuolto sekä lastenkodin toimihenkilöt. Yksittäisten ohjesääntöjen mallina lastenkodit hyödynsivät vuoden 1947 lastenkotikomitean laatimia malliohjesääntöjä. Ohjesäännöissä määriteltiin tarkasti myös laillisen ja laittoman kurittamisen rajoja. Lastenkodeissa järjestystä ja kuria tuli ensisijaisesti ylläpitää ”ystävällisin neuvoin ja varoituksin sekä vetoamalla lasten kunniantuntoon.” (KM 1947:7, Malliohjesäännöt, 21 §, 2 mom.) Lasten häpäiseminen ja ruumiillisen rangaistuksen käyttö oli kielletty. Kuitenkin Lastensuojelun Keskusliiton tutkimus vuodelta 1972 toi esille, että tutkituista lastenkodeista runsaassa kolmanneksessa oli käytetty rankaisuna tukistamista ja noin viidennes lastenkodeista oli annettu vitsaa. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 99.) Samainen tutkimus toi esille, että muuta-

missa lastenkodeissa oli rangaistusmuotona käytetty lastenkodissa johtajan vieressä tai tietyllä paikalla istuttamista (”häpeäpaalu”) ja rikottujen esineiden korjaamista, vaikkei siitä tulisikaan mitään. Lähes kahdessa kolmasosassa lastenkodeista oli lisäksi järjestyksenpidossa hyödynnetty uhkaamista, esimerkiksi huomauttamalla mahdollisuudesta siirtää lapsi jonnekin muualle, kuten sairaalaan tai koulukotiin. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 99.) Lastenkotien kouluikäiset lapset kävivät yleensä koulunsa paikkakuntiansa kansakouluissa.

Kun lastenkodissa hoidettavana oleva lapsi täytti 16 vuotta, oli hänellä mahdollisuus siirtyä pois laitoksesta edellyttäen, että hänellä oli tuolloin riittävä koulutus ja mahdollisuus tulla toimeen yhteiskunnassa. (Lastenkodin malliohjesääntö, KM 1947:7, 24§, 1–2 mom.) Mikäli lapsi halusi jäädä asumaan lastenkotiin vielä 16 vuotta täytettyään, saatettiin hänelle myöntää siihen mahdollisuus, mutta tähän tarvittiin sosiaalilautakunnan suostumus. Lastenkotien lasten jälkihuoltoa pidettiin tarkasteluajanjaksolla hyvin puutteellisena, ja myös sosiaalivaltio kiinnitti tähän huomiota yleiskirjeissään. Suuremmissa kunnissa lastenhuollontarkkaajan saattoivat avustaa nuoria asunnon ja työpaikan järjestelyssä.

Mustalaislähetys ry (vuodesta 1996 Romano Missio ry) ylläpiti vuodesta 1953 alkaen avustusvaroin kolmea lastenkotia ja yhtä nuorisokotia. Lastenkodeista ensimmäinen oli vuonna 1953 perustettu Kotimäki Sipoossa ja toinen vuonna 1956 aloittanut Päiväkumpu (Hämeen läänin Koski). Nuorisokoti perustettiin vuonna 1962 Kauniaisiin yli 16-vuotiaille romaninuurille, jotka tulivat lastenkodista ja saattoivat nuorisokodista käsin etsiä työpaikkaa ja hankkia ammattikoulutuksen. Vuonna 1963 perustettiin vielä Tiukula (Valtimo), joka toimi vuoteen 1977 asti. Tällä hetkellä toiminnassa ovat vain Päiväkumpu sekä Kotimäen tiloissa toimiva pienryhmäkoti. (Grönfors 2012.)

3.2.3 Koulukodit

Suomessa lastensuojelun laitoshoidon historia alkaa varsinaisesti 1800-luvulta. Sitä ennen oli toiminut muutamia yksittäisiä lastenkoteja, ja yleisiin hospitaaleihin oli sijoitettu jonkin verran köyhiä, sairaita, orpoja ja romanilapsia. Suomenlinnaan perustettiin 1803 työ- ja kasvatustulos, joka otti suojiinsa työhön kykeneviä aikuisia ja lapsia. Ensimmäisenä varsinaisena lastensuojelulaitoksena on kuitenkin pidetty Kylliälän kasvatustulos, joka perustettiin 1829. Laajemman laitostenverkoston suunnittelu alkoi vasta kun väestönkasvu, elinkeinovapaus ja teollistuminen kärjistiköyhiä lasten ongelmia 1870-luvulla suurten nälkävuosien jälkimainingeissa. Kasvava määrä alaikäisiä syyllistyi rikoksiin, ja yhteiskunnallisessa keskustelussa ongelmaa selitettiin lasten ”pahantapaisuudella”. Vuoden 1889 rikoslain mukaan 7–14 -vuotiaat rikoksenteijät tuli sijoittaa kasvatustuloksiin, ja seuraavina vuosina Suomeen perustettiin useita uusia valtion kasvatustuloksia, jotka ottivat suojiinsa rikoksiin syyllistyneet lapset. Laitokset asetettiin vankeinhoitohallinnon alaisiksi, ja laitosten varaan rakentui oma huoltotyön ja lastensuojelun erityisalan, suojelukasvatus. Alan toimijat ajoivat jo varhain laitosten siirtämistä pois vankeinhoitohallinnon alaisuudesta, sillä hallintokytkös oli omiaan vahvistamaan käsityksiä sijoitettavien lasten rikollisesta perusuonteesta. (Harrikari 2004; Pulma 1987, 96–114 ja passim.)

Vuoden 1936 lastensuojelulain säätämiseen aikaan Suomessa oli kymmenen kunnallista, viisi yksityistä ja kymmenen valtion omistamaa kasvatustulosta. Kunnallisia kasvatustuloksia oli vain suuremmilla kaupungeilla (Turku, Tampere, Pori, Viipuri ja Helsinki). Erityisesti Helsinki harjoitti aktiivista lastensuojelutyötä, ja sen oma laitostenverkosto oli laaja, yhteensä kuusi tulosta (1936). Useimmat kunnalliset ja yksityiset laitokset eivät olleet nimeltään kasvatustuloksia, eivätkä ne toiminnassaan välttämättä noudattaneet täsmälleen samoja käytäntöjä kuin valtion laitokset, mutta sosiaaliministeriölle alisteisina ne luettiin lastensuojelulain tarkoittamiksi suojelukasvatustuloksiksi. Toisen maailmansodan jälkeen myös valtion laitosten osalta luovuttiin kasvatustulos -nimestä, ja tuloksia ryhdyttiin kutsumaan koulukodeiksi. Kasvatustulosten ja koulukotien keskinäisessä hierarkiassa valtion omistamat laitokset muo-

dostivat lastensuojelun ”pussinpohjan”, jonne ajautuivat vaikeimmin hoidettaviksi luokitellut lapset. Esimerkiksi suurten kaupunkien sosiaaliviranomaiset saattoivat siirtää omissa kasvatuslaitoksissa vaikeasti hoidettavaksi todetut lapset ja nuoret valtion kasvatuslaitokseen. (Pulma 1987, 179–182; Pulma 2000.)

Myös yksityisten tahojen ylläpitämien koulukotien ja kasvatuslaitosten historia ulottui 1800-luvulle. Suurten nälkävuosien jälkimainingeissa 1870-luvulla monet yhdistykset perustivat hädänalaisille lapsille monenlaisia laitoksia. Esimerkiksi Koivikon koulukodin perusti Turvattomain Lasten Kasvatusyhdistys vuonna 1874. Laitos aloitti toimintansa turvakotina muuttaen myöhemmin nimensä kasvatuslaitokseksi, ja se päätyi valtiovallan hallintaan 1900-luvun alkuvuosina. Lastensuojelutyöhön ryhtyneiden yhdistysten riveissä oli tavallisesti filantropiaan heränneitä virkamiehiä ja sivistyneistöä, ja oman merkittävän ryhmänsä muodostivat kristillistä sosiaalista työtä harjoittavat hengelliset järjestöt. Esimerkiksi Pohjolan poikakodin perustaja Nuorten Ystävät ry perusti toimintansa kristillisille arvoille, ja koulukodiksi kehittyneen laitoksen rinnalla se vastasi useiden lastenkotien, -tarhojen ja muiden laitosten toiminnasta Oulun seudulla. Kokonaisuudessaan yksityiset lastensuojelujärjestöt olivat 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla merkittävässä roolissa suomalaisen lastensuojelun kentällä. (Jaakkola 1994, 144–14; Paavilainen 2012, 12–50; Vainiokangas 1995; Vainiokangas 2000.)

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina koulukotitoiminta siirtyi ensisijaisesti valtion vastuulle. Esimerkiksi Helsingissä koulukoteja muutettiin 1950-luvulta alkaen pienemmän mittakaavan laitoksiksi, joissa pyrittiin pois ankarasta ”laitosmaisuudesta” entistä koulutetun henkilökunnan ja pehmeämpien hoitomenetelmien turvin. (Pulma 2000, 255–257; Salonen 2004, 39–43.) Yksityisten laitosten kehitys kulki samaan suuntaan, ja niiden määrää vähensivät myös talousvaikeudet laitospaikkojen kääntyessä yleisesti laskuun 1960-luvulla. Alla oleva taulukko osoittaa koulukotien määrän muutokset selvityksen kattamana aikana. Valtion koulukoteja oli 1960-luvun alussa 12, ja yksityisiä laitoksia oli samaan aikaan neljä. Kunnallisella sektorilla ei enää ollut laitoksia, jotka olisi hallinnollisesti luokiteltu koulukodeiksi eli laitoshierarkian viimeisimmän portaan yksiköiksi. Koulukotitoiminnan keskittyminen valtion laitoksiin jatkui 1960- ja 1970-luvulla, sillä uuden lastensuojelulain säätämisen aikaan 1983 Suomessa oli vain kaksi yksityistä koulukotia ja kymmenen valtion koulukotia. Pyrkimys avohuollon lisäämiseen ja 1960-luvun laitoskriittikki (Sirén 1967) vauhdittivat yksityisten ja valtion koulukotien sekä niissä olleiden hoitopaikkojen määrän vähenemistä. Vuonna 1945 yksityisissä ja valtion koulukodeissa oli lähes 1300 laitospaikkaa. Vuonna 1983 paikkoja oli enää noin 300. (Pulma 1987, 227.)

Taulukko 1. Suomen kasvatustilat – koulukodit 1936, 1963 ja 1983

1936	1963	1983
Valtion kasvatustilat	Valtion koulukodit	Valtion koulukodit
Järvilinnan vastaanottolaitos	Järvilinnan vastaanottolaitos	–
Kotiniemi	Kotiniemi	Kotiniemi
Sippola	Sippola	Sippola
Hovi	–	–
Kylliälä	Kylliälä	Kylliälä
Käyrän turvakoti	Käyrä	–
Koivikon turvakoti	Koivikko	Koivikko
Östensön turvakoti	Östensö	Östensö
Pernasaaren kasvatustila (+Leppäniemi)	Pernasaari (+Leppäniemi)	Pernasaari (+Leppäniemi)
Vuorelan kasvatustila	Vuorela	Vuorela
–	Sairila	Sairila
–	Yläne	Yläne
–	Harviala	Harviala
Kunnalliset koulukodit		
Helsingin vastaanottokoti		
Ryttylän koulukoti (Helsinki)		
Bengtsårin koulukoti (Helsinki)		
Toivolän koulukoti (Helsinki)		
Tavolan koulukoti (Helsinki)		
Toivoniemen koulukoti (Helsinki)		
Kulhon koulukoti (Turku)		
Palhoniemen koulukoti (Tampere)		
Koskenkylän poikakoti (Pori)		
Puistolän vastaanottokoti (Viipuri)		
Yksityiset laitokset	Yksityiset laitokset	Yksityiset laitokset
Lauste	Lauste	Lauste
Pohjola	Pohjola	Pohjola
Suvinlinna	Suvinlinna	
	Hämeenpuisto	
Airola		

Lähde: Pulma 1987, 179–182, 227; Berndtson & Kuokkanen 1983, 337.

Lasten sijoitusprosessi kasvatustiloihin määriteltiin jo vuodelta 1924 olevassa laitosten toimintaa säädelleessä asetuksessa (asetus valtion kasvatustiloista, 125/1924), jota vuoden 1936 lastensuojelulaki myöhemmin osaltaan täsmensi. Tiloihin tultiin kahta kanavaa pitkin 1940-luvun alkuun asti. Rikoksiin syyllistyneet alle 15-vuotiaat lapset voitiin tuomioistuimen päätöksellä sijoittaa kasvatustiloihin, tai sijoitus voitiin tehdä yksityishenkilön tai kunnallisen viranomaisen hakemuksesta. Jälkimmäisessä tapauksessa sijoituksen perustelut tuli esittää viranomaisen tai ”muun luotettavan henkilön” lausunnossa. Lisäksi hakemukseen oli liitettävä koulutodistus, lääkärintodistus, vanhempien papintodistus ja kirjallinen selvitys lapsen kotioiloista, koulumenestyksestä sekä muista elinolosuhteista. Vuoden 1936 lastensuojelulaki antoi

vastuun sijoituspäätöksestä kunnalliselle huoltolautakunnalle. Lain mukaan huostaanotettu lapsi tai nuori oli sijoitettava kasvatustiloihin, jos häntä ei lautakunnan mielestä voitu ”tyydyttävästi kasvattaa” lastenkodissa tai yksityisessä perheessä. Tuomioistuimet menettivät roolinsa sijoitusprosessissa, kun rikoslainsäädäntöä uudistettiin. Vuonna 1943 voimaan astunut laki nuorista rikoksentekeistä ohjasi alle 15-vuotiaat lainrikkijat suoraan lastensuojeluviranomaisten vastuulle ilman oikeusistuinten käsittelyä. (Asetus 125/1924; Laki 52/1936, 20§; Pulma 1987, 186.)

Kasvatustiloihin asetettiin, että lapsi sijoitettaisiin ensin vastaanottolaitokseen, jossa oli määrä arvioida lapsen hoidontarve. Lopullinen laitossijoituspaikka päätettiin tutkimusten perusteella. Tarkoitusta varten oli 1921 perustettu Järvilinnan vastaanottolaitos, jossa lapsille suoritettiin älykkyyttä ja sosiaalisia taitoja mittavia kokeita. Kaikkien valtion kasvatustiloihin määrättyjen poikaoppilaiden oli määrä käydä arvioitavana Järvilinnassa. Tyttöoppilaat sijoitettiin tytöille tarkoitettuihin kasvatustiloihin sosiaaliministeriölle osoitetun anomuksen perusteella. Sukupuolen lisäksi oppilaat oli määrä jakaa eri tiloihin iän, älykkyyttutkimusten osoittaman lahjakkuuden, laitossijoitusperusteen ja kotiseudun mukaan. Joihinkin tiloihin otettiin nuorempia, toisiin vanhempia oppilaita. Tiloihin voitiin painottaa työopetuksen sisältöjä eri tavoin, ja maaseudulta kotoisin olleet pyrittiin erottelemaan kaupunkilaislapsista. Kaupunkilaislasten kohdalla voitiin erotella vielä suurten kaupunkien lapset pienempien taajamien lapsista. Näin jokaiselle tiloilta muodostui periaatteessa oppilasaineksen hoitoprofiili, mutta käytännössä ne menettivät vuosien varrella merkitystään. Samaan tiloihin voitiin sijoittaa lapsia, joiden edellä mainitut taustatekijät poikkesivat suuresti toisistaan. Pernasaaren kasvatustiloihin ja myöhemmin sinne perustetusta Leppäniemen eristysosastosta kehitettiin kaikkein vaikeimmin hoidettaviksi luokiteltujen lasten ja nuorten sijoituspaikka. Valtion kasvatustilat ja koulukodit siirsivät sinne oppilaat, joita ei kyetty hoitamaan omassa tiloissa. (Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa 1959, 194–205; Pulma 1987, 179–181; Saari 1954.)

Lastensuojelulain astuessa voimaan 1937 valtion kasvatustiloihin toimintaa ohjasivat yleiset ohjesäännöt, jotka oli laadittu 1924. Ne olivat tärkein yksittäinen dokumentaatio, jossa määriteltiin konkreettisesti kasvatustiloihin kasvatuksellista toimintaa – sen periaatteita, tavoitteita ja menetelmiä. Vuoden 1924 ohjesäännöt ohjasivat valtion tiloihin toimintaa vuoteen 1960 asti, jolloin ne uudistettiin. Ohjesäännöt määrittivät kaikkien kasvatustiloihin työntekijöiden perustehtäväksi kasvattaa tiloihin otettuja lapsia ”kunnollisiksi yhteiskunnan jäseniksi”. Kaikessa toiminnassa tuli ”edistää oppilaiden parasta”. Työntekijöiden tuli toimissaan noudattaa ”kristillissiveellisiä periaatteita”, ja tiloihin tulleita lapsia eli oppilaita tuli kohdella ”siveellisellä vakavuudella” eli moraalisesti ja eettisesti kestäväällä tavalla. Ennen kaikkea työntekijöiden tuli kohdella oppilaita ”rakkaudella”, ja heidän tuli näyttäytyä oppilaille esikuvallisina henkilöinä ”kaikessa elämässä ja toiminnassa”. Vuoden 1960 koulukotien ohjesäännössä kasvatuksellisissa tavoitteissa viitattiin edelleen ”kristillis-siveellisiin” kasvatuseriaatteisiin, mutta nyt korostettiin aiempaa selvemmin yksilöllistä kasvatusta. Jokaiselle oppilaalle tuli laatia kasvatussuunnitelma, joka oli laadittava lapsen henkilökohtaisista tarpeista lähtien. (Valtion kasvatustiloihin ohjesäännöt 1924, 4–5; Valtion koulukotien ohjesääntö 1960.)

Tehtäväkohtaisissa ohjeissa kasvatustyöhön ja sen menetelmiin ei pääsääntöisesti syvennety tarkemmin, vaan ohjesäännöt järjestivät tiloihin sisäisen työskentelyn kaikilta osin johtajan päätösvallan alle. Toisin sanoen kasvatustiloihin työntekijöiden käytännöt määriteltiin ohjesäännöissä vain pääpiirteissään tai vain tietyt rajat määritellen. Eri tiloihin työntekijöiden tehtäväkohtaiset ohjeistukset määrittivät toimenkuvat pääpiirteissään. Kasvatustyössä jokaisen työntekijän tuli auttaa johtajaa tiloihin tavoitteiden saavuttamisessa. Työn ohjaus ja koordinaatio jäi kaikkien tehtävien osalta johtajan vastuulle. Kasvatustiloihin johtajan päätehtävänä oli yksinkertaisesti johtaa tiloista ja valvoa sen henkilökuntaa. Hänen tuli pitää huolta siitä, että

toiminnassa noudatettiin lakeja, asetuksia ja viranomaisohjeita. Hän valvoi laitoksen työntekijöiden työtä ja ohjasi jokaista toimessaan – lähes kaikki työntekijät velvoitettiin toimimaan tehtävissään ”saamiensa ohjeiden mukaan”. Johtaja vastasi laitoksen kanslian toiminnasta ja kirjeenvaihdosta. Ohjesäännöt määrittivät muitakin käytännöllisiä tehtäviä johtajalle, mutta koko laitosten kasvatustyön ydin tiivistyi muutamiin ohjesäännön johtajaan kohdistamiin lyhyisiin määräyksiin. Ohjesääntöjen mukaan laitoksen oppilaat olivat johtajan ”isäntävallan alaisia”. Johtajan tuli pitää ”isällistä tai äidillistä huolta” lasten fyysisestä ja henkisestä hyvinvoinnista, ja hänen tuli tutustua jokaiseen oppilaaseen henkilökohtaisesti. Vuoden 1960 ohjesäännössä henkilökunnan yhteistoimintaa haluttiin tiivistää kaikkien työntekijöiden yhteisten ”neuvottelutilaisuuksien” turvin. Näin haluttiin avartaa laitosten toimintakulttuuria, mutta ohjesääntö antoi johtajalle edelleen vahvan aseman kaikessa toiminnassa. (Valtion kasvatustilain ohjesäännöt 1924; Valtion koulukotien ohjesääntö 1960.)

Kasvatustilat ilmensivät sosiaalipolitiikan saralla modernin julkisen vallan ja byrokraatian nousua, mutta samalla ne pitivät yllä perinteisiä kasvatuskäsityksiä. Perhesuhteisiin viittaavat hallintotermit tekivät laitoksista vuosisatoja vanhan huoneentaulun mukaisen patriarkaalisuuden yksikön, jossa perheen päällä, isällä eli laitoksen johtajalla oli viime kädessä ehdoton päätösvalta kaikista asioista. Ohjesääntöjen mukaan johtaja oli se, joka viime kädessä valvoi, että laitoksessa vallitsi ”kuri ja järjestys”. Tämä oli laitoksen yksi tärkeimmistä päämääristä, ja samalla se välillisesti heijasteli vanhoja käsityksiä siitä, että pahantapaisten lasten ongelmat olivat pohjimmiltaan luonteeltaan moraalisia. Henkilökunnalta vaaditun kristillis-siveellisen esimerkin ja ankaran kurin odotettiin kasvattavan lapsen luonnetta, samoin työntekijöiden. Laitosten yleisenä tavoitteena oli lasten kasvatusta ”kelvollisiksi kansalaisiksi”. Oppilaisa tuli herättää ”rakkautta totuuteen”, ”tietoisuutta kansalaisvelvollisuuksista” sekä ”halua työhön ja rehelliseen itsensä elättämiseen”. (Haikari 2009, 37–39; Karonen 2002, 14–21; Nygård 2002, 162–166; Pulma 1994, 56; Valtion kasvatustilain ohjesäännöt 1924, 4–5; Vehkalahti 2004, 88–89; Vehkalahti 2009.)

Ohjesäännöt antoivat yleiset raamit laitosten arkielämälle. Oppilaiden aika kasvatustilain koulussa kului koulunkäyntiin, työhön, ruokailuihin, siivoukseen, siirtymiin toimesta toiseen, iltatoimiin ja vapaa-ajan harrastuksiin (liikunta, retkeily, iltamat). Kasvatustilain oli mahdollista päästä oppilaitaan erilaisille lomille laitoksen ulkopuolelle. Hyvästä käytöksestä voitiin ohjesääntöjen mukaan palkita esimerkiksi määräaikaikaisella kotilomalla, ja laitoksissa oli käytössä myös iltalomajärjestelmiä, jotka antoivat oppilaille mahdollisuuden viettää aikaa laitospaikkakunnan nuorten parissa. Lisäksi pidempiaikaikaisella hyvällä käytöksellä saattoi ansaita sijoituksen laitoksen ulkopuolelle perheeseen tai ammattiin ennen lopullista laitoksesta vapautumista. Harrastetoimintaa saattoi toisaalta lähennellä myös työtoimintaa. Lapsille voitiin tarjota erilaisia töitä ja toimia, kuten kasvitaimien pitoa, tarve-esineiden valmistusta tai marjanpickingiä. Oppilaita voitiin palkita näistä toimista lomilla, erivapauksilla tai jopa rahallisesti, jos toiminnan tuotoksia myytiin. Lasten yksityisyyttä valvottiin tarkasti. Lapset saivat käydä kirjeenvaihtoa, mutta kaikki kirjeet kuljivat johtajan kautta, jolla oli oikeus päättää toimitettavien kirjeiden määränpäihinsä. Oppilaat eivät saaneet ilman johtajan lupaa ottaa vastaan perheeltään tavaralahjoja tai rahaa. Oppilaiden luona sai vieraila laitosten määrääminä ajankohdina, mutta vierailut voitiin evätä, jos niiden katsottiin häiritsevän kasvatusta. Järjestyksen ylläpidolle ohjesäännöt määrittivät selkeät keinot. Sääntöjen rikkomisesta määrättiin rangaistukset jotka alkoivat nuhtelusta ja ulottuivat eristämiseen ja ruumiilliseen kurittamiseen. (Valtion kasvatustilain ohjesäännöt 1924).

Ohjesääntöjen määrittämät kasvatustilain- ja toimintaperiaatteet olivat ihanne tai päämäärä, jota useinkaan ei saavutettu. Käytännössä arkielämää laitoksissa leimasi usein vahvimmin ankara työnteko, joka jätti vähän tilaa vapaa-ajan harrastuksille. Valtion kasvatustilainokset tunnettiin yleisesti lähinnä rangaistuslaitoksina, joissa oppilaat pikemminkin oppivat rikollisia tapoja kuin kasvoivat kohti kunnollista kansalaisihannetta. Myös alan ammattilaisten parissa myön-

nettiin, että laitosten arki oli liian ankaraa. (Haikari 2009, 18–19.) Kasvatuslaitosten ja koulukotien perusluonne ei kuitenkaan suuresti muuttunut 1920-luvulta 1960-luvulle ulottuvalla ajanjaksolla, vaikka esimerkiksi vuoden 1924 ohjesäännöt voidaan lukea pyrkimyksenä kehittää kasvatuslaitoksia kohti entistä inhimillisempiä työtapoja, ja keskustelua laitosten toiminnan kehittämistä käytiin erityisesti 1940- ja 1950-luvulla. Tiukkaa kuria korostavia laitosten hoitokäytänteitä ylläpitivät käsitykset työnteon kasvattavasta vaikutuksesta ja työvoimaresurssien niukkuus. Olosuhteet laitoksissa (suuret oppilasmäärät) painostivat laitosten työntekijöitä hylkäämään ylevät kasvatustavoitteet ja pyrkimään sen sijaan minimipäämäärään: kurin ja järjestyksen ylläpitoon keinoja kaihtamatta. Väkivalta vakiintui osaksi laitosten epävirallista työskentelyä. Kirjoittamattomana sääntönä oli, että työntekijän tuli ylläpitää järjestystä tarvittaessa väkivallalla, joka ei noudattanut laitosten virallisia kuritusmuotoja. (Kyppö 1989, 16–25, 33.)

Väkivaltaisten työmenetelmien käyttö sai oikeutuksensa laitospolitiikasta laajemmin. Oppilaiden keskuuteen muodostui kasvatuslaitoksissa ja koulukodeissa vahvan hierarkian leimama alakulttuuri, jossa erityisesti jokaisen poikaoppilaan arvo määriteltiin viime kädessä tappeleiden ja väkivallan kautta. Turvautuessaan väkivaltaisiin otteisiin kurinpidossa laitosten työntekijät toimivat oppilaiden oman alakulttuurin ehdoilla. Toisin sanoen työntekijä vahvisti auktoriteettiaan poikajoukon johtajana väkivallalla. Laitosten sisäisen elämän lainalaisuudet opittiin työssä, ja ne pysyivät ”hiljaisena tietona” alan ammattilaisten keskuudessa 1960-luvulle asti. Oppilaiden oma alakulttuuri hyväksyttiin tai sitä siedettiin, koska oppilaiden keskinäisen väkivallan vakavuudesta ei ollut tarkkaa tietoa tai sitä vähäteltiin (Helasvuo 1954) tai se nähtiin suorastaan luonnollisena ryhmäilmiönä. Toisinaan oppilaiden epämuodollista hierarkiaa voitiin käyttää hyväksi kasvatuksessa, mutta usein lasten ja nuorten keskinäiset suhteet laitoksessa eivät olleet laitoksen työntekijöiden kontrolloitavissa. Parhaimmillaan laitosten työntekijät kykenivät valjastamaan oppilasjoukon sisäiset johtajat turvaamaan rauhaa oppilaiden keskuuteen. Pahimmillaan omalakisessa oppilasjoukossa vahvimmat kiusasivat heikompia raastasti henkilökunnan kykenemättä puuttumaan väkivaltaan. Laitospolitiikan muutokseen kyettiin vasta 1970-luvulla, kun laitosten työntekijämäärää nostettiin ja väkivallan kitkemiseen kiinnitettiin erityistä huomiota sekä koulutuksessa että laitosten työkäytännöissä. Silti tutkimuksissa on osoitettu, että väkivalta eri muodoissaan on pysynyt osana koulukotien arkea nykypäiviin asti. (Honkatukia 2004; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004; Kyppö 1989, 40–43, 51–52, 135 ja passim.).

3.3 YHTEENVETO

Vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan kunnilla oli päävastuu lastensuojelun, muun muassa turvattomien lasten sijaishuollon toteuttamisesta (järjestelyvastuu), mutta ylimmät viranomaiset (sosiaaliministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, sosiaalihuolto) kantoivat vastuun lastensuojelun lain hengen toteutumisesta. Lasten sijaishuoltoa toteuttavien kuntien toimintaa ohjattiin ja valvottiin erilaisin välinein. Suojeluvalvontaperustein sijoitettujen lasten hoidosta vastasivat yksityiset ja valtion koulukodit. Paikallista lastensuojelutyötä perheissä, lastenkodeissa ja koulukodeissa normittivat lainsäädäntö ja erilaiset asetukset, mutta tämän lisäksi toimintaa ohjattiin sekä neuvojen, mutta myös huomautusten avulla, joita annettiin kanteluiden ja valvonnan tuottamien havaintojen pohjalta. Edellisten lisäksi valtio tuki lastensuojelutyötä valtionavun muodossa, jota voitiin hakea erityisesti sijoitettujen lasten sijaishuollon toteuttamiseen ja muun muassa lastenkotien perustamiseen.

Koko selvityksen tarkasteluajanjakson ajan lastensuojelun paikallisen järjestelyn, sen poliittisen ohjauksen ja valvonnan välillä vallitsi jännitteinen suhde. Sosiaaliministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön sekä sosiaalihuollon viranomaiset ilmaisivat toistuvasti tyytymättömyytensä siihen, miten kunnissa ja koulukodeissa lastensuojelua toteutetaan. Kritiikkiin

yhtyivät myös lastensuojelutyön parissa toimivat järjestöt. Kuntien ja paikallisten lastensuojelun toimijoiden näkökulmasta ongelmaksi koettiin usein niukat resurssit, ja lastensuojelutyön laadun parantamiseksi olisi kaivattu enemmän valtion taloudellista tukea. Kuntien väliset alueelliset erot olivat kuitenkin suuria sen suhteen, miten kunnan oman toiminnan sisällä lastensuojelutyöhön kohdennettiin varoja.

Tarkasteluajanjaksolla neuvonta, nykykäsittein ilmaistuna informaatio-ohjaus, muodosti keskeisimmän lastensuojelutyön poliittisen ohjauksen välineen. Sosiaaliministeriö ja sosiaalihallitus käyttivät muun muassa yleiskirjeitä sosiaalilautakuntien lastensuojelutyön ohjaamiseksi ja neuvomiseksi. Tämän lisäksi erilaiset neuvottelupäivät muodostivat keskeisen työmuodon. Myös järjestöt tukivat paikallista lastensuojelutyötä omien julkaisujensa välityksellä. (*Lapsi ja nuoriso* -lehti, *Huoltaja*, *Pelastakaa Lapset*) Lastensuojelutyön laadukasta toteuttamista käsittelevien erillisten artikkeleiden ja juttujen lisäksi esimerkiksi Lastensuojelun Keskusliitto toteutti useampia tutkimushankkeita, joiden avulla se keräsi tietoa paikallisen lastensuojelutyön haasteista ja alueellisista eroista.

Poliittisen ohjauksen ja valvonnan heikko vaikuttavuus aiheutti sen, että paikalliset erot lastensuojelutyön saamissa muodoissa ja laadussa muodostuivat suuriksi. Vaikka sosiaaliministeriö ja sosiaalihan- hallitus valvoivat koulukotien toimintaa nimittämällä niihin muun muassa laitosten- neuvostoja, jäi valvonta usein muodolliseksi. (Sosiaalilaitostutkimus 1972, 18.) Turvattomien lasten sijaishuollossa taloudellisuusnäkökohdat nousivat keskeisiksi, ja kunnat säästivät yleisesti muun muassa perhehoidosta maksettavista hoitokorvauksista. Perhehoidon laatu ei välttämättä korreloinut hoitokorvausten tason kanssa, mutta aikalaiskeskustelussa tuotiin kuitenkin toistuvasti esille, että matalat hoitokorvaukset vähensivät perhehoitoa tarjoavien perheiden määrää ja siten kavensivat lasten sijoituksesta päättävien sosiaalilautakuntien valinnan mahdollisuuksia. Piiritarkastajien raportit toivat esille, että vaikka hoitoa pidettiin tietyissä paikoissa puutteellisena, ei hoitopaikan vaihtoon välttämättä ollut mahdollisuuksia. Kun tähän yhdistyi sijoitusperheiden heikko, lastensuojelulain määräykset ohittava, valvonta, jäi sijoitet- tujen lasten hyvinvointi pääosin heitä huoltavien aikuisten hyväntahtoisuuden varaan.

Lastenkotien toimintaa vaikeuttivat laitoshoidon korkeat kustannukset, joiden kattamiseen kunnat saivat melko vähäistä valtiontukea. Vaikeasta taloudellisesta tilanteesta johtuen lastenkotien työntekijöille maksetut palkat jäivät jälkeen yleisestä kehityksestä, ja tämä vaikeutti koulutetun henkilökunnan saamista ja loi vaihtuvuutta henkilökunnassa. Taloudellisista syistä johtuen lastenkodeissa saatettiin säästää myös yövalvonnasta. Kuntien taloudellinen tilanne osaltaan ratkaisi myös sen, oliko kunnilla ylipäänsä mahdollisuutta sijoittaa lapsia lastenkoteihin.

Koulukodit muodostivat lastensuojelun kentällä oman, melko irrallisen linnakkeensa. Ne miellettiin lastensuojelun laitoshoidon ääripääksi. Koulukodit sijaitsivat maantieteellisesti usein melko kaukana muusta asutuksesta, mikä entisestään korosti niiden eristäytyneisyyttä. Lastenkotien tavoin koulukodeissa kärsittiin koulutetun henkilökunnan puutteesta, mutta lastenkoteihin verrattuna koulukodit olivat lisäksi huomattavan johtajavetoisia. Koulukotien toimintaa ohjasi laki valtion kasvatustaloksista ja ohjesäännöt, jotka korostivat työtä ja tiukkaa kurinpitoa. Oppilaita voitiin rangaista sääntörikkomuksista äärimmillään ruumiinrangaistuksella eli vitsanlyönneillä vuoteen 1965 asti, jolloin rangaistusmuoto kiellettiin. Virallisten rangaistuskäytänteiden ohessa koulukotien epävirallinen laituskulttuuri jätti henkilökunnalle tilaa pitää kuria yllä väkivaltais- keinoin, ja myös oppilaiden keskinäistä kanssakäymistä leimasi usein väkivalta: paikka hierarkkisessa oppilasjoukossa oli lunastettava tappelemalla.

4 KALTOINKOHTELUN KOKEMUKSET

4.1 KOKEMUKSET RAKENTEELLISESTA VÄKIVAL- LASTA

Selvitystyössä kaltoinkohtelu on ymmärretty laajamuotoisena ilmiönä (ks. Johdanto). Tässä luvussa tarkastellaan rakenteellista väkivaltaa, jolla ymmärrämme sellaisia lastensuojelun ja sen sijaishuollon järjestelmään sisältyviä toimintatapoja ja käytäntöjä, jotka itsessään ovat olleet väkivaltaisia ja alistavia, lapsen tarpeet, toiveet ja tunteet sivuuttavia, ja joissa lastensuojelun perimmäinen tarkoitus, lasten suojeleminen ja turvallisen kasvuympäristön tarjoaminen, ei ole toteutunut. Nämä liittyivät usein huostaanoton toteuttamiseen ja sijoituspaikan vaihdoksiin, mutta myös sijaishuollon valvonnan käytäntöihin ja sen puutteisiin. Lisäksi luvussa käsitellään lapsen hoidollisten, kulttuuristen tai sosiaalisten tarpeiden huomiotta jättämistä sekä kohtuutonta ja raskasta työn teettämistä lapsella.

4.1.1 Huostaanotto- ja sijoituspäätökset sekä sijoitusperheen valinta

Velvoitteen huostaanottoon antoivat vuoden 1936 lastensuojelulain 8§:ssä luetellut syyt. Huolontarpeen syiden mukaan lapset ja nuoret jaettiin turvattomiin sekä suojelukasvatusta tarvitseviin, ”pahantapaisiin”. Laki määritteli lapset (alle 16-vuotiaat) ja nuoret (16–17-vuotiaat). Suoraan huostaanottoon ei kuitenkaan pitänyt mennä vaan lapseen, joka lastensuojelulain nojalla tarvitsi kodin ulkopuolista hoitoa ja kasvatusta, piti soveltaa lievempiä toimenpiteitä. Vasta kun ne oli todettu riittämättömiksi, otettaisiin lapsi pysyvästi sosiaalilautakunnan (aiemmin huoltolautakunnan) huostaan. Kuitenkin lapsi, jonka vanhemmat ovat kuolleet tai hylänneet, tai joka varattomuuden takia oli vaarassa jäädä ilman huoltoa ja kasvatusta, oli otettava sosiaalilautakunnan huostaan.

Haastatteluissa kertojia pyydettiin muistelemaan huostaanoton tai kotoa lähtemisen hetkeä: mitä oli tapahtunut perheessä sitä ennen, miten huostaanotto tai kodin ulkopuolelle sijoittaminen tapahtui ja mitä he muistavat saapumisestaan uuteen sijoituspaikkaan? Pikkuvauvana sijoitetut eivät tietenkään muista sijoitustapahtumaa, mutta useimmilla haastatelluilla oli jokin arvio tai oma tarinansa siitä, miksi heidät oli sijoitettu. Ne, jotka eivät tienneet biologisista vanhemmistaan yhtään mitään, olivat poikkeuksia. Kaikille haastateltaville ei kuitenkaan ollut selvää eikä haastatteluissa tullut välttämättä ilmi, oliko kyse virallisesta huostaanottopäätöksestä vai esimerkiksi lapsen kasvatiksi antamisesta.

Lapsen huostaanoton tai kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt haastatteluaineistossa ovat melko samankaltaisia vuosikymmenestä toiseen. Taustalla on usein toisen vanhemman sairastuminen tai kuolema. Yksinhuoltajuus näyttäytyy lapsesta luopumisen syynä etenkin miehille, mutta toimeentulon kannalta se on merkinnyt vaikeuksia myös naisille. Köyhyys mainitaan haastatteluissa usein syynä lasten huostaanotolle tai kodin ulkopuolelle sijoittamiselle. Usein vanhempien arjen elämässä oli mukana myös päihteitä: runsasta alkoholinkäyttöä, 1970-luvulta alkaen huumeitakin. Toisinaan ongelmana oli nuoren oma päihteiden käyttö. Joskus toinen tai molemmat vanhemmista syyllistyvät rikoksiin, mikä aiheutti lasten huostaanoton. Vanhempien runsas alkoholinkäyttö, väkivaltaisuus toisiaan tai lasta kohtaan tai muu epävarmuutta ja pelkoja aiheuttanut tekijä ovat voineet ajaa lapsen kadulle ja aiheuttaa niin kutsuttua ongelmakäyttäytymistä. Poissaolot koulusta, elämä kadulla, päihteet tai pikkurikokset riittivät syyksi määritellä lapsi pahantapaiseksi ja suojelua tarvitsevaksi – ja viedä hänet koulukotiin.

Edellä luetellut syyt nousevat esiin haastatteluista ja kertovat siitä, miten ihmiset ovat itse tulkinneet huostaanoton tai kodin ulkopuolelle sijoittamisen perustelut. Niitä ei ole tarkistettu viranomaisten tekemistä päätöksistä lukuun ottamatta niitä henkilöitä, jotka ovat itse lukeneet itseään koskevat paperit. Lasten – tai myöhemmin aikuisten – tekemät tulkinnot tilanteesta voivat olla hyvin erilaisia kuin viranomaisten nimeämät syyt. Eräs keskeinen taustatekijä huostaanottojen kohdalla on ollut äidin yksinhuoltajuus: avioliiton ulkopuolella syntyneet olivat huomattavasti yliedustettuina huostaanotettujen lasten keskuudessa. Esimerkiksi 1940-luvulla avioliiton ulkopuolella syntyi 6,2 prosenttia lapsista, mutta huostaanotetuista avioliiton ulkopuolella syntyneitä oli yli 40 prosenttia. (*Huoltaja* 1957:11–12, 362.) Lastensuojelun historiaa tutkineen Panu Pulman mukaan suojelukasvatuksen tarpeen pääsyyt ovat muuttuneet vuosien 1946 ja 1980 välillä: päihteiden käytön osuus pääsyyinä on suurempi tarkastelujakson loppupuolella. Pulma huomauttaa, että päihteet ovat epäilemättä aiemminkin olleet osasyy lasten ja nuorten koulunkäynnin laiminlyömiseen, rangaistaviin tekoihin tai irtolaismaiseen elämäntapaan, mutta sen nostaminen pääsyyksi on noussut vasta myöhään samalla kun tilastointiperusteet ovat muuttuneet. (Pulma 1987, 219.)

Huostaanoton perustelut lähtivät siitä ajatuksesta, että yhteiskunnan oli pyrittävä turvaamaan lasten ja nuorten häiriintymätön kehitys ruumiillisessa, kasvatuksellisessa ja siveellisessä suhteessa, mikäli sitä uhkaa vaara tai siitä ei muuten pidetä huolta. (*Huoltaja* 1946:3, 63.) Voidakseen siirtää vaaranalaisen lapsen pois puutteellisesta tai muuten sopimattomasta miljööstä ja sijoittaakseen hänet sopivaksi katsomaansa hoitoon tuli sosiaalilautakunnan ensin todeta lapsen tai nuoren huollontarve, suorittaa huostaanotto ja perhesijoitusta varten hyväksyä hoitokoti.

Huostaanoton syitä on ollut toisinaan vaikea ymmärtää edes jälkikäteen – tai etenkin jälkikäteen, jos sijoituspaikka on ollut lapselle sopimaton. Pikkutyttönä 1980-luvun alussa huostaanotettu nainen kertoi lukeneensa huostaanottoaan koskeneet paperit. Lukemansa asiakirjojen ja kokemustensa perusteella hän haastattelussa totesi, että hänen sijoittamisensa perhehoitoon tehtiin hatarin perustein, ja lisäksi tilanteessa valehdeltiin myös äidille: kyseessä piti olla tukiperhe ja lyhytaikainen sijoitus, joka muutettiin äidiltä kysymättä pysyväksi. Päällimmäinen syy huostaanottoon vaikuttaa kertojan mukaan olleen äidin yksinhuoltajuus. Kertojan äiti vaati huostaanoton purkamista ja onnistuikin siinä puolentoista vuoden jälkeen. Sinä aikana tyttöä oli käytetty seksuaalisesti hyväksi sijoitusperheessä, mikä lisäsi sekä hänen että hänen äitinsä suuttumusta aiheettomasta huostaanotosta.

Nainen: [O]li tää nuorehko, 22-vuotiaana mut saanut yksinhuoltajaäiti [- -], välillä työttömänä, välillä jossain töissä, ja sit sen takia oli sosiaalitoimiston asiakkaana. Ja sitten ainoa semmoinen ongelma oli et meillä oli koirat jotka haukkui ja sit tuli häätö, ja sit uusi asunto, mut tässä vaiheessa sit lastensuojelutoimistosta, tai sosiaalitoimistosta luvattiin että vois saada tämmöstä muuttoapua, että yksinhuoltajan on vähän vaikea muuttaa 4-vuotiaan lapsen kanssa, että voitais tarjota tällästä. [- -] Edellisenä kesänä oli luvattu tällänen että yksinhuoltajaäiti saa vähän levätä, että on tämmönen kiva perhe maaseudulla mihin voi niinku pistää lapsen siksi aikaa, siellä on eläimiä ja kiva maatila, että kaupungista vähän tuulettumaan. Ja nyt sit kun tuli tää muutto, niin sitten tarjottiin tätä samaa palvelua että olisiko helpompi laittaa tää lapsukainen tänne, täällä on tuttu perhe ja tuttu paikka, että vois viettää siellä sen kaksi viikkoa taas vissiin tää aika. Ja sitten kun olin siellä niin äidille oli ilmoitettu että lapsi on huostaanotettu ja ilmeisesti mullekin kerrottiin siellä että sä nyt taitaisit jäädä tänne. Mut on sii viety sinne [- -] sillä ajatuksella, että mä meen kahdeksi viikoksi kyläilemään.

H: Eli teille se esitettiin niin, että ei puhettakaan huostaanotosta?

Nainen: Se tuli sillai shokkina. Ja sit sitä siis selviteltiin, se oli tilapäinen huostaanotto, puolitoista vuotta, [- -] ja se olis ollut tilapäinen, vai väliaikainen [- -], huostaanotto saa kestää sen pari kolme viikkoa tai [-], mut et pitäisi sitten löytyä ne perusteet, ja sit niitä perusteita etittiin puolitoista vuotta ja sit luovutettiin ja sit mä pääsin kotiin. [- -] [V]akavin on siis vissiin ollut se, että äiti on tullut liian myöhässä hakemaan päiväkodista. Mikä nyt ei ollut kun ehkä puoli tuntia tai tunti tai mut siis joku sellanen että sitten on löytynyt jotain myöhästymisiä neuvolasta mutta mitään niinku myöhästymistä vakavampaa ei ole löytynyt, että ehkä siinä on ollut sellasta päihdeoletusta tai niinku oletusta, ajatusta että jotain pitää olla mitä sitten ei ole ikinä löytynyt.

(Nainen, synt. 1975–79)

Haastattelut osoittavat, että lastenkotiin vieminen on usein pelastanut lapset biologisen perheen olosuhteista. Intervention perustelujen sijaan osa haastatelluista kyseenalaistikin sosiaalitoimiston toiminnan hitauden, kuten seuraava 1970-luvulla syntynyt mies, joka huostaanotettiin siskonsa kanssa erittäin painavista syistä, mutta silti äkillisesti ja lasta valmistelematta.

H: Muistatko sitä tilannetta?

Mies: Muistan juu, mä istuin meidän äitin vieressä sängyl ja... ja hän oli ilmeisesti siinä sammuneena, makas siinä sängyllä. Sit sosiaalitoimiston tuli vaan nappas mut syliin ja [sosiaalityöntekijä], sillonen nappas ja sano, että tules näyttään, että kuka sun siskos on. Hän pääsi koulusta sit just. Ja mun täyty näyttää sit häne, hänet kaapattiin sit matkalla kyytiin. Ja sieltä sit suoraan lastenkotiin. [- -]

H: Kerrottiinko sulle siinä, että mitä nyt tapahtuu?

Mies: Ei, että mut otettiin syliin vaan. Muistan, että mä siinä jotain leikinkö mä siinä sit äitin päällä autolla tai jotain. Hän oli siinä sit sammuneena tai jotain. Hämärä muistikuva siitä asiasta. Mut semmonen, että muistan, että vietiin punaiseen Ladaan. [naurahtaa] Se on elävästi mielessä. Ei siinä mitään. Siskolla oli keltanen takki päällä.

H: Te otitte hänen koulumatkalta kyytiin?

Mies: Häne juoksiin sieltä, kaapattiin. Hän rimpuili vastaan, että mitä nyt tapahtuu. Ja sit [lastenkodin nimi] lastenkotiin. [- -]

H: Se oli aika pelottavan kuulonen toi tilanne.

Mies: No kyl se oli... että tua, kyl se elävästi mielessä on se tilanne. Että se äijä nappas mun syliin ja lähti viemään. Että ei siinä mitään selvitetty tai äitii herätelty tai mitään. Kai se oli sit niin pitkään se asia tuot, se ongelma.

H: Sä oot nähnyt niistä papereista tai nähny ne paperit mitä siihen liittyy?

Mies: Juu.

H: Onko siinä merkintöjä siitä, että siellä oli käyty jo aikasemmin?

Mies: On paljon juu. Että ihan siit... kun mä oon ollut yhden vanha niin siitä asti jo jatkuvasti käyty, mut asialle ei jostain kumman syystä oo tehty mitään. Että siellä lukee kaiken maailman, että poika hortoilee yksin pihalla ja sit ei oo kuitenkaan mitään siitä, että mitä asialle on tehty. Äiti on viereisessä baarissa sammuneena pöydälle.

(Mies, synt. 1970–74)

1960-luvun jälkipuoliskolla syntynyt nainen palautettiin sisarustensa kanssa kotiin lastenkodista useita kertoja niin kauan, että kertoja täytti seitsemän vuotta. Edestakaisin kuljettaminen kodin ja lastenkodin välillä ei tuonut turvaa, sillä vanhempien alkoholinkäytön riistäydyttyä aina uudelleen käsistä kertoja piti huolta sekä kehitysvammaisesta isosiskostaan että pikkusis-kostaan:

Nainen: Mun lastenkotijaksot on alkaneet varmaan sieltä 1-vuotiaasta ja huostaanotto tuli silloin kun on mennyt ekaluokalle, seittemänvuotiaana. Niin. Vuoden ja seittemän vuoden välissä niitä lastenkotijaksoja on ollu tosiaan useita, niin että vanhemmat on yrittäneet ryhdistäytyä ja yritetty palauttaa kotiin ja taas sama rumba. [- -] [K]olme lasta oli mejän biologisilla vanhemmilla. Mä oon siis keskimäinen ja minun jälkeen tuli vielä yksi. [- -] Biologinen isä teki mat, reissutyötä ulkomaille niin, että oli pitkiä jaksoja pois[- -]. Ja biologinen äiti, jälkeinpään ymmärsin, että oli jo silloin hyvinkin taipuvainen alkoholismiin ja mielenterveysongelmiin ja ei kestänyt sitä isän poissaoloa. Ja tuota, käytännössä joi kaikki ne jaksot, kun isä oli pois ja me ollaan oltu käytännössä ihan heitteillä. Ja sitten, isosiskoni, joka on mua neljä vuotta vanhempi, niin mä oon silloin pikkulapsena jo ollu semmonen, että jos äiti oli sammuneena niin mä oon niinku pitänyt pikkusiskosta ja isosiskosta huolta. Että mä oon ollu se vastuunkantaja. Isosisko nimittäin on lievästi kehitysvammanen ollu syntymästään asti, niin hän ei kyennyt sitte olemaan se varaäiti. [- -] Mä muistan siitä 4-vuotiaasta, koska mulla ja nuorimmalla on neljä vuotta ikäeroa, kun hän syntyi. Muistan vielä sen matkankin, kun meitä vietiin jonnekin hoitoon, että äiti lähti synnyttämään pikkusiskoa. Mä oon ollu vähän yli neljävuotias.

(Nainen, synt. 1965–69)

Lain mukaan ennen lapsen sijoittamista yksityiseen kotiin oli siellä toimitettava tutkimus, ja tämä tehtävä kuului sen kunnan sosiaalilautakunnalle, joka lapsen sijoitti. Kasvatilasten suhteen valvonta oli jälkikäteistä, ja viranomaiset kokivat tämän epäkohtana (ks. esim. *Lapsi ja nuorisio* 1954:4, 8–10, 24–25). Mikäli lapsi sijoitettiin vieraan kunnan alueelle, oli hoitokodin soveltuvuudesta saatava paikallisen sosiaalilautakunnan kirjallinen lausunto. Kohtuuden rajoissa voitiin sijaintikuntaa pyytää suorittaman tarvittavat tutkimukset kyseisessä kodissa. Tässä jätettiin melko paljon harkintavaltaa viranomaisille siitä, mikä oli kohtuullista. Soveltuvien kotien etsintä annettiin tavallisesti sosiaalilautakunnan viranhaltijoiden, luottamusmiesten tai järjestöjen, esimerkiksi Pelastakaa Lapset ry:n asiamiesten tehtäväksi. Kun jokin perhe ilmoitti haluavansa ottaa vieraan lapsen hoitoonsa ja kasvatettavakseen, periaatteessa jo tuolloin piti pohtia, minkälainen lapsi kotiin olisi parasta sijoittaa, jotta ratkaisu tyydyttäisi molempien osapuolien tarpeita. Perheen omat toiveet eivät aina kohdistuneet heille annettuun sijaislapseseen: saatettiin toivoa pientä tyttöä ja perheeseen sijoitettiin teini-ikäinen poika tai toisinpäin. Lisäksi muutamat haastateltavat ihmettelevät sijaisvanhempien iäkkyyttä ja kysyvät, miksi lähempänä 60 ikävuotta oleville vanhemmille annettiin pieni lapsi.

Monet yksityiskodeissa kaltoinkohtelua kokeneet kyseenalaistavat rajusti sijoitusperheen valinnan. He tuovat esiin sen, että materiaallinen hyvinvointi ei takaa perheen henkistä hyvinvointia ja sopivuutta lapsen kasvuympäristöksi, eivätkä niin sanotusti ”hyvät ammatit” takaa aikuisten soveltuvuutta kasvattajiksi. Kulissien takana on tapahtunut paljon rajua kaltoinkohtelua. Joidenkin haastateltavien sijoitusvanhempi on itse toiminut lastensuojelun valvojana, jolloin kukaan ei ole kyseenalaistanut hänen toimintaansa kasvattajana. Näin esimerkiksi 1930-luvulla syntyneen miehen tapauksessa: alueen valvojana toiminut nainen toimitti lapsen pois ensimmäisestä sijoitusperheestä, jossa olot olivat huonot, ja otti pojan sijoitukseen omaan kotiinsa. Kertoja ei kuitenkaan ollut onnellinen hänenkään luonaan:

H: Kävikö siellä koskaan kukaan valvomassa?

Mies: Ei, no sitähan mä kysyinki, eiks tää [nimi] muorihan ollu se valvoja joka mut sinne oli hommannu ni kukas sen hommia valvo?

(Mies, synt. 1935–39)

4.1.2 Siirtymät

Sijoituksen alku ja loppu sekä siirtymät eri sijoituspaikkojen välillä on nähty tärkeinä vaiheina prosessia jo pitkään. Jo esimerkiksi 1950–1960-lukujen keskusteluissa kiinnitettiin huomiota tapoihin, joilla lasten kokemat erilaiset siirtymät olisivat mahdollisimman kivuttomia.

Lapset olivat kiinnittyneet vahvasti vanhempiinsa, ja joillekin lapsuusystävien menettäminen oli merkityksellistä. Siksi ajateltiin, että siteet entisiin oloihin oli tarpeen vaatiessa katkaistava erittäin varovaisesti. (*Huoltaja* 1965:21, 673–676, 682; *Huoltaja* 22, 13–716; *Huoltaja* 1963:8, 239–242.) Perhesijoituksen paikan vaihtamisen kynnyks pidettiin korkealla: lapsen siirtäminen toiseen perheeseen oli vaihtoehto vain, jos edellinen perhesijoitus oli todettu lapselle vahingolliseksi. (*Huoltaja* 1952:17, 422.) Myös lasten sopeutumista laitoshoitoon pyrittiin edistämään (esim. *Huoltaja* 1953:17, 427–431).

Pelastakaa Lapset ry:n johtaja Elina Rautanen esitti 1950-luvun alussa, että aina kun lasta siirretään, olisi tärkeää luoda yhteyksiä hänen menneisyytensä ja nykyisyytensä välille. Rautanen myös suositteli, että sama sosiaalityöntekijä toimisi lapsen kanssa eri vaiheissa. (*Pelastakaa Lapset* 1953:2, 1–2.) Valmistelu perhesijoitusta varten tapahtui periaatteessa useita päiviä ennen siirtoa, ja ideana oli että lapsi tottuisi ajatukseen vanhan jättämisestä ja uuden vastaanottamisesta. Lapselle oli tavoitteena kertoa tulevasta kodista, sen äidistä, isästä ja muista lapsista. Myös sijoitusperhettä oli valmisteltava vastaanottavaiseksi. Sijoitusperheen vanhemmille oli tarpeellista tehdä selväksi heidän asemansa, oikeutensa ja velvollisuutensa hoidettavaan ja kasvatettavaan nähden. Nähtiin, että lapselle merkitsi paljon saada tuntea, että häntä odotettiin. Tärkeäksi nähtiin, ettei lapsi tunne orpoutta sillä hänän oli jo kenties tuntenut äidiniiriston siirtyessään kodistaan vastaanottokotiin. (Tapaninen 1961, 38.) Käytännössä huostaanoton ja sijaishuollon käytännöt sisälsivät kuitenkin rakenteellista väkivaltaa, käytäntöjä ja toimintatapoja, jotka olivat lapsia alistavia ja heidän näkemyksensä ja tarpeensa sivuuttavia.

Aina valmisteluja ei tehty huolellisesti myöhempinäkään vuosikymmeninä, ei ainakaan niin että lapset olisivat siitä tienneet. Kun erään kertojan isovelji oli vaatinut poikien siirtoa pois ensimmäisestä sijoitusperheestä 1970-luvulla, siirto toiseen tapahtui nopeasti ja kertoja mielestä huolimattomasti:

Nää samat viranomaiset, jotka oli tehnyt tämmösen karmean sijoituspäätöksen... Et jotenkin skarppattas. Et käydään, et tulee vaan niinku sosiaalisihiteeri vaaleansinisellä kuplavolkkarilla, nyt hypätään kyytiin, ja käy tiputtaan tämmöseen niinku fundamentalistipaikkaan.

(Mies, synt. 1960–64)

Monet haastatellut muistavat hyvinkin tarkkaan sijoitushetken. Kaikkia olosuhteita ei välttämättä muisteta, mutta niistä on puhuttu läheisten kanssa myöhemmin tai selvitetty asioita omien asiakirjojen avulla. Saapuminen lastenkotiin tai koulukotiin on merkinnyt isoa muutosta elämässä, ja se hetki on usein terävänä mielessä. Tarinaa tästä elämän käännekohdasta voidaan kertoa sisarusten kesken myös nuoremmille, jotka eivät itse muista tilannetta.

Kun lapsi oli otettu sosiaalilautakunnan huostaan, lastensuojelulain 20§ 1 mom. määräsi, että lautakunnan oli huolehdittava hänen sijoittamisestaan yksityiskotiin tai lastenkotiin. Sijoittaminen perhehoitoon tapahtui joko suoraan sosiaalilautakunnan toimesta tai toimeksiantosta Pelastakaa Lapset ry:n välityksellä, jonka sosiaaliministeriö oli tehtävään hyväksynyt. Laki ei antanut mitään tarkempia ohjeita siirrosta, mutta käytännöllisessä työssä tälle vaiheelle annettiin suuri paino. (Tapaninen 1961, 19)

Sijaishuollon rakenteissa ja järjestelmässä sekä niistä käydyissä keskusteluissa huomiota kiinnitettiin erityisesti valmisteltuun perhehoitoon siirtymiseen, ei niinkään siihen tilanteeseen, jossa lapsi huostaanotetaan äkillisesti. Kuitenkin juuri äkilliset tilanteet ovat jääneet tarkasti mieleen. Haastatteluaineisto osoittaa, että huostaanotto tai muut siirtymät eivät aina ole sujuneet tavoitteiden mukaisesti. Toisinaan huostaanotto tai muu sijoitus ovat tapahtuneet hyvin aggressiivisesti ja yllättäen. Tilanne on kärjistynyt kotona niin pahaksi, että viranomaisten on ollut pakko puuttua. Lapsen mieleen tilanteen pelottavuus voi jäädä tarkasti. Seuraavan kertojan kotona 1960–1970-lukujen taitteessa väkivalta liittyi alkoholiin, ja koko lapsijoukko oli tottunut pakenemaan ulos tarpeen vaatiessa. Lasten paras turva oli perheen iso koira.

[M]e huolehdittii pienemmistä tämän vanhimman veljen kans. Ja sit ku se ääni alko, ja metakka siellä nousemaan, et sinne tuli näitä känniäliöitä, isän tuttuja, mitä lienee ja sitte ne ryyppäs siellä päivät ja me oltiin siellä kotona [- -]. Ja sit alko, tota, nämä väkivaltasuudet karkaamaan silleen lapasista, että, tuota, meiän piti juosta koirankoppiin turvaan. Meillä oli sellanen iso koira, hirveen iso koira, semmosissa juoksukettingeissä ja, tuota. Se ei päästäny meitä lapsia koskaan sitte pihalta mihinkään. Ja se vahti meitä aika paljon. Ja se vihas känniläisiä yli kaiken. Ja se oli siinä vaiheessa, ku joku humalainen tuli lähelle, ni se tuli aina siihen väliin ja se kävi surutta päälle. Ja sit se raahas meitä vaatteista sinne koirankoppiin, ni me opittiin menemään sinne koirankoppiin. Ja sitte me raahattiin myös niitä pienempiä, jotka ei vielä osannu juosta ja kävellä, eikä tajunnu niinku mistään, ni me raahattiin sinne ja siellä me saatettiin olla niinku yötäki. Niin kauan, että joku tuli ja haki meität sieltä. Ja jossain vaiheessa alko sitte, monta kertaa kävi silleen, että joku oli soittannu poliisit. Tuli mustamaija pihhaan, se tyhjensi kämpän, vei sieltä ne kaikki äijät ja me lapsit kökötettiin siellä koirankopissa sit se yö. [- -] Ja sitte yks kerta sattui silleen, että oli taas ollu tämmönen revohka siellä ryyppäämässä ja tuli poliisiauto ja veti ne porukat sieltä ja me oltiin siellä koirankopissa ja poliisiauto lähti. Samantien tuli toinen poliisiauto pihhaan ja sitte tuli joku toinen auto. Ja me katottiin sieltä koirankopin luukusta, et mi, mitä nää nyt on. Niin sieltä tuli semmonen nainen, poliisin kans. Ja ne kävi siellä sisällä, ovet oli auki, ne kierteli kaikki ne piharakennukset. Ja kuulu, ku ne puhu lapsista. Että kyllä se ilmottaja sano, että täällä on monta lasta, et missä hemmetissä ne lapset voi olla. Ja meiän koira oli sitte siinä koirankopin eessä hyvin rauhassa seuras sitä tilannetta. [- -] Nämä lähti sitte, tämä poliisi ja nainen kävelee sitten sitä koirankoppia (kohden) ja se poliisi sano, että hänen mielestä tuolta luukusta vilahti (jotain). Ku siin oli semmonen, niinku, matto laitettu siihen etteen. Et sieltä vilahti, niinku, joku. Et siel on varmaan joku, tuolla koiran kopisa. Et oisko joku menny sinne piiloon ja. No se koirahan kimpaantu ihan hirviäksi ja tota. Sehän sekos sit ihan tyystin, se ei päästäny siihen lähelle. Ja se nainen meni sinne autoon oottamaan. Sit se tuli se toinen poliisi siihen ja loppupeleissä kävi silleen, et se koira sekos niin pahasti, et ne joutu ampumaan sen siinä meiän silmien eessä. Et se oli niinku meille se shokkipaikka. Ja ne joutu kaataan sen koirankopin, et se sai ne meität ulos. Ku sinne ei mahtunu, sinne sisälle siitä pienestä luukusta. [Naurahtaa.] Ni ne joutu kaatamaan sen koirankopin, et ne sai meität ulos sieltä. Et me oltiin siellä kyllä niin tiukasti sitte, ku mehän tietenki pelättiin, et outoja ihmisiä tulee ja hitsi, ne tappo meiän koiranki, että nyt meillä ei oo mittään turvapaikkaa. Et se oli niinku jotaki ihan kauhiala.

(Nainen, synt. 1965–69)

Toistuva aihe perhehoitoon tai lastenkotiin siirtymisen kuvauksissa on, että lapset eivät tienneet mitä tapahtui. Kukaan ei kertonut heille, minne oltiin menossa, ja toisinaan lapsille myös valehdeltiin, jotta he eivät hätääntyisi tai vastustelisi. Sama toistui usein myös niissä tilanteissa, joissa sijoituspaikkaa vaihdettiin, esimerkiksi siirryttäessä koulukodista toiseen tai lastenkodista koulukotiin.

Veljeni jäivät setien perheiden luokse ja minut hän [isä] jätti kummiperheeni luokse kesämökille saareen. Kummivanhempani olivat ilmoittaneet isälle, että he voisivat ottaa minut hoitoonsa, jos kukaan muu ei pysty eikä halua esimerkiks sukulaisista ottaa minua kasvatettavaksi. Ei minulle eikä meille muillekaan lapsille kerrottu mitään etukäteen, mutta ei kyllä kerrottu jälkikäteenkään minne olemme menossa ja mitä meille siellä tapahtuu. Jotenka en tiennyt yhtään varautua siihen etukäteen, että isäni lähtee sieltä pois kokonaan ja jättää minut sinne yksin. Muistan vain sen jotenkin hämärästi, kuinka kovasti huusin ja itkin ja kiroilin, kun tajusin, että minun pitää jäädä sinne kokonaan ventovieraiden ihmisten luokse asumaan. Enkä voinut mitenkään ymmärtää sitä silloin, miksi isänikin vielä jätti minut. Koska olinhan menettänyt jo äitini ja oman siskonikin siinä hukkumisonnettomuudessa, jonka olin itse kaikenlisäksi rannalla, omin silmin näkemässä silloin 5-vuotiaana.

(Nainen, synt. 1960–64)

Edellinen kertoja oli ollut vain viisivuotias joutuessaan eroon vanhemmistaan. Käytäntönä on ollut, että lapselle kerrotaan hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti, mikä aiemmin on

voinut poiketa nykypäivän tavasta ajatella lapsen kehitystaso. Haastatteluaineisto kuitenkin tuo esiin, että myös vanhempia lapsia pidettiin tietämättöminä siirroista ja niiden syistä. Siirrot on voitu tehdä myös hyvin väkivaltaisella tavalla. Seuraavan kertoja oli 13-vuotias, kun hänet siirrettiin vastaanottokodista koulukotiin. Syynä olivat muun muassa jatkuvat karkaamiset.

Mä olin taas ollut hatkassa ja sit.. Sit mä luulin, että mua viedään [vastaanottokotiin, jossa oli sijoitettuna]. Pistettiin käsirautoihin piiskan takapenkille ja sitten ne lähtee ihan eri suuntaan ajamaan. Ja tota, totta kai mulla paniikki nousee niin kun... ja ja. Ne vaan ajaa ja mä rupeen, että minne vittuun te mua viette ja mitä tää on. "No sittenpäähän näät". Ja tota, mulla raivo tietysti kasvaa. Sit kun mulla on käsiraudat niin se poliisi vaan etupenkiltä vetää vaan tiukemmalle niitä käsirautoja. Että loppujen lopuks mulla tänne tuli arvet, kun mulla verta valui kädet. Ja tota... No mä raivoon ja potkin ja huudan ja meuhkaan ja "vittu kuule, kohtahan näät". Ja mä oon aivan paniikissa varmaan sen pari tuntia, kaks kolme tuntia. Ne vaan ajaa ja ajaa ja ajaa. Sit me tullaan [toinen koulukoti] pihaan.

(Nainen, synt. 1960–64)

Seuraavan lainauksen kertoja joutui koulukotiin vain yhdeksänvuotiaana. Hän oli levoton koulussa ja lintsasi paljon, eikä sijoitus lastenkotiin auttanut levottomuuteen. Kotona ei ollut väkivaltaa tai alkoholiongelmia. Vanhemmat antoivat luvan koulukotiin viemiselle, mutta kertoja arveli haastattelussa, etteivät hänen vanhempansa tienneet, millaiseen paikkaa heidän lapsensa lähetettiin.

Mies: [E]n mä varsinaisesti mitään pahaä tehny, mutta en koulussa ollut enkä tota. Lintsasin ja ja, ei ollut, ei ollut keskittymisjuttuja ollenkaan.

H: No tota, muistat sä hyvin tän vaiheen siinä? Kävikö teillä kotona jotain sosiaalialan ihmisiä?

Mies: Ei käynyt sillä lailla. Sitten kun mä sieltä [lastenkoti] olin kotona, niin yks kaks vaan tultiin sitten hakemaan. Sellanen kun, muistan vielä kyllä nimenkin, tai en muista nimeä, mutta muistan henkilön, kuka haki ja lähti mua viemään. Sano mulle ja vanhemmilleni, että mä pääsen nyt maalle, että siellä on kiva olla. Siellä on eläimiä ja siellä on kaikkee kivaa. He lähti viemään mua sitten junalla sitten kohti [koulukodin ja paikkakunnan nimi] koulukotia.

(Mies, synt. 1950–54)

Jotta huostaanotettu lapsi voitiin sijoittaa mahdollisimman onnistuneesti, säädettiin lastensuojeluasetuksessa, että lasta tai nuorta piti pitää lastenkodissa tai muussa hoitopaikassa niin kauan, että hänelle sopiva huoltomuoto löytyisi. Ajatuksena oli, että tarkkailun alaisena lapsi osoittaisi käytöksellään, onko hän sopiva perhe- vai laitoshoitoon. (Asetus 203/1936, 14§.)

Toisinaan siirtyminen sijoituspaikasta toiseen on haastatteluaineiston mukaan sujunut sujuvasti ja lain mukaisesti: lapset ovat tienneet tilanteesta, heille on kerrottu muutoksesta ja heidän mielipidettä on kysytty. 1970-luvulla huostaanotettu mies koki siskonsa kanssa rajun muutoksen sen jälkeen, kun heidät oli lastenkodista viety perhehoitoon. Kaikki tuntui menevän säännösten mukaan, mutta olosuhteiden äkillinen muuttuminen järkytti ja yllätti. Kertoja oli sijoitushetkellä alle kouluikäinen.

H: No, muistatko sä sitä tilannetta siitä perheestä, perheeseen siirtämisestä?

Mies: Joo, että me oltiin aluksi siellä, sen mä muistan hyvinkin sit ton, Siin... [- -] siinä on semmonen heidän omakotitalo siellä. Tai paritalo. Siellä sit oltiin sunnuntaisin. Siellä oli munkkii ja lelui ja hienoo oli ja kivaa oli. [- -]

H: No, sit kun te olitte muutaman kerran käynyt siellä sunnuntaina niin, muistatko siitä, kysyttiin teiltä, että haluatteko te muuttaa sinne?

Mies: Kyllä meilt varmaan kysyttiin ja kyl mä sen muistan, että se tuntu niin hienolta ja mukavalta. Siellä oli niin... sen mä muistan, aina oli popcornii ja oli munkkei ja oli mehuu ja simaa ja kaikkee tehty valmiiks, kun mentiin sinne. Poikien vanhoi lelui annettu, että nämä saatte sit pitää. Oli aina niin kun paratiisi pikkupojalle.

H: Mitäs sitten, kun te muutitte sinne? Millaista se oli se elämä siellä?

Mies: No sit se [väkivalta] alkoikin heti ensimmäisestä päivästä lähtien, mistä tieto tuli, että... tieto tuli, saadaan jäädä sinne sitten [- -].

(Mies, synt. 1970–74)

Eräs sijoituspaikkojen välillä siirtämiseen liittyvä epäkohta on joidenkin haastateltujen kokemana jatkuva heittely paikasta toiseen. Myös viranomaiset tunnistivat epäkohdan. Margit Törnudd nosti vuonna 1951 esille kasvattilasten riepottelun paikasta toiseen, ja hän esitti kysymyksen, olisiko lasten edun nimissä ollut tarpeellista rajoittaa vanhempainoikeutta kasvatuspaikkojen toistuvaan siirtämiseen. (*Lapsi ja nuoriso* 1951:7–8, 5–6.) Pahimmillaan lapsella oli voinut olla jopa useita kymmeniä sijoituspaikkoja. He eivät itse edes välttämättä muista kaikkia yksityiskoteja tai laitoksia, joissa ovat olleet lapsuudessaan, sillä yhteenkään aikuiseen ei voinut kiintyä. Omista papereista on jälkeenpäin etsitty syitä siirtelylle.

Mies: Tarkemmin mä muistan nämä, -75 kun mä olin kymmenenvuotias, niin silloin se, silloin minä olin ympäri Suomee. Mä olin tota... niinku Etelä-Suomessa, niitä oli about noin kuukauden, kahden kuukauden välein mulla vaihdettiin paikkaa.

H: Perhesijoituksia?

Mies: Niin.

H: Joo.

Mies: Ja -77 mä menin [epäselvä sana] poikakotiin.

H: Joo. Siellä olit sitten?

Mies: No -81 pois pääsin.

H: Joo. -81 pääsit pois.

Mies: Mutta nekin perheet, mä muistan vaan. No mä muistan ne pahimmat sieltä, mitkä mä haluan unohtaa, mutta heittolapsi. Heittolapsi on heittolapsi.

(Mies, synt. 1965–69)

Sijoituksen alkamisen lisäksi myös sen päätyminen on aiheuttanut joillekin haastateltaville pahoinvointia. Näissä tapauksissa rakenteellinen kaltoinkohtelu on tavallisimmin tapahtunut kahdella tapaa. Ensinnäkin sijoituspäätös on toisinaan voitu purkaa, vaikka lapsen oma koti ei ole ollut hänelle sopiva paikka. Seuraavassa haastattelussa oli mukana kolme henkilöä, jotka olivat olleet samaan aikaan samassa lastenkodissa (sitaatissa mukana kaksi heistä).

Mies: Ei kun mä lähin tota niin, mä oon ollu 13-vuotias niin mä oon sitten mennyt kotia. [- -] Ja kyllä halusin sitten takasin [lastenkotiin] kun olin vähän aikaa ollu, niin takasin [lastenkoti]. Isäpuoli oli, jos tuo oli kova laitos, että selkään sai niin kyllä sai siellä sitten.

H: Että se oli uus isäpuoli siellä sitten?

Mies: Niin. Että sit kuitenkin rupes oleen jo sen kokonen ja tommonen niin kun, että se ei enää niin kauheeta ollut tuolla [lastenkodissa], mutta, noh, se meni sitten.

Nainen: Sitten [lastenkodin johtaja] ei ottanut tota takas.

Mies: Ei ottanu enää takasin. Sit oisin joutunut [kaupunki]:iin, kun se oli maalaiskunnan puolella.

(Mies, synt. 1955–59, Nainen, synt. 1960–64.)

Toiseksi monet etenkin laitoksissa kasvaneet kokevat niin kutsutun jälkihoidon puutteen vakavana kaltoinkohteluna. Sijoitus on voinut päättyä yllättäen ja ilman, että nuorta olisi valmisteltu yhteiskunnan kohtaamiseen ja itsenäiseen elämään. Seuraava romanitaustainen kertoja lähetettiin pois lastenkodista 15-vuotiaana.

Mä en pärjännyt siellä [lastenkoti]. En mä pystynyt olemaan enää missään koulussa. Nyt mä tuun sitten joululomall sinne [lastenkoti] ja tota tulee uusi vuosi, niin yht'äkkiä se [- -] johtaja, että ”sulla on kaksi tuntia aikaa lähteä täältä pois.” Mä sanon: ”että mihin mä meen?” ”Ei hän tiä, että sun kunta ei enää maksa, että menet mihin menet.” Kaks tuntia oli aikaa pakata tavaroita ja ei ollut matkaraahaa, ei paikkaa ei mitään. Ja siihen aikaan oli vielä semonen laki, että irtolaisuudesta joutui kiinni. Niin mä vaan lähin. Ei ollut henkilöpapereita ei mitään. Vuosia on mennyt siitä kun [johtaja], mä sitten tilasin ne kaikki kirjat kunnalta, niin kun joskus jälkeen päin. Niin vielä vuoden on ottanut, niin kun kunta maksanut Missionille rahaa, tälle Mustalaislähetykselle minusta. Mä olen ollut jo vuoden maailmalla, niin [johtaja] laittaa, joo se on sijoitettu perheeseen, emme ole vuoteen kuullut siitä mihinkään, mitään. Katsomme hoidon päätyneeksi. Ai näin ne valehtelee.

(Nainen, synt. 1960–64)

Tältä osin aineistossa on myös havaittavissa ajallista muutosta: mitä lähemmäs 1980-lukua tullaan, sitä useammin haastateltavat mainitsevat jotain jälkihuollollisia toimenpiteitä. Pääosin niitä ovat kuitenkin saaneet vain aineiston nuorimmat haastateltavat, joiden sijoitus on päätyneet 1970-luvulla tai myöhemmin. Jälkihuollon laatu ei ole aina vastannut odotuksia tai nuoren tarpeita, kuten seuraavan kertojan kohdalla. Hänen kokemuksensa mukaan jälkihuolto tarkoitti sitä, että lastenkodissa sai käydä välillä sunnuntaisin syömässä. Sosiaalitoimisto auttoi aluksi myös hankkimaan asunnon.

Ei mitään jälkihuoltoo siis, niinkun ihan. Ja niinkun, suunnilleen niin ettei ollu mitään asiaa mennä lastenkotiin taas sitten sen jälkeen, kun. [- -] Ei se ollu, vaikka mä pidin sitä kotina mut et se ollu kuitenkaan sitte mun koti ilmeisesti et, et niinkun. Sunnuntaisin, saatiin käydä kerran oliko se kerran kuukaudes vai kaks kertaa kuukaudessa sunnuntaisin saatiin käydä syömässä. Ja tota, sitte kun mä menin armeijaan ni, mähän jouduin sitten, silleen että sossu, sano sitten niin että, kun mun kaveri, kaveri tota joutu lastenkodista pois et se muuttaa niinkun sen armeija-ajan sitte siihen mun asuntoon ni, mä sanoin että no, missäs mä sitten oon niinkun lomat ja muut se sano että, no, kyllähän sä sinne voit mennä mut enhän mä sinne voi mennä että. Se on sen asunto. Niin, mä en voinu niinkun mennä lomilla ees lastenkodilla käymään et se, se mun mielestä niinkun. [- -] Se oli tosi outoo.

(Mies, synt. 1960–64)

Nuorena raskaaksi tullut nainen puolestaan koki, ettei lastenkodista lähdön jälkeen kukaan ollut kiinnostunut hänen elämästään tai voinnistaan. 1960–1970-lukujen taitteessa hän synnytti alaikäisenä lapsen, jonka vei lastenkotiin – ainoaan paikkaan, jossa tiesi lapsesta pidettävän huolta.

Ja 14-vuotiaana mä jouduin [paikannimi] vastaanottokotiin ja jostakin syystä mut niin kuin kotiutettiin 15-vuotiaana sieltä ja sen jälkeen lastensuojelu ei puuttunut enää mitenkään mun elämäni. Mä tulin 15-vuotiaana raskaaksi ja synnytin 15-vuotiaana ja sitten kukaan ei niin kuin piitannut yhtään mitään. Enkä mä, vaikka [paikannimi] sieltä vastaanottokodista sieltä päästettiin tavallaan niin kuin kotiin, niin kukaan ei käynyt kyselemässä olenko mä niin kuin kotona, olenko mä missä. Ei kukaan, minut kirjattiin vaan jotenkin ulos tästä järjestelmästä. Sitten 15-vuotiaana mä olin tietysti kadulla, en mä missään kotona ollu. Mutta mä en voi käsittää edelleenkään sitä tänä päivänä, että miten jos tämä tapahtuis tänä päivänä. Se on mahdotonta, että 15-vuotias tulee raskaaksi ilman, että yhteiskunta, lastensuojelu puuttuu siihen ja yrittää auttaa. Ja enhän mä saanut mitään apua mistään, niin sitten ei ollut kuin taivas kattona mulle ja lapselle, niin ei mulla ollut kotia ollut koskaan, ei mulla ollut muuta vaihtoehtoa, kuin että mä valitsen, että mä olen veneen alla pienen vauvan kanssa tai sitten, että mä luovutan jonnekin. En mä raukka tiennyt muuta paikkaa, kun [lastenkodin nimi] lastenkoti, missä mä olin viettänyt 4-5 vuotta elämästäni. Sinnehän mä kävelin lapsi sylissä ja ottakaa tämä.

(Nainen, synt. 1955–59)

Kun jälkihoito onnistui, se merkitsi nuorille paljon. Seuraava kertoja perusti ensimmäisen yrityksensä asuessaan vielä nuorisokodissa valvojana, mikä mahdollisti pienet elinkustannukset.

Oltiin ensimmäisiä asukkaita tässä [nuorisokodin nimi] nuorisokodissa. Siellä oli 2 hengen huoneita, ehkä 10–12 huonetta. Sitten oli olohuone, jossa oli televisio, ja alakerrassa askartelutila, pingispöytä ja sauna. Ja keittiössä oli henkilökunta tekemässä ruokaa, ja siellä sai myös illalla itse käydä tekemässä iltapalaa. Hiljaisuus oli kymmenen aikaan, että ne jotka kävi koulua tai töissä, niin pääsivät nukkumaan. Jos tuli konflikteja, tuli juovuksissa tai piti meteliä, niin johtaja asui samassa rakennuksessa. Mutta sitten hän sai muuttaa talosta ulos, ja mua ja yhtä toista kaveria, jotka oltiin ensimmäisinä tultu sinne, pyydettiin valvojiksi sinne. Me saatiin käyttöömmä ne johtajan tilat. Meillä ei ollut työvelvollisuutta, kunhan katsottiin että hiljaisuus oli kun piti, ja jos tuli juttuja niin koetettiin hoitaa ne keskenämme tai soitettiin johtajalle. Jäin sinne valvojaksi vielä armeijan jälkeen. Olin jo työelämässä, mutta asuin siellä. Valvojan palkaksi sain ruoan ja asunnon. Olin siellä niin kauan, että menin naimisiin.

Nuorisokodissa oli vapautta, sai tulla ja mennä, kunhan oli hiljaa vaan. Oli omat avaimet eikä ovet menny lukkoon. Niin kuin asuisi asuntolassa. Lastenkodissa kerrottiin, että tämmöinen mahdollisuus oli. Se oli uutta ja hyvää, edistyksellistä juttua. [- -] Nuorisokodin valvojatyo mahdollisti sen, että aloitin silloin yrittäjähommia. Se ei tuottanut aluksi mitään, mutta mulla oli asunto ja ruoka siellä. Perustin yritykseni vuonna -74, eli 40 vuotta olen pyörittänyt yritystä, jonka mahdollisti se nuorisokodin valvojahomma.

(Mies, synt. 1950–54)

Koulukotisijoituksen päättymisen ikäviin kokemuksiin liittyy myös se, ettei lapselle tai nuorelle kerrottu, milloin hän pääsee koulukodista pois. Toisinaan jopa vankilaakin pahemmiksi luonnehditut koulukodin olosuhteet olisi ollut helpompi kestää, jos olisi tiennyt ”rangaistuksen” keston. Osalle on kerrottu, että tavoite on saada kansakoulu käytyä, osalle odotettu poispääsyn ikäraja on ollut 16 tai 18. Poispääsyn avain oli johtajan kädessä, ja hän saattoi pidentää oleskelua rangaistuksena rikkeistä. Seuraavat kaksi lainausta kuvaavat erään poikakodin johtajan sanontoja.

Se, että niin... 16 kun täytti niin oli se oppivelvollisuusikä loppu. Sitten jos kysyi, että milloinka pääsee pois niin se oli se 18, eikä silloinkaan aina päässyt. ”Sitten kun tuo lipputanko kukkii” tai ”ratakiskoja uitetaan [- -]jokeen vastavirtaan”. Siinä oli sen [johtajan] vastaukset. Elikkä se oli vähän semmonen sadistinen tyyppi muutenkin. Semmosta touhua oli sillä herralla kaikki.

(Mies, synt. 1950–54)

Ja sitten oli kun pienet pojat kysyi, että milloin hän pääsee pois niin johtaja sanoi, että sitten kun lipputanko kukkii. Se oli kaikki. Sitten oli vielä sellasta, että sieltä ei päästetty pois. Haluttiin pitää niin pitkään, että armeijaan tai sitten ihan 21-vuoteen.

(Mies, synt. 1945–49)

Seuraavan kertojan valitettava esimerkki kertoo siitä, että nuoret ovat saattaneet alkaa itse löytää keinoja päästä pois koulukodista. Joissain olosuhteissa vankilakin on ollut parempi vaihtoehto.

Mä olin siellä [koulukoti] sitten niin pitkään, kun mä rupesin junailemaan juttuja. Ja mä tein sitten rikoksen, sellasen rikoksen, että mä ajattelin, että mä pääsen tällä linnaan täältä pois. Että tää on ainoa konsti, että mä pääsen pois täältä. Annoin pikkusen puukon heilua siinä. [- -] Että mä olin heinäkuussa täyttänyt 15, niin sitten mä olin jo lokakuussa... marraskuussa se tais olla, marraskuussa mä sitten tein tän jutun ja ja tota... Se oli saman tien sitten linnaa. [- -] Mä sain siitä, mä sain kuus kuukautta. Ei kun kahdeksan kuukautta mä sain siitä vankeutta ja sitten nuorisokasvatusta kuus kuukautta päälle siihen vielä. [- -] No mä olin onnellinen siitä. Siis mä kerta kaikkiaan, siis mun elämä muuttui siitä hetkestä. Tietysti mä ite töppöilin sit jälkeensä, mutta mä pääsin sieltä pois sieltä. Se oli kyllä niin piinaava kokemus ne koulukodin vuodet, että mä olin kerta kaikkiaan onnellinen siitä. Ja sain ihan, tunsin, että suojellaan siis vankilassa ja tunsin, että siellä on laki takana että ei täällä tehäkään mitä vaan. [- -] Ja sitten tunsin tosissaan, että siellä on laki takana ja ihmiset auttaa ja voi kysyä. Ja mä muistan sen, 15-vuotiaanakin kun olin tota ja joulukuussa oli tulossa niin vanginvartija toi mulle joululahjapaketin. En mä tiedä mistä ne oli kerännyt, iteltään, mutta ne toi mulle pienen paketin. Tuntui hyvältä.

(Mies, synt. 1950–54)

4.2 LAPSEN PERUSTARPEIDEN LAIMINLYÖNTI

4.2.1 Kulttuuritaustan ja äidinkielen huomiotta jättäminen

Niin se Oskari Jalkio, mikä on perustanut tämän Mustalaislähetyskeskuksen, niin minun mummo Viipurissa se tota kerto niin kun paljon siitä. [- -] Se oli semmonen tilanne ollut, että joku mustalaislapsi oli tullut kerjäämään leipää. Se [Oskari Jalkio] oli lyönyt oven kiinni ja sen oli pitänyt lähteä johonkin ulkomaille tommoseen lähetystyöhön ja tota, kun se oli lyönyt sen oven kiinni ja siinä se on niin kuin ajateltu, että näistä pitää päästä pois näistä mustalaisista. Ja tota sitten se on, niin kun perustanut lastenkoteja. Että aikuisia mustalaisia me ei voida enää käännyttää, niistä ei enää saa, mutta lapset me voidaan kasvattaa suomalaisiksi ja näin me saadaan mustalaiset pois tästä Suomenmaasta. Ja me olemme hänen talon kasvatteja. Mutta veri on vettä sakeampaa, onneksi. Ja ajatella, minkä virheen ne on tehny, että nyt, kun me lähetään maailmalle, niin kun pois lastenkodista, niin totta kai, jos joku löytää oman porukkinsa, niin olisihan se kiva, että osaisi käyttäytyä niin, kun mustalaisten lailla. Mustalaisilla on omat tavat, että ei loukkaisi omia porukoitaan. Niin tätäkään ne ei ole niin kun osannut, että ne on tietenkään ajateltu, että sitten valkolaiset pitää meitä mustalaisina ja mustalaiset pitää meitä valkolaisina. Että me ollaan ihan oman tien kulkijoita. Mutta onneksi ajallakin on oma tehtävänsä. Ja onneksi moni on löytänyt oman porukkinsa ja elää niiden kanssa. Ja suku jatkuu. Se on hyvä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Mustalaislähetyskeskuksen lastenkoteja on arvosteltu niiden harjoittamasta sulauttamispolitiikasta 1960- ja 1970-luvuilla. (Pulma 2006, mm. 165, 173.) Sulauttamispolitiikka tulee esiin myös haastattelussa: romanilasten kodissa ei ollut romaninhoitajia, eikä romanien tapoja tai kulttuuria opetettu lapsille. (Ks. myös Peura 2014, 45–46.)

H: Oliko sitten tää [lastenkodin nimi] lastenkoti, että täällä oli siis jo romaninhoitajia?

Nainen: No, ne oli semmosia, että pikkutyttöjä, semmosia 16-17-vuotiaita, oli harjoittelijoina. Mutta eihän niillä ollut mitään omaa sanaa, ei. Ei ne saanut niin kun kulttuuria, ei, ei. Lastenkodissa on lastenkodin meininki ja sillä siisti.

H: Että se ei ollu niin kun muuttunu millään tavalla vielä silloin?

Nainen: Ei moniin kymmeneen vuosiin. Sitten kun alko tulemaan niitä mustalais-työntekijöitäkin, mutta eihän ne saanut semmosta, miten mustalaisissa eletään. Ei ne saanut opettaa semmosta, meille vaan opetettiin, miten laitoksessa eletään.

(Nainen, synt. 1960–64)

Keskustelu lastenkodeista ja niiden toiminnasta ei ole kuitenkaan avautunut kuin hetkittäin romanityhteisön sisällä tai laajemmin yhteiskunnassa. Tutkimusta lastenkodeissa kasvaneiden romanien kokemuksista tarvitaan edelleen, sillä he edustavat varsin laajaa joukkoa Suomen romaneista. (Grönfors 2012, 242–245.)

Mies: sinne romanilastenkotiin pääsin. Mulla ei ollut ikinä mitään kontaktia romanien kanssa, se mitä äitiä olin pienenä nähnyt. Tää oli tämmönen paikka, kun [lastenkodin nimi][- -]Niillä [lastenkodin lapsilla] ei ollut kontaktia valkolaisiin, siis juurettomii ihmisiin. Niitä ei hyväksytty, romanit ei hyväksytty romaneina. Ne oli hyljätty sinne. Ja sit jotenkin vaan siihen aikaan romanilastenkotiin laitettiin lapset. [- -]

H: Miks ne oli hyljätty? Miks niitä ei hyväksytty sinne?

Mies: Siis romanit ei hyväksynyt. Heidän vanhempansa, kun ne oli hyljätty, niin romanityhteisö ei hyväksy sitten tämmösiä, koska niillä on valkolaisten tavat.

(Nainen, synt. 1960–64)

Romanitaustan huomiotta jättäminen lastenkodissa tai sijoitusperheessä on vaikuttanut lapsiin aikuisiälle asti. Janette Grönfors (2009) on selvittänyt lastenkotitaustaisten romanien sijoittumista niin romanityhteisöön kuin suomalaisen yhteiskuntaan ja todennut, että stereotypiat huonosti pärjäävistä, aggressiivisista ja katkerista romanikulttuurin ja valtaväestön väliinputoajista eivät anna oikeutta lastenkodissa tai sijoitusperheessä kasvaneiden romaneiden elämäntarinoille. Monet heistä ovat selvinneet aikuisiällään hyvin, kouluttautuneet ja toimivat vastuullisissa työtehtävissä sekä romanien parissa että muualla yhteiskunnassa.

Haastattelut osoittavat kuitenkin, että vaikka Mustalaislähetysten lastenkodeissa on tapahtunut paljon kulttuuritaustan huomiotta jättämistä, asiaa on kehitetty ja esimerkiksi jälkihoito on toiminut eräiden kohdalla hyvin.

Siinä mä muistan, että yläasteellakin tuli just sitä tukikotijärjestelmää, joka oli tosi hieno ja tosi tärkeä semmonen nivelvaihe mun omassa elämässä. Tavallaan jotenkin lähtee eteenpäin, että jos mä... [- -] Se oli ensimmäinen laatuun ja me saatiin vielä aivan ihana romaninainen sinne tukeen, joka asu siinä meidän kanssa. Meitä oli kolme. [- -] Kolme nuorta, me ensimmäiset, me oltiin tavallaan se pilotti. [- -] Joo, se oli tän lastenkodin hanke, että tämmönen tukikoti tulee, tämmönen itsenäistymispaikka, jossa nuori elää muutaman vuoden ja sieltä sitten lähtee sinne yhteiskuntaan. Ja se oli tosi ihan, että se oli mustalaisnainen, joka tuli ja vielä niin rakastettava ja hyväsydäminen ja sillä oli hienot arvot ja ja. Toki meidän talo oli sitten tavallaan mustalaisten mökki, että meillä rupes käymään ihan romaneita ja mun romani-identiteettikin rupes sitten siinä tavalla uudella tavalla siinä kohtaa vasta muokkautumaan. Toki mä olin ikäni siihen jo, kasvanu joka päivä ollu, romaneita ympärillä, mutta valtaväestön ehdoilla. Tai niin kun se viitekehys on kuitenkin valtaväestön rakentama se juttu. [- -] Taikka tulee niinku, niinku mä nään sen vaan sillä tavalla ja se on ollu tosi tärkeä pelastus ja hyvä vaihe mulle ja se, että siellä on ollu tällänen työntekijä, joka oli onneks romani ja joka oli vielä äärimmäisen hyvä ihminen. [- -] No siinä, siinä mä tota niin alotin ammattikoulun. [- -] Mä kävin sitten vielä armeijan siinä, silloin ennen. Mä ajoin ajokortin ja valmistuin ravintolalta ja olin sit töissäkin siinä ravintolassa siinä [paikkakunnalla] ja sitten mulle tuli armeija eteen. Ja sen mä suoritin vielä tästä tukikodista käsin. Ja sitten, sitten mulle hommattiin ensimmäinen oma asunto, Helsingin nuorisosäätiön asunto.

(Mies, synt. 1965–69)

Etnisen taustan lisäksi toinen keskeinen kulttuuritaustan laiminlyönti koskee lapsen äidinkieltä. Romanikieli on osa romanikulttuuriin kasvamista, joten romanilapset eivät oppineet lasten kulttuuriseen integroimiseen pyrkinneessä lastenkodissa romanikieltä. Saamenkielisten lasten kokemuksista ei saatu lainkaan haastatteluja.

Koska lisäksi suomenruotsalaisten osuus haastateltavista oli pieni, selvityksessä ei voi tehdä johtopäätöksiä ruotsinkielisten lasten mahdollisesta erityisestä kaltoinkoittelusta. Äidinkielen liittyviä epäselvyyksiä tulee kuitenkin esiin aineistossa niin, että ruotsinkielinen lapsi oli sijoitettu suomenkieliseen perheeseen tai päinvastoin. Esimerkiksi eräs kahdeksan vuorokauden ikäinen lapsi oli sijoitettu ruotsinkieliseen lastenkotiin ja sieltä edelleen ruotsinkieliseen perheeseen. Noin 5–6-vuotiaana, kun sijoitusperheessä tapahtunut seksuaalinen hyväksikäyttö paljastui, hänet siirrettiin täysin suomenkieliseen ympäristöön. Hyväksikäytöstä oireilevalle pojalle ei osattu antaa erityisopetusta, kun alkuun kommunikointi opettajien kanssa oli vaikeaa.

Tää on ihan valtava juttu, niin kun... sitten kun mut vietiin sinne [perheeseen], niin törmättiin tämmöseen pikkuseikkaan, että mä en osaa suomea ja [perheessä ja paikkakunnalla] kukaan ei osaa ruotsia. Ei oikein edes opettajat, saatana. Lapsen parhaaks. Helvetti. Miks [kertojan nimi] on vihanen? Muuten vaan, saatana.

(Mies, synt. 1960–64)

Eräs laitoksen työntekijä kertoi haastattelussa laitoksen oppilaasta, jolle kielitaustan vaihtaminen oli aiheuttanut hyvin pitkäkestoisia ongelmia oppimisessa ja kehityksessä.

Silloin oli vielä olemassa tämä vajaamielisrekisteri ja se tyttö oli joutunut vajaamielisrekisteriin sen takia, että Helsingissä oli liikaa ruotsinkielisiä lastensuojelulaitoksia. Aikanaan. Näitä rouvasväen yhdistysten perustamia laitoksia ja tää tyttö oli joutunut ruotsinkieliseen lastenkotiin hyvin pienenä ja menetti kielensä eli hän ei osannut suomea eikä ruotsia sen jälkeen. Ja sitten kun häntä testattiin niin hänet todettiin vajaamieliseksi [- -] [ja hän oli oppilaskodissa] joka oli tarkoitettu lievästi kehitysvammaisille. Sieltä hänet siirrettiin hyvätasoisena kehitysvammaisena [tyttökotiin]. Meillä oli jatkuvasti vähintään yksi tämmöinen hyvätasoinen kehitysvammaisen, mitä se nyt sitten tarkoittaakaan. Hän oli ensin ollut vuoden [toinen kaupunki], siellä on semmoinen kehitysvammaisten kansanopisto. Hän oli siellä vuoden, pärjäsi hyvin. Sen jälkeen hän kävi [kansanopiston] ihan tavallisten joukossa, pärjäsi hyvin. Sen jälkeen hän opiskeli yksityisesti ja kirjoitti ylioppilaaksi ja sen takia hän oli niin pitkään siellä [tyttökodissa]. Se oli mun yks homma lukee hänen aineitaan, kun hän ei oikein osannut suomea vielä siinäkään vaiheessa. Luin aineita ja sitten puhuttiin, että mitä varten pitää panna pilkku tohon ja muuta tämmöstä. Mutta hänellä ei ollut muita omaisia kuin viranomaiset ja sitten hän sai asua siellä [tyttökodissa].

(Mies, synt. 1950–54)

4.2.2 Huolenpidon laiminlyönti

Vanhimmat haastateltavat käyttävät itsestään nimitystä ”huutolainen” tai ”huutolaislapsi”, mikä viittaa vielä 1900-luvun alussa käytössä olleeseen järjestelmään, jolla vanhuksille ja turvattomille lapsille etsittiin huoltajia huutokaupassa. Halvimman hoitomaksutarjouksen tehnyt sai lapsen kotiinsa. Huutolaislasten elämä oli usein työntäyteistä, köyhää ja epävarmaa. Vaikka huutolaisjärjestelmä päättyi virallisesti vuoden 1922 köyhäinhuoltolakiin ja julkiset huutokaupat oli kielletty jo ennen sitä, lasten huutokaupat jatkuivat joissain kunnissa vielä 1930-luvulla. Sitkeimmin elossa on kuitenkin pysynyt nimitys: huutolaisiksi nimitettiin eri tavoin sijoitettuja lapsia vielä pitkään, ja osa heistä on kantanut nimitykseen liittyvää häpeää aikuisiksi asti. (Halmekoski 2011, 12–14.)

Selvityksen varhaisimmilla vuosikymmenillä, 1930–1950-luvuilla sijaishuoltoa käsittelevissä keskustelussa nostettiin esille, että Suomessa yhä edelleen monin paikoin ajateltiin elät-

tien ja hoidokkien ihmisarvon olevan muita alhaisempi. (*Huoltaja* 1939:18, 376.) Esitettiin myös huomioita, että tähän samalla yhdistyi uteliaisuus, halu juoruilla esimerkiksi lastensuojeluun liittyvistä tapauksista. (*Huoltaja* 1954:11–12, 304–305.) Arveltiin myös, että juoruilua lisäsi kateellisuus: sijoitusperheen arveltiin saavan rahallista korvausta nuoresta, joka teki tuottavaa työtä maatilalla, ja tästä johtuen myös lapsesta puhuttiin pahaa. (*Huoltaja* 1938:6, 156.)

Yksityiskodeille maksettavat hoitokorvaukset olivat melko matalia koko selvityksen kattaman ajanjakson. Hoitosopimuksessa määriteltiin hoitomaksun suuruus, minkä hoitaja sai palkkiona työstään. Yleensä sosiaalilautakunta maksoi lapsen sijoitusperheelle korvauksen lapsen aiheuttamista kustannuksista. Hoitokustannuksiin luettiin kuuluviksi lapsen elatus-, hoito- sekä mahdolliset sairaanhoito- ja koulukustannukset. Laki ei tarkemmin rajoittanut maksun suuruutta, mutta periaatteessa se määräytyi paikkakunnan kalleusluokan ja lapsen hoitovaahteen mukaan. Sosiaalilautakunta saattoi päättää, että korvauksen hoidosta suorittavat lapsen lakimääräiset elatusvelvolliset ja joissakin tapauksissa korvaus voitiin periä lapsella olevasta tai hänelle hoidon kestäessä tulleesta omaisuudesta. (Tapaninen 1961, 19.) Lastenkodit puolestaan saivat toimintaansa valtionapua, jota sitäkin pidettiin riittämättömänä kustannuksiin nähden (ks. luku 3.2.2). Saadusta korvauksesta huolimatta sijoitettujen lasten perustarpeissa, ruuasta alkaen, oli haastattelujen perusteella koettu puutteita sekä laitoksissa että perhehoidossa. Sekä lastenkodeissa, koulukodeissa että perhehoidossa lapset ovat toisinaan joutuneet olemaan nälkäisiä, aina terveysvaaroihin asti.

Tuohon ruokapuoleen nyt voisin sen sanoa, että tää mies aina, kun mä tulin koulusta, laitto kyllä jotain. Se oli aina se purkkilihapullat, Jalostajan ja perunaa. Että ei-pä siellä sit mulle pahemmin osteltu mitään. Ei vaatetta, ei mitään. [- -] Joo, rupe-sin varasteleen kun ei ollut ruokaa.

(Nainen, synt. 1960–64)

Nälän tunteen lisäksi myös ruoan yksipuolisuus ja mauttomuus aiheuttivat vaikeuksia aterioilla, kuten 1960-luvulla lastenkodissa kasvaneet sisarukset muistelevat:

Nainen 2: Pojatkin kävi aina ruokakomerossa varkaissa, kun... siis oikeesti siellä oli nälkä koko ajan. Sen mä muistan, että nälkä oli.

Nainen 1: Kato kasvavia ja ulkona koko ajan, totta kai nälkä on. [- -] Mä muistan sen riisin, kun se piti syödä ja mä oksensin ja se piti silti syödä.

Nainen 2: Joo, mä muistan oksennuskin piti syödä. Joo, mäkin muistan, nyt mä muistin.

Nainen 1: Mä en jukulauta saanut sitä, se oli jotenkin kuivaa tai jotain. Mä en voinut syödä sitä.

Nainen 2: Ja jotakin läskikastikettakin piti kuule oksennus. Yhh.

Nainen 1: Mm. Ja lintsa, kun ne lumpsahateli.

Nainen 2: Joo. Ja sitten jos oksensi niin se piti syödä se ok... Mä muistan, kouluskin piti.

Nainen 1: Ennen ei lähetä kun lautanen on tyhjä.

Nainen 2: Joo. Oli siinä mitä tahto. Eikä ollut ees kukkaruukkaa mihin ois kaatanut. [- -] Mehän varastettiin niitä herneenpalkojakin nälkään. Sieltä aina yritettiin nap-sia, ettei kukaan nää.

(Nainen 1 ja Nainen 2, synt. 1955–59)

Mä sain porkkanaa ja lanttua, niitä oli aumoja sieltä mistä pääsi varastaan. Mä söin aina kun kova nälkä oli niin mä söin [koulukodin nimi] porkkanaa järsin. Vähän vaatteeseen putsattiin tai johonkin. Pisti aina sinne... vessa ja halkoliiteri oli erikseen, niin mä laitoin sitten nurkan alle ne mitä ei jaksanut syödä.

(Mies, synt. 1930–34)

*Nainen: Ja aina nälkä. Ja kun mä olin siellä pannuillakin.[- -] Ja mä opin sen reitin sieltä kellarista, sieltä kivitalon kellarista menemään sinne keittiön juttuihin. Mis oli niit isoja näkkileivän siivuja. Ja kun mä toin niitä, no pihassahan mä panin ihan huolettomasti tuonne [näyttää paidan alle]. Ja sit kun mä annoin avaimet ulkoo-
ovella [Hoitaja A]:lle, ni mun täytyy osa puristaa just oikein sopivasti. Ja mä annan ne avaimet sille, ”palelee palelee” ja äkkiä yläkertaan ja pudotan ne meidän sän-
gylle.*

H: Toit kaikille vähän näkkileipää?

*Nainen: Joo, ja [tytön nimi] oli tuolla maatilalla, ni se toi porkkanaa syksysin, ja lanttua. Ja nämä oli keittiössä, ni meillä oli sokerii. Ja ne sai pakettia, ja kahvipa-
kettii kotoa, tommosii paketteja välillä. Ja mä sain usein lauantaisin [Hoitaja]:lta
kahvipaketin. Ni oikeesti meil ei ollu pulaa! Tää toimi![- -] Et mä voin sanoa, että
mä opin siel varastamaan.*

(Nainen, synt. 1945–49)

*Ja se oli kurjaa se lapsuus, ei, mähän olin 7-vuotias ja 17 kiloa ja 117 senttii pitkä
et sen mä muistan ihan, että mähän olin ihan ruippana. [- -] Et eihän sielä ruokaa
saanut muuta kun vahingossa.*

(Nainen, synt. 1935–39)

Ruoan lisäksi huoltomaksuilla olisi niin laitospalveluksessa kuin sijoitusperheissäkin pitänyt hankkia lapsille tarpeelliset vaatteet sekä terveydenhoito sekä tarjota mahdollisuus koulun-
käyntiin. Monissa haastatteluissa tulee ilmi kokemus näiden puutteesta. Seuraava lainaus on
1970-luvulla yksityiskodissa kasvaneen miehen tarinasta. Perheeseen sijoitetut sisarus-
eristettiin muusta perheestä laittamalla heidän asuinpaikakseen autotalli. Kertojalle lähetettiin
rahaa sosiaalitoimistosta uutta pyörää varten, mutta sosiaalityöntekijän piti puuttua tilantee-
seen, ennen kuin kertoja sai pyöränsä. Kertomus on samalla myös osoitus sosiaalitoimiston
harjoittaman valvonnan toimivuudesta. (Valvonnasta lisää ks. luku 4.4.)

*Siinä oli muun muassa semmonen, että mulle oli lähetetty rahaa, että mulle ostettais
pyörä. Ja sitten tää perhe ostikin tyttärelleen, heillä oli ihan samanikäinen tytär kun
minä, niin he osti tyttärelle uuden pyörän ja sitten mä sain tän tyttären vanhan pyö-
rän. Mut sit sattukin oleen se aika vuodesta, että lastensuojelutarkastaja tuli käy-
mään, kun ne kävi siellä vaan kerran vuodessa. Sitten hän sanoi, että ootko sä saa-
nut pyörän? Ja mä sanoin, että oon saanut. Sanoi, että mennään kattoon, näytä sitä.
Sit se katto sitä, että vanha polku... että mistä sä oot saanut tän. Mä sit, että mä
sain kun toi tyttö sai uuden pyörän niin mä sain tän. Sit siitä ei mennyt ku, ei var-
maan kuukauttakaan niin sit mä sain uuden pyörän.*

(Mies, synt. 1965–69)

Turkulaisessa lastenkodissa harjoittelijana 1960-luvulla toiminut nainen muistelee lastenkodin resurssien niukkuuden vaikuttaneen kaikkeen lasten arjessa; tosin niukkuus ei välttämättä johtunut vain rahoituksen puutteesta vaan johtajan asenteesta.

Ja silloin ainakin sit näissä lastenkodeissa ilmeisesti nää johtajat kilpaili siitä, että kuka pystyy halvimmalla lasta kohti tän päivämaksun pitämään. Kyllähän siellä kävi tarkastaja. Sinne tuli tonkissa maito ja sinne kellarissa kävi tarkastaja tarkastamassa, että maito on kunnollista ja siihen malliin, mutta eihän se mitään todista jos ei niitä ravintoaineita kauheesti käytetty. Tai se ruoka oli aika laihaa. Mä muistan, yhtenä päivänä mä olin sitten vastuussa siitä lasten koulunjälkeisestä ruoasta, niin ruokana oli keitetyt perunat, perunoiden päällä oli suolasilakoita. Ja jälkiruokana oli mannavelli. Ja mä tyhmä tein sen mannavellin maitoon. Mä sain haukkumiset siitä. Että eihän siihen velliin saa panna maitoa kun sen verran, että hiukan tulee väriä, että se tehdään veteen. [- -] [J]ossain välissä mun tehtäviini kuului parsia sukkia. Semmosia tehdaskutoisia villasukkia. No mä oon aika taitava käsistäni ja aloin parsimaan niitä. En mä ollut montaa paria ehtinyt parsiaakaan, kun johtajatar tuli kiukkusena, että ei niitä tolla tavalla tehdä, että siihen menee liikaa aikaa. Piti ottaa paksumpi villalanka ja kursia vaan reijät umpeen, siis reunat yhteen. [- -] Eihän semmonen edes kestä mitään. Miten inhottava se on jalassa. Ja samoin vaatteen silitys, no mulle oli opetettu miten paita silitetään ja kai mä sitten pari kolme paitaa ehdin silitään, kun taas tuli palautetta, että ei, se on laskostettuna pannaan siihen silityslaudalle ja vähän painetaan päältä vaan, kyllä se riittää. [- -] Että tälläiset asiat oli aikalailta. No kyllähän jos lapsilla on tommoset vaatteet niin kyllä se heti koulussakin nähdään, että ei oo kaikki kunnossa. Että on huonosti korjatut ja huonosti silitetyt vaatteet. [- -] Ja sitten, mua jäi vaivaamaan. Siellä oli leikkikaluja. Tyttöjen huoneessa oli nukensänky ja nukkeja ja oli jotain autojakin, mutta ei niihin saanut koskea. Kerran viikossa henkilökunta pyyhki niistä pölyt ja kattoi, että on oikein sievästi nukensängyt ja noin.

(Nainen, synt. 1940–44)

Lastenkotien viihtyisyydestä heräteltiin keskustelua esimerkiksi vuonna 1948, kun *Huoltaja*-lehdessä (1948:22, 391–392) pohdittiin epäviihtyisän kasvuympäristön vaikutusta. Helsingin lastensuojelutoimiston toimistopäällikkönäkin toiminut Margit Törnudd kirjoitti:

”[V]oidaanko todella odottaa sellaisissa kodeissa kasvavista lapsista voivan tulla hyviä ja onnellisia ihmisiä, ihmisiä, jotka myönteisesti suhtautuvat yhteiskuntaan.” Törnudd kiinnitti huomiota myös siihen, ettei henkilökunta ohjannut lapsia leikkiin ja askarteluun, eikä lastenkodissa ollut sopivia leluja. Lastenkodissa asuvien lasten vaatetus oli yleensä vaatimatonta, ja tästäkin keskusteltiin *Huoltaja*-lehdessä esimerkiksi vuonna 1950 (1950:7, 175). Tällöin eräs kirjoittaja totesi, että koulun joulujuhlissa tuntui surkealta nähdä lastenkodin ”harmaa varpusparvi.” Lastenkodin lapset kävivät samaa koulua kuin yhteisön muutkin lapset, mutta lastenkodin lapset yleensä erottuivat joukosta vaatteidensa ansiosta. Se lisäsi omaan taustaan liittyvää häpeää.

Kyllähän sitä valehteli [koulussa]. Sehän oli hirveen hävettävää, että on ollut [nimi] lastenkodissa. Mäkin valehtelin. Sanoin osoitteen. Sitten kun mä olin ammattikoulussa, mutta siis silloin kun mä olin kansakoulussa, niin silloinhan se kansakoulu oli siinä lähellä ja meitä oli niin paljon lastenkodin lapsia samassa, kehdannut sanoo on lastenkodin lapsi. Se oli jo hävettävää.

(Nainen, synt. 1940–44)

Vaatteiden vaatimattomuus ja kuluneisuus aiheutti erottumista joukosta toisinaan myös sijoitusperheissä asuneiden elämässä, kuten 1940-luvulla kansakoulussa nälvityksi tullut mies muisteli.

H: Minkälaisia vaatteita sä sait sieltä kasvattiperheestä?

Mies: No tän likan vanhoja vaatteita. Joo, ja se oli aika häpee ku se sutiluukku puuttu niistä housuista asti. Kerrainkin näin haukuttelemaan näin ku joku huomaa [sukunimi] poika et sullahan on likkojen housut et se oli aika nolo paikka pojalle. Juu, ei siel tota, ei siel paljon, et mikkä ne meni, varmaan sen likan koulutukseen ne munkin hoitorahat. Yhden lippalakin mä muistan et se, sain siellä ja semmoset puukengät mitkä oli niinku, paperista tai mistä, hyvin hennosta aineesta se päällinen ja puupohjat ja muuta mä en muista, että hänen vanhojaan varmaan se oli niinku.

(Mies, synt. 1935–39)

4.2.3 Turvallisuus, hoiva ja tunne-elämän kehitys

Osa haastateltavista kertoo, että lapsuuden materiaallinen ympäristö oli siisti ja kunnossa, mutta henkisesti ympäristö oli lapselle sopimaton. Monet haastateltavat kertovat yksinäisyydestä, läheisyyden kaipuusta ja huomion puutteesta. Lastenkodeissa kasvaneet muistavat usein tarkat säännöt ja lastenkodin siisteyden (josta lapset itse osittain huolehtivat), mutta myös sen, ettei kukaan aikuinen ottanut syliin. Seuraava kertoja kuvaa romanilastenkotia, mutta sama etäinen kasvatustapa kuului muihinkin lastenkoteihin. (Ks. myös Peura 2014, 48–49.)

Semmonen sääntökin oli näissä Mustalaislähetyksen lastenkodeissa, että hoitajat ei saa ottaa lapsia syliin, että pysyy auktoriteetti. Oli lapsi miten pieni hyvänsä, niin sitä ei saanut ottaa syliin.

(Mies, synt. 1960–64)

Lapsi olisi kaivannut turvallista aikuista, mutta kiintymystä ei osoitettu, eikä lapsi saanut kaipaamaansa huomiota. Haastattelut osoittavat, ettei materiaallinen perushoito ollut riittävä suojaamaan lasta, jos häntä ei muuten huomioitu ja tunne-elämää otettu huomioon. Seuraavat lainaukset kuvaavat lastenkodissa kasvamisen yksinäisyyttä eri vuosikymmeninä: ensimmäinen 1950- ja 1960-lukujen ja jälkimmäinen 1970- ja 1980-lukujen taitteesta.

Mun isovanhemmat kerto, että kun mä oon tullu niin mä olin aina semmonen että mä en koskaan uskonut, että joku lelu on niinku mun, vaan että se pitäis jakaa jonkun kanssa. Sit mä en koskaan tullut syliin vaan menin aina nurkkaan itkemään. Mä olin oppinut sen lastenkodissa, että ei siellä kukaan pidä sylissä. Että nurkkaan itkeen, että ei kukaan lohduta kuitenkaan.

(Nainen, synt. 1955–59)

Mutta lastenkodista itsestään mulla on ihan hyvät muistikuvat. Tietysti se, että se hän oli laitos. Meillä oli siellä tiukat rytmit ja aikataulut ja oli huonekaveri. Oli kahden hengen huoneet. Ja sitten, hoitajat varmaan sen perushoidon ja semmosen, mutta en mä ikinä muista, että olisin sylissä ollut tai kukaan olis halannut tai muuta. Se muu, mitä siellä oli niin oli ihan hyvä.

(Nainen, synt. 1975–79)

Hellyyttä tai tukea ei välttämättä osoitettu sen enempää perhehoidossakaan.

Että sellasta aikuisen tukea, sellaista siinä olis tarvittu. Ja sitten jos... Siis mä en muista, että mua ois lapsena koskaan halattu. [- -] [itkee] Muistan, tai valehtelin äsken just, että muistan yhden tapauksen, että kasvattiäitini on halannut mua yhden kerran. Meidän kissa oli jäänyt auton alle. Ja se tajuttomana kitu puoli vuorokautta ja sitten mä menin sitä yöllä kattomaan niin se oli kuollut. Tai illalla kattomaan niin se oli kuollut ja sitten mä menin sanomaan siitä kasvattiäidilleni niin silloin hän halas.

(Nainen, synt. 1970–74)

Ja tota, oisko ollut, mä joku neljän vanha ja sitten tän [sijoitusperheen äidin] poika, niin tuota, meitä kaikkia lapsia sitten humalassa tälläi hyppyytteli ja heitti ilmaan ja otti kiinni. Sit se ei saanu mua kiinni, niin mä lensin lattialle ja mulla lähti tajunta. Ja mulla on vieläkin arpi tuossa, eikä mua viety sairaalaan. Tätäkin mä mietin, että sen mä muistan, että mä heräsin sit sen mummon sylistä, että en tiedä kuinka kauan oon ollut tajuttomana. Ja arpia on vieläkin, että yleensä jos lapselta lähtee... tommonenkin, että se tippuu, niin se viedään sairaalaan. Mutta ei mua, laastari vaan siihen. Se oli hyvin järkyttävä. Ja silloin mä eka kerran sain siltä mummolta, silloin se vähän helli mua.

(Nainen, synt. 1960–64)

Perhehoidossa olleet muistavat usein perheen sisäisen ilmapiirin, jos se on jäänyt mieleen pelottavana ja ahdistavana. Vaikka riitely ei koskisi lasta itseään, riitaisa ilmapiiri ei ole ollut turvallinen kasvuympäristö. Toisinaan esimerkiksi sijoitusperheen vanhempien riitelystä on sisällynyt myös runsasta alkoholinkäyttöä ja väkivaltaa.

*Joo, niille syntyy lapsi joka vuosi. Siis mut otettiin niinku tavallaan, lainausmerkeissä ”kotiapulaiseksi” sinne. [naurahtaa] Ja tuota... [miettimistauko] Niin, se oli mulle ihan uusi ja outo ja ihmeellinen asia, että ne tappeli. Mä en ollu koskaan ennen nähny aikuisten ihmisten riitelevän. En huutavan, en korottavan ääntä, en mitään semmosta, siis niinku mummolassa ja kotona ei ollut semmosta tapahtunu. Niin tää perhe sitten riiteli ja tappeli valtavasti. Ja mä pelkäsin sitä niitten tappe-
lua.*

(Nainen, synt. 1950–54)

Ja siin oli sellasta, et he oli molemmat alkoholisoituneita. He kävi töissä, mut he veti tosi paljon kaikennäköstä, kotiviiniä ja viiniä, ja varmaan väkevempiä ja kaikkee. Että sit tää mies myös oli, niinku, tosi sovinnainen ja rasistinen ja mitä kaikkee mahdollista. Ja ilmeisesti tää nainen niinku myötäili tosi paljon tätä miestä siellä [-]. Voi jeesus [naurahtaa]. Siin oli niin, että joku kerta siellä kesämökillä me nähtiin kun tää mies pahoinpiteli sen naisen siin pihalla. Et ihan tuli niinku semmosella raskaalla kumisaappaalla potkuja. Ja tää nainen tuli myöhemmin meille niitä näyttämään ja itkeen. Hänellä oli ihan niinku rinnukset mustelmilla ja muuta. Hän ilmeisesti teki juuri niin kuin tää mies halus. Muita kertoja mä en muista, et me oltas nähty tällasta, mut kyl siinä oli joku kumma viritys taustalla. Ja tää nainen, hän oli erityisen alkoholisoitunut. Että näki jo ulkonäöstä, et oli pyöreet, turvonnet kasvat ja vähän ajatus pätki, ja oli vähän muissa maailmoissa. Mut et erityisesti kesäin, kun oli kesäloma, me pidettiin mun siskon kanssa juoppopäiväkirjaa. Tää nainen oli umpihumalassa kunnes sammu, yhdeksänätoista päivänä peräkkäin. Et se oli semmonen rasti, mikä me laitettiin aina päivän kohdalle, kun oli tämmönen. Et hänellä oli juoppohulluuskohtauksiakin, usein puhu et oli nähny mökkitiellä ufoja ja mennyt ojaan piiloon ja... Kerran kun mä tulin koulusta, niin se oli ilmeisesti joku hänen lomansa, ja hän oli siellä ja hän oli tyhjentänyt niinku viinipullon jämiä kaapista. Siellä oli pulloja täynnä lattia, ja hän niinku tuli ihan sekavas tilas sanomaan, et hän on nähnyt pieniä vihreitä miehiä, et ne kävi täällä. Ja mä olin ihan kauhuissani ja menin naapuriin hakemaan naapurin miehen paikalle, joka sit pisti hänet nukkumaan.

(Nainen, synt. 1975–79)

Pelko ei ole ollut sen vähäisempää, vaikka sijoitusperheenä toimisivat lapsen sukulaiset.

Se oli karmeeta kattoa, et se [isäntä] löi sitä [vaimoan]. Se oli mun täti. Hän löi sitä, joskus, kerrankin paksulla köydellä. Se näkyi naapuriin, kun naapurit oli kolmen talon ryhmä. Ni seuraavana päivänä naapurin pojat kysy et ketä se [isäntä] löi. Ku siinä oli joku semmonen, joku oli tuonu hiehonsa astutettavaksi taloon, et talossa oli sellasta niinku mallikarjaa. Ja se ei onnistu jotenkin, se astutus, se hiehon astutus. Ja isäntä sai taas raivokohtauksen, siinä tilanteessa löi sillä paksulla köydellä, jolla piti se hieho, tai härkä, jompikumpi, panna kiinni. Se ei onnistunu, niin se sillä köydellä löi sitä tätiä. Se oli kamalaa katsottavaa, kuin eläintä. Sitä ei kovin usein sattunu, mut hänessä oli se, kun meni yli niin tota... Sitä mä en tiedä mitä tapahtu sillon, kun ei ollu itse näkemässä. Mä muistan vielä, kun sitten pojat kysy, naapurin pojat, että ketä se löi. Ja mä sit kiistin sen. Se jotenkin sellanen, jotenkin mä oon ihmetelley sitä, ei pystyny sanomaan, että se löi jotakin, että sen kiisti, että ei siellä ole ketään kukaan lyöny.

(Mies, synt. 1960–64)

Joidenkin lasten sijoittaminen kodin ulkopuolelle on tapahtunut vanhemman sairastuessa. Vuonna 1953 julkaistu Lastensuojelun Keskusliiton tutkimus huostaanotoista toi esille, että 41 prosenttia turvattomuussyin tehdyistä huostaanotoista johtui vanhempien sairaudesta tai äidin tai isän kuolemasta (Suometsä & Tikka 1953, 49). Lastenkodissa, koulukodissa tai perhehoitossa ollessa äiti tai isä on voinut kuolla, ja monet ovat kokeneet kaltoinkohteluna sen, ettei lapsen surua huomioitu millään tavoin. Seuraava kertoja oli koulukodissa 1950-luvun puolivälissä, kun hänen isänsä kuoli äkillisesti kolarissa. Poika kuoli onnettomuudesta radiosta.

Kukaan ei reagoinu millään lailla [kun isä kuoli autokolarissa]. Ei millään lailla. Ei kukaan puhunu että, mä oisin päässy ees hautajaisiin tai mihinkään.

(Mies, synt. 1940–44)

No tähän väliin sitten kun isä kuoli, mä oon ollu yheksän sillon. [- -] Yhtenä iltana sitten se lastenkodin johtaja pyys [siskon] ja minut sitten sinne sen konttoriin ja [sisko2] ja [veli] on ollu siinä vaiheessa sijoitettuna jo muualle. Ja tää [tyttö] makas sitten yhen sellasen mustalaistytön kanssa käytävällä ja ne alko ilkkumaan, että mepä tietäänkin mitä on tapahtunu ja lällätti oikein silleen, mä aattelin no mitä nyt on tapahtunu. No sitten kuultiin, että isä on kännissä kuollu ja... Ja just kun se ei ollu käyny kattomassa, niin ei se silleen se asia siinä hirveesti hetkautanu. Olihan se toki isä, se johtaja halas meitä ja sit lähti omaan huoneeseen. No sitten niinku tuli kyllä kunnan itku itelläkin, mutta lähinnä itki sitä, että äiti-ikävä ja on kokonaan orpo, että tästähän tuli taas hyvä, uus kiusaamisen aihe, että me oltiin sitten siinä vaiheessa ainoot talon kokonaan orvot, että kaikilla muilla oli kuitenkin ne äitit ja isät jossakin, vaikka jossakin, jollakin tavalla heikkoja ihmisiä olikin.

(Nainen, synt. 1970–74)

Useimmilta haastateltavilta on puuttunut lapsuudestaan aikuinen, johon he olisivat voineet luottaa. Laitoksessa lasten keskinäinen väkivalta ja valtakamppailu aiheuttivat sen, että luotettavia ystävyys-suhteita ei ollut helppo rakentaa. Tämä ei muutu ajallisesti, vaan on yhteydessä kaltoinkohtelun kokemuksiin koko selvityksen tarkasteluajan. Edellinen kertoja jatkaa yksinäisyydestä 1970-luvun jälkipuolella lastenkodissa:

Mut ei se omahoitaja... no... ei se, ei se muuttanu minun mielestä siinä vaiheessa. Että jos se ois tullu siinä vaiheessa, kun on ollu näitä kaikkia, niin en tiä oisko se luotto sitten tullu niinkö helpommin. Mut semmonen kuva noista ihan noista, pieni lapsuusmuistoista, niin ei siellä kehenkään voinu luottaa eikä ollu semmosta. Lähinnä oli semmonen olo, että on hylkiö.

(Nainen, synt. 1970–74)

Etenkin lastenkodeissa hoitajien ja harjoittelijoiden vaihtuvuus oli nopeaa, minkä lapset kokivat epävarmuutta lisäävänä tekijänä. Seuraavat lainaukset koskevat Mustalaislähetysten lastenkoteja 1960- ja 1970-luvuilla.

Että onko se [hoitaja] ollut tavallaan surullinen, tai mä ajattelen, tää on mun olettamusta vaan, että se... Mä oon ollu silloin lapsi, että mut on, mut mä muistan sen kun se oli tosi surullinen ja sit ei ollu pitkään sen aikaa kun se lähti pois sieltä. Että se on varmaan ajettu pois sen takia, että se on varmaan kärsinyt siitä, että hän haluis eri tavalla tehdä tätä työtä eikä se saanu tehdä. Sitä kiellettiin.

(Mies, synt. 1965–69)

No sanotaan näin, että yks mikä nyt on mä oon huomannut nyt aikuisena vasta, se hylätyksi tulemisen pelko. Sit mä oon nyt tiedostanut, että se on sieltä lapsuudesta. Sit mä muistan aina kun hoitajatkin vaihtu aika tiheää, niin aina kun kiinnyt johonkin hoitajaan niin sit se lähti pois. Että kyllä sitä joutu tosisaan lapsena koko ajan luovuttaa ja menettämään ja kyl se silleen heijastuu omassa elämässä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Käsitys hyvästä hoitajasta on myös muuttunut ajan myötä. Nuorena tai murrosikäisenä kiva hoitaja on voinut olla se, joka toi nuorille tatuointivälineet tai alkoholia tai näytti heille porno videoita⁷, mutta myöhemmin kertojat toivoivat, etteivät hoitajat olisi tarjonneet edellä mainittuja ”vapauksia” nuorille. Taustalla saattoi olla henkilökunnan edustajan yritys pysyä hyvissä väleissä etenkin vanhempien nuorten kanssa.

Mä oon tehnyt nää [tatuoinnit] silloin kun mä oon ollut 14-vuotias. Nää on tehty siis tuolla [vastaanottokoti]. Siellä oli isompi jätke, jotka teki niitä tatuointeja. Kattottiin miten ne teki, halus että joo itellekin tehdään jotain. Johonkin jalkaan mä tein pienen lutikan kuvan ja sitten rupesin näitä muitakin tänne hakkailemaan. Siellä oli se yks [hoitaja], mikä siellä oli hoitajana, niin se sano, että pojat, onks teillä kunnan musteet. Se toi seuraavana päivänä meille musteita ja hyönteisneuloja. Neuvo millä tavalla tehdään kunnan neulat. Niitten ois pitänyt kieltää se homma, että ei saa tehdä. Mutta ei, me vaan innostuttiin tekemään niitä sitten enemmän.

(Mies, synt. 1955–59)

[M]ä asuin kai [nimi] nuorisokodissa [paikka] niin se oli homo se äijä ja ihan muuten ihan mukava, mutta se näytti aina kotona pornoelokuvia. Se niinku yritti silleen, mutta ei me ikinä mihinkään alettu. Sillä oli tämmönen tapa. Se raakaa porno näytti.

(Mies, synt. 1955–59)

Nainen: Yksikin hoitaja niin, seurusteli yhden 14-vuotiaan pojan kanssa. Ryyppäsi, minäkin ryyppäsin sen hoitajan luona, sen hoitajan kanssa yhdessä sen pojan kanssa. Ja se sama hoitaja seurusteli parin muunkin lastenkodin pojan kanssa sitten kun tuota... Tuota, erosivat siitä 14-vuotiaasta pojasta.

H: Siis naispuolinen hoitaja

Nainen: Naispuolinen hoitaja. Se naispuolinen hoitaja oli minusta, siitä, se oli silloin 21-vuotias kun seurusteli sen 14-vuotiaan pojan kanssa ja ryyppättiin yhdessä. Minä monta vuotta ryyppäsin sen saman naisen kanssa sen asunnolla lastenkodilta käsin. Ja sitten tuota, oli siellä ainakin pari hoitajaa sellaista, jotka sanoivat mulle suoraa, että sinun ei tarvitse mennä sen asunnolle ollenkaan, koska minä olin kuulu, koska se hoitaja asu meidän yläkerrassa, samassa talossa, että se ryyppäätte siellä. Että antaa alaikäisille alkoholia.

(Nainen, synt. 1955–59)

⁷ Pornovideoiden näyttäminen lapsille ylittää myös seksuaalisen häirinnän rajan, vaikka siihen ei liittyisikään koskettamista tai muuta seksuaalista toimintaa.

Toisaalta, osas se olla reilukin, että... Ja teki tarvallaan väärin, kun anto mejän polttaa ja osti meille tupakkaa ite, että... Että sillee vähän yritti pitää semmosta so-pua, että se on mukava.

(Mies, synt. 1970–74)

Myös perhehoidossa olleet ovat toisinaan kokeneet, että välinpitämättömyys heidän tekemisistään on ollut henkistä kaltoinkohtelua. Jos ei puututa lapsen vahingoittavaan käytökseen, lapsi on voinut tulkita sen viestiksi, ettei hänellä ja hänen tekemisillään ole merkitystä.

Eräs lasten tunne-elämän kehitystä vahingoittanut seikka on ollut sisarusten erottaminen. Kukaan sisaruksistaan eroon joutunut ei pitänyt sitä hyvänä asiana. Kun sisarukset on sijoitettu eri paikkoihin, se on rikkonut perheyhteyden, toisinaan peruuttamattomasti.

Kova mustamaalaus. Mä aina muistan, kun mulle tässä perheessä sanottiin, että si-nuu aina kaupiteltiin tuolla pitkin kylää kun kissanpentuu. Ja sun suku on rikollisia ja ei ne välitä susta. Se oli sellasta kauheeta. Se haukku mun sukua. Jälkeenpäin kun mä ajattelen, niin mun annettiin ymmärtää, että mun suku on ihan kauhee, ne on rikollisii, ni en mä sit tosiaan ollu tekemisissä. En ees oman siskon enkä veljen kanssa. Että mut peloteltiin.

(Nainen, synt. 1955–59)

Mutta me ei olla missään tekemisissä [siskon kanssa]. En mä koe, että hän olis mun sisko. Että jotkut mun vanhat koulukaverit mitä mulla on, 40 vuotta vanhoja koulu-kavereita [- -], niin ne on mun siskoja. Tässä on nyt tää ensimmäinen virhe mikä tehtiin, että sisarukset erotettiin. [- -] Että se ei tarvinnut kun semmosen vuoden. Ja tietysti kun se oli semmonen paikka, kun viedään kotoo. Mä muistan kun [pikkuvel-jen] kanssa sitten itkettiin siellä, että me oltiin kahestaan, mutta meillä ei ollutkaan sitä isosiskoo turvana. Että se teki tän. Mä laitan sen tän piikkiin kyllä, että meidät erotettiin.

(Nainen, synt. 1955–59)

Jouduin eroamaan sisaruksistani, mikä myöhempinä vuosina se on ollu, että meillä ei ole mitään sidettä. [- -] Mä olen mun omille lapsille sanonu, kun he on kysynyt sukua ja suvusta, niin mä oon sanonut, että tiedätekö ettei ole muita kuin minä. Ei ole, ei ole kontakteja muihin. Kukaan sukulaisista ei halua kuulla mun äitini men-neisyyden takia. Se menneisyys on niin vahvasti jäänny näille sukulaisille, että he ole koskaan halunnut olla missään kontaktissa. Ja meillä ei ole mitään kontakteja minnekään.

(Nainen, synt. 1955–59)

Nyt vanhemmiten se tuntuu, että tiivistyy enemmän, että yksi [sisaruksista] oli [paikkakunnan nimi]:lla omissa oloissaan yksi veli. Nyt kun tää äidin kanssa koto-na ollut veli kuoli tässä, tulee nyt kolme vuotta, niin sen jälkeen on se yhteydenpito ollut paljon niin kuin hänenkin kanssaan. Tai me on sitä mökkiä siellä sitten hoidet-tu ja pidetty vähän, ettei mene ihan rappiolle. Mutta eihän se tietysti semmosta ole, jos olisi yhdessä kasvanu, mutta varmaan yhdessä kasvaneillakin on enemmän riit-toja kuin mitä meillä. Kun kuuntelee tässä. Että kaikki ollaan yhteydessä kumminkin ja nyt täyttää yksi 80. Niin ollaan päätetty, että on päätetty, että mennään sinne, vaikka hän sanoo, että ei juhli, mutta me mennään sinne aamusta aikaisin paikalle.

(Nainen, synt. 1945–49)

Sisarukset ovat olleet tärkeitä osalle haastatelluista; niin tärkeitä, että sisaruksista erottaminen on voinut olla uhkailun ja kiristämisen väline. Edelliset lainaukset koskevat 1950- ja 1960-lukuja, mutta sisarusten erottamisella uhkailun mainitsee myös 1970–1980-luvuilla sijoitus-perheessä asunut mies.

Niin niin sitten aina kun ne [sosiaalityöntekijät] tuli, niin meidän piti sitten osottaa, että täällä on tosi hyvä olla, et kaikki on niinku hyvin, että mitään niinku ongelma oo. Ne aina uhkas sillä että joo, että sit meidät siirretään niinku koulukotiin tai vastaavanlainen kun koulukoti ja sit meidät niinku erotetaan toisistamme [- -].

(Mies, synt. 1970–74)

Toisaalta ne, joilla sisko tai veli on ollut samassa paikassa, ovat saaneet sisaruksistaan turvaa (ks. luku 6). Tästä kertovat myös ryhmähaastattelut, joissa usein oli yhtä aikaa paikalla sisaruksia.

4.2.4 Terveystenhoito

Haastatteluaineistossa usein toistuva, lapsen perushoitoon kuuluva aihe on terveydenhoito ja tarvittaessa hankittu lääkärihoito. Monilla on kokemus, ettei heitä käytetty koskaan lapsena lääkärissä, ei myöskään silloin kun olisi ollut tarvetta. Samaa kaltoinkohtelua löytyy niin lastenkodeista, koulukodeista kuin perhesijoituksistakin. Seuraava lainaus kuvaa lastenkotia 1940- ja 1950-luvuilla:

Mut sit oli semmonen, mä kävin silloin tota kansakouluu, mulle tuli kauheen usein tommosti ajoksii, sanottiin paiseiks ja tuota noin niin, ja ne tuli aina melkeen kesällä, mut sit tuli syksyllä myöhään ja minä niin, niitä sitten kun, se oli tässä näin sääressä se oli ku limppu, koko jalka, se tuota noin niin, johtaja laitto siihen lyijykäärren. Ja se oli auki, mää sain lyijymyrkytyksen, mul nous niin kauhee kuume ja se kaikki mitä sieltä vuoti se oli aivan mustaa tavaraa, no silloin tuli tohtori [Nimi] käymään ja mä muistan kun mä makasin siel tyttöjen huoneessa ja sitten [tohtori] jutteli hänelle, et meinasitko sinä todella tappaa tuon lapsen, et eksä yhtään kato mitä sä laitit lapsen avohaavaan. Johtaja oli ihan hiljaa. Mä sain niin kauheen sulfakuurin et, ku hän sanoi et ei hän tiedä kuinka kauheen kuurin hän voi antaa ku laps on niin hentonen ja pieni.

(Nainen, synt. 1940–44)

Koulukodissa 1950-luvulla ei poikia viety lääkäriin herkästi, vaikka työmaalla oliskin välillä tapahtunut vahinkoja.

Ne [perunalaatikot] oli raskaita, kun ne oli vettyneitä, isoja ja imeneet vettä niin ne oli painavia. Sitten tekivät ison kuorman. Peräkärri oli kuorma-auton lavasta tehtyjä, niin oli saatu vetäviä peräkärriä. [- -] Tekivät hyvin korkeen kuorman ja meidän oli kiivettävä sen hyvin korkeen kuorman päälle. Kun vartija käski, niin se oli pakko mennä tai lähdet putkaan ja oot monta kuukautta putkassa. Siinä oli mustalaispoika ajamassa, isompi, väkivaltainen. Sitten mutkasa, jyrkkä, korkeella oli se tie ja se kaatui se peräkärri. Me kiidettiin pitkä ilmalento sinne raivion pohjalle ja laatikot tuli päälle. Meillä oli kaikilla mustelmia ja minulla niskat vaurioitui. Ne on tänäkin päivänä kipeet. [- -] Sitten henkilökuntalaisia oli siinä kaks muistaakseni kyydissä, kaks opettajaa. Ne lentivät sinne niin heiltä katkes käsi ja toiselta kylki luut. Ne veivät sairaalaan, mutta meitä ei. Meidät vietiin pellolle, kova päänsärky oli. Ei ollut armoa, oli vaan oltava siellä. Sitten oli lääkäri kysynyt, että oliko siellä muitakin. No lapset oli siellä. Ei meitä lääkäriin. Meidät vietiin vaan, kun siellä oli semmonen sairashuone, siellä sai levätä.

(Mies, synt. 1945–49)

Myös sijoitusperheistä on aineistossa valitettavan paljon esimerkkejä siitä, että lasta ei ole viety lääkäriin tarpeen vaatiessa. Seuraava kertoja kuvasi haastattelussa erityisesti nuoremman siskonsa kohtelua sijoitusperheessä.

Hän [sisko] näytti, että hänellä on vieläkin jalassa semmonen arpi. [- -] Me äärimmäisen paljon tehtiin siis töitä, mutta siihen varmaan aika monet lapset teki. Se oli aamusta iltaan tyyliin kun oli kesäaika. Ja noin. Sit kun jotakin oli, että tää mun sisko ei ollut osannut tehdä niin hän oli lyönyt kuokalla tai jollakin esineellä tähän jalkaan. Ja sit hän vasta kertoi sitä, että sitten tää meidän kasvatusäiti oli säikähtänyt ja sit vienyt sinne johonkin vessaan, mutta ei mihinkään lääkäriin. Sit tietysti laittanut tuppoo siihen ja paperia ja kaikkee. Se ois pitänyt varmaan viedä lääkäriin ompelutettavaks, koska siinä on vieläkin ne semmoset jääjjet. Mutta hän ei oo esimerkiksi koskaan siitä puhunut ennen kun... mä en ollut silloin paikalla, vaikka mä siellä olin. Ennen kun sillon tai nyt niin kun sano, että se oli kaikkee tällästä. Ja sit se oli just sellasta alistamista ja sitten siellä enenevissä ja enemmän. Etenkin just tälle mun nuorimmalle siskolla ja sit velj... niin hänelle hän sitten alko. Tai jostakin syystä he niinkun, he niitä erityisen paljon [kuritti], vaikka he oli kyllä ihan kilttii lapsia.

(Nainen, synt. 1950–54)

Terveydenhoitoon liittyvä, osin rakenteelliseen väkivaltaan kuuluva aihe ovat koulukotien ja paikoin lastenkotienkin tytöille tehdyt sukupuolitauditestit. Ne on koettu loukkauksena etenkin silloin, jos aihetta testien tekemiseen ei ole ollut tai kun lapselle tai nuorelle ei ole kerrottu, mitä hänelle tehdään ja miksi. Tyttöjen seksuaalimoraalia vahdittiin hyvin tarkkaan, koska heidän katsottiin olevan erityisesti ”vaarassa”. Eräät lastenkodissa olleet siskokset muistelevat tyttöjen kohtelua 1950- ja 1960-luvuilla:

Nainen 1: Ja mä en päässyt tanssiin ikinä. Että silloin kun mä olin [kaupunginosa] siellä nuorten lastenkodissa, niin siellä pääsi pojat tanssimaan ja elokuviin. Tytöt ei päässyt, koska niillä oli aina se vaara. [- -]

Nainen 2: Niin, että mä satuin varmaan semmoseen ikään. Jotenkin semmoseen, että mähän oli jo siellä nuorisokodissa jo käynyt. Ja kuitenkin, aina jos mahaa poltti tai jotain, ”ootko ollut poikien kanssa?” [naurahtavat] ”Mennään lääkärintarkastukseen”. Että kyllä siis, ja sitten nuorempaanakin kun mäkin joskus kiukuttelin niin aina tyttökodilla uhattiin.

(Nainen 1, synt. 1950–54, Nainen 2, synt. 1940–44)

Helsingin Pengerkadun putkassa tehtiin sukupuolitauditestejä nuorille tytöille, jotka oli otettu kiinni irtolaisuudesta, joutilaana kuljeskelusta tai alkoholinkäytöstä. Viranomaisten oletus oli, että putkaan tuodut tytöt ovat seksuaalisesti kokeneita, mutta juuri siksi aiheesta tietämätön kertoja muistaa kauhulla kokemustaan Pengerkadulta 1950-luvun loppuvuosina. Hänet passitettiin noin 15-vuotiaana tyttökotiin, joka oli tarkoitettu seksuaalisesti ”hairahtuneille” nuorille tytöille, mutta kertoja piti kohteluaan vääränä – hän oli seksuaalisesti kokematon, arka ja ujo tyttö.

Mut vietiin kiivaasti Pengerkadulle. Mähän sanoin kuka mä oon ja mistä mä oon ja kaikkee tämmöstä. Mää aattelin, että nopeemmin pääsen niistä eroon. Ja sitte mä jouduin sinne kauheeseen sukupuolitauti...poliklinikalle tarkastukseen. Herajumala mitä se oli. Mut on laillisesti raiskattu. Mää en miehestä mitään tienny. Ja tässä on osa, miks musta tuli miesvihaaja. Mä en oo lesbo enkä feministi, mutta kuitenkin. [- -] Ni ku mä näin sen tutkimuspöydän siellä, ni mä sain jonku hysteerisen kohtauksen. Kolme miespoliisia piti mua kiinni. Et ne sai mut siihe tutkimuspöydälle. Ja se yks puristi kurkusta ja kysy, et tekeeks hyvää. Tuntuuks hyvältä!? Ehän mä saanu henkeekään. Sitte se minun silmissä hyvin vanha mieslääkäri sano, et minkä takia mä tappelin vastaan kun mulla ei ollu mitään pelättävää. Eiks se tajunnu, et sitä varte just!

(Nainen, synt. 1945–49)

Sukupuolitauditestit ovat olleet osa tyttöjen kohtelua ilman, että heidän mielipidettään on kysytty. Seuraava kertoja kohtasi onnekseen lääkäriin, joka ymmärsi teini-ikäisen tytön pelkoa:

Mutta niin, kun tää nainen, tää sossu vei mut tuonne... tuonne tuonne lääkärintarkastukseen. Ja sit se sano sille lääkärille, että ”tiedä mitä tauteja tällä työllä oikein on, että kun on tälläistä, että pitäisi tarkastaa”. Niin sit se lääkäri taas, kun se otti mut sisälle sinne ja mähän olin aivan kauhuissani. Enhän mä tiennyt seksistä mitään, ei mulla ollut mitään semmosia kokemuksia, muuta kuin se hyväksikäyttö ja sitä varten just en tiennytkään, kun aina kun joku lähesty niin löin turpaan. Niin tota, se lääkäri oli taas fiksu ja sanoi, ”että mä nään että sä oot ihan paniikissa, että jos mä nyt vaan kyselen, ei kerrota tolle sossulle. [kuiskaa]”. Sit se kysyi, että ootko sä ollut miehen kanssa sukupuoliyhteydessä. ”No en vittu oo”. [nauraa] Sit hän hyvin fiksumi, että hän ei pakottanut mua mihinkään semmoseen, ei riisuuntumaan. Ei mitään. Hän tutki mut muuten. Sit se sanoi vaan, että tää on ihan kunnossa tää tyttö. Sit se sossu oli tyytyväinen taas. [nauraa]

(Nainen, synt. 1960–64)

Kuten sukupuolitauditestit, myös esimerkiksi kuukautisten alkamiseen liittyvät muistot tekevät terveydenhoidon laiminlyömiseen liittyvistä aiheista sukupuoliittuneita. Tyttöjen muistoissa kuukautisten alkaminen tulee monissa haastatteluissa vastaan vaiettuna aiheena. Jos lastenkodissa tai perhehoidossa oli muutoinkin etäinen ja kylmä ilmapiiri, sukupuolivalistusta ei annettu eikä kuukautisista kerrottu.

Mutta ei mulle jäänyt sellasta ajatusta, että tää emäntä ois koskaan puhunut mulle jostakin asiasta ja neuvonut jotakin. Onneks ootte [haastattelijat] molemmat naisia niin kehtaa sanoa. Sitten mulle tuli kuukautiset. Mä olin aivan kauhuissani, että kamalaa. Ei mulla ollut mitään tietoa semmosesta.

(Nainen, synt. 1935–39)

Kuukautisista puhuminen ja tyttöjen neuvominen ei ole ollut avointa, ja kokemuksia kiusallisista tilanteista niiden alkamiseen liittyen on monilla myös sijaishuollon ulkopuolella. Haastatteluaineistossa kuitenkin tuodaan esiin myös tapauksia, joissa kuukautisista on tehty nöyryytyksen väline.

Siis mulle ei ainakaan neuvottu mitään. Sen mä muistan ikäni, se oli vappu ja mulla rupes vapputorilla valuun jalkoja pitkin. Ja sitten vielä sidettä kun piti laittaa, niin mun piti [lastenkodin johtajattaren] eteen mennä. Se oli mun mielestä nöyryyttävää. Johtajan eteen, sen omaan huoneeseen ja näyttää miten sen se side laitetaan. Vetää housut alas. Mä tunnen sen aina semmoseks nöyryytykseks, mä muistan tänä päivänä sen.

(Nainen, synt. 1950–54)

Mää olin ykstoista kun mulla alkoi kuukautiset. Ja me oltiin [veli 4]n kans hiihtoreisulla. Ja tota, kun mä kävin ves.. pissalla siellä mettässä missä me hiihdeltiin ja muuta, ni [veli 4] yhtäkkiä sano, et ”Kuin sun persseest tulee verta?!” No, meil oli vähän semmost ronskii juttuu. Mähän kauhistusin aivan kamalasti, mä aattelin et mä kuolen. Mää en tienny mitään tommosista, en sitte alkuunkaan. Ni, sit ko mentiin kotia, [veli 4] sano isännän kuullen siinä, et [kertojan nimi] on joku vika, et sillä tulee perseest verta. Se rupes se emäntä haukkumaan mua niin kovin. Se haukkus ku mikäki, ihan melkein niin että vaahto lensi suusta. Et kaikennäkösistä kakaroista ja kaikki, että mihin tässä sitte vielä joudutaan. Ja mä olin ihan pihalla, et tota mä aattelin et mulla on kauhea tauti, ja toi juttelee tommosii, et mikä tää tämmönen oikein on. Ni sit se isäntä sanoi, että mitä sää sitte huudat, et mee nyt jottain hakee sille. [- -] Joo ja se käänsi sen asian semmoseks, et tota, et mä niinku sotken housut. Et mä niinku ulostan housuihin. Ihan suorastaan. Ja niinku tos nois papereis-kin oli, et joo mää sotkin housuja ihan tahallans. Ja sit mä aattelin oikein, et kun mä en oo ikäns sitä tehny. En koskaan. Et kuin se sen on voinu niille sanoo, ni sit mä [veli 4] kanssa tuln siihen tulokseen, et tietenki ku ei ole mitään siteitä tai semmosii, ei siis ei ne hankkinu mitään siteitä, ne oli jotain rättejä vaan. Tietenki ne valus läpitte. Ni silloin aina mä olin sotkenu housut. Et mää teen sitä tahallans.

(Nainen, synt. 1950–54)

Joo mä en saanu käyttää ku yhden paperin vessapaperii. Yöllä piti mennä viemään tosi kauas terveysseiteet sinne pelottavan tien yli oikein, ettei vaimo [sijoitusperheen äiti] ala rankaseen.

(Nainen, synt. 1965–69)

Kuukautissuojien jakaminen on myös voinut toimia kontrollin keinona, kuten eräässä tyttökodissa, jossa niiden avulla pyrittiin valvomaan tyttöjen seksuaalimoraalia. Laitoksessa työskennellyt mies kuvailee seuraavassa myös, miten teinityttö pakotettiin aborttiin, koska se nähtiin ainoaksi vaihtoehdoksi.

Meillä oli kirjanpito periaatteessa eli aina, kun tyttö kävi hakemassa siteen, niin pantiin rasti ruutuun. Niitä sai toimistosta yhden kappaleen kerrallaan, mutta tämä tyttö oli hankkinut omilla rahoillaan tai sanoi hankkineensa omilla rahoillaan, mutta oikeasti hän olikin [raskaana]. Mutta siitä ei seurannut mitään muuta kuin abortti ja se oli ehkä, jos se miten se hänelle se idea syötettiin, niin se oli ehkä voisi sanoa jo aika krouvi temppu. Siinä ei kyllä tytön mielipidettä paljon kyselty. [- -] No, siis loppujen lopuksi mä en ole ollut todistamassa itse sitä tilannetta, mutta ei siinä ollut vaihtoehtoja. Ei minkäänäköistä vaihtoehtoa, että 15-vuotias tyttö olisi sen lapsen ottanut. Ensimmäkin tytölle kerrottiin, että abortti tulee ja sen jälkeen hänen vanhemmilleen kerrottiin se myöskin. Mun käsittääkseni niillä vanhemmillään ei ollut mitään sitä vastaan.

(Mies, synt. 1950–54)

4.2.5 Koulutus- ja oppimismahdollisuudet

Suomalaisen kansakoulun erityispiirre sen perustamisesta 1860-luvulta asti on ollut sen tasa-arvoisuus: kansakoulun penkissä istuivat rinnakkain tytöt ja pojat kaikista eri yhteiskuntaryhmistä. Peruskouluun siirtymiseen asti (1970-luvulla) Suomessa käytössä ollut rinnakkaiskoulujärjestelmä kuitenkin jakoi lapset kahteen ryhmään noin 10–11-vuotiaina: osa päätti koulunkäyntinsä kansakouluun tai sen jatkoloukiksi sanottuun kansalaiskouluun, osa jatkoi oppikouluun. Kansakoulun jatkoloukilla opetettiin niin kutsuttuja kansalaistaitoja ja valmisteltiin ammattikouluun siirtymistä. Oppikoulun ensimmäiset viisi vuotta olivat keskikoulua, minkä jälkeen oli mahdollisuus jatkaa lukioon. Oppikoulua pidettiin pitkään kirjasisivystystä antavana ”herrojen kouluna”, ja kansakoulun ajateltiin valmistavan työväenluokkaisia lapsia käytännön ammatteihin. Lasten koulupolkuun vaikuttivat sukupuoleen ja sosiaaliseen ryhmään liitettyjen odotusten lisäksi myös asuinkunta. Oppikouluja oli pitkään harvassa, ja monen haaveet koulu-

tuksesta törmäsivät pitkään koulumatkaan ja rahattomuuteen, sillä oppikoulua varten olisi pitänyt hankkia kirjat ja mahdollisesti asunto. Elintason kohotessa yhä useammilla myös työväenluokkaisilla vanhemmilla oli varaa kouluttaa vähintään yksi lapsista, ja oppikoulujen oppilasmäärät nousivat voimakkaasti 1950-luvulta alkaen. Oppikouluissa oli myös vapaaoppilaspaikkoja vähävaraisille lapsille. Vuodesta 1946 alkaen oli mahdollista perustaa kunnallisia keskikouluja, joiden käyminen oli maksutonta. Kunnallisia keskikouluja oli kuitenkin harvassa.

Lastenkotien lapset kävivät normaaliin tapaan koulua yleensä paikkakunnan kansakoulussa. Taustalla oli ajatus tasa-arvoisesta kohtelusta sekä molemminpuolisesta sopeutumisesta: lastenkotilapsille katsottiin olevan hyväksi sosiaalistua muihin lapsiin ja olla normaalissa kansakäymisessä yhteisön kanssa. Toisaalta myös yhteisölle teki hyvää pitää joukossa lastenkodin lapsia, jotta näitä ei liikaa erotettaisi muista ikäsisistään. Tämä tavoite ei kuitenkaan aina onnistunut, ja ainakin 1900-luvun alkupuolella lastensuojelun alaiset lapset erotettiin muista lapsista kansakoulua käsittelevissä puheissa ja määriteltiin vieraiksi ja erilaisiksi. (Nieminen 2007, 110–111.)

Kansakoulun käyminen oli lastenkodissa asuvien lasten parissa tavallista. Esimerkiksi vuonna 1959 kaikista seitsemän vuotta täyttäneistä lastenkodissa asuvista lapsista (joita oli yhteensä 2433) 76 prosenttia kävi kansakoulua, 4 prosenttia oppikoulua, 5 prosenttia ammattikoulua ja 6 prosenttia oli jossakin muussa opissa.⁸ (*Sosiaalinen Aikakauskirja* 1960:5–6, 223.)

Rinnakkaiskoulujärjestelmän sidonnaisuus yhteiskuntaluokkiin murtui 1950-luvulta alkaen, eikä lapsen sosiaalinen tausta enää suoraan estänyt hänen koulutustaan. Haastatteluaineistossa tulee kuitenkin usein esiin se, että lastenkodeissa tai perhehoidossa asuneita lapsia ei ole kannustettu opiskelemaan, eikä heidän ole esimerkiksi annettu hakea oppikouluun, vaikka olisivat halunneet. Vuonna 1943 tehdyn vertailun mukaan huoltolautakunnan huostaan joutuneen lapsen mahdollisuus saada kansakoulun jälkeistä kouluopetusta oli 90 prosenttia pienempi kuin vanhempiensa luona asuvalla lapsella. (*Huoltaja* 1943:21, 508.)

Kyse ei kuitenkaan ollut pelkästään siitä, etteivät lastenkodin lapset olisi päässeet oppikouluun. Rinnakkaiskoulujärjestelmä, oppikoulun kalleus, pitkät etäisyydet ja kilpailu oppikoulu-paikoista tyrehtyttivät monesti myös muiden lasten koulutushaaveet. (Verkkosalo 1957, 543; Jouhki 2014; Koski 2003.)

Pettymys koulutuksen keskeytymiseen tulee esiin erityisesti sodan jälkeen syntyneiden naisten elämäkerronnassa. Tyttöjen kouluttaminen kansakoulua pidemmälle yleistyi 1950- ja 1960-luvuilla, mutta kaikilla ei silti ollut tasa-arvoista mahdollisuutta käydä oppikoulua vielä pitkään aikaan. Haastatteluaineistossa esiin tulee toistuvasti se, ettei lastenkodissa tai perhehoidossa kasvanutta lasta kannustettu kouluun vaan tehtiin selväksi, etteivät hänen taitonsa tai kykynsä riitä.

Sitten kun koulu oli siinä pisteessä, että piti ruveta miettimään sitä jatkoa. Elikkä neljänneltä luokalta piti pyrkiä sit oppikouluun. Ja siellähän oli [- -] ihan uus hieno oppikoulurakennus, joka oli jopa lähempänä kun se kansakoulu, että siitä oli lyhyt matka. Ja se oli ilmeisesti semmonen pala sitten kuitenkin perheelle, että siihen ei ois varallisuutta vaikka tietenkin tiedettiin, että saa vapaaoppilaspaikan kun perustele miksi ja niin päin pois. [- -] Sitten kun mä olin tosiaan ripille päässyt ja sit oli tehty kyllä aika selväks myöskin se, että mulla ei oo mitään mahdollisuuksia pyrkiä edes lukioon. Ja mä olisin totta kai halunnut, sen verran opiskella.

(Nainen, synt. 1945–49)

⁸ Oppivelvollisuudesta huolimatta 9 % lapsista, eli 213 ei käynyt mitään koulua. Todennäköisesti joukossa oli joitakin kehitysvammaisia lapsia, jotka olivat saaneet vapautusta koulunkäynnistä, mutta joukkoon mahtuu myös lapsia, joiden vapautus ei liittynyt terveydellisiin tekijöihin sekä kansakoulun käyneitä lapsia.

Mulla ois ollut toivetta, että mä oisin päässyt oppikouluun. Mä oisin halunnut lukee joko tuota psykologiks, teologiks tai sitten lasten kanssa joksikin. Ne oli semmosia. Psykologia nimenomaan kiinnosti.

(Nainen, synt. 1955–59)

Niin ja sitten ne pyysi, oppikoulun opettajakin tuli juttelemaan. Minä kuulin sen puheen ite, se oli siellä salissa. Se opettaja sanoi kasvatusäidille, että kun [kertojan nimi] on noin hyvät todistukset niin pääsis vapaaoppilaaks. Niin kasvatusäiti sanoi, että meidän [kertojan nimi]:lle on kaikista paras, että se tekee töitä vaan eikä hömpötä turhia kouluja. Että mulla oli yhdeksän keskiarvo, vaikka en lukenut, että kuuntelin tunnilla aina.

(Nainen, synt. 1945–49)

Mulla oli kymppenä todistuksessa, ne kysy multa, tota opettaja kysy, sillon kun mä olin neljännellä luokalla, et miks en mä mee oppikouluun. Mut ku ei, ei laitettu. Mm... Enhän mä voinu pyrkiä, kun sillonhan oli oppikouluhan oli maksullinen, ois ollu vapaaoppilaspaikkoja, mut ei... ei niinkun... eihän, eihän nyt, lapsi voi itse et et... kun ku ei oo ketään joka niinku ois puolustanut ja sanonu että. Kyllähän mä oisin pärjäjäny, mähän oisin ihan hyvin pärjäjäny oppikoulussa ja ja muuta.

(Nainen, synt. 1950–54)

Koulutuksen suhteen haastatteluissa on kuitenkin havaittavissa muutos, joka heijastelee suomalaisen yhteiskunnan koulutushistorian laajempaa kehitystä. 1960-luvulle tultaessa oppikouluun hakeminen ei ollut enää luokkakysymys, ja yhä useammalla lapsella oli mahdollisuus oppikouluun. Kouluverkon laajeneminen ja sen kautta rinnakkaiskoulujärjestelmän tasa-arvoistuminen koski myös lastenkodin lapsia, jotka muiden mukana pääsivät yhä useammin vähintään keskikouluun.

Ammatin hankkimiseen kannustettiin kansakoulupohjaltakin. Kunnilla oli mahdollisuus saada valtionapua huostaanotetun lapsen tai nuoren ammattiopetuksen synnyttämistä kustannuksista, enintään puolet tai painavien syiden johdosta enemmänkin. (Naukkarinen 1970, 17.) Syrjäseudulta ammattikouluun lähteminen ei kuitenkaan ollut itsestäänselvyys. Eräs kertoja oli kasvanut hyvässä, turvallisessa perheessä jäätyään pikkutyttönä orvoksi. Ammattikouluun piti kuitenkin lähteä kaupunkiin, jolloin hänelle hankittiin uusi sijoitusperhe, jossa häntä kohdeltiin seksuaalisesti kaltoin. Lopulta hän kuitenkin sai hankittua asunnon ja pääsi sosiaalitoimiston avulla omilleen ja kävi ammattikoulun loppuun.

Siin oli ko mun, se oli aina mun kasvattiäitilläni, hänhän oli muuten, mut mää monta kertaa kysysin, et voisink mä päästä, et keskikouluun. Mut eihän tuolt [syrjäseudulta] pää... Mä muistan, mun kasvattiäitin tyyli oli aina simmonen et kun hän oli tietty [- -] vanhan ajan ihminen, ”sussiunakkoon, älä tommossii puhu, et eihän köyhän kakaral voi päästä oppikouluun!” [nauraa] Mut mää pääsin ammattikouluun jossain vaiheessa.

(Nainen, synt. 1935–39)

Osa haastateltavista kokee, ettei saanut itse valita ammattialaansa. Lapsen osaamisen vähätteen lisäksi tähän vaikuttivat soveliaiden vaihtoehtojen rajoittaminen tai koulun kaukainen sijainti. Perhehoidossa vanhemmat päättivät lapsen tai nuoren puolesta, tai painostivat vahvasti valitsemaan vaihtoehtoista, joita nuori ei olisi itse valinnut. Nuoren haaveita tai taipumuksia ei välttämättä huomioitu. Esimerkiksi nykyään kulttuurialalla työskentelevä haastateltu totesi, että niin hyvä paikka kuin nuorisokoti olikin 1980-luvun alussa, johtajapariskunnan vanhoillisuus vaikutti hänen mahdollisuuksiinsa valita opiskelupaikkansa:

Ainoo suuri vääryys, minkä mä koin siellä [nuorisokodissa] oli se, että kun mä päätin peruskoulun, niin mä olisin päässyt Kallion ilmaisutaidon lukioon. Mä olin saanut erityisluvan. Mun peruskoulun äidinkoulunopettaja ja sitten yks toinen aikuinen ihminen, me oltiin vielä puhumassa, mä muistan kun me oltiin tapaamassa sitä Kallion ilmaisutaidon lukion rehtoria ja tota, vaikka mulla ei ollut hirveen hyvää keskiarvo peruskoulun lopussa niin mä oisin päässyt sinne lukioon, mutta se lastenkodin johtaja kielsi. Ja mä jouduin meneen ammattikouluun. Ja no... mähän menin sitten myöhemmin lukioon tai kävin myöhemmin iltalukion ja näin pois päin. Mutta tota... Mut et se oli semmonen niin kun iso.

(Mies, synt. 1965–69)

Työnteko, jota käsitellään seuraavassa alaluvussa tarkemmin, on usein vaikeuttanut lapsen koulunkäyntiä. Jos voimia tai aikaa läksyjen tekoon ei ollut raskaiden työtehtävien jälkeen, ei liene ihme, että koulutus jäi kansakouluun, olivat haaveet mitkä tahansa. Oli oppikoulu lapsen toive tai ei, moni olisi kaivannut kasvatusvanhemmilta tukea läksyihin tai kannustusta opiskeluun. Kannustamisen sijaan sijoitusperheen vanhempien kerrotaan useammin vakuuttaneen lapselle, ettei tämä osaa mitään eikä tule mitään osaamaanakaan, ja ettei koulunkäynnillä ole merkitystä.

Koulukotien kouluopetuksen tuli mukailla yleistä kansakouluopetusta. Muun toiminnan osalta laitostyön sisältöä määriteltiin Valtion kasvatustieteiden ohjesäännössä vain muutamien reunaehtojen osalta. Ohjesäännöt korostivat, että kaiken toiminnan tavoitteena oli lasten kasvattaminen kunnollisiksi kansalaisiksi, mikä tarkoitti ”rakkautta totuuteen ja oikeuteen ynnä tietoisuutta kansalaisvelvollisuuksista sekä halua työhön ja rehelliseen itsensä elättämiseen”. Lisäksi lapsia oli kasvatettava hyväntapaisiksi, järjestystä ja puhtautta vaaliviksi. Kaikessa toiminnassa oli huomioitava lasten ikä, eli lapsille oli asetettava heidän kehitystään vastaavia tehtäviä. Iän karttuessa lapsille oli ”mahdollisuuksien mukaan” annettava ”kunnollista ammatitaiikka maatalousopetusta.” (Valtion kasvatustieteiden ohjesäännöt 1924, 22–23.)

Koulukodeissa nuoret kävivät muutaman tunnin päivässä koulua tavoitteenaan kansakoulun oppimäärä. Monien haastateltavien mielestä koulukodin opettajat eivät olleet päteviä erityistä tukea tarvinneiden lasten opettamiseen, ja koulunkäynti sujui mitenkuten. Koulukodin kasvatusajatukseen kuului, että pojat ja tytöt oppisivat käytännöllisen elämän taitoja työtä tehdessään. Harva koulukodissa ollut kuitenkin suuntautui maatalousalalle, johon liittyviä koulukodeissa tehtävät työt yleensä olivat. Tässä on kuitenkin havaittavissa ajallista kehitystä: myöhemmässä vaiheessa selvityksen ajanjaksoa koulukotien ammattikoulutus kehittyi ja laajeni, kuten seuraavassa lainauksessa kerrotaan, vaikka tilanne vaihtelikin eri koulukotien kesken.

Mies: Niin se oli se, että siellä oli vapaampaa. Ja sittenhän minä olin puuseppä-verstaalla töissä siellä. Hitsauskurssit kävin ja.

H: Oliko se sitten tavallaan ammattikoulua?

Mies: Se oli ammattiopetusta silleen, paljon paremmin mitä Pohjolan poikakodissa. Kyllähän siellä laitettiin verstaalta toiselle jos halus vaan. Opettihan ne sielläkin. Mutta tässä oli kuitenkin, sanotaan se hitsauspuoli ainakin, niin oli valtiollisia ammattikoulutuksia. Minä kävin siellä niin ykkös- ja kakkoskurssit hitsauspuolella.

(Mies, synt. 1950–54)

4.2.6 Päihteet

Päihteiden käytöstä ei kysytty systemaattisesti joka haastattelussa. Niiden osuus haastattelujen sisällöistä on melko pieni, sillä monetkaan haastateltavat eivät kertoneet päihteiden kokeiluista tai käytöstä lapsuudessaan ilman haastattelijan kysymystä aiheesta.

Useat lapset oli huostaanotettu ja sijoitettu joko vanhempien tai lapsen oman päihteidenkäytön vuoksi. Kuten nykyäänkin, sijaishuollon tavoitteena oli myös selvityksen tarkasteluajanjaksona tarjota lapsille turvallinen ja päihteiden kasvuympäristö. Tupakka ja päihteet ovat

kuitenkin kuuluneet varsinkin laitosmaailmaan, joskus jopa niin, että henkilökunta on tarjonut lapsille alkoholia tai tupakkaa tai ainakin ummistanut silmänsä sen käytöltä sijoituspaikoissa.

Esimerkiksi tupakoinnin suhteen haastateltavien kertomukset ovat vaihtelevia: osa kertoo, että koulukodissa tupakointi oli sallittua ainakin tietyn ikäisille, osa kieltää sen ehdottomasti, koska tupakan tuominen laitoksen alueelle oli tehty niin vaikeaksi. Suhtautuminen tupakointiin on myös kiristynyt selvityksen tarkasteluajanjaksona, ja vanhempien haastateltujen ollessa nuori tupakointi on ollut sallitumpaa.

Siellä sitten kun mä menin sinne [koulukotiin], niin 16-vuotias sai polttaa tupakkaa. Enhän mä polttanut tupakkaa, mutta siellä mä aloin sitten polttaa tupakkaa, siellä poikakodissa.

(Mies, synt. 1940–44)

Siel [koulukodissa] ei saanu polttaa tupakkaa vaikka ois ollu 16, siihen aikaan sai 16-vuotiaat polttaa. Niin siel ei saanu sitä polttaa, ei saanu alkoholia käyttä.

(Mies, synt. 1965–69)

Vaikka koulukotien tiukka eristyneisyys periaatteessa esti päihteiden tuomisen laitokseen, tulee niihin liittyviä tilanteita esiin haastatteluissa vähintään hatka- eli karkureissujen yhteyksissä. Lastenkodeista päihdemainintoja ei haastatteluissa juuri ole, perhehoidosta jonkin verran.

Päihde- ja huumeekysymys on noussut osaksi lastensuojelun julkista keskustelua 1990-luvulta alkaen. Jo niin kutsuttu ensimmäinen huumeaalto 1960- ja 1970-lukujen taitteessa toi kuitenkin huumausaineet lastensuojelulaitoksiin ja nosti niitä käyttävien nuorten hoidon omaksi kysymyksekseen. (Hoikkala 2011.) Alkoholin aiheuttamat haitat ovat kuitenkin olleet osa koulukotien järjestyksenpitoa ja myös eräs syy lasten joutumiselle suojeluvallan alaisiksi tai koulukotiin joutumiselle.

Haastatteluaineistossa päihteet näkyvät jo 1950-luvulta alkaen, jolloin poikakodin pojat haistelivat erilaisia liuottimia, joita saivat töissä käsiinsä. Seuraava kertoja kuvailee, miten oppi imppaamisen muilta pojilta nimenomaan koulukodissa, ja miten vaarallisia tilanteita se aiheutti.

Mies: Sit oltiin töissä kanssa. Ja mä menin tai jouduin, ensimmäiseks mä jouduin suutarin verstaalle töihin. Ja sitte siel alko, mun kohdalla, se ei ollu varmaan kaikkien kohdalla, mun kohdal alko päihteidenkäyttö. Et se tuli siellä. Ja se tuli ihan sillä laill, että kun muut kaverit kerto, et se tuo hyvänolontunteen ja tällasen. No ne päihteethän oli siihen aikaan sit siellä, ni ne oli suutarin verstaalta varastettua kumiliiman nuuskimista ja sitten puutyöverstaalta varastettiin tinneriä ja sitä nuuhkittiin.

H: Ni sä et noita tuntenu tavallaan täältä kotopuolesta? Olikö nähny tai kuulukaan sellasist?

Mies: En, mä en ollu edes kuullu mistään nuuhkimisista tai imppaamisista. En mitään. Ja tota, sehän oli helvetin vaarallista hommaa. Niin siis. Jo yksinomaan tietysti sen takia, että kuinka paljon se tuhoo jotain aivoja ja aivosoluja ja muuta tällasta. Mut et se oli senkin puolesta sitten, sellast vaarallist hommaa, et ku me siel jossain ladoissa nuuhkittiin tai impattiin sitä, ettei jäätäis kiinni ja muuta. Sehän on sellanen, et se nostaa sen humalan, mut sit se aika äkkii poistaa sen kanssa. Et ku sen lopettaa. Mut että kerrankin me oltiin siel jossain ladossa ja lähdettiin menee sinne poikakodin alueelle sitten, ni meit oli useempii poikii ja sit siel oli yks sellanen pienempi poika, niin hiekkatietä, ku tultiin, ni oli satanu vettä ja siel oli vesilätöitä. Ni se käveli meiän perässä, ni se oli kaatunu suulleen siihen lätäkköön ja me ei kukaan sitä tajuttu eikä huomattu. Ni se oli sitä kuravettä kiskonu keuhkoihin ja kuoli siihen. Siihen juttuun. Et siis niin avuttomas tilas.

(Mies, synt. 1940–44)

Imppaamisen ja huumeidenkäytön saattoi oppia toisilta nuorilta myös vastaanottokodissa, kuten seuraava kertoja 1960-luvulla:

Nainen: No siellä [vastaanottokodissa] alko elämä, mä jouduin huumeporukkaan kato kun landelta tulee tyttö, niin ihan siis ulalla kaikista näistä asioista, eikä tiedä mitään, niin mä jouduin huumeporukkaan, mä rupesin imppaamaan tinneriä, mä käytin monta vuotta, viitisen vuotta siis ihan olin siis narkomaani ja piikitin itteeni kolme kertaa päivässä ja olin totaalisesti siis kertakaikkisen alhaalla. Käytin viiniä ja sitten talvisaikaan nukuttiin rapuissa ja kaikkea tämmöistä. Ihan siis alhaalla. Niin alhaalla, kuin ihminen voi olla.

H: Vastaanottokodissa, sä silti olit kadulla.

N055: Joo, kyllä joo.

(Nainen, synt. 1950–54)

Osa laitosten henkilökunnasta suhtautui alkoholinkäyttöön joustavammin kuin toiset, minkä nuoret laittoivat merkille ja muistavat jälkeenpäinkin.

No se oli se, mä muistan aina se [hoitaja 1]. Et se oli semmonen, mikä oli mejän niinku luottomies meille. Minkä kans me uskallettiin pyöriä siel. Sille voi puhuu, et se ei menny heti puhuun [eteenpäin muulle henkilökunnalle] tai mitään. Et me ei saatu sen takia ikinä turpaan. Se oli ollu poikana siellä ja se kerto näitä poikana olevii juttuja siellä mitä se oli, se sano, että se on ollu pojat vielä pahempaa ku nykyisin on se touhu täällä. Ja se ties sen mitä siel tapahtuu koko ajan, se varmasti ties ja se puhu meille niistä. Mut se oli sillee asiallinen ukko, et kerto kaikki. Se löyty meidän viinakätköt, noi kiljukätköt, se kusi niihin ja sano pojille, et juokaa, siel on kusta, et oliko pikantti maku? [nauraa] Ja tämmösiä se aina heitteli, kato kun se ties missä pojat kiljua teki. Et se ei niinku, se ei vasikoinu sitä eteenpäin sitä juttuu, koska se ties, et me tarvitaan sitä apua sieltä, niin se ei menny sitä sanomaan siellä. Kun me otettiin sit viinaa siel totta kai ja tupakat

(Mies, synt. 1965–69)

Eräs työntekijä kuvailee myös itse omaa suhtautumistaan nuorten päihteidenkäyttöön muuta henkilökuntaa rennommaksi.

Mä olin kaikista kiltein, suhtauduin niihin tyttöihin silleen ystävällisesti. Näillä vanhemmilla naisihmisillä oli omat kovat linjansa. Se näkyi siinä, kun meillä oli työvuorot, niin lauantai-iltaisn tytöillä oli oikeus olla yhteen asti ulkona. Kotiintuloaika oli kello yksi yöllä. Niin jos ne joskus tuli humalassa kotiin, niin ne tuli silloin, kun minä olin vuorossa. Koska minä en pitänyt semmoista hirveetä ripitystä kuin nämä toiset.

(Mies, synt. 1950–54)

Perhehoidossa nuorten oma päihteidenkäyttö tulee harvemmin esiin. Eräs haastateltu kuvaa, miten sijoitusperheen vanhempien raju alkoholinkäyttö vaikutti häneen ja hänen veljeensä niin, että hekin aloittivat juomisen varhain.

Mies: No kun me ollaan aina...mä nyt puhun tietenk omasta puolestani, et mä oon kokenu sen aina sillä tavalla, että toki mä ymmärrän sen, että pitää töitä tehdä ja siellä oppi tekemään sitä, mut se että, se isä niinkun joi niin raakasti, niin sitten me jouduttiin kouluaikana niinku tai koulun jälkeen menemään navettaan, ja mun mielestä se oli ihan väärä, me oltiin kumminkin niin pieniä, että mejän ois pitäny keskittyä siihen niinku koulunkäyntiin ja ja, eikä tehä niinku tilan töitä... Ja...sitten muutenkin sitten siellä se niinku viina näytti niin suurta osaa, ei se, kyllä se emäntäkin joi siinä sitten, mutta se ei juonu niin paljon. Mutta niin niin, sitten se vaikutti sitten meissä ja mussa ja mun veljessä myös sillä tavalla negatiivisesti, että myös me ruvettiin juomaan aika aikases vaiheessa.

H: Siis siellä jo?

Mies: Joo. Ja ne salli sitten, että pystyttiin juomaan niinku siellä sisällä tai niinku kotonakin. Niin ja tämmönen painostaminen, että jos ette tee näin ja näin ja näin puhu sitte, niin, niin sitten joko koulukotiin tai niin niin, ja sitte kans, että jos me, lähinnä niinku minä ja mun sisko, isosisko sitten, niin niin, varsinkin niinku perjantai-iltasin me tultiin ensinnä kotia, niin sitten meillä oli tapana sitten lähtee iltaa viettämään sitten sinne kaupungille tai kylille ja sinne oli 11 kilometriä matkaa ja, niin niin ne ei koskaan meitä vieny sinne vaan sitten me aina jouduttiin hommata ite kyydit tai liftaamaan tai, niin niin. Sitten me oltiin monta kertaa sitten niin me oltiin koko viikonloppu sitten reissussa ja... Niin. Ja tokihan me sitten niinku paljo ryy-pättiinkin sillon ja ja... sillon itellekin on tullu kans noi siis nuitten aineitten käyttö sitten siihen samaan... Sitten jo siihen sitten niinku yläasteajasta lähtien. Ja kyl mä luulen, et ne on vaikuttanu niinku niin paljon se, siis ne taustat ja ne, siis se perhe, missä me elettiin niin niin, kun ne on, ne ei taas niinku siitä kurista niinku pitännu mitään että, sai tehä mitä halus sitten.

(Mies, synt. 1970–74)

Sijoitusperheissä päihteet tulevat useammin esiin sijoitusperheen vanhempien alhoholinkäytön aiheuttamana turvattomuuden tunteena, jota on käsitelty aiemmin tässä luvussa. Alkoholin tai tupakan kokeileminen kuuluu monien nuorten elämään jollakin tavoin jossain vaiheessa. Siinänsä niiden käytön sallimista ei kategorisesti voi pitää hoidon laiminlyömisenä, mutta haastattelut osoittavat, että päihteiden käyttöön puuttumatta jättäminen voi lapsen näkökulmasta osoittaa aikuisen välinpitämättömyyttä. Raja kaltoinkohteluun ylittyi myös tilanteissa, joissa sijoitusperheen vanhemmat tai sisarukset tai laitoksen henkilökunta painostivat tai pakottivat lapsen juomaan alkoholia.

Käyttämällä esimerkiksi lastensuojelulaitosten omia dokumentteja tai lasten sijoitusta koskevia papereita voitaisiin päihteiden käytöstä saada monipuolisempi kuva kuin nyt melko niukan otoksen tarjoavassa haastatteluaineistossa.

4.3 KOHTUUTON TYÖNTEKO KALTOINKOHTELUNA

4.3.1 Työnteko perhehoidossa

Lastensuojelun Keskusliitto esitti selvityksessään vuonna 1953, että ”huutolaisajan menettelyjä jossakin mielessä vielä käytetään Suomen maaseudulla.” Selvityksessä todettiin, että etenkin vanhempia lapsia käytetään sijoitusperheissä työvoimana, ja että työntekijän saaminen on monille perheille motiivi ottaa hoitaakseen lapsi (Suometsä & Tikka 1953, 68). Ongelma oli tunnistettu jo 1900-luvun alkupuolella, jolloin myös kritisoitiin sellaisia sijoitusperheitä, joiden arveltiin ottavan lapsen kasvatettavakseen vain taloudellisista syistä (Nieminen 2007, 91). Pelastakaa Lapset ry:n jäsenlehdessä keskusteltiin edelleen vuonna 1960 sijoitusperheiden taloudellisista motiiveista. (Kasvatuskodeista ja -lapsista. *Pelastakaa lapset* 1960:3, 18, 22.) Taloudelliset kysymykset olivat monitahoisia, sillä lapsen ikä vaikutti hoitomaksujen suuruuteen: vanhemmista lapsista maksettiin maaseudulla pienempää korvausta kuin nuoremmista tai kaupunkikoteihin sijoitetuista, koska lapsen ajateltiin korvaavan työllään osan kuluistaan.

Työnteko kuului maaseudulla lasten elämään ja arkeen. On kuitenkin huomioitava niin maantieteelliset erot kuin erilaisten maaseudun sosiaalisten ryhmien kirjo. Kärjistäen joissakin paikoissa leipä tuli helpommin kuin toisissa, myös lasten osalta. Lisäksi sukupuoli määräsi lasten työntekoa, sillä tyttöjen ja poikien tehtävät olivat erilaisia. Etenkin 1940–50-lukujen vaihteessa eli vielä vahva työnteon velvollisuusluonteen ja protestanttisen etiikan korostama ajattelu, jossa painotettiin laiskuuden synnillisyyttä. Myös lapsen piti ansaita ruokansa työllä, ja ahkera ihminen palkittaisiin elämässä. 1950-luvulla maatalouden koneistuminen oli vasta alkamassa, ja ruumiillisen työn merkitys säilyi vahvana pienillä tiloilla. Työ oli myös tärkeä ja arvostettu kasvatustenelmä, ja nuoret yritettiin totuttaa ahkeraan työntekoon. (Markkola 2003, 130–133; Korhokangas 1996, 111–112; Leino & Viitanen 2003.)

Sekä ruumiilliseen työn tärkeys että ruoan ansaitseminen työllä näkyvät haastatteluaineistossa vielä hyvinkin 1970-luvulle tultaessa. Etenkin maaseudulla lapset ovat tehneet osansa työstä myöhemminkin, mutta tärkeää on ottaa huomioon, milloin työn määrä ja laatu oli lapselle hänen ikäänsä, taitoihinsa ja kehitykseensä nähden sopivaa. Näin ei haastatteluaineiston perusteella aina ole sijoitusperheissä tapahtunut.

Edellä kuvatuista taustoista johtuu, että hyvin monet maaseudulle perheisiin sijoitetut kertovat haastatteluissa erittäin raskaasta, lapsen ikään ja voimiin nähden kohtuuttomasta työnteosta. Tavallista oli, että sijoitusperheessä kasvanut lapsi teki enemmän työtä kuin perheen biologiset lapset, mikä kertoo sijoitetun lapsen epätasa-arvoisesta asemasta. Kohtuuttomasta työnteosta kertovat niin haastatteluaineiston vanhimmat, 1930-luvulla syntyneet kertojat kuin nuoremmatkin.

Aamulla ennen kun lähti kouluun, siitä oli lyhyt matka kouluun. Täyty mennä ensin navetalle auttamaan. Ja samaten sitten kun pääsi koulusta, niin piti mennä paimeneen. Ja sitten kun sota-aikana se emäntä vähän masentui vissiin, niin se vanha isäntä haki minut aina päivälypsylle koulusta. Ja keväisin ja syksyisin mä olin aina paimenessa. [tauko] Semmosta.

(Nainen, synt. 1930–34)

[K]yllä mä kävin sieltä [perhehoidosta] koulua. Mutta siellä navetassa mä tein hirveen raskaita töitä siellä navetassa ja sitten juoksin hirveen äkkiä sisälle ja vaihdoin kouluvaatteet ja sitten juoksin kouluun. Siitä oli reilu kaks kilometriä kouluun matkaa. Oon joskus jälkeinpäin miettinyt, että mä en varmaan saanut aamulla syödä. Ei mulle kukaan laittanut ruokaa, että ihan syömättä juoksin kouluun ja koulussa sain ensimmäisen [ruoan]. [- -] No sitten koulun jälkeen tulin taas sinne ja sitten taas vaan töihin. Illalla tiskit tiskasin ja koko ajan tein töitä. Läksyt tein sitten joskus illalla keittiön pöydän ääressä. Monta kertaa nukuin läksykirjojen päälle siihen keittiön pöydälle.

(Nainen, synt. 1935–39)

Nainen: Jouduin tekemään jopa 16–17 tunnin työpäiviä. Ja me molemmat, niin kun mun velikin, kun luusto on kasvuiässä, niin jouduttiin tekemään raskasta työtä, niin meillähän on kummallakin mennyt niin kun luustollisesti roppa ihan siis tosi huonoon kuntoon.

H: Minkälainen perhe se muuten oli?

Nainen: No, se oli muuten, se oli semmonen perhe; äiti niin kun oli tyranni siellä periaatteessa. Ja se oli raskasta. Mä jouduin joka aamu nousemaan, heräämään puoli viiden aikaan aamulla ja mennä alakertaan laittamaan aamupalat ja kaikki kahvit ja puurot ja kaikki hellalle. Siihen aikaan meille tuli vaan kylmä vesi sisälle, oli puuhella, missä oli se vesijuttu, kun laitto hellaan tulen, että sai niin kun tiskivettä siitä. Ja kaikki nää puurokattilat ja kahvipannut mää laitoin. Mää katoin pöydät ja laitoin kahvit ja puurot. Ja herätin isännän aamupalalle. Se oli suurin piirtein viiden aikaan, kun ne tuli aamupalalle ja siitä alkoi sitten työpäivä. Ja vaikka mä oli talvisaikaan koulussakin, niin iltalypsy oli kuitenkin, se kuulu mulle. Ei ollu mitään siis vapaata talvellakaan.

(Nainen, synt. 1950–54)

Minusta ehkä, kun minä olin sitten vanhin, tota mulla sitten teetettiin ehkä enemmän töitä sillain niin kun mun oikeudenmukaisuuskäsitteen mukaisesti. Ehkä enemmän kuin, jos olisin ollut heidän oma lapsi. [- -] No heillä aluksi oli oli karjaa, mutta hyö sitten rupes tämmösiä avomaavihannesviljelyä, sipulia kasvattamaan. Ja siellä sitä kesäisin kitkettiin pellolla ja muuta vastaavaa.

(Nainen, synt. 1960–64)

Mies: [Tilalla oli] [p]ari traktoria, paljon koneita. Ja siellä järjestettiin jopa tommosta, mikskä niitä sanottiin, maatilapäivätkin oli kerran. Se on merkki siitä, että on huippuhoidettu tila. Mut isäntä oli hermosairas työhullu. Hirveätä henkistä väkivaltaa. Töitä aivan mielettömästi. Me oltiin monesti peltotöissä. Koulukuljetukset oli alkanut jo silloin, 60-luvun loppua. Ni mä olin jo kuuntelemassa kiroilevaa ja huutavaa isäntää peltotöissä, kun taksi tuli ja haki naapurin pojat kouluun.

H: Haki naapurin pojat muttei sua?

Mies: Niin, ku oli semmonen, tehtiin sitten töitä. Me oltiin käytännössä lapsiorjia siellä, kolme vuotta.

(Mies, synt. 1960–64)

Mies: Mitä tein siellä... lehmän paskoja loin. Minä tein siellä periaatteessa kaikkia maatilalan töitä mitä tehdään. 30 asteen pakkasessa minä siellä metrisiä koivunhalvoja sen ukon kanssa, sotaukko, mikä on sodat käyny niin tiesi miten siellä eletään. Minä muistan pikkupenskana kun minä siellä kelkan perässä kulin menemään. Ei ollut semmosta työtä, että se olis ollut normaalia, mitä ihmiset tekee itensä eteen. Koulukaverit, saman ikäiset, kehu että tästä jää sitten hyvin itelle kun kotitilalle jää kaikki. He teki ihtensä eteen sitä. Minä tein toisten eteen ja ilmaseks kaiken lisäksi. Ruokapalkalla.

(Mies, synt. 1965–69)

Koska kuntien lastensuojelutoiminnassa painotettiin vahvasti taloudellisuutta, ja samanaikaisesti sijaisperheiden valvonta oli hyvin puutteellista, sijoitusjärjestelmään syntyi epäkohtia. Lasten elämässä tämä näkyi siinä, että heillä teetettiin kohtuuttomasti töitä. Kokemuksiin työnteosta vaikutti myös se, että maaseudulle sijoitettiin enemmän lapsia kuin kaupunkeihin. Kaupungista maalle sijoitetut lapset eivät olleet tottuneet tekemään maalaistöitä.

Hoitokorvausten mataluutta kritisoivia puheenvuoroja esitettiin 1960- ja 1970-luvuilla niin sosiaalihuoltokunnissa kuin kuntien edustajien taholta *Huoltaja*-lehdessä. Esimerkiksi Pelastakaa Lapset ry nosti esiin huolen siitä, että alhaiset hoitomaksut vaikuttavat sijoitusperheiden ja hoitokodin valintaan, jolloin oltaisiin palaamassa huutolaisjärjestelmään. (Julkilausuma. Pelastakaa lapset 1968:2, 1; ks. myös Nieminen 2007, 91.) Todettiin myös, että perheiden valintaan pitäisi kiinnittää tarkemmin huomiota.

Suoraa yhteyttä lapsilla teetetyn työmäärän ja hoitomaksujen suuruuden/pienuuden välillä ei voi osoittaa. Mitä vanhemmaksi lapset varttuivat, sitä enemmän he kuitenkin pystyivät tekemään töitä. Esimerkiksi vuonna 1956 hoitomaksujen suuruus vaihteli maaseudulle ja kaupunkiin sijoitettujen lasten kohdalla, minkä voi tulkita kertovan siitä, että maalla nuoren piti korvata hoitomaksuaan työllä. Kyseisenä vuonna yli 13-vuotiaista alkaen ero maaseudulle ja kaupunkiin sijoitettujen lasten hoitomaksuissa alkaa kasvaa huomattavasti. Siinä missä pienten lasten hoitomaksu oli samansuuruinen kaupungissa ja maalla, 15–16-vuotiaasta maksettiin kaupungissa jokseenkin kaksinkertaisesti maaseutuun verrattuna. (*Huoltaja* 1958:8, 242–243.) On kuitenkin huomattava, että ainakin osalla lapsista saatettiin teettää kohtuuttomasti työtä, oli hoitomaksu millainen tahansa.

Lapsia ja nuoria sijoitettiin perheisiin maaseudulle kaupunkia enemmän osittain siksi, että hoitomaksut olivat siellä alhaisemmat, mutta myös siksi, että maaseutuympäristön uskottiin tekevän hyvää kaupunkilaislapselle. Kokemus maaseudun työnteosta ja kaikkien osallistumisesta oli erityisen kova kaupungissa kasvaneelle nuorelle, joka ei ollut tottunut ruumiilliseen työhön eikä osannut samoja tehtäviä kuin ikäoverinsa maaseudulla. Se, että maaseudulle ylipäättään sijoitettiin enemmän lapsia, lisää kovan työnteon kokemusten osuutta myös haastateluaineistossa. Sekä perheisiin, lastenkoteihin että koulukoteihin maaseudulle lähetetyt lapset tekivät kovasti työtä arjessaan.

4.3.2 Työnteko lastenkodeissa ja koulukodeissa

Lastenkodissa kasvaneet haastatellut kuvailevat jokseenkin poikkeuksetta tapoja, joilla lapset osallistuivat laitoksen arkiaskareisiin. Yleisin tehtävä oli huoneiden siivous. Jokainen lapsi huolehti omasta (jaetusta) huoneestaan. Lisäksi tehtäviin saattoi kuulua yhteisten tilojen siivoamista. Osassa lastenkoteja lapset myös esimerkiksi hoitivat kasvimaita ja poimivat marjoja kesäisin. Toisinaan hyvinkin nuoret, kouluikäiset lapset vastasivat osan aikaa pienten, alle kouluikäisten lasten hoidosta. Vastaavaa työmäärää kuin koulukodeissa ei lastenkoteihin sijoituvissa muistoissa kuitenkaan esiinny, mikä johtunee siitä, että lastenkodeissa oltiin tavallisesti pieninä lapsina, jolloin työmäärä ei ollut yhtä suuri kuin koulukodissa. Työ kuului silti myös lastenkotien arkeen, ja pikkutarkkaa siivoamista pidetään haastatteluissa usein kohtuuttomana. Huonosti tehdystä työstä saattoi myös saada rangaistuksen. Seuraavan haastattelulainauksen aikana kertoja piirsi lastenkodin pohjapiirroksen ja osoitti huoneiden sijainteja. Hän vietti samassa lastenkodissa suunnilleen ikävuodet 9–14.

Nainen: Kello seitsemän hän [hoitaja] avaa tuon oven tuosta, sanoo ”Hyvää huomenta!” , kävelee semmosen pitkän ikkunakepin kanssa, vetää ikkunakepillä ikkunan auki. Menee seuraavaan huoneeseen, sama toistuu: ”Hyvää huomenta, heti ylös!” Ja näin hän menee tonne käytävän päähän, joka huoneeseen. Ja sit hän palaa tosta takasin ja tarkistaa, että joku on noussu. Me oltiin tämmöset, et heti kun kep, ovi aukes, niin me noustaan niinku tikat ylös, vaik me oltas kummoses unossa. Se pelko on siel semmonen. Ni heti ylös, sen jälkeen joka ainoa mukula, lapsi ottaa lakanat vuoteestaan. Tuoltakin on noin pitkä matka, kun meidän sängyt oli tossa, niin ottaa lakanansa, vie ne tänne parvekkeelle, ravistaa sieltä parvekkeelta, tulee takaisin, petaa vuoteensa kauheella vauhdilla. Sääntö on, että päiväpeittoon ei jää ryppyäkään. [- -] Sit jokaisel on huonesiivous, niin sit alkaa se sota siitä, että se sänky täytyy olla niin, ettei sinne vuodevaatteeseen jää ryppyäkään. Sen jälkeen matto parvekkeelle, tuolit ylös pöydälle ja toi, täs oli sitten oli ne veeceet niin siinä oli tää ensimmäinen oli siivouskomero. Sit on kauhee sota, et kuka ehtii hakemaan tuolta parhaat siivousvälineet. Sitten juostaan sieltä kovaa kyytiä. Ensin lakastaan se lattia, sit harjan päähän tulee semmonen villakangas, joku millä pyyhittää lattiasta pölyt ja sen jälkeen se hinkataan lattia semmosel, me sanottiin, hinkkuri, lattiakiillotimella. Nää oli semmosia korkkimattoja, niihin jäi jälki. Niin ne säännöt oli ”ei roskaakaan, ei pölyäkään, eikä jälkeäkään saa jäädä sinne”. Elikkä meillä oli, kun lapset petaa näit sänkyi, kun toi oli, et ei saa jäädä ryppyäkään koska se on semmosta löysää kangasta, niin tää alimmainen tietysti... Se kun petaa yläsänkyä, nii seisoo sen vuoteen päällä. Kurkottaa sinne ja alimmainen järsii sen nilkkaa ja potkii ja tää ylimmäinen kun seisoo siinä, niin potkii sitä. Et se oli kauhee paine siinä.

H: Tehtiinkö tää joka aamu tää siivous?

Nainen: Joka ainoa aamu.

H: Kouluaamuna myös?

Nainen: Joka ainoa kouluaamu ja sit kerran viikos oli niin sanottu viikkosiivous niis huoneissa. Elikkä sillon kannettiin, toi ikkunalauta oli aivan täynnä viherkasveja ja toi, sillon ne huoneitten lattiat myös pestiin paremmin. Sillon ne myös pestiin paremmin. Sillon ne myös pestiin ja vahattiin ja kiillotettiin. Mut sillon ne huoneet sai jäädä kesken, et se tavote oli, et toi huone on kunnossa ennen ku lähdetään. Se oli puolen tunnin vauhti ja vaatteet päälle ja se huone jäi niinku sit.

(Nainen, synt. 1950–54)

Koulukodeissa työnteko oli raskaampaa ja kuului kaikkien tehtäviin. Kurinpidon rinnalla laitoksen kasvatustyön ja arjen määriteltiin koostuvaksi yksinkertaisesti ”ruumiillisesta työstä, kouluopetuksesta ja yölevosta”. Ruumiillisen työn toteutuksesta ei ohjesäännöissä annettu tarkempia ohjeita, vaan työolosuhteet määrittyivät laitospöytätyösuhteisesti. Useimmissa koulukodeissa työ tarkoitti maataloustyötä kaikissa muodoissaan, eli ennen kaikkea maanviljelyä ja karjanhoitoa. Lisäksi tarjolla oli usein puutarhanhoitoa ja metsätöitä. Erikseen ammatillisena koulutuksena voitiin laitosten oppilailta opettaa suutarin ja räätälin töitä, ja tytöille suunnatus-

sa laitoksissa työopetus käsitti kodin ja kotitalouden hoitoon liittyviä tehtäviä. (Valtion kasvatustalaitosten ohjesäännöt 1924.)

No maatöitä. Ja sitten näitä verstaita, puusepäinverstas, maalarinvestas, paja, räätälinverstas. Räätälinverstas oli kammottava paikka. Siellä oli, se oli yhden kotikunnan alakerras. Siinä oli vaan toisessa, se oli sellanne iso pitkä huone. Vähän, suunnilleen tän mittainen, ehkä pidempi mut kapeempi. Ja toisessa päässä oli vaan ikkuna. Ja mä kerran menin sinne vahingos, kun kuulin, että joku kielisoitin soi. Ja menin kattoon, että mistä se tulee. Se tuli sieltä. Mä menin siihen räätälinverstaaseen. Siinä oli tällisiä pöytiä, jossa oli noita ompelukoineita ja kavereita, poikia oli kumartuneena tälle näin ja ne jotain teki. Ja siellä ikkunan vieressä, ikkunanlauta- taan nojaten oli tumma hahmo, joka soitti viulua. Ja... se, se tunnelma jäi kyllä oikeesti mieleen. Siinä oli jotain kummallista. Ne pojat ei oikein uskaltaneet nostaa, mä menin siihen vielä sillain "Terve!", tyypilliseen tyyliini, niin ei juuri nupit nous- sut. Tai jos nousi niin silleen vaan, että kun tunsit että noin. Ja sit oltiin siinä. Mä sit kysyin kavereilta, että minkälaista siellä on olla. "No, näithän sinä". Että se ilmei- sestä soitti, niin kun tekikin, päivät pitkät siinä ja se oli niitten työnohjaaja myöskin. Ja siellä oltiin sit kumartuneina koneen ääreen ja tehtiin sitä hommaa. Sellainen muistikuva mulle jäi tai tällänen ahdistava tunne. Ja mä kun seisoin ja seisoin siinä vähän niin kuin halvaantuneena niin se lopetti sen soittamisen tää mies ja sano, et- tä "Ootko sää tulossa tänne töihin?". Silloin minä läksin, että "en, en en.". [nau- raan] Että en todellakaan oo tulossa.

(Mies, synt. 1945–49)

Nainen: Men där då i det här trähuset, första tiden så jobba jag där med då att lappa lakan i flera månader, det är lite tråkig sysselsättning det också. Men sen ef- ter många om och men så de förstod ju att jag borde, jag älska ju natur och djur och allt sånt, sen fick jag börja jobba i växthus lite grann, det tyckte jag om, så fröer och klippta granhäckar och sändärnt. Och sen jobba jag i lagården, jag skötte om grisarna, jag satt till och med och virka spets i svinstian, när den där födde så lämpa jag i den nån korg och sändäran. Och sen också skötte jag en liten flicka till personalen, en förman som hade en liten dotter som jag ibland skötte. Och sen till sist från det där trähuset kom man till nåt ställe som heter [rakennuksen nimi].

H: Okej, och det var det bästa...

Nainen: Ja jag tyckte inte att det var det bästa, jag tyckte bättre om det där mellan- läget. Men det var liksom att [rakennuksen nimi], då sku de hägra den där friheten så att säga.

(Nainen, synt. 1945–49)

Työnteon korostamisen taustalla oli yleinen käsitys työn kasvatuksellisesta voimasta. Esimer- kiksi Pernasaaren koulukodin johtajana toiminut Ensio Kyppö piti tärkeänä, että koulukodin pojilta vaadittiin kovia työpäiviä, ja kykyjen ja voimien kehittyessä vaatimuksia kiristettiin. Pojilta vaadittiin paljon, mutta Kyppön mukaan suorituksista annettiin myös tunnustusta, mikä oli "työterapian" peruste: pojat opetettiin siihen, että hyvää työntekijää kunnioitetaan, ja omas- ta työstä piti kantaa myös vastuuta. (Kyppö 1989, 45–48.)

Kasvatustalaitoksen työkasvatuksen sisällöstä virisi kriittistä keskustelua 1940-luvulla. Sota- aika ja sitä seurannut pula olivat omiaan korostamaan laitosten tuotannollista luonnetta kasva- tussellisuuden kustannuksella. Tuolloin myös kyseenalaistettiin laitosten vahva suuntautumi- nen maataloustöihin. Kun huomattava osa laitosten lapsista tuli kaupungeista, pidettiin välttä- mättömänä kehittää laitosten työopetusta valmistamaan oppilaita teollisiin ja kaupunkimaisiin elinkeinoihin. Vuonna 1972 valtiovarainministeriön järjestelyosasto julkaisi koulukotien ke- hittämistarpeita käsittelevän tutkimuksen, jossa keskeiseksi kritiikin aiheeksi nostettiin maata- louden osuus laitosten toiminnassa. (Sosiaalilaitostutkimus: koulukodit, 59.) Kritiikistä huoli- matta työopetuksessa ei toteutettu suuria muutoksia ennen 1970-lukua. Valtion koulukodeille

1960 annetuissa uusissa ohjesäännöissä laitosten arki rakentui entiseen malliin koulunkäynnin ja (maatalous)työn varaan.

Vaikka kaikki koulukodeissa olleet kertovat kurinalaisesta työskentelystä, erityisesti Perna-saari ja etenkin sen erityisosasto Leppäniemi erottuvat tältä osin. Edellä mainitussa Sosiaalilaitostutkimuksessa kritisoitiin voimakkaasti myös Leppäniemen työoloja. (Ks. Kyppö 1989, 46–48; Sosiaalilaitostutkimus: koulukodit, 52.) Leppäniemen sementtivalimo, jossa valettiin muun muassa kaivonrenkaita, oli raskas työpaikka nuorille pojille. Seuraava kertoja kuvaa ensin toista koulukotia ja sen jälkeen Leppäniemeä, joissa hän oli sijoitettuna 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.

Töissähän siellä [koulukoti] oltiin, vähän eri paikoissa. Mä olin nuohoojajarjoittelijana ja maalausoppilaana. Sit mä olin välillä tota yövuorossa kipinämikkona. Siellä oli iso pannuhuone, kun se koko alue lämmitettiin sieltä omasta lämpökukuksesta. Siellä piti yöllä olla kans täyttämässä halkoja pesään. Tommosta tavallista metrin pitusta halkoo. [- -]. Ja sitten oli tota, se [Leppäniemi] oli työläs paikka silleen, että siellä joutui koviin töihin. Kovaan ruumiilliseen työhön. Sehän oli tota muurien ympäröimä. Tai muurin ympäröimä. Toisella puolella oli järvi. Kyllä sieltä pari kolme kaveria lähti sitten järveen myöden menemään välillä. Tuli aika nopeesti aina takasin. Sementtivalimo siinä oli alakerrassa. Tehtiin kaivonrenkaita ja käytäväläaattoja. Se oli inhottavaa se käytäväläaattojen tekeminen, kun piti sideharson kanssa muotin päällä ja kädellä silittää. Sormet hikoili verta kun sementti söi nahkan sormista. Se oli ihan tosissaan, verta tihku sormista. Se kulutti niin.

(Mies, synt. 1945–49)

Työnteko saattoi olla joillekin lapsille myös helpotus, etenkin jos tuli koulukotiin hyvin vaikeista olosuhteista. Tehtävillä ja niiden jakamisella voitiin myös palkita: hyväkäyttöinen, taitava poika saattoi päästä esimerkiksi ajamaan traktoria tai puimuria.

4.4 VALVONTA

Haastatteluissa esiin tulleen kaltoinkohtelun laajuus herättää pohtimaan, miksei kukaan huomannut sitä. Missä määrin sijoitetuilla lapsilla oli ympärillään sellaisia ihmisiä, joilla oli taitoa ja kykyä nostaa esille heidän kokemiaan epäkohtia? Oliko sijoitetuilla lapsilla ja nuorilla läheisiä, jotka olivat kykeneviä ja halukkaita ajamaan heidän asioitaan viranomaisten ja oikeusvalvojen kanssa, jos tarvetta siihen oli. Uskoivatko lapset ja nuoret ylipäänsä, että jokin taho olisi ollut halukas kuulemaan heidän murheitaan ja oikaisemaan ongelmia? Osaan kysymyksistä voidaan vastata sijaishuollon eri toimijoiden valvontaa tarkastelemalla.

Perhesijoitusten ongelmien lisäksi myös laitoshoidon epäkohdista keskusteltiin jo 1940–1950-luvuilla, mutta on vaikeata arvioida, kuinka laajaan tietoisuuteen epäkohdat loppujen lopuksi tulivat. Esimerkiksi vuonna 1954 julkisuuteen nousi Ranuan ja Salon lastenkotien ja Lausteen poikakodin olosuhteita, jotka eivät olleet lastensuojelulain tai hyvän hoidon mukaisia. Aiheesta keskusteltiin eduskunnassakin: sosiaaliministeri Aarre Simoselle esitettiin lastensuojelua koskeva kysymys, johon hän vastasi viittaamalla laitosten tehokkaan valvonnan ja tarkastusten välttämättömyyteen. Sosiaaliministeriö oli muistuttanut sosiaalilautakuntia, joiden vastuulla valvonta oli, valvonnan asianmukaisesta hoitamisesta ja koulutetun työvoiman merkityksestä siinä. Eduskunnassa erilaisten toivomusaloitteiden lisäksi sosiaaliministerille esitettiin muun muassa poikakotien epäkohtia käsitteleviä välikysymyksiä, ja vastauksissaan ministerit kertoivat, mitä sosiaaliministeriö oli tehnyt epäkohtien selvittämiseksi ja korjaamiseksi. Lastensuojelun epäkohdista keskusteltiin kokonaisuudessaan melko vähän valtiopäivillä, keskustelut painottuivat enemmän siihen, mistä saadaan rahaa lasten päivähoidon järjestämiseen.

Jo 1940-luvulla lastensuojelun epäkohtia käsiteltiin paljon poliittisilla päätöksenteon areenoilla; eduskunnan lisäksi myös kunnallisissa elimissä, kaupunginhallituksissa ja lautakunnissa. Sosiaali- ja terveysministeriön, piiritarkastajien ja sosiaalilautakuntien lisäksi sijoitettujen lasten etua valvoi myös eduskunnan oikeusasiamies, jonka tehtäviin kuului valtion laitosten

tarkastaminen. Koulu kotien menetelmistä tehtiin myös yksittäisiä kanteluita, joiden johdosta oikeusasiamies pyysi muun muassa sosiaalivaltakunnasta selvittämään tapahtumien kulkua. Usein kantelujen tekijä oli ulkopuolinen henkilö, mikä vaikeutti tapahtumien selvittämistä. Esimerkiksi vuonna 1975 sosiaalivaltakunta selvitti oikeusasiamiehen pyynnöstä (DN:o 42/75) väitettyä koulukodissa tapahtuneesta pahoinpitelystä, mutta kantelu ei johtanut kuitenkaan toimiin, kaikkien kuulusteltavien yhtäpitävien kertomusten mukaan mitään pahoinpitelyä tai lyömistä ei ollut tapahtunut. Pahoinpitelyn epäilyyn kuitenkin reagoitiin eri viranomaisaloilla. (Levander 1977, 35–36.)

Selvityksiä laitosten toiminnan epäkohdista vaadittiin paitsi järjestöjen tahoilta, myös yksityisten henkilöiden toimesta. Esimerkiksi sijoitettujen lasten vanhemmat lähettivät piiritarkastajille kirjeitä, joissa he esittivät huolenaiheitaan. Epäillyistä tai havaituista epäkohdista kirjoitettiin myös sanomalehtiin. Tietystä miehestä valvonta siis toimi, sillä epäkohtia oli mahdollista tuoda esille ja tapauksia myös tutkittiin, mutta kuten haastattelut tuovat esille, monet tapaukset jäivät myös piiloon.

Tarkastajan käynti lastenkodissa oli ennalta odotettu tapahtuma, johon valmistauduttiin niin 1960-luvulla kuin 1970–1980-lukujen vaihteessakin.

H: Muistatteko, että siellä olis käynyt sosiaalivaltakunnasta kyseisenä aikana?

Nainen: Muistan, niille tarjottiin kahvia ja kestittiin ja meidät oli puettu kauniisti ja.

H: Lapsilta ei kysytty sitten mitään?

Nainen: Ei koskaan eikä me oltais varmaan saatu sanoakaan eikä me oltais varmaan uskallettukaan, koska sehän ois ollu ihan mieletön se kuritus. Voithan sä nyt kuvitella, jos sä istut päivässä monta tuntia nokkosekin housuissa kuule.

(Nainen, synt. 1955–59)

H: No kävikö siellä lastenkodissa koskaan jotain tarkastajia?

Nainen: Ei siellä käynyt oikein. Ei käynyt siihen aikaan. [Nimi] tuli sosiaalijohtajaksi niin kävi se yhden kerran siellä tarkastamassa kaikki lastenkodin huoneet. Ei se mitään muuta tarkistanu. Mut en tiedä niiden hoitajien ja johtajien ja niiden muiden pomojen tarkisteluja, ei siellä käynyt ketään muuta. Tilintarkastaja kävi kylä, äsken muistin.

H: Että tilit oli kunnossa, mutta lapsista ei niin väliä.

Nainen: Tilit oli kunnossa, mutta lapsista ei ollut väliä. [nauraa] Sitten tuota, se [Nimi]kun tuli pomoksi [Nimi] jälkeen niin kertoi jokaiselle meille lastenkotilapselle, että [Nimi] oli huono pomo kun ylitti tilit. [nauraa] Ja sinä syksynä pestiin sitten hiukset saunallakin mäntysaippualla. [nauraa]

(Nainen, synt. 1955–59)

H: Muistatko että kävikö siellä jotain sosiaalivaltakunnan tarkastajaa tai jotain joka olisi valvonut sitä toimintaa?

Nainen: No se [sosiaalijohtajan nimi] kävi siellä muutamia kertoja. Mutta ne oli ne tilanteet että huoneet siistiksi, juhlavaatteet päälle, kun se tuli se nainen.

H: Ja hän ei kysynyt teiltä miten te voitte, vai kysykö? Kahdenkesken?

N: Ei mitään kahdenkesken, ei. Ei sellasia ollut mitään, ei.

(Nainen, synt. 1970–74)

Myös lastenkotien työntekijöiden kerronnassa valvonta mainitaan erikseen sitä kysyttäessä, mutta se ei näyttäydä erityisen merkityksellisenä. Tarkastajan käyntiin valmistautuminen tulee esiin esimerkiksi 1960-luvulla lastenkodissa harjoittelijana toimineen naisen haastattelussa:

H: Mites se valvonta tuolla? Sä sanoit, että tarkastaja kävi kattomassa, että maidot oli kunnollisia ja säilytettiin kellarissa hyvin, mutta kävikö kaupungin lautakunnasta kukaan koskaan kattomassa lastenkodin olosuhteita?

Nainen: Siellähän oli niin siistiä ja puhdasta ja kauniit leikkikalut siististi järjestyksessä. Eikä lapset uskaltanut mitään sanoa.

H: Eli siihen väkivaltaan ei puututtu?

Nainen: Ei. Ja täytyy myöntää, että määkään en sit uskaltanut mennä sanomaan siitä. Että mä kävin tuona aikana kun mä olin, niin kerran tän lastensuojelujohtajan luona ja mä kävin pyytämässä, että pääsisinkö mä pienten lasten vastaanottokotiin, että mä en ehkä sopeudu tuonne.

(Nainen, synt. 1940–44)

Seuraava kertoja toimi 1950–70-luvuilla lastenkodin johtajattarena:

Täytyy sanoo et koko lastensuojelulautakuntaa ei paljon näkynyt ensimmäisen kerran jälkeen. Meillä oli määrätty sitte että lautakunnan jäsenille et missä lastenkodissa käyvät. Ei lautakunnasta mitään häittää ollut, et kyl meillä oli suuri vapaus sit kuitenkin tehdä työtämme.

(Nainen, synt. 1925–29)

Lastenkodissa työskennelleet kertovat myös itse valvonnan tehottomuudesta: sosiaalitoimen valvojat kävivät lastenkodissa esimerkiksi syntymäpäiväkutsuilla, mutta valvonnan tehottomuus oli silmiinpistävää. Seuraavan kertojan työpaikassa 1970-luvun lopulla lyhyissä työsuhteissa olleet lastenkotiharjoittelijat tekivät kuntaan ilmoituksia väkivaltaisista työntekijöistä, mutta valituksista ei seurannut muutosta. Lopulta kertojan itse tekemä kirje sosiaalilautakuntaan aiheutti toimenpiteitä. Samasta tilanteesta ja sen ratkaisusta kertoivat haastatteluisissa myös kyseissä lastenkodissa olleet lapset.

Ja tuota tästä toisesta [väkivaltaisesta hoitajasta] on tämmöset lastenhoitoharjoittelijat ja mitä niitä siihen aikaan niitä työntekijäharjoittelijoita oli, jos ne on niin kun lausuntoja antanut sosiaalitoimelle siitä systeemistä, että mitä siellä joskus tapahtunut ja siihen ei oo mitään muutosta tullut, niin jotenkin minä en usko semmoseen valvontaan. Ei se ainakaan... Mulla ei oo muuta muistikuvaa, kun sanotaan syntymäpäiviä ja nimipäiviä oli, joissa kävivät. [- -] Mitähän siinä ois ollut, pari vuotta kun minä olin siinä töissä, niin tota, siinä vaiheessa niin mulla kiehahti niin paljon, että mä kirjoitin pitkän kirjelmän sosiaalijohtajalle, että nyt on semmonen tilanne, että jos tähän ei tule korjausta niin minä laitan tämän lääniin seuraavaksi. Ja sit se korjaantu sillä.

(Mies, synt. 1950–54)

Jos lastenkodeissa valvontaa vielä jossain määrin näkyi, koulukodeissa lapset ja nuoret eivät nähneet sitä lainkaan, tai sitten he näkivät vain valvonnan tyhjyyden. Seuraava kertoja kuvaa poikakotia 1950–1960-lukujen taitteessa. Oman kunnan sosiaalityöntekijä, joka pojan oli poikakotiin lähettänyt, ei tarkistanut hänen olojaan. Ministeriön valvoja jäi sen sijaan hyvin mieleen.

H: No, käviks sieltä kotikunnan sosiaalitoimesta sosiaalitarkastajaa tai mitään, muistatko?

Mies: Ei tietääkseni kertaakaan. Kertaakaan ei käyny.

H: Onko näissä papereissa, mitä sä oot jälkeenpäin [saanut], näkykö sieltä mitään, et hän on ollu yhteydessä tai?

*Mies: Ei muistaakseni, ei oo. Et sittenhän siellä kävi, kävi, olikosse nyt sitten, sosi-
aali- ja terveystministeriöstä vai mistähän ne kävi, niin kävikö se kerran vuodessa.
Että oli niinku. Jostain syystä se nimi jäi hyvin mieleen. Ylitarkastaja [nimi]. Hän
kävi johtajan kanssa juomassa kahvit ja konjakit ja kysy, että onko kaikki hyvin ja
lähti pois. Ja se mikä siellä oli siis, me saatiin sille päivälle, siit tuli ennakkoon aina
tieto, milloin tää [nimi] tulee. Sinä päivänä me oltiin, me saatiin paikkaamattomat
vaatteet ja sitten taas ne otettiin heti meiltä pois, kun [nimi] oli lähteny [nauraa].*

H: Eli se oli tämmönen näytelmä.

Mies: Se oli ihan, ihan se oli sitä.

H: Meillä on täällä kysymyksiä just tästä valvontapuolesta. Että kerran vuoteen ja.

*Mies: Mä muistelen, et se olis ollu kerran vuoteen. Semmonen mielikuva on, että se
kävi kaks kertaa minun aikana siellä.*

H: Ei keskustellut.

*Mies: Eihän käynny missään muualla, kun siel kansliassa. Ja se hänen tarkastukse-
na oli se, et se kysy johtajalta, että onks kaikki hyvin ja sitten ne joi kahvit ja konja-
kit [naurahtaa].*

(Mies, synt. 1945–49)

Koulukodissa terveydenhoitajana 1970-luvulla työskennellyt nainen suhtautui myös haastatte-
lussaan melko kriittisesti mahdollisuuksiin saada poikakodin oloja koskeva valitus läpi.

*No joo, tuota siellä kävi tarkastajat kerran minun aikana ja heille haluttiin osottaa,
että tää on avoin laitos, ovet aukastiin. Ja kun nämä tarkastajat lähti, niin ovet lai-
tettiin kiinni. Että tämmönen oli ja tuota, sitten oli tän psykologin kanssa, en muista
oliko siinä [apulaisjohtajan nimi], oli puhe, että tuota miten vois sosiaalimi-
nisteriöön ottaa niinku yhteyttä, täällä ei oo kaikki asiat niin hyvin, niin mulle sa-
nottiin, että ihan turhaan sinne ottaa yhteyttä, että nämä ministeriön ihmiset tarvit-
sevat näiden koulukotien johtajan kannutuksen tai mielipiteen, että he pääsevät vi-
rassaan eteenpäin tai jotain tämmöstä.*

(Nainen, synt. 1935–39)

Perhehoidon osalta vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan huoltolautakunnan jäsenen tai
muun lautakunnan valtuuttaman henkilön oli vähintään neljästi vuodessa käytävä kodissa
tarkastamassa, että lasta kotiin sijoitettaessa tehtyä sopimusta noudatettiin. Vastaavanlaisen
valvontaan velvoitettiin jo vuoden 1922 köyhäinlaitolaissa, jonka mukaan köyhäinhuoltolaut-
akunnan tuli valvoa, että kyseisen lain nojalla sijoitettujen lasten hoitoa ja kasvatusta ei laimin-
lyödä. Lastensuojelulain rinnalla kansakoululaki velvoitti valvomaan myös perhehoidossa
olevien lasten koulunkäyntiä. Oppivelvollisuus käsitti varsinaisesti ikävuodet 7–15. Huolehti-
minen oppivelvollisuuden täyttämisestä kuului vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan huolta-
jalle, mutta myös sosiaalilautakunnille. Lisäksi oppivelvollisuuslain mukaan ”kansakoulun
johtokunnan on valvottava, että oppivelvollisuus täytetään”. Lainsäädännön tasolla valvonta
oli siis tarkasti ohjeistettu.

Vuoden 1936 lastensuojelulain edellyttämät neljä vuosittaista valvontakäyntiä sijoitusper-
heeseen toteutuivat vain erittäin harvoin. Sosiaalihallituksen vuonna 1972 tekemä selvitys toi
esille, että tuolloin vain noin 15 prosentissa sijoituksista valvontavelvollisuudet kyettiin toteut-
tamaan. (Sijoituskotitoiminta 1972, 19–20; Bardy 1981, 813.) Perhehoitopaikkojen vähäisyys
johti osaltaan siihen, että varsinkin asutuskeskuksien huostaanotetut lapset jouduttiin sijoitta-
maan, ja usein haluttiin sijoittaa, melko kauas entiseltä asuinseudultaan ja biologisista van-
hemmistaan. Pitkät etäisyydet vaikeuttivat luonnollisesti myös lasten valvontaa, joka oli sijoit-
tavan kunnan vastuulla. Esimerkiksi Helsingissä lapset sijoitettiin tyypillisesti 200–350 kilo-
metrin päähän aiemmasta kodistaan ja elinympäristöstään. Sijoitusten painottumista maaseu-
dulle edistivät perinteiset käsitykset maalaiselämän suotuisasta vaikutuksesta kasvatukseen

sekä väljemmät asumisolot ja alhaisemmat elinkustannukset. (Eskola 1978, 65; Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 41/1967.)

Haastateltavien muistot sijoitusperheiden valvonnasta ovat melko yhteneviä lastenkotien ja koulukotien kanssa: valvontaa ei näkynyt, tai se oli tehotonta.

H: Muistatko että täällä olisi käynyt sosiaalipuolen ihmisiä kattomassa minkälaisissa oloissa sä asuit tai että olis käynyt keskustelemassa?

Nainen: Täytyy sanoa että mun kanssa ei ainakaan keskusteltu, mutta tää [sosiaali-viranomaisen nimi] oli kanssa näitä [sijoitusperheen äidin nimi], kuului sijaisperheen vanhempien ystäviin. Että kävivät iltaa istumassa heillä ja sillai että juu, että se tuli varmaan sitten samalla sekii.

H: Mutta että sua ei kuultu siinä?

Nainen: Ei, ei ollut, ei.

(Nainen, synt. 1960–64)

H: Miten sä luulet että tiesikö ihmiset miten sua kohdeltiin siinä perheessä? Siitä mä jo kysyin että siitä seksuaalisesta hyväksikäytöstä ei tiennyt varmaan?

Nainen: Joo no siitä ei varmaan kukaan tiennyt, mutta tuota sitä mä oon miettinyt että silloinkun asutiin kolmekerroksisessa kerrostalossa silloin kun olin kuudesta – kahdeksaan, tai pienempikin, milloin me muutettiin sinne [kaupunkiin] ja sitten alkoi olla sitä väkivaltaista kohtelua ja tämmöstä että kyllähän siitä ääntä täytyy jolla lapselta ja muutenkin tota, mut en mä tiedä tiesikö sitten kukaan että siinä asu alakerrassa perhe jolla oli samanikäinen tyttö kuin minä kenen kanssa oltiin hyviä kavereita, mutta en mä tiedä että oisko sitten ainakaan kukaan puuttunut ja sitten että hänellä oli sitten vähän näitä sukulaisia missä käytiin, kun hänellä oli kaksi siskoa, toinen asui Helsingissä ja toinen [pikkupaikkakunnalla] siihen aikaan ja sitten siellä kävi semmonen mies, joku serkku tai joku, semmonen mielikuva mulla on, mutta ei nää sukulaiset kyllä tiennyt, että korkeintaan jos siinä kerrostalossa joku olis kuullut että ja sit muistan kun siinä kerrostalossa oli ne vinttikomerot niin siellä mä saatoin monesti olla sitten piilossa.

H: Muistatko että kävikö siellä näitä lastensuojelun, siis sosiaalityöntekijöitä niin sanotusti tarkastamassa niitä sun oloja?

Nainen: Ei ole mielikuvaa ei ole kyllä mielikuvaa siitä että.

H: Tai siinä toisessakaan perheessä missä sä olit vähän aikaa?

Nainen: Ei.

(Nainen, synt. 1955–59)

Nainen: Ei koska mua kasvattikodissa peloteltiin jatkuvasti sillä, että mut viedään kasvatti-, kasvatustalokseen.

H: Ahaa, joo.

Nainen: Mulla oli niin kauhee pelko sosiaalityöntekijöitä kohtaan, että mut laiteetaan [kasvatustalokseen]. Kun talviaikana kävi, niin eihän mitään autoja sillon vielä kulkenu paremmin, nehän tuli hevosella ja reellä.

H: Kuinka usein sä muistat, että siellä olis käynyt tämmönen sosiaalityöntekijä?

Nainen: Ei ne käynyt kun pari kertaa vuodessa. [Paikkakunnan A] sosiaalitoimistosta kävi lastenvalvoja, [nimi] ja Tampereelta kävi sitten tämmönen kun [nimi].

H: Ja sä et sitten, tapasitko sä koskaan tätä sosiaalityöntekijää siellä ollessa?

Nainen: Ihan pienenä oon tavannu, mutta en sitten enää isona.

H: Joo. Mutta et kahdenkesken sillain, että olisit voinu puhua omista?

Nainen: Joo, kyllä papereista lukee, että on ollu kahdenkeskisiä haastattelutuokioita, mutta ei muuten tasan tarkkaan ole ollu.

(Nainen, synt. 1950–54)

Sosiaalihuolto teki vuonna 1972 selvityksen sijaishuollosta, ja sijaisperheiden antamien tietojen mukaan joka kolmannessa kodissa suoritettiin tarkastuskäynti ennen lapsen sijoittamista. Selvityksen perusteella sosiaaliviranomaisten suorittama kotien hoito- ja kasvatuskäynnin arvioiminen jäi puutteelliseksi, ja tämän nähtiin johtuvan erityisesti puutteellisista henkilökuntaresursseista. Sosiaalitarkastajien arvion mukaan noin neljäsosassa tapauksia kotien arviointi oli jäänyt epätydyttäväksi ja puutteelliseksi. (Sijaishuoltotoiminta 1972, 44.)

Vuonna 1974 sosiaalihuolto normitti ensimmäisen kerran yleiskirjeessään, minkälaisia lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden asiakasmäärät saisivat olla. Normien mukaan yhdellä kokopäiväisellä sosiaalityöntekijällä sai olla samanaikaisesti vastuullaan korkeintaan 40 ja vähintään 20 ”intensiivistä huoltosuhtetta” ja osapäiväisellä vastaavasti 20 ja 10. Käytännössä normien mukaisiin asiakasmääriin päästiin vain harvoin. Esimerkiksi Helsingissä vuonna 1972 perhehoidon valvonnasta vastaavalla työntekijällä oli keskimäärin 124 lasta valvottavaan, ja Tampereella vuonna 1977 noin 100. (Kolkka & Salmikallio 1979, 19; Helsingin kaupungin virastot ja laitokset 1972, 129.) Sosiaalityöntekijöiden toimenkuva oli laaja, ja perhehoidon valvonta muodosti vain osa lastensuojelutyöstä. Kuntien panos lastensuojelun työntekijöiden palkkaukseen vaihteli.

Valvonnan rinnalla sosiaalityöntekijöiden tuli toimia sijaishuoltajien tukihenkilöinä, joihin he tarvittaessa kykenivät tukeutumaan. Vuoden 1972 sosiaalihuollon selvitys toi esille, että ainoastaan noin neljännes sijoitusperheiden huoltajista oli saanut valmennusta kasvatustehtäväänsä ennen lapsen sijoitusta. Sosiaalihuolto ohjeisti vuoden 1978 yleiskirjeessään sosiaalilautakuntia tarjoamaan yksityiskotien vanhemmille tehostetusti tukea ja ohjausta. (Yleiskirje n:o A3/1978/pe.) Resurssien vähyys ja henkilökunnan puute kuitenkin törmäsivät vaateeseen tehostetusta tuesta.

Lastensuojelukoneisto ei itsessään ollut kovin aktiivinen valvonnan suhteen sen enempää laitosten kuin sijoitusperheiden kohdalla, ja tätä asiaa moitittiin monissa aikalaispuheenvuoroissa. Lisäksi niin yksityiskotien kuin laitosten valvonnassa pääpaino oli henkilökunnan tai muiden aikuisten haastatteluilla ja kuuntelemisella, mitä kritisoitiin. Sijoituskotien valvoja kehoitettiin tarkkailemaan myös sijoitettujen lasten kehonkieltä ja suhdetta sijoitusperheen vanhempiin.

Osa tähän selvitykseen haastatelluista näytti tutkijoille omaa sijoitustaan koskevia papereita, joissa oli merkintöjä tällaisesta tarkkailusta. Aina lapsen kehonkielen tai lapsen ja aikuisten välisten suhteiden tarkkailu ei kuitenkaan onnistunut, vaan epäkohdat jäivät piiloon. Haastatteluissa tuodaankin usein esille valvonnan tehottomuus. Seuraava esimerkki on sijoitusperheestä, joka toimi myöhemmin perhekotina. Vastaavia tarinoita etukäteen siivoamisesta ja tarkastustilanteen valheellisyydestä on aineistossa paljon.

H: No muistatko, että sitä perhettä tai perhekotia olis sosiaalityöntekijä käynyt koskaan siellä tai valvottu mitenkään?

Nainen: No siellä, kun se on Pelastakaa Lapset Ry:n perhekoti. Siellä kävi. Muistan niitä käyntejä, oisko se ollut kerran tai pari kertaa vuodessa. Mutta se meni aina sillain, että etukäteen heille oli ilmoitettu. Me siivottiin sitten päivä tai pari. Sittenhän [sijoitusperheen äiti] leipo hirveesti kun hän oli hyvä kaikkia kääretorttuja ja kakkuja ja kaikkea. Sit hän anto vähän taskurahaa ja kaikkea, oli ihan erilainen. Siihen valmistauduttiin justinsa, että hän oli hirveen kiltti ja ystävällinen. Tää meidän kasvatusäiti muuttui käytökseltään ihan toisenlaiseks vähäks aikaa. Mut sit mä oon just miettinyt, tai tuli mieleen se, kun tätä on asiaa eriteltyt, että miksei koskaan, aina ne keskustelutkin oli, että he ei koskaan. Tää sama tarkastaja kävi aina. Hän ei koskaan keskustellut kahden kesken lasten kanssa. Tai kysynyt. Että aina oli mukana se meidän äitikin siinä tai se kasvatusäiti. Hän hän tietysti oli sillain, eikä sitä siinä uskalla tai voi sanoo mitään. Että hän tota niin... niin, että heiltäkin se oli sillä lailla. Sitä paitsi mä oon sitä mieltä, että jos semmosia tarkastuksia tehdään niin, kyllä se olis pitänyt siis melkein niinkun aina tulla yllättäin. Ettei ne mitään tarkastuksia ollut. Mutta hänen käytös muuttui aina siks aikaa. Hän oli päiviä ennen kun hän tiesi, että se tulee niin hirvee kiltti kaikille ja semmonen. Oli oikein ystävällinen.

(Nainen, synt. 1950–54)

Epäkohtien korjaamista hidasti se, että osa lastensuojelualalla toimivista henkilöistä varsin usein painotti lastensuojelulasten kertomusten epäluotettavuutta. (Vrt. Daly 2014, 54–55.) Esimerkiksi Erkki Saari, joka toimi Järvilinnan vastaanottokodin pitkäaikaisena johtajana ja vaikutti suuresti suojelukasvatuksen kehityslinjoihin, luonnehti vuonna 1946 koulukotien karkureita seuraavasti: ”Usein tällainen karkuri ennemmin tai myöhemmin ilmestyy kotiseudulle ja hänen vanhempansa vielä joskus – ymmärrettävää kyllä – häntä sääliittelevät – jopa piilottelevatkin. Monesti asianomainen aivan tarkoituksella kertoo ”kauhujuttuja” kasvatuslaitoksesta herättääkseen sääliä ja siten puolustellakseen karkaamistaan. Varsin helposti uskovatkin vanhemmat näitä tarinoita, mutta huoltoviranomainen ei ole oikeutettu olemaan niin herkäuskoinen. Karkurin kertomus voidaan merkitä muistiin ja otettakoon niin haluttaessa selvyys, onko kyseisiä epäkohtia olemassa ja ne myös silloin korjattakoon.” (Saari 1946, 149.) Monet haastateltavat kertovat siitä, ettei heitä uskottu. Esimerkiksi 1970-luvun lopulla eräissä poikakodeissa oli jo perhekotitoimintaa ja henkilökunta vaihtui koulutettuun. Väkivaltaisuudet tuntuivat uskomattomilta.

Mies: Sit sinne rupes tuleen uutta työntekijää. Mä muistan sillon [- -], ennen kun mä pääsin pois, niin siel oli hirveesti uutta työntekijää. Ja sit mekin puhuttiin niille, kun mäkin asuin semmosessa [osaston nimi], ja mä muistan, [hoitaja] oli meidän huoltajana siinä, niin sille voi puhuu kaikki, mut ei sekään, se sano ”hän ei usko teitä”. Et sille voi, et se ei menny kenellekään kertomaan. Niin [hoitaja] sano ”ei hän voi uskoo tätä hommaa, et tämmöstä on tää touhu. Et onhan hän nähny et itkien tulee, mutta ei hän usko, että sille mitään, et se on vaan säikähtäny jotain”. Yritettiin selittää, mut ei kukaan niinku kuunnellu sit tai ei uskonu meitä. Sille soksulkin mä yritin sanoo, niin ei. Sitte tuli [hoitaja 2] ja sen jälkeen haki mut, koulusta viel pois, mä sain turpaan sen jälkeen, kun mä olin menny sanomaan [kotikaupungin] soksulle. Ei se uskonu. [niistä]

(Mies, synt. 1965–69)

Toisinaan väkivalta piilotettiin tarkoituksellisesti valehtelemalla, kuten erään vastaanottokodin työntekijän pahoinpidelyä pojan sairaalakuntoon toisen ohjaajan estelystä huolimatta. Lääkärille kerrottiin pojan loukkaantuneen moottoripyöräonnettomuudessa.

Sit kun ne [poliisit] vei mut sinne [vastaanottokotiin] ja lähti meneen, niin tää [ohjaaja 1] otti, siis mä en muista siitä mitään. Se otti niinku rinnuksista kii [- -]. Sillä, sillä oli se, mä löin joko lattiaan tai seinään pään ja meni taju siinä. Ja sitten siihen tuli semmonen [ohjaaja 2] [- -] ja sitten näitä muutamia asukkeja. Juuri tää asukki sit kans, joka tais olla siinä ensimmäisenä. Että mä olin maannu siinä lattialla ja se retuutti ja se [ohjaaja 2] sit meni, että älä ny, että se on hengetön. Hengetön ei oo, kun se pelleilee. Ja toi, mä olin menny lattialle niin se potki mua. Ja sit tää [ohjaaja 2] meni väliin, niin se löi sitäkin, tämä [ohjaaja 1]. Ja sen, siinä oli näkijöitä ja niistä on kaks elossa vielä. Sit toi, se otti mua sitten kurkusta näin kii ja vei jonkun semmosen kolkyt metrii, raahas lattiaa putkaan ja heitti putkaan niin se oli potkas-su mua vielä johonkin tänne. Niin tota, toi noin, ja mä olin ollu tajuttomana siinä. Ja sit [- -], joku kymmenen tunnin päästä kun sinne tuli toisia töihin. Mä en tiedä miks se on kymmenen tuntia, mutta niin sanottiin, että mä olin kymmenen tuntia siellä rauhottumishuonees. Sit semmonen, se oli [ohjaaja 3] [- -]. Se oli soittanu ambulanssin. Ja tää [ohjaaja 2] sano, että ei, että ei soiteta, että se on siä ja tästä ei puhuta minnekään. Minnekään, se oli vähän hätäntyny ja siinä huijonu paria lapsia kans. Suurin piirtein, että huoneisiin, ettei mitään asiaa. Ja sitten kuitenkin mut vietiin sairaalaan ja ne sano siellä sitten, että mä oon varastanu moottoripyörän ja ajanu sillä puuta päin. Lääkäri ei uskonu sitä, kun mulla oli kuristusjäljet täällä ja silmät verenvuotautumia täynnä siitä kurituksesta. Niin sitten toi, ja kolme hampaan paikkaa oli lähteny tai lähti sit sillain. [- -] Mä olin siis sen toista viikkoo sairaalassa ja mulla oli vaan se muistikuva silloin kun joku lääkäri ja hoitaja tuli siihen ja sano, ettei tää, niinku kyseleen, että mitä mulle on tapahtunu. Kun mä sainoin, että en oikein tiedä, että tää ny on muistikuva, että olisinko mä luullu, että mä oon jossain kolarissa ollu, että mä muistanu sen aikaan mitään. No se alko sitten itte puhuun, että noi sano, että sä oisit moottoripyörällä. Ja en, mä vähän niinkun ittekin uskoin siihen sillain. Että se lääkäri sano, että ei nää voi tulla nää vammat siitä.

(Mies, synt. 1960–64)

Valvovien elinten tuottamat aineistot antavat viitteitä siitä että kansalaisten, myös sijoitettujen lasten, oikeusturvaa valvottiin ja epäkohtiin pyrittiin puuttumaan, mikäli ne saatiin tuotua esille. Oma ongelmansa oli kuitenkin se, miten epäkohdat saatiin näkyviin. Lastensuojelussa eri tavoin toimivat henkilöt toivat esimerkiksi *Huoltaja*-lehdessä esille, että oli vaikeata tietää mitä perheissä tapahtui erillisten valvontakertojen ulkopuolella. Erilaisten huhujen todenperäisyyden tutkiminen koettiin vaikeaksi, lisäksi nähtiin, että monesti naapurit vaikenivat sovun säilyttämiseksi tai pelosta. Erilaiset tarkastajat ja kaitsijat saattoivat myös pelätä oman turvallisuutensa puolesta. (Ks. esim. *Huoltaja* 1948:5, 109; *Huoltaja* 1947:7, 124.)

Valvonnan puutetta ja auttamista vaikeutti myös niin perhehoitoa tarjonneiden kotien kuin laitosten eristäytyneisyys. Pelastakaa Lapset ry:n johtaja Elina Rautanen kirjoitti vuonna 1953 yhdistyksen lehdessä: ”On hyvä, jos lapsia ei sijoiteta liian kauaksi muusta yhteisöstä, esim. syrjäkyliin tai yksinäisiin maataloihin, vaan alueelle, jossa yhteys naapureihin on suhteellisen läheinen, ja jossa lääkäri, hammaslääkäri, terveysisärisar sekä olemassa olevat lapselle sopivat vapaa-ajan viettomahdollisuudet jne. eivät ole liian kaukana.” (*Pelastakaa Lapset* 1953:2, 1–2; ks. myös Helasvuo 1952, 558.)

Toisen maailmansodan jälkeen aikalaiskeskustelussa nostettiin esille, että henkilökunnan koulutukseen ei ollut varaa ja toisaalta epäsuotuisa palkkakehitys ajoi paremmin koulutetut työntekijät toisiin tehtäviin ja tästä aiheutui ”työn tason madaltumisen vaara”. (Ks. esim. *Huoltaja* 1950:17, 417.) Henkilökunnan koulutustason, asiantuntemuksen ja palkkauksen ristiriidat ovat olleet siis akuutti kysymys sijaishuollossa jo hyvin varhain.

4.5 YHTEENVETO

Haastattelujen perusteella voidaan sanoa, että kodin ulkopuolelle sijoittamiseen, huostaanottoon ja sijaishuollon toimintatapoihin liittyvät rakenteelliset ongelmat ovat neljänlaisia. Vahvimmin esiin nouseva rakenteellisen väkivallan kokemus on tietämättömyys: lapselle ei kerrottu ja selitetty, mitä tapahtuu ja miksi. Tietämättömyys aiheutti pelkoja, säikähdyksiä ja petetyksi tulemisen tunteita. Toisinaan myös vanhemmat jäivät epätietoisiksi lapsensa sijoituspäätöksestä. Toinen esiin nouseva rakenteellisen väkivallan muoto on sosiaalityöntekijöiden puuttumisen hitaus. Osa haastateltavista ihmetteli, miten kauan lasten oli annettu olla perheessä, jossa edes elämisen perustarpeista kuten ruoasta ja puhtaudesta ei pidetty huolta. Tämä kaltoinkohtelu saattoi tulla esiin niissäkin haastatteluissa, joissa kerrottiin epäonnistuneista sijoituspäätöksistä ja ruumiillisesta kaltoinkohtelusta sijaishuollossa. Epäonnistuneisiin sijoituspäätöksiin liittyy kolmas keskeinen rakenteellinen ongelmakohta: sijoitusperheiden valinta on haastateltujen kohdalla usein epäonnistunut. Perheiden ulkoiset puitteet ovat voineet olla erinomaiset, mutta kullisten taakse on piiloutunut rankkaa väkivaltaa ja hyväksikäyttöä. Tähän liittyy myös neljäs rakenteellinen ongelma, haastatteluissa toistuvasti esiin tullut valvonnan puute tai tehottomuus. Niin laitosten kuin sijoitusperheidenkin valvonta on ollut pinnallista ja lapsille näkymätöntä, jos sitä lainkaan on ollut.

Lasten perustarpeiden laiminlyönti on pahimmillaan ollut nälkää ja sen kautta lapsen terveyden vaarantamista. Monet kertovat myös terveydenhoidon laiminlyönnistä ja lääkärisä käymisen välttelemisestä. Aineellisten perustarpeiden laiminlyönnin lisäksi haastatteluissa korostuu emotionaalisten tarpeiden laiminlyönti. Haastatellut ovat usein lapsena eläneet pelottavassa, lapselle sopimattomassa ympäristössä, nähneet hallitsematonta päihteiden käyttöä ja väkivaltaa sekä kokeneet uhkailua ja painostusta. Heillä ei ole ollut turvallinen olo, eikä kehtää aikuista keneen voisivat luottaa. Sen sijaan läheiset aikuiset ovat pilkanneet, tehneet naurunalaiseksi ja sanallisesti halventaneet lapsia sekä mitätöimällä heidän omia kykyjään että mustamaalaamalla heidän sukulaisiaan ja taustojaan. Koulutusmahdollisuudet tai -haaveet on usein lytätty toteamalla, ettei lapsesta ole mihinkään, eikä hänestä tule koskaan yhtään mitään.

Sijoitettujen lasten muistoissa kaltoinkohtelustaan toistuu usein myös raskas työnteko. Lastenkodeissa lapset tekivät osansa arkiaskareista kuten siivoamisesta, mutta koulukodeissa työ oli keskeinen osa jokaista päivää. Koulukodin nuorilta vaadittiin lujaa työntekoa. Sen arveltiin myös olevan keino kasvattaa heistä ”kunnollisia” ja kanavoida väkivaltainen käytös tuottavaan, kasvattavaan toimintaan, josta he saivat onnistumisen kokemuksia. Katkerimmin työntekoa muistelevat kuitenkin ne perhesijoituksessa kasvaneet, jotka kokevat olleensa ilmaisia renkejä tai piikoja. Heillä teetettiin aikuisten töitä, tehtävät eivät olleet samantasoisia niin määrältään kuin laadultaan kuin sijoitusperheen biologisilla lapsilla, ja usein koulunkäynti kärsi työmäärän suuruuden vuoksi. Tällaiselle työläiseksi otetulle lapselle saatettiin myös osoittaa nukkumapaikka lattialta tai keittiöstä ja antaa ruokaa erillään muusta perheestä, mikä korosti hänen asemaansa alimpana.

5 RUUMIILLINEN, HENKINEN JA SEKSUAALINEN VÄKIVALTA

5.1 HENKINEN JA RUUMIILLINEN VÄKIVALTA

5.1.1 Ruumiillisen kurittamisen historiasta

Selvityksessä käsitellään ruumiillista ja henkistä väkivaltaa samassa luvussa, koska ne kietoutuvat tavallisesti yhteen. Ruumiin koskemattomuuden rajojen rikkoutumiseen liittyy myös nöyryytyksen ja alistamisen kaltaista henkistä kaltoinkohtelua. Henkistä väkivaltaa voi kuitenkin esiintyä myös ilman ruumiillista, mikä tuodaan esiin seuraavilla sivuilla. Myös seksuaaliseen väkivaltaan kietoutuu monenlaista henkistä alistamista ja pahoinpitelyä, minkä vuoksi sitä käsitellään heti ruumiillisen ja henkisen väkivallan jälkeen seuraavassa alaluvussa.

Suomessa on hyvin pitkään suhtauduttu ymmärtävästi vanhempien harjoittamaan ”kohtuulliseen ruumiilliseen kurittamiseen”, mikä ehkä osaltaan on rakentanut maaperää lapsiin kohdistuvan ruumiillisen väkivallan hyväksymiselle. Vähitellen suhtautuminen lapsen kurittamiseen on muuttunut kielteisemmäksi. Laki nuorista rikoksentehtävistä kielsi ruumiillisen kurittamisen rikosoikeudellisena rangaistuksena vuodesta 1943 alkaen; sitä ennen 7–14-vuotiaita rangaistavan teon tehneitä voitiin tuomioistumien päätöksellä kurittaa. (Harrikari 2004, 207; Husa 1996.) Ruumiillinen kurittaminen kiellettiin lastenkodeissa 1950-luvulla ja koulukodeissa 1965. Kurittamisen sallivaa ilmapiiriä kuvaavaa on, että vanhemman oikeus kurittaa lastaan kiellettiin vasta vuonna 1984 laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Kohtuuton kurittaminen ja väkivalta oli kielletty sijaishuollossa jo lapsen huoltosopimuksessa, mutta vasta tämän lain voimaan tultua väkivalta, joka tapahtui ”kasvatuksellisessa” mielessä sai rikosoikeudellisen merkityksen. (Mattila 2013, 104.)

Vanhempien kuritusvalta perustui siihen, että lapsen huollon ei nähty olevan ainoastaan huoltajan oikeus vaan myös velvollisuus. Tästä johdettiin, että vanhemmilla tai huoltajilla täytyy olla keinoja velvollisuutensa täyttämiseksi, toisin sanoen keinoja saada lapsi tottelemaan. Esimerkiksi 1930-luvulla käydyissä keskusteluissa kasvatuksesta kurittaminen nähtiin huoltajan velvollisuutena, jos lapsi oli tottelematon. Lievän ruumiinvamman tuottaminen ei ollut rangaistava teko, jos se tapahtui kasvatuksellisessa kurittamisessa. Kurittamisen motiivina piti olla lapsen kasvatus. Muussa kuin kasvatustarkoituksessa tapahtunut tai liian voimakas lapsen pakottaminen tai kurittaminen saattoi tulla rangaistavaksi. (Kannala 2013, 24–25.) Perheeseen sijoitetun lapsen kurittamista säädettiin hoito- tai huoltosopimuksessa. Esimerkiksi huoltosopimuksessa vuodelta 1952 määriteltiin, että tottelematonta lasta piti ensin ojentaa nuhtelemalla ja neuvomalla. Jos mitkään muut kasvatukseen eivät tehonneet, hillitty, isällinen kurittaminen oli sallittua. Huoltaja ei kuitenkaan saanut kurittaa lasta kiivastuneena, ja lisäksi tyttöä sai kurittaa vain nainen. (Talvitie 1952, 63.)

Laitosvallan yhtenä perusteena lastensuojelulaitoksissa käytettiin juuri vanhempien holhoojavaltaa ja siihen liittyvää kuritusvaltaa. Vuonna 1939 aiheesta kirjoittaneen Ilmari Melanderin mukaan huoltajan kuritus- ja pakottamisoikeus voitiin myös siirtää kolmannelle osapuolelle joko huoltajan toimeksiannosta tai lapsen huollon ja lapsen kasvattamista koskevien oikeuksien muuten siirtyessä kokonaisuudessaan kolmannelle osapuolelle, esimerkiksi lastensuojelulaitokselle. Melander tulkitsi lakia niin, että huoltaja tai se taho, jolle kuritusvalta oli siirretty, sai alistaa lasta kasvatustarkoituksessa kaikilla lievää pahoinpitelyä kevyemmällä alustuskeinoilla, koska lapsen lievä pahoinpiteleminen oli rangaistavuuden ulkopuolella. (Kannala 2013, 24.) Kritiikki tätä kohtaan nousi 1960-luvulla, kun alettiin nähdä, että ”holhoojan oikeuksia” käyttämään määrättyllä viranomaisella ei ole samoja oikeuksia kuin lapsen holhoojina toimivilla vanhemmilla. (Kannala 2013, 22.)

Kritiikki myös kasvatustarkoituksessa tapahtunutta lasten pahoinpitelyä kohtaan alkoi vähitellen nousta 1940-luvun lopulta alkaen. Laitostyössä ryhdyttiin puhumaan pahatapaisuuden ja rikollisuuden sijaan lasten sosiaalisesta sopeutumattomuudesta. Vuonna 1946 raporttinsa antaneen Kasvatus- ja työlaitoskomitean mukaan niissä laitoksissa, joissa järjestystä oli ylläpidetty ankaralla kurilla ja rangaistusten käytöllä, oli sattunut eniten erilaisia rikkomuksia ja karkautuksia. Komitea katsoikin, että järjestystä tulisi ylläpitää ennen kaikkea erilaisin positiivisin kasvatustapoin. Laitosten oppilaita tulisi ensin sijasta ohjata nuhtelemalla ja rangaistushallinnalla ja vasta sen jälkeen rajoittamalla tai poistamalla myönnettyjä etuja ja vapauksia. Viimesijaisina kurinpitokeinoina komitea piti oppilaita pitämistä suljetussa huoneessa eli koppi- tai eristysrangaistusta ja vitsalla annettua ruumiinrangaistusta. (KM 1946:1, 30–31)

Keskustelua lapsiin kohdistuvasta väkivallasta käytiin esimerkiksi *Lapsi ja Nuorisio* -lehdessä. Vuonna 1946 sosiaaliministeriön hallintopäällikkö Aarne Tarasti kiisti lehdessä julkaistussa esitelmässään tiukasti esitetyt väitteet, että lastensuojelulaitoksissa olisi tapahtunut kohtuutonta ruumiillista kuritusta tai jopa lasten pahoinpitelyä. Tarastin mukaan kohtuutonta väkivallan käyttöä ei pidä yleistää kaikkiin laitoksiin: ”Nämä väitteet yleistettyinä ovat ehdottomasti oikeudettomat ja sellaisina jäävät omaan arvoonsa. Myönnettävä kuitenkin on, että eräissä tapauksissa ruumiillista kuritusta on liian herkästi käytetty. [- -] Päinvastoin on selviä todistuksia siitä, että missä ruumiillista kuritusta on käytetty, siellä järjestys on sitä heikompi.” (*Lapsi ja nuorisio* 1946:7, 171.)

Lastensuojelulain uudistamista suunniteltiin toisen maailmansodan jälkeen vuosina 1958–1977 kuudessa eri komiteassa, joissa useissa otettiin kantaa myös lastensuojelulaitosten toimintaan ja sisäisiin käytäntöihin. 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallinen keskustelu, perusoikeusajattelun herääminen, laitoskritiikki ja lapsen tunne-elämän painottaminen muuttivat suhtautumista laitosten ankariin kasvatustapoihin ja ruumiilliseen kuritukseen, jota oli pidetty tarpeellisena laitoksissa kasvatettavan ”vaikean aineksen” vuoksi. Lopulta ruumiillinen kuritus osana laitostyötä kiellettiin sosiaaliministeriön kiertokirjeellä vuonna 1965. (Kannala 2013, 25–26; Harrikari 2004, 256.)

5.1.2 Kokemukset perhehoidon ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta

Haastatteluihin osallistuneiden kokemuksissa ruumiillinen ja henkinen väkivalta on ollut perhehoidossa monimuotoista ja raakaa. Väkivalta ei ole ollut vain sijoitusperheiden vanhempien käyttämä toimintatapa oikaista huonoa tai vääriä käytöstä, vaan myös keino alistaa lapsi, kitkeä lapsesta pois oletettua uppiskaisuutta tai ”pahuutta”, nöyryyttää ja häpäistä lapsi ja osoittaa hänen paikkansa hierarkiassa. Lyönneillä ja muulla väkivallalla lapsi taivutettiin toimimaan kuten aikuiset haluavat.

No sit se alkoikin heti ensimmäisestä päivästä lähtien, mistä tieto tuli, että... tieto tuli, saadaan jäädä sinne sitten, niin mä olin pihalla. Mä muistan sen kun mä olin pihalla, se nainen huusi, että ”[kertojan nimi] tänne!”. Sit mä olin, että no mikä? Tuli tietysti sisälle, sano, että ”vaatteet pois!”. Hän riisui mut alastomaks, nosti eteisen tuolin päälle ja sit sano, ”kuka sun äitis on?” Sit mä totta kai, kun mä tiesin kuka mun äiti on, niin mä sanoin ja sit saman tien nyrkillä päähän ja kaaduinkin siihen lattialle ja sit ”takasin tuolin päälle”. Ja sitä jatku sit niin kauan, että tuu... että hän, kysy, että ”mikä mä olen?” Mä sanoin, että ”[Sijoitusperheen äidin nimi]”. Ja taas lyötiin. ”Kuka sun äitis on?” Ja kai mä sit jossain kohdas tajusin sen, että parempi sanoa, että parempi on sanoa, että hän on mun äitini. Sit hän irvisteli. Otti korvista kiinni ja nosti ilmaan ja ilmaan ja sano, että ”sä tiedät, että tästä lähtien mä oon sun äitis”. Sit kysyttiin, että kuka sun isäs on niin alko samanlain. ”Mikä [sijoitusperheen isän nimi] on?” No sit tietysti... sitä jatku vaikka kuinka kauan. Alastomaks siihen eteisen tuoli, peilin eteen. ”Kuka sun äitis on?”

(Mies, synt. 1970–74)

Haastattelujen perusteella väkivaltaa ovat käyttäneet enimmäkseen sijoitusperheiden vanhemmat, toisinaan myös perheiden biologiset lapset. Haastatteluissa puhutaan useammin sijoitusperheen äidin kuin isän käyttämästä ruumiillisesta väkivallasta. Sijoitusperheen äidin väkivaltaisuus rikkoo äitiyteen liitettyjä hellyyden ja hoivan odotuksia ja on siksi lapselle erityisen yllättävää ja pelottavaa. Tilastojen mukaan noin puolet lasten kokemasta väkivallasta on äitien tekemää (Hurtig 2013, 162). Tämän selvityksen aineistossa väkivalta on niin monisyistä, ettei tilastoa ole tehty, mutta arviolta vähintään puolet tai enemmänkin perhehoidon ruumiillisesta kurittamisesta on sijoitusperheen äidin tekemää.

Haastatteluaineistossa kuvataan tilanteita, joissa sijoitusperheen isä toimi äidin väkivallan hillitsijänä, toisinaan haastateltavat arvelevat, ettei isä tiennyt äidin harjoittamasta väkivallasta. Toisinaan sijoitusperheen vanhemmat toimivat yhdessä, ja haastatteluaineistossa toki kuvataan myös sijoitusperheitä, joissa isä oli väkivaltainen ja äiti ei. Aina väkivalta ei kohdistunut lapsiin vaan esimerkiksi puolisoon, mutta tällöin se rakensi uhkaavaa, pelottavaa ilmapiiriä ja on tässä käsitelty henkisen väkivallan muotona.

Sijoitusperheen vanhempien harjoittama fyysinen väkivalta sisältää selkäsaunoja, mutta myös muuta väkivaltaa kuten tukistamista, retuuttamista, tönimistä (myös portaita alas), potkimista, käsien upottamista kuumaan veteen tai kuumaa vettä heittämistä lapsen päälle tai esimerkiksi käsien polttamista silitysraudalla. Lyömisen, hakkaamisen, selkäsaunojen ja muiden iskujen välineinä toimivat kädellä läpsimisen lisäksi monenlaiset esineet, esimerkiksi tiskirätti, henkari, suksisauva, puuhalko, heinähanko, kuokka, vyö, remmi, paistinpannu tai auton antenni. Myös perinteinen risu tai vitsa mainitaan usein. Risulla lyömisen tehokkuutta lisäsi se, että lapsi haki sen itse metsästä. Edellä lainattu mies jatkaa kertomustaan kasvatusvanhempien kurinpidosta.

Mies: Sit oli semmosta, että tuo, piti aina hakee se ruotamo sieltä mettästä. Se ensimmäinen ruotamo oli aina tietysti liian heikko. Se hakattiin selkään palasiks ja käskettiin hakeen uus. No silloin sit mieskin osallistui sit. Mä en tiedä mitä pahaa mä olin taas, ne on jotenkin unohtunut ne, en mielestäni oo mitään kovin pahaa uskaltanut ees tehdä. Toinen veteli edestä ja toinen takaa. Sit vaihdettiin puolta. Toinen löi auton antennilla ja sit toinen sil...

H: Auton antennilla?

Mies: Mmm, semmosel metallipiiskalla.

H: Toinen edestä ja toinen takaa?

Mies: Mmm ja sit käännettiin. [tauko]

(Mies, synt. 1970–74)

Erään sijoitusperheen äiti varmisti haavojen kirvelemisen liottamalla vitsaa ensi lämpimässä vedessä.

Nainen: Koivupiiska. Ja sit myöhemmin kun mä olin vähän isompi jo, niin sitten se keksisi jo, että se tuntuu paremmin kun se uittaa sitä karjakeittiön kuumas vesipadas, et se on oikein notkee, et se huiskii.

H: Ja ympäri vartaloa, vai?

Nainen: Joo, mul oli isot arvet, tota, takapuoles. Mä luulen, et niitä on vieläki. Semmosii valkosii, kaikki täältä. [osoittaa selkää]

H: Kuinka usein? Päivittäin, viikoittain?

Nainen: No, toisinas se oli ihan päivittäin.

(Nainen, synt. 1950–54)

Tunne rangaistusten epäoikeudenmukaisuudesta liittyi muun muassa asemaan sijoitettuna lapsena, mikäli perheen muita lapsia ei rangaistusta samalla tavoin. Tämä nousee aineistossa esiin toistuvasti.

No ei väkivaltaa sinänsä, jos puhutaan... että tota. Ainoo oli joku tämmönen, että annettiin piiskaa mulle, mutta ei [sijoitusperheen omalle lapselle] veljelle tietenkään. Minähän olin sopivampi kohde ja helpompi kohde. Jotain oltiin tehty, niin olihan se aika nöyryyttävää. Että meet hakemaan sen vitsan tosta koivusta. En mä edes muista mikä se syy oli, koska musta se oli vaan nöyryyttävää. Että tota, ilmeisesti veljen kanssa oltiin jotain nahisteltu siinä tai jotain muuta, ja [sijoitusperheen] äiti koki sen niin pahana tekona, että minua piti vitsalla tehdä. Sehän oli ihan turvallista ja mukavaa se, että hakee itse sen, että tietää mitä on tullut tehtyä. Ja sitten kun pannaan housut alas ja käyt tähän niin norjalla vitsalla, ei millään muulla. Että kyllähän tietää minkälainen vitsa se on, jolla hän voi turvallisesti minua vitsoa. No, se oli ja meni, ei siinä sen kummempaa.

(Nainen, synt. 1945–49)

Erot perheiden välillä ovat suuria. Joissain perheissä väkivalta on ollut lähes päivittäistä, täysin mielivaltaista ja sattumanvaraista riippuen aikuisten mielialoista. Aina raivokohtauksen ei tarvinnut johtaa kurittamiseen tai lyönteihin ollakseen lapsen näkökulmasta pelottavaa ja ahdistavaa.

Muistan aina, kun lapsena se veti niistä korvista. Ja sitten heille he anto kyllä ihan selkään. Että hän käytti siis, hän saattoi olla. Se meidän kasvatusäiti oli hyvin äkkipikainen, että hän oli aika väkivaltainen. Muistan esimerkiksi yhden kerran kun hän löi sitä mun veljee niin sillä oli, tästä otsasta jostakin tuli. Se oli niin kun vyö, sitä oli sattunut sillä. Kun vyössä on se solki. Että siitä tuli verta. Ja että, kerran hän... semmosii yksittäisiä kohtia, mutta varmaan niitä enemmänkin tapahtu. Mutta mä muistan kun hän kerran tota niin... mitähän ne pelas, mutta kuitenkin siinä oli, että jotakin me leikittiin niin se, oliko se pallo tai kivi niin se sattu niin, että mun etuhampaasta meni pieni pala pois. Hän varmaan näki tai sitten mä menin sanomaan, niin sitten hän otti halkoja ja tuli halon kanssa, halon kanssa hän jahtas sitä mun veljee silloin. Se oli tällästä, että hyvin niin kun. Etenkin, mä en muista niinkään, harvemman kerran saatto se kasvatusisä niin kun vitsaa antaa, mutta toi niin kun kurituksesta. Hän oli aika väkivaltainen tyyppi tai äkkipikainen.

(Nainen, synt. 1950–54)

Se isäntä, hän saattoi pudota polvilleen, hän sai niinku raivokohtauksen, hän saattoi pudota polvilleen ja hän oli aivan semmonen, niinku joku ihmisen ja gorillan välimuoto. Siis helvetin vahva. Ja hän saattoi polvillaan niinku huutaa, kirotta, että ”perkele”, niinku minuutin huutaa kiro sanoja. Ja päättää sen, että ”mua vituttaa tämä elämä”. Mulla on jäänyt mieleen se. ”Mua vituttaa tämä elämä.” Sitten se taas nousi ja jatko töitensä. Mut se haukku. Kaikki piti tehdä juoksemalla. Jos minäkin jossakin... Mä muistan jonkun jutun kun hän laittoi minut hakemaan omilta jäljiltänsä jotain työkalua, jostakin vähän kauempaa pellolta. Ja juoksemalla piti lähteä, että tapahtu nopeasti. Ja mä en löytänyt sitä. Ja mä tulin pois tyhjin käsin. Ja hän sai just tämmösen raivokohtauksen, ja sit sano vielä, että, kun on semmonen sanonta, että laita lapsi asialle ja mene itse perässä, ootte varmaan kuullu. Niin mä muistan sen tilanteen, kun hän sit sano, että ”laita paska asialle ja painu itse peräsä”. [naurahtaa kevyesti].

H: Käviks hän koskaan käsiks teihin?

Mies: Ei. Sitä vikaa, ja hän ei juonu yhtään.

(Mies, synt. 1960–64)

Osa varmaan siitä ympäristöstä on jäänyt pimentoon tai ei oo pystynyt rekisteröimään. Jotenkin se semmonen. Koska sit loppuvuosina siel kun mä olin niin, mähän niikun ehdollistu in jo. Koska, se ei ollut mitenkään ennakoitavissa että koska tapahtuu, mitä tapahtuu. Niin mulla varmaan meni loppuvuosina siihen energia, että mä rupesin jo... tai oli koko ajan vaan valppaana, että koska se tulee.

(Mies, synt. 1960–64)

Toisaalta osassa haastateltujen kertomuksia selkäsaunoja tulee harvoin. Ne ovat silti jääneet lujasti lasten mieleen kaltoinkohteluna ja pahoinpitelynä. Epäoikeudenmukaisuuden kokemusta vahvisti samaan aikaan koettu henkinen väkivalta, epätasa-arvoinen asema suhteessa perheen biologisiin lapsiin tai emotionaalinen tyhjiys: joskus lyönti on ollut sijoitusperheen äidin ainoa kosketustapa.

H: No, oliko siellä ruumiillista väkivaltaa?

Nainen: Ei varsinaisesti. Kerran saatiin vähän piiskaa, kun oltiin hajotettu yks semmonen pyykkiteline. Mut se oli kyl ihan, sen olis voinut tehdä kuka vaan.

(Nainen, synt. 1970–74)

Se kasvatusäiti oli semmonen siis, todella kuin jääkaappi. Että seitsemään ja puoleen vuoteen niin ei yhtään, ei mitään hellyyden osotuksia tai sinnepäin mitään viittaavaa. Kaikki kontakti oli semmosta, jos hän koski niin hän löi jollakin tiskirätillä tai sitten hän. Semmosta nälvimistä ja huomauttelua just tästä syömisestä.

(Mies, synt. 1965–69)

Osa lapsista myös tottui väkivaltaan, eivätkä kaikki haastateltavat koe risulla lyömistä tai tukkapölyjä väkivaltaisena kasvatuksena. Tähän vaikuttaa myös se, että kasvatukseen liittyvät käsitykset ovat muuttuneet: kohtuullinen ruumiillinen kurittaminen on ollut sallitumpaa selviytyksen ajankohtana, varsinkin sen alkuvuosikymmeninä, kuin nykyään, haastatteluhetkellä ajatellaan.

H: Oliko muuta, tällästä tukistamista tai repimistä?

Nainen: Juu, no joo. Mä en ymmärtänytkään, että se on väkivaltaa. [- -] Juu, juu juu. Tukistamista ja läpsimistä, se oli ihan selvä juttu.

(Nainen, synt. 1955–59)

Nainen: Se oli niin sanottua rangaistusväkivaltaa, että tota. Rangaistuksena oli siten remmiä ja hakkaamista noin yleensäkin. Ja syyt oli mitä... erilaisempia. Että... Kai se oli tapa kasvattaa, jos näin sitä miettii. Ei siinä kai mikään muu kuin uhma kasvanut.

H: Tapahtuko sitä paljon, usein? Viikottain?

Nainen: No ei, ei viikottain. En mä niin voi sanoa, että viikottain. Mut sellasta niin kun... ei mitään selkäsaunoja viikottain kuitenkaan, mutta lyömistä, tukistamista, repimistä, potkimista varmaan sitä nyt sitten päivittäin saattoi olla.

(Nainen, synt. 1970–74)

Epätasa-arvoinen asema perheessä on heijastunut myös siinä, että perheen biologisilla lapsilla oli mahdollisuus olla väkivaltaisia sijoitettua lasta kohtaan ilman pelkoa vanhempien puuttumisesta.

Täähän sinällään tää minun kasvattiveli oli myös väkivaltainen myös minua kohtaan. Elikkä sinällään minua ei ihmetytä, että hän on ehkä psyykkisistä syistä sairaseläkkeellään jopa tänä päivän. Että tota, hänellä oli se ilmakivääri. Hän hän ammusteli ilmakiväärillä siitä meidän omakotitalon liikennemerkkejä. Ja tota... [miettii] Jotakin minä muistan, jotakin semmosta, että hän suihkussa minua kuristi tai... mä en osaa edes, mä muistan, että hänessä oli semmonen väkivalta aina ole-massa.

(Nainen, synt. 1970–74)

Ja tämä [- -] [sijoitusperheen tytär] vihasi minua kun ruttoa. Mä tulin nähtävästi hänen poikansa mandaatille jotenkin. Vaikka missä mä olin niin se [sijoitusperheen tytär] osasi sen paikan löytää, että se löydettiin. Se kaks kertaa meinas tappaa mut oikein. Hänellä oli vasen käsi vain, sillä oli oikea käsi invalidisoitunut. Mutta vasen käsi kun se tarras tänne kurkkuun ja hakkasi navetan seinään mun päätäni. Semmonen kirkas valo aina läjähti. Onneks tuli [sijoitusperheen poika] silloin itse sinne ja kiskaisi häntä. Se rutisi oikein se käsi, ja se sano, että jos jumalauta kosket vielä [kertojaan] niin mä tapan sun, ne huusi.

(Nainen, synt. 1945–49)

Sukulaisuus ei taannut turvaa. Lapsia sijoitettiin melko usein lähisukulaisten luokse, mutta väkivallan mahdollisuutta sukulaisuus ei poistanut.

Kerran oli semmonen tilanne, sen mä muistan aika hyvin. Mun tää vuotta vanhempi serkkuni luki jotain sarjakuvaa... ei kun minä luin siis. Sitten tää mun serkkuni [sijoitusperheen tytär], mä istuin tuolissa ja luin sitä. Mun serkkuni tuli ja repäs sen mun kädestä. Sit mä tönasin sitä ja otin sen lehden takas. Serkkuni meni huutaen vanhemmilleen, että [kertoja] löi mua ja että se ei anna tota lehteä mulle. [tauko] Se on semmonen oikein elokuvallinen kohtaus, mitä tapahtui sitten. Kaikki perhe oli koolla, viis henkeä, ne vanhemmat lapsetkin kaks. Kun ne hyökkäs mun kimppuun. [tauko] Mä olin ehkä 11, ne todella hyökkäs kun petoeläimet mun kimppuun. Yks repi tukasta, yks potki, yks löi käsillä, koira puri ja räkytti vieressä. Yks hakkas ratsupiiskalla, yks sylki päälle. Mä olin lattialla tälläin ja mä muistan sen, että siinä perheessä ja siellä.

(Mies, synt. 1955–59)

Väkivalta liittyi usein tilanteen kärjistymiseen tavalla tai toisella. Tätä kärjistymistä havainnollistaa, että lyöminen lopetettiin, esimerkiksi kun lapsi lakkasi itkemästä tai pyörtyi. Pidemmällä tähtäimellä väkivalta loppui usein vasta, kun lapsi kasvoi niin isoksi, että olisi kyennyt vastustamaan lyöjää. Haastatteluaineistossa on kuitenkin myös tapauksia, joissa väkivalta kasvaa lapsen myötä, kun tilanne sijoitusperheessä kärjistyy.

Mutta että, sitten siellä [kaupunginosassa] niin oli pommisuoja siinä sadan metrin päässä kun ne talot oli siellä kalliolla. Ja siellä kallion alla, tien vieressä oli pommisuoja. Tällä sivutoimisella talkkarilla, tällä demoniperheen isällä oli avain sinne kun siellä oli jostain talon kamoja niin ne selkäsaunat meni semmosiks, että se vei mut pommisuojaan hakattavaks, ettei huuto kuulu naapuriin, ettei naapurit häiriinny. Mä muistan kun me käveltiin sinne, kävelytti syvälle sinne pommisuojaan. Se oli jonkun huonekaluliikkeen varastona. Laittoi mut samalla tavalla jollekin penkille perse paljaana ja rupes hakkaamaan sitten vyöllä. [tauko] Sit siinä kävi niin, että se jossain vaiheessa kun mä olin suurin piirtein yhtä pitkä kun hän. Tälläi kuitenkin aika roteva poika ollut niin kerran me mentiin sinne pommisuojaan taas. Mitähän mä oisin ollut, 10–11, taas oli jostain aivan järjettömästä asiasta, en muista kuolakseni mistä oli kyse, mistä se rangaistus oli tullut. Niin tota, sitten kun käveltiin sinne syvemmälle ja syvemmälle, pidemmälle sinne pommisuojaraholviin ja tässä nyt pysähdyt ja housut kinttuihin ja käyt tuohon. Mä sit päätin, että hakkaa kuinka paljon tahansa, niin mä en itke. [huokaa] Sitten tota, mä purin hampaaita yhteen ja rystyset valkoisena puristin penkkiä ja mä en itkenyt. Se hakkas raivoissaan. Sit lähetettiin sieltä, eikä se puhunut mitään. Enkä minäkään. Mutta se paska tajus jotain silloin.

(Mies, synt. 1955–59)

Mies: Se oli semmonen, oisinko mä ollut sitten... ehkä 15-ikänen niin, 15-ikänen. Joulusiivoo tehtiin ja... 15-ikänen. Joulusiivoo tehtiin ja oltiin siellä yläkertaa siivoomassa ja siinä on semmoset jyrkät rappuset, jyrkät rappuset. Mää sitten nostin harjan ja rikkalapion kun mä olin ne rappuset siivonnut, nostin ne siihen rappusten yläpäähän. Hän sieltä sitten konttas kun luuttas lattiaa, hänen jalkans sit osu siihen harjaan ja rikkalapioon sillain, että ne kaatu siihen. Sit se nousi sieltä seisomaa ja kysyi, että ” yritinkö mä tappaa hänen vai”. Mä sanoin, että en. Ja saman tien tuli, se potkas niin lujaa kun ikinä vaan pysty, mua päähän silleen, että mä lensin ensin siihen rappusten yläpäässä olevaan seinään ja siitä sit alas. Siinä vaihees tua, jos ois ollu käsien ulottuvil niin mä en tiedä mitä mä oisin tehnyt. Se varmaan näki mun, että nyt tuli raja vastaan. Mä oisin tappanut sen siinä vaiheessa. Kai se sit tajus sen siinä vaiheessa. [- -] Henkinen [väkivalta] jatku. Mut se on semmonen, että mä muistan että se loppu siihen se. Se lyöminen sun muu.

H: Sä olit viidentoista vanha, aloit olla jo pitkä, kookas?

Mies: Niin, tämän kokoinen suurin piirtein. Ehkä hän huomasi, että mä pystyn pistään... voin niin kun tehdäkin jotain.

(Mies, synt. 1970–74)

Sitten tuli se ukkonen niin [sijoitusperheen äiti] tulee sieltä sitten meitä patistelemaan, että äkkiä äkkiä nyt, että heinät kastuu. Minä sitten, että tule ite tänne kaveriks, että ollaan täällä kädet harmaana. Mulla oli hanko kädessä ja se tuli siihen huutamaan naama valkosena. Mä, että tule ite mättämään että me ei rivakammin kerätä tätä, että kyllä meitä huolettaa samalla tavalla, että saatais kuivana ne. Se riitti. Se lähti sisälle pyörähti ja kohta tuli. Sian tappopistooli kourassa ja että ”ruppeko se nousemaan se hanko rivakammin?” Mä, että ”tule lähemmäs niin mä pistän sinut”, oli hanko tanassa. ”Jos tulet yhtään lähemmäs niin minä pistän läpi.” Paukautti maahan ja lähti itkien siitä. Heitti sen pyssyn siihen maahan ja lähti itkien pois siitä. Silloin [sisko] oli siellä pueluksen päällä ja sano, että ”[kertojan nimi] elä elä, tule pois siitä”. Kynnyksellä olin hanko tanassa, että jos tuut yhtään lähemmäs niin mä lyön läpi tällä sinut. Ja oisin varmaan tehnyt sen jos ois tullut. Punaista näkyi niin silmissä. Mä en pelännyt yhtään, että anna tulla läpi vaan. Se oli sitten liikaa tämä. Ja niinhän mä otin sitten, menin kirstulle ja otin sieltä sitten niitä vähäisiä minulle tärkeitä asioita. Panin ne nyyttiin ja olkapäälle ja kassiin ja läksin kävellä teputtaan pois.

(Mies, synt. 1940–44)

Aseella uhkailu kertoo pelon ilmapiiristä, joka on yksi henkisen väkivallan muoto. Myös selkäsaunoilla peloteltiin tai siirtämisellä lastenkotiin tai koulukotiin.

Edellä on kuvattu, kuinka lastenkodeissa lasten kohtelu epätasa-arvoisesti on tuntunut pahalta ja jäänyt mieleen kaltokohteluna. Myös sijoitusperheissä esiintyi voimakkaasti epätasa-arvoista kohtelua sijoitetun lapsen ja sijoitusperheen biologisten lasten kesken. Epätasa-arvoista asemaa tuotiin esiin esimerkiksi vaatettamalla perhehoidossa oleva lapsi huonommin kuin biologiset lapset, teettämällä hänellä raskasta työtä tai antamalla nukkumapaikaksi muusta perheestä poikkeava tila kuten keittiön nurkka tai erillinen sivurakennus. Häntä ei välttämättä kutsuttu nimeltä, vaan esimerkiksi ”tyttö” tai ”renki”. Sijoitettu lapsi saatettiin myös esimerkiksi jättää ulkopuolelle lomamatkoilta tai kesänvietosta: kun sijoitusperheen biologiset lapset lähtivät kesällä uimaan, sijoitettu lapsi jäi kitkemään kasvimaata. Pahimmissa tapauksissa lapsi jätettiin loman ajaksi yksin kotiin.

Ja sitten heidän tota, siihen aikaan oli sitten jo 70-luvulla oli näitä lomittajia kun lomitettiin. Niin mut jätettiin sitten yksin, että mua ei otettu mukaan niille lomareissuille, että mä olin yksin. [- -] Mitähän mä sitten oon ollut, kymmenen? Alle kymmenen. Että sitäkin mä jälkikäteen mietin, että eihän sen ikästä voi jättää yksin. Että lomittaja käy aamulla lypsämässä lehmät ja kattoo, että mulla ruokaa ja lähtee pois, että mä olin yksin.

(Mies, synt. 1960–64)

Ruokailutilanteissa sijoitetun lapsen paikka osoitettiin esimerkiksi antamalla hänelle eri ruokaa kuin muille, antamalla biologisille lapsille herkkuja joita sijoitettu oleva lapsi ei saanut, antamalla hänen ruokailla vasta muun perheen jälkeen, antamalla hänen syödä keittiössä erillään muista tai tarjoamalla ruoka eri astioista kuin muille.

Et se on joku sellanen kummallinen, just se yksin syöminen. Se on mulle joku semmonen, että mä en tiedä miks mä aina siitä liikutun siitä niin... liikutun tai miks se alkaa mua itkettää. Mutta siihen liittyy jotain semmosta, jotain niin isoa semmosta asiaa. Että ehkä siinä konkretisoituu se eristäminen niin vahvasti. Ja vielä kun ne muut söi mun selän takana, että mä olin aina selin. Niin sekin on jotenkin kehossa tai jossakin, joka sitten saattaa tulla tälläin itkuna ulos. Mikä on helpottavaa.

(Mies, synt. 1965–69)

Ruokailutilanteet ja ruoan määrän säännöstely oli paitsi hoidon laiminlyöntiä (luku 4.2.2), myös äärimmilleen vietyä keino hallita ja käyttää valtaa suhteessa lapseen. Joissain perheissä ruokaa tarjottiin vain vähän, eikä lisää yleensä saanut. Lapsen piti myös tietää, miten ruokailutilanne etenee, vaikka se saattoi olla mahdotonta sijoitusperheen vanhempien äkkipikaisten mielialanvaihteluiden vuoksi.

Se oli mielivaltaista. Et. esimerkiks... Ruuan syöminenkin. Sitä tietysti syötiin liian hitaasti sitten. Semmonenkin kerta kun jotain hernesoppaa syötiin, hernesoppaa syötiin niin mä söin sen sit liian hitaasti siin sit niin hän pot... heitti sen lautasen lattialle ja... sit mun piti mennä kaapimaan ja nuolemaan lattia puhtaaks. Ja tää ainakin kolme kertaa tapahtu. Ja sit taas alastomaks seisomaan siin samal tuolille ja sit tuli ympäri korvia molemmil... Mennessä ja tullessa, että... ”Eikö oo, eikö oo käsketty syömään kunnolla?”. [- -] [S]it oli luokkaretki tuli silloin ala-asteaikoihin ja sit perjantaina oli tiskivuoro. Mä tulin sit myöhempään sieltä luokkaretkeltä. Kysyttiin, miksei tiskit oo tiskattu. Mä sit, että joo, en ees kerinnyt vielä tiskaamaan. Sano, että sä saat sit opetella mitä on likaset tiskit, että siitä sit touko-, kesä-, heinä ja koulun alkuun niin mä söin samasta lautasesta koko kesän, että mä nuoleskelin sitä puhtaaks sit aina. Se oli siel ruokakomeron lattialla ja siel oli kaikenmaailman jauhomatoja, kärpästoukkiin. Ja sitten varsinkin silloin, kun sitä ei kerinnyt nuoleen puhtaaks niin sit siellä oli aika nopeesti kaikkii hiiren... hiiren paskaa ja kaikkee siellä. Se oli aika karmeeta aikaa se.

(Mies, synt. 1970–74)

Ruoka oli keino myös syylistää lapsi.

Ja [sijoitusperheen äiti] sano, että ennen piti viiden litran kattilalla tehdä ruokaa, mutta kun sää tulit, niin kymmenen litran kattilalla tehdään nyt. Niitä yritti vaan sitten nieleksiä ja olla, että en kuullutkaan ollenkaan. Että voi sanoo, että kasvatti-isä teki sydämestään. Se oli hänen motiivi oikeesti auttaa. Kasvattiäidillä se oli se maine. Hän jaksoi sitä toittottaa, kuinka me olemme nyt oman perheemme jättäneet taka-alalle ja ottaneet nämä reppanat tänne. Ne kaks pienempää ei osannut edes hampaaita pestä. Ei niille oltu opetettu mikä on hammasharja. Niitä ihan julkisesti lauottiin.

(Nainen, synt. 1960–64)

Sama kertoja muistaa, kuinka arkisten käytänteiden lisäksi epätasa-arvoisuutta tuotiin esiin myös ulkopuolisille esittelemällä esimerkiksi perhettä vieraille:

Sijaisperheen isä esitteli aina kaikki lapset, että tässä on meidän lapset. Mutta sijaisperheen äiti esitteli: ”Tässä on meidän omat ja tässä on meidän sijaislapset”. Sinne tuli sitten mua nuorempi tyttö ja poika, jotka oli sisaruksia. [- -] Alussa siellä maksettiin esimerkiks kokeista. Kun sait kympin, niin sait kymmenen markkaa ja sit kun sait ysän, niin sait viis markkaa. Sit se lopetettiin kun todettiin, että omat lapset ei saakaan. Kun se on [kertoja] joka kahmii ne rahat.

(Nainen, synt. 1960–64)

Jos perheessä oli hoidossa useampi lapsi, myös heidän keskinäisellä vertailullaan voitiin alistaa ja nöyryyttää.

[J]a sit hän [sijoitusperheen äiti] vertaili. Hän sanoi esimerkiksi näin, että mielenkiintosta, että [toinen sijoituslapsi]:n ja sinun äidit molemmat ovat siivoajia, mut [toinen sijoituslapsi]:n äiti on niin paljon älykkäämpi, ja, ja ja tämmöstä.

(Nainen, synt. 1950–54)

Kuten laitoksissakin, ruumiillinen väkivalta kietoutuu henkiseen väkivaltaan myös sijoitusperheissä lapsuutensa viettäneiden kaltoinkohtelun kokemuksissa. Yhden vanhemman harjoittama henkinen väkivalta saattoi kohdistua myös muihin perheenjäseniin, mutta perhehoidossa olevasta lapsesta saattoi tulla koko perheen henkinen ja fyysinen ”nyrkkeilysäkki”, johon pahaa oloa purettiin. 1960- ja 1970-luvuilla sukulaisperheessä asunut mies kertoo haastattelussa, kuinka hänen sijoitusperheensä sisäinen dynamiikka oli särkynyt ja perhe oireili monin tavoin. Vanhemmat riitelivät paljon, pettivät toisiaan ja käyttivät alkoholia. Isä purki vihaansa erityisesti sijaishoidossa olevaan poikaan, mutta tyrannisoi koko perhettä esimerkiksi uskonnon keinoin. Tässä ilmapiirissä perheen nuorin biologinen tytär oppi nopeasti kiusaamaan, alistamaan ja painostamaan kertojaa. Sijoitusperheen isä näytti esimerkkiä, miten poikaa saattoi kohdella. Sen lisäksi, että poikaa lyötiin lähes päivittäin, myös henkinen nujertaminen oli voimakasta ja keinot mielikuvituksellisia:

Sitten se [sijoitusperheen isä] kehitti semmosia systeemejä, rangaistuksia, meillä oli pieni vessa, jossa oli kylpyamme, pytty ja lavaaari. Se kävi siellä paskalla, jätti vetämättä paskansa, pytyn kannen auki ja käski minut sinne. Minun piti seisoa siellä jostakin rangaistuksena muutama tunti. Sitten se laittoi oven kiinni, sammutti valot ja sitten se hiipi tuon tuosta sukkasillaan oven taakse, tempaisi salamannopeasti oven auki tarkistaakseen, että minä en istu ammeen reunalla tai nojaa seinään vaan, että minä todella seison siellä asennossa. Ja jos se yllätti jostain tällästä niin taas tuli tunti lisää tai kaks. Tää meni tavallaan semmoseen, semmisiin paskajuttuihin. [- -] Sitten jossain vaiheessa se rupes selittämään, että sä et voi käydä täällä sisällä paskalla, kun sun paskas haisee niin pahalta, että painu tonne metsään. Se on ulkolualuetta, [alueen] puistoaluetta. Mun piti sitten jonkun tovin käydä metsässä paskalla, kun mun paskani haisee niin pahalta, ettei sitä voi tehdä niitten vessassa.

(Mies, synt. 1955–59)

Perhesijoituksessa tapahtuneet henkisen ja ruumiillisen väkivallan äärimmäiset tapaukset, kuten edellä, kuvaavat sitä, ettei sijoitusperheen vanhempien harjoittama kaltoinkohtelu ole ollut aina kimpaannuksissa tehtyä tai äkillistä vaan toisinaan suunnitelmallista, pitkäkestoista ja sadistista. Seuraavassa lainauksessa kertoja kuvaa pöytään nojaamisesta saamaansa rangaistusta, joka laitettiin täytöntöön vasta tapahtumaan seuraavana päivänä.

Ja sit oli tämmösiä, et... jotain telkkarii katottiin ja mä nojasin siihen olohuoneen pöytään ja hampaat sit varmaan siin pöydän reunal ja siitäkös se nainen sit sai sätkyn. Taas kun äijä oli töis, sit tää mieskin ilmeisesti tuli siihen mukaan, kun seuraavana päivänä piti sit hakee semmonen iso koivuhalko sieltä liiteristä ja... sit se oli sitä, että päivästä toiseen mä seisoin se halko suussa siel olohuonees ja sit mun piti järsii sitä halkoa. Mä muistan, että se oli ihan pieni siit keskelt sit.

(Mies, synt. 1970–74)

Haastattelua seuranneessa puhelinsoitossa edellinen kertoja vielä lisäsi monien lapsena kokiemiensa sadististen väkivallan muotojen listaan sen, että hänen piti siivouspäivinä nuolla talon vessanpönttö.

Haastatteluaineistossa kerrotaan monenlaisesta nöyryyttämisestä ja mitätöinnistä sekä lapsen ulkonäköön, osaamiseen ja etenkin taustoihin liittyen. Esimerkiksi yhteyksien katkaisemisen biologiseen perheeseen on satuttanut, etenkin jos se on tehty haukkumalla lapsen vanhem-

pia. Lapsen taustaan vetoamalla tehtiin selväksi, ettei hänestä ole mihinkään eikä hänestä koskaan tule mitään.

Eihän me oltu mitään. Ei siis yhtään mitään. Siis minustahan piti tulla jollekin [paikkakunnan] puliukolle eukko ja paksuna heti kun pääsee kotiovesta ulos. Olen saanut lapseni 36-vuotiaana. Ei ihan mennyt putkeen sekään ennustus. Että eihän me oltu mitään, ei mitään tulevaisuutta. Ei edes, ei edes minulla, vaikka mä pärjäsin koulussa. Mä olin luokkani parhaimpia oppilaita. Paljon paremmin pärjännyt kun nää mun kasvattisisarukset tai siis perheen biologiset lapset. Niin kyl se oli kuitenkin minä josta piti jotain ihan outoo tulla.

(Nainen, synt. 1970–74)

Sukulaisia mustamaalamalla tehtiin myös selväksi, että lapsen piti olla kiitollinen siitä, että saa kasvaa näin hyvässä perheessä ja että hänet on huolitettu tähän perheeseen. Nöyryyttä odotettiin ja kiitollisuudella painostettiin. Lapsi saatiin tuntemaan itsensä arvottomaksi arvostelemalla niin hänen taustaansa, henkisiä kykyjään että ulkonäköään, tai tekemällä hänet naurunalaiseksi.

Kaikki mitä hän sanoi, niin mä luulin että oli oikein. Esimerkiks kun hän sanoi mulle, että, et että niin että sun pitäis tuota hymyilyä niinku vähä välttää, että se on niin, se tekee niin tyhmän näköseks, niin mä lopetin hymyilemisen. Ja, ja että et se tekee, et se tommonen tyhmä amerikkalainen tekehymy. Tai sit ku hän sano, kun mä olin laiha sillon kun mä painoin tota 168 senttisenä kun mä painoin 50 kiloa, niin sillon hän sano, et että laihat ihmiset on semmosia akkamaisen näkösiä jo nuorena, vaikka hän on itse siis ollut aina hoikka, siis on edelleenkin hoikka et et tulee ku. Ku sit ku mulla on se, et kun mulla on korkeet poskipäät niin sit, kun mä olin laiha, niin mullahan oli posket lommolla, että mulla törötti niinku kaks luuta tossa, tossa tossa poskipäissä, niin siitä, et joo että, et että niinku on niin, niin akkamaisen näkönen, et on paljo vanhemman, ikäistään vanhemman näkönen.

(Nainen, synt. 1950–54)

Siinä oli pilkkaa. Tuota... mmm. Pilkkaamista, nimenomaan naurunalaiseks tekemistä, ehkä jopa väkivaltaa tietyllä lailla.

(Nainen, synt. 1975–79)

[Sijoitusperheen äiti] mallas isää. Pientä aihetta oli. Se oli pomosulo, juopon poikia ja lapsia te ootte, kyykäärmeen sikiöitä. Sehän keksi vaikka minkä näköstä koronimee meille. Se kyykäärmeen sikiöt kuului kaikista pahimpana. [- -] Nihän se oli, he antoivat ymmärtää, että kun he ottivat meidät tänne että mieltikää, että ootte päässeet tänne. Teidän pitää olla hyvillään, kun ootte päässeet tämmöseen kotiin. Ja me yritettiin sitten ruokaa ja lämpöä vastaan tehdä sitten voitavamme. Ei ollut älyä sitten vielä, mäkin toisella kymmenellä olin.

(Mies, synt. 1940–44)

5.1.3 Kokemukset lastenkotien ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta

Selkäsauna on yleiskäsite, jota ei haastatteluissa määritellä tarkasti; yleensä sillä kuvataan eri esineillä tai käsin annettua ruumiillista rangaistusta, jossa lyötiin selkään tai takapuolelle. Ilmeistä on, että lastenkodeissa selkäsauna oli yleinen kasvatusmenetelmä. Lastenkodeissa selkäsaunan antaja on tavallisesti lastenkodin johtaja tai johtajatar, ja rangaistus annettiin johtajan huoneessa, mikä lisäsi rangaistuksen arvovaltaisuutta. Selkäsaunan välineenä toimi esimerkiksi lapsen itse metsästä hakema risu, mattopiiska, vyö tai muu vitsa – pahimmillaan,

kuten eräässä lastenkodissa, vitsa liotettiin lipeävedessä, jotta haavat kirvelisivät ja paranisivat hitaammin.

*[M]eillä oli kolmen kilometrin koulukävely ja, se [lastenkodin johtajatar] anto tar-
kan ajan jos kerran, se oli puoli tuntia se aika ku piti tulla kotia, se kolme kilomet-
riä, jos et ollu puoli kolme, se oli tämä johtajatar ovella vastassa ja ei mitää muuta
ku ensimmäiseksi sano et sait risut ja hain risut ja tuota ne liotettiin ensiks semmo-
sessa lipeäveessä ja sit tuota siitä sain paljaalle takamuksille ja ja tuota, ja mitä
enemmän huus sitä enemmän sitä risua tuli. Mut sitte sen jälkeen ni pantiin pimiään
komeroon, pimiään komeroon pantiin tunnista kahteen seisoon ja miettiin syntyjä
syviä. Ja tätä, tämä on yks näistä asioista ja tätä toistu aina, silloin se melekeen tiesi
että nyt on taas tultu liian myöhään koulusta ja tätä toistu. Emmä tiä sit turtuko
siihen jollain lailla tai se oli, sen melkeen tiesi jo että ottaa, ottaa jo tullessa risut.*

(Mies, synt. 1945–49)

Johtaja(ttare)n huoneessa annettuihin rangaistuksiin liittyy muistoissa selkeämpi syy-seuraus-
suhde kuin muuhun väkivaltaan. Vaikka selkäsauna tuli välillä pienistäkin rikkeistä, se oli
kuitenkin rangaistus, jossa oli toisinaan jonkinlaiset rajat ja säännöt.

Johtaja(ttare)n huoneessaan antama rangaistus saattoi olla kivultaan kohtuuttomaksi koettu,
mutta se näkyy kerronnassa yleensä selkeänä rangaistuksena. Sen sijaan läiskeminen kämme-
nellä, märällä pyyhkeellä tai monien kertojien mainitsemat tukkapöllyt eivät välttämättä tulleet
rangaistuksena tietystä rikkomuksesta vaan satunnaisesti, kohtuuttomasti ja mielivaltaisesti.
Lusikan väärin pitämisestä ruokailussa seurasi eräälle kertojalle niin kova isku sormille, että
kädestä irtosi kynsi.

Ruumiillinen kurittaminen lastenkodeissa kiellettiin 1950-luvulla. Jos ruumiillista kuritusta
käytettiin malliohjesäännön kiellosta huolimatta, piti kyseessä olla rangaistava teko. Mikäli
lastenkodin ohjesääntö ei määritellyt kuritusoikeutta, voitiin käyttää niin sanottua ”yksityisoi-
keudellista” kuritusta. (Talvitie 1952, 63.) Sillä tarkoitettiin, että yksityiskodissa oli kielletty
lapsen kohtuuton kurittaminen. Kohtuutonta kurittaminen oli, mikäli kuritettavalle aiheutui
vähäistä suurempaa ruumiinvammaa.

Haastatteluissa tulee esiin tilanteita, joissa väkivaltainen rangaistus jaettiin kaikille lapsille.
Esimerkiksi 1940-luvun maalaispaikkakunnan lastenkotia muistellut nainen kertoo:

*Nainen: Ei, ei, siellä oli se oma yhteishenki lapsorukassa, että ei sanonu kukaan
mitään. Me otettiin ennen se selkäsauna, kaikki.*

H: Millä teitä lyötiin?

*Nainen: Tuolla millä piiskataan mattoja. Sillä. Ja tuota, se oli minusta jännää vielä
lapsena sekin, että kun mä oon omille lapsillekin kertonu, että kun me mentiin jo-
noon. Ja jokainen halus sitä eka paikkaa, että pääsis siitä sitten niinku pois. Sitten
härnättiin toisia, että teillä on vielä eessäpäin, ja oikeen ärsytettiin vielä toisia. Sit-
ten kun se... [naurua] Ja tuota, se oli aina tosi juhlaa aina se eka paikka. Ja sitte
niin kauan lyötiin että kun itku loppu. Niin kauan meitä hakattiin.*

H: Että itku loppu?

*Nainen: Niin, että itku loppu. Sattu, ekat lyönnit sattu, me ruvettiin itkemään. Mut
sitte itku, niin kauan sano että ”Vieläkö tulee?”*

H: Että sitten kun pysty pidättämään itkua niin lakkas lyömästä?

Nainen: Joo, joo.

(Nainen, synt. 1935–39)

Kollektiivirangaistus saattoi myös lisätä lasten keskinäistä väkivaltaa, mikä vertautuu nyky-
päivän koulukiusaamiseen. Seuraava kertomus on 1950-luvun lopulta helsinkiläisestä lasten-
kodista.

Mut siellä [lastenkoti] ei varsinaista kuritusta sitten, ruumiillista kuritusta ollu, muuta kun se, että oli se sakkihivutus-mentaliteetti, et jos teki jotain ilkeetä, mistä nää [hoitajat] ei tykännyt, esimerkiksi metelöi hiljaisuuden jälkeen tai sitten ei käyttäytynyt ruokapöydässä tai muuta, niin sitten tuota saatettiin jättää jälkiruoka kaikilta tai jotain vastaavaa, niin sitten siellä jossain käytävällä sitten sai kokee sen että mimmosta se on ja ne oli oikeastaan vielä pahempia kun aikuisten antamat, koska siinä tuota, siinä oli se psykologinen puoli aika vahva että, se ei niinku loppunut siihen, et kerran annettas kunnolla selkään, vaan se jatku ihan, kunnes saatiin joku muu hampaisiin, sit se pikkasen hellitti. Et ne oli siinä mielessä, se oli aika helppoo niiltä hoitajilta saada aikaan semmonen tilanne. Ja, se, ne sai sen kyllä tehokkaasti sitte sen kaverin hiljenemään, kuka se nyt sitte olikin.

(Mies, synt. 1950–54)

Joissakin lastenkodeissa käytettiin pitkäkestoista kipua aiheuttavia tai muutoin syvän jäljen jättäviä rangaistuskeinoja. Huonosti käyttäytynyt lapsi saatettiin eristää nurkkaan seisomaan, mutta nurkkarangaistusta pahensi, jos siellä piti seistä kädet ylhäällä. Lastensuojelun Keskusliitto selvitti vuonna 1972 lastenkotien rankaisukäytäntöjä. Tässä selvityksessäkin tuli esiin juuri mainittu tietyssä rangaistuspaikassa istuttaminen, niin sanottu ”häpeäpaalu”. (Lastenkotien sisäinen toiminta, 1972, 99.)

Vahvoista, elävistä rangaistuksiin liittyneistä muistoista monet liittyivät ruokailuun ja pakkosyöttämiseen: lastenkodissa ruoka oli pakko syödä, ja jos oksensi lautaselle, joissain paikoissa myös oksennus oli syötävä. Pakkosyöttämisen kokemukset tulevat esiin myös Veikko Piiraisen johdolla vuonna 1962 tehdyssä selvityksessä (Piirainen 1962, 16). Lautasen tyhjäksi syöminen vaikka väkisin voidaan nähdä olleen osa ruokakasvatusta myös sijaishuollon ulkopuolella vielä pitkään, mutta oman oksennuksen pakkosyöttäminen oli selkeästi kaltoinkohtelua. Tapa ei liity vain vuosisadan puoliväliin, vaan oksennuksen syöttämistä tulee esiin vielä 1970–80-luvun taitteen kokemuksissa lastenkodista.

Jos tahto lisää ruokaa tai alko ottamaan vaikka lihapullakauhasta kiinni, niin siitä tuli räpsy näpeille että siitä ei saanu oma-aloitteisesti ottaa. Ja kaikki oli pakko syyä, ei vaan maistaa, vaan oli pakko syyä se lautanen tyhjäksi, kun se oli siihen se ruoka laitettu. Ja jos se oli pahaa, niin tuntu ainakin näin, että sitä laitettiin paljon ja jos se oli hyvää, niin vähän. Niin kun semmosta kiusantekoa. Ei kaikilta, että oli siellä mukaviakin hoitajia, mutta näiltä tietyiltä. Ja mäkin oon syönyt siis oksennusta lautaselta, kun on pakotettu juomaan piimää lasillinen ja inhosin piimää. Yritin sinnillä juua sitä, mut kun se ei mennyt alas ja se tuli se oksennus, niin sitten syötiin se oksennuksen sekainen ruoka siitä lautaselta. Ja tätä oli monelle muullekin, tätä ihan samaa. Joulupöydässä oon kerran oksentanu. Se oli joku ihme luumurajakälki-ruoka. Ne tuli kans kaikki siihen lautaselle ja... sitten syötiin oksennuksen sekaista ruokaa lautasella.

(Nainen, synt. 1970–74)

Ruoka-aikojen tiukkuus oli sääntö, ja jos ruokailusta myöhästyi vähänkin, jäi ilman ruokaa siltä aterialta ja mahdollisesti seuraavilta aterioilta. Ruokamääriä säännösteltiin myös tarkasti. Rangaistukset olivat paikoitellen aivan mielivaltaisia ja lähentelevät keinoiltaan sadismia. Eräässä lastenkodissa lasten housuihin laitettiin nokkosia ruokailun ajaksi. Tässä lastenkodissa kasvaneet siskokset muistelevat myös muita rangaistuksia:

Nainen 2: Ja [Nainen 1] joutu juomaan kerran kuravettä, kun se oli pihalla ja sieltä ei saanut ikinä mennä sisälle, oli pissahätä tai jano tai mikä niin sisälle et mee. Tiedätkö sää, että me istuttiin sitten pihalla kun lukee almanakasta kesäkuu, niin kello kahdeksan me istuttiin ja odotettiin, mihin kohtaan aurinko paistaa. Hihattonilla ja sortsit jalas, sä et paa pitkähihasta päälle, kun almanakassa lukee, että on kesä. Siellä me istuttiin rinteessä ja odotettiin, mihin kohtaan ensimmäisenä tulee aurinko, että pysyy lämpimänä. Sit ei saanut mennä ikinä sisään tietenkään. Ei vesiaan eikä muutenkaan. Tuol oli kauhee jano ja se joi lätäköstä sitten. [Hoitaja1] näki sen sitten tai kuka nyt sattukaan näkemään sen ja tuli ruoka-aika niin [Nainen 1] oli pantu vesilasiin kuravettä ja se istu siinä sitten niin kauan... ei tuo suostunut juomaan. ”Sä istut niin kauan kun sä juot sen”. No ei se juonu. Sitten se lopuks, että pääsee pois niin se joi sen. Sitten vasta selkään tuli kun se joi sen.

Nainen 1: Että ei kuravettä saa juoda.

Nainen 2: Niin, että kuravettä ei juoda. Ensin piti istuu niin kauan...

H: Ihan tämmöstä mielivaltaista.

Nainen 1: Ihan! Sitä mä tarkotin, että ei tiedetty sääntöjä.

(Nainen 1, synt. 1955–59 & Nainen 2, synt. 1955–59)

Ruumiillinen kurittaminen saattoi olla mielivaltaista, ja se oli myös useimmille väkivaltaa kokeneille jatkuvaa. Väkivaltaa eivät käyttäneet ainoastaan lastenkodin johtajatar tai hoitajat vaan myös toiset lapset, joiden keskinäinen väkivalta oli myös jatkuvaa ja osin hallitsematonta. Lasten keskinäinen väkivalta kiinnittyi vahvasti henkiseen väkivaltaan: kyse oli arvojärjestyksestä ryhmän sisällä, vallasta, saavutetun vallan käyttämisestä ja aseman ylläpitämisestä. Lasten keskinäinen väkivalta nousee esiin erityisesti koulukotien kohdalla. Lastenkodeissa mainitaan lasten keskinäisiä tappeluita ja vanhempien lasten valtaa nuorempien yli, mutta kertomukset varsinaisista taisteluista sijoittuvat enimmäkseen koulukoteihin, mitä käsitellään seuraavassa alaluvussa.

Ajallinen muutos näkyy kokemuksissa lastenkodeista ruumiillisen väkivallan selkeänä vähentymisenä 1970-luvulle tultaessa, väkivallan korvautumisena eristyksellä ja omahoitaja-järjestelmän kehittymisenä. Haastatteluaineiston ajallisesti vanhimmat tarinat lastenkodeista sisältävät ruumiillista kurittamista hoitajien taholta useammin kuin myöhemmät, 1970-luvulle sijoittuvat lastenkotikokemukset. Lasten keskinäisen kiusanteon ja väkivallan muodoissa sen sijaan ajallinen muutos ei juurikaan näy: isommat lapset kiusasivat pienempiään haastattelujen perusteella yhtä paljon 1950-luvulla kuin 1970-luvullakin. Pikemminkin päinvastoin: nuoremmat haastateltavat muistavat ikätovereiden harjoittaman henkisen manipuloinnin ja väkivallan paremmin ja tarkemmin kuin vanhemmat. Se voi osaltaan johtua myös siitä, että hoitajien taholta väkivaltaa ei enää niin runsaasti kohdattu.

Lastenkodeissa lasten keskinäiset hierarkiat sekoittuvat hoitajien vallankäyttöön toisinaan hyvin raa’asti. 1970-luvulla eräässä lastenkodissa valtaa piti vuosien ajan yksi tyttö, jonka valtaa tuki asema kahden hoitajan suosikkina. Tässä lastenkodissa ruumiillinen väkivalta myös hoitajien taholta jatkui pidempään kuin tavallisesti haastatteluaineistossa mainitaan.

Väkivaltaan osallistui harvoin koko henkilökunta, yksi tai muutamakin riitti. Tässä esimerkkinä toimivassa lastenkodissa kaksi hoitajaa ylläpiti väkivaltaisia rangaistustapojaan muun muassa potkimalla lapsia. Haastateltava, joka kertoi kokemuksistaan, nimitti toista näistä hoitajista ”puukenkätädiksi” juuri hänen mieleensä painuneiden potkimisten vuoksi. Lasten keskinäinen väkivalta keskittyi yhden valtaapitävän tytön ympärille. Hän hallitsi muita lapsia ja sai heidät tekemään asioita puolestaan. Kertoja joutui tämän ”hallitsijatyttö” uhriksi vuosien ajaksi. Pitkään jatkunut henkinen ja fyysinen väkivalta jäi tai jätettiin hoitajien taholta huomiotta.

Yhen kerran tää [tyttö] teki niin, että ne oli taas ollu siellä huoneessa ja mie menin sitten ulos portaalle istumaan ja miettimään, että mitähän seuraavaks tapahtuu. No se tuli selän takaa ja neljä muuta mukulaa perässä ja se nappas mut olkapäälle ja kiikutti rantaan. Se oli järven rannassa se paikka. Se käveli siihen rantaveteen ja paiskas pääedellä siihen veteen ja hiero hiukset siihen muta-mutahiekkaliejuun. Sitteen nosti ylös ja alko haukkuminen ”rinsessa takkutukka” ja sen jälkeen koko se porukka potki ja räki päälle ja löi ja tuuppi. Ihan siis semmonen, piekseminen. Ja silloin vaan niinkö, no se oli varmaan se kun, on tullu semmonen suojamekanismi, että mä oon vaan maannu siinä ja olin niinkö muualla. Kuvittelin itteni jonnekin ihan muualla, koska mitä enemmän mä oisin tapellu vastaa, sen enemmän niistä ois tullu takasin. No silloin oli tosi kuuma kesäpäivä ja kun ne lopetti, niin mun piti vaihtaa vaatteet, kun olin ihan märkä. Ja sitten laitoin pitkähihaset ja lahkeiset vaatteet, että ei ne jäljet näy täteille, koska silloinhan mä olin mustelmilla. Sitteen mä menin sisältä ulos niin tää [hoitaja] [- -] oli niinkö, että mitä mulle on tehty, että miks mulla on pitkät vaatteet näin kuumalla ja miks mä oon itkenny. Sit mä vaan tihrustin, että mä oon varmaan kipee ja menin sitten mettään itkemään ja silloin, siitä on alkanu varmaan ne mun itsemurhatoiveet, että kuolisin vaan pois.

(Nainen, synt. 1970–74)

Väkivallan mielivaltaisuus on osa sen henkistä puolta: kun väkivaltaa voi tulla milloin tahansa ja mistä syystä tahansa, se luo pelon ilmapiiriä, joka vaikuttaa lapsen hyvinvointiin. Pelottava ja uhkaava tunnelma rakentui lastenkodissa myös muilla tavoin. Rangaistuksilla ja väkivallalla uhkailun lisäksi peloteltiin koulukodilla, jonne huonosti käyttäytyvät lapset joutuisivat. Varsin usein haastatteluaineistossa kerrotaan ahdistavasta ja tiukasta uskonnollisesta ilmapiiristä, jota lastenkodin johtavat henkilöt rakensivat. Uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistuminen oli epämiellyttävää, mutta myös pelottavaa.

Lastenkotimuistoihin sisältyy usein henkisen nöyryytyksen ja alistamisen kokemuksia. Jo omista vaatteista luopuminen ja laitoksen sarkavaatteiden päälle pukeminen saattoi tuntua nöyryyttävältä. Monenlainen toisten lasten edessä nolaaminen on jäänyt kipeästi mieleen, esimerkiksi lapsen taitojen väheksyminen ja annetuista tehtävistä suoriutumisen säännönmukainen moittiminen. Myös epätasa-arvoisuus koettiin nöyryytyksenä: toisinaan vain osa lastenkodin lapsista sai joululahjoja, tai äidiltä saadut lahjat jaettiin kaikille lapsille. Joillakin on myös kokemus, että hän sai ruumiillisia rangaistuksia enemmän kuin muut ja pienemmistä syistä – taustalla oli yleensä vilkkaus, jota selkäsaunoilla yritettiin taltuttaa. Myös kieltolistua retkelle, jonne kaikki muut lastenkodin lapset pääsivät, on jättänyt nöyryytyksen jäljen.

Eristysrangaistukset lastenkodeissa olivat yleensä lyhyempiä kuin koulukodeissa. Lisäksi erityistä putkahuonetta ei tavallisesti ollut, vaan lapsi laitettiin eristykseen sopivaan, lukittavaan paikkaan kuten vaatehuoneeseen, pimeään komeroon tai muuhun vastaavaan tilaan. Haastattelujen perusteella eristystä käytettiin lastenkodeissa muutamia tunteja kerrallaan, enintään yön yli. Toisinaan niihin liittyi muuta nöyryyttämistä, kuten ilman housuja odottamista.

Joo, niin tuota niin nää oli aika rankkoja, kun tuota niin muun muassa minulle tehtiin, mä olin silloin kaheksanvuotiasko mä olin, seittemän- tai kaheksanvuotias. Ni pyjamasta otettiin housut pois, siis minä olin vaan pelkässä puserossa, tiedätkö? Ja sehä on tuommoselle nuorelle pojalle, se oli hirveä paikka. Ja mun piti tulla sieltä yläkerrasta alakertaan ruokasaliin niissä vermeissä.

(Mies, synt. 1945–49)

Pahoja kokemuksia on osalla kertojista siitä, kuinka heidät lastenkodissa unohdettiin eristystilaan.

Se oli saapaskoppi. [naurahtaa] Lukollinen semmonen, mistä sisäpuolelta ei päässy ulos. Eli se oli pieni koppa, mikä oli jonku rapun alla, sen mä muistan et se oli rapun alla, ja alhaalla oli keittiö. Ja kun mä viikonlopun jouduin olemaan siellä sil-lain, et mä en päässy pois, niin tietysti mä jouduin virtsaamaan, niin mä tein sen saappaaseen. Ja sitten kun mun piti johonkin hävittää, ettei tullut sitten satikutia, niin mä kaadoin sen, kun ne oli tota tuommoset lämmitysputket meni siinä, niin kaadoin siitä, siihen lämmitysputken juureen. Ja siellä olikin keittiö alla [naurahtaa] ja ne lorahti sinne keittiöön, ja siitähän se meteli nousi.

(Nainen, synt. 1950–54)

Jag kan ju...där fanns ju en potatiskällare nere i källarn. Där satt jag många, många kvällar. Vinter som sommar. Och en gång så glömde dom bort att jag satt där, det var vinter, jag höll på att frysa ihjäl i den där jävla källarn. Ovanför den där potatiskällarn låg deras sovrum, där låg dom själva med sin familj när jag fick sitta nere i källarn för att jag hade, jag hade...jag var ganska livlig så ja kunde inte sova så jag sprang ju runt där uppe på, å lite småbråka å så där va när vi sku sova å då blev straffet ”i potatiskällarn”. Där fick jag sitta. Å ja fan tänkte ju frysa ihjäl en gång. Å jag somna på den där jävla potatishögen.

(Mies, synt. 1945–49)

Eräs tapa rankaista oli eristää lapsi sänkyynsä. Sängyssä piti viettää esimerkiksi koko päivä. Joissain paikoissa hoitaja saattoi myös sitoa lapsen sänkyyn eristysrangaistuksen ajaksi. Sänkyyn sitominen saattoi olla myös laitoksen normaalikäytäntö. Syynä ei välttämättä ollut lapsen rankaiseminen vaan sen ajateltiin olevan turvallisempaa. Sänkyihin sitomista mainitaan erityisesti lastenkotien pienten lasten osastoilta, joissa levottomasti nukkuvia lapsia haluttiin pitää paikoillaan yön yli.

Nainen: Siellä laitettiin sänkyyn, semmoset liivit, joissa oli pitkät nauhat ja meidät sidottiin siihen. Ei voitu edes kääntyä vatsalleen eikä selälleen. Ja semmosessa asennossa nukuivat koko yön.

H: Oliko se rangaistus jostain?

Nainen: Ei vaan joka yö meidät laitettiin niin. Sit mä muistan sen laulun, kun minut oli jo sitten laitettu, se oli semmonen liivi, jossa oli nappeja takana tiukassa. Ne oli lättäniä nappeja, että ne ei kyllä painanut. Ja sitten oli kauheen pitkät nauhat näin. Sitten ne lauloi siellä, että kun ne laittoi [tytön nimi], että ”varmuuden vuoksi, [tytön nimi] liivit”. Ja sitten ne laitettiin sinne sängyn alle kiinni johonkin. Siinä me sitten oltiin. Kun ei ollut sängyissä reunoja. Me oltais pudottu, se oli kuulemma turvahomma.

(Nainen, synt. 1945–49)

Erityisen paha jälki eristyksestä on jäänyt kertojalle, joka kasvoi 1940-luvulla lastenkodissa. Hänet suljettiin yöksi aittaan, jossa oli ruumis odottamassa pois kuljetusta. Yöstä aitassa on jäänyt kertojalle pysyvä kammo.

5.1.4 Kokemukset koulukotien ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta

Valtion koulukotien rangaistuskäytäntöjä määritteli valtion kasvatustieteiden ohjesääntö, jossa oli varattu oma lukunsa ”laitoksen hoito- ja kasvatustoiminnalle, työlle ja kurille”. Luvun laajin osuus käsitteli laitosten kurinpittoa. Ensisijaisena järjestyksenpidon välineenä oli vetoaminen ”oppilasten kunniantuntoon, ystävällisesti muistuttamalla taikka varoittaen ojentamalla”. Tätä periaatetta ei määritelty tarkemmin, mutta vähimmillään se tarkoitti, että lapsia tuli

ohjata ensisijaisesti neuvomalla, opettamalla, jopa keskustelemalla tai muuten vuorovaikutuksellisesti. Jos näin ei päästy tavoitteisiin, työntekijöille määriteltiin käytettävät rangaistukset: oppilaan etujen ja oikeuksien rajoittaminen, ”ravinnon laadun muutos”, oppilaan eristäminen, vitsalla annettu ruumiinrangaistus. Ravintoa saattoi vähentää tai heikentää korkeintaan vuorokaudeksi, eristyksen enimmäismäärä säädeltiin ikäryhmittäin ja vitsalyöntien maksimimääräksi säädettiin kymmenen. Erikseen korostettiin, että yksikään rangaistuksista ei saanut vaarantaa lapsen terveyttä. Lisäksi ohjesäännöt huomauttivat, että laitoksen työntekijät eivät saaneet turvautua ”korvapuusteihin, tyrkkimisiin tai muihin käsiksikäymisiin”. Huomautus todisti osaltaan, että lastensuojelun laitoksiin oli pesiytynyt epämuodollisia rangaistuskäytänteitä. (Valtion kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen ohjesäännöt 1924.)

Valtion kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen ohjesääntö uudistettiin vuonna 1960. Uusituissa ohjesäännöissä kurinpidolle ei annettu yhtä suurta kasvatuksellista merkitystä kuin aiemmin. Järjestysrikkomuksista annettavat rangaistukset pidettiin entisellään, mutta ohjesäännöt eivät kokonaisuudessaan entiseen tapaan korostaneet kurinpidon tärkeyttä vaan niin sanottuja ”myönteisiä kasvatustoimenpiteitä”. Koulukodin yleiset kasvatustavoitteet pysyivät pääpiirteissään muuttumattomina, mutta nyt kasvatusta ja ohjaustyötä määriteltiin aiemmasta poiketen yleisiä vaatimuksia, jotka korostivat aiempaa pehmeämpää kasvatustapaa. Koulukodin oli tarjottava oppilaalle ”yksilöllistä kasvatusta ja hoitoa” laitoksessa laaditun kasvatussuunnitelman mukaisesti, ottaen huomioon oppilaan kehityksen ja tilanteen. Johtaja sai tarkastaa oppilaan postin, mutta ohjesäännöt eivät suoraan sanoneet, oliko hän oikeutettu takavarikoimaan kirjeitä. Uusissa ohjesäännöissä koulukodit velvoitettiin vaalimaan oppilaan yhteyksiä kotiinsa, ja oppilaalle oli tarjottava mahdollisuuksia koti- ja muille vierailuille koulukodin ulkopuolelle, jos kasvatukselliset tekijät sen sallivat. Eri asia on, miten uusittu ohjesääntö näkyi koulukotien käytännön arjessa.

Sosiaalineuvos Ensio Kyppö johti pitkään (1958–1986) Pernasaaren koulukotia. Kirjassaan *Ne kovimmat pojat* (1989) Kyppö esittää, että väkivallan läsnäolo oli keino pitää pojat kurissa. Hän kuvaa ensimmäisen työpaikkansa (joka ei siis ollut Pernasaari) kurinpidon ankaraksi. Vain koviksi tiedettyjä ohjaajia toteltiin. ”Johtajan lisäksi oli koulukodissa pari ohjaajaa, joita ehdottomasti toteltiin. Tiedettiin, että jälkimmäisillä heilahti nyrkki hyvin helposti, mutta juuri tuon tietoisuuden vuoksi heidän tarvitsi harvoin sitä käyttää.” (Kyppö 1989, 20.)

Samoin kuin lastenkodeissa, myös koulukodeissa haastateltavat ovat kohdanneet ruumiillista ja henkistä väkivaltaa sekä hoitajien että toisten lasten taholta. Selkäsaunat olivat tavallisia. Lasten keskinäiseen väkivaltaan ja simputukseen erityisesti koulukodeissa on kiinnitetty huomiota sekä aiemmin että nykypäivänä. Esimerkiksi koulukotien johtajien neuvottelupäivillä vuonna 1951 Kaarlo Helasvuo esitelmöi pennalismista eli simputuksesta koulukodeissa. (*Huoltaja* 1952:1, 17; ks. myös Helasvuo 1954). Helasvuon (1954, 60) mukaan niissä laitoksissa, joissa oppilaiden ruumiillinen kuritus oli yleistä, esiintyi enemmän myös nuorten keskinäistä väkivaltaa ja pennalismia.

Nuorten keskinäinen väkivalta ei ole vain menneisyyden jäännös: myös tämän päivän koulukodeissa väkivallan voidaan nähdä jopa normalisoituneen osaksi nuoren sosiaalista kanssakäymistä. Koulukodissa asuvia nuoria haastatteleminen on havaittu nuorten keskinäisen väkivallan välineellinen ulottuvuus: väkivallalla sekä ylläpidetään entisiä että luodaan uusia hierarkioita, mutta se toimii myös ryhmähengen lujittajana. Tämä tulee esiin erityisesti suhteessa oman ryhmän ulkopuolisiin, mutta myös suhteessa laitoksen aikuisiin, henkilökuntaan. (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004; Honkatukia & Pösö 2004, 135.)

Lasten keskinäinen väkivalta tiivistyi niihin hetkiin, jolloin uusi tulija saapui koulukotiin. Uutta asukasta testattiin, jotta hänen asemansa lasten keskinäisessä hierarkiassa tulisi selväksi. (Vrt. Honkatukia & Pösö 2004, 142; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004, 166.) Monien kertojien mukaan lasten keskinäisiin tappeluihin ei juurikaan puututtu. Syitä puuttumattomuuteen ei

haastatteluissa yleensä tule esiin; eräs kertoja arvelee poikakodin valvojen jättäneen puuttumatta poikien keskinäisiin kärhämiin koska niitä pidettiin väistämättöminä, toinen toteaa erään toisen koulukodin henkilökunnan luovuttaneen osan rankaisuvallasta isommille pojille 1960-luvulla.

Mies: Ja kun se oli sit semmonen, tietysti se oli väkivaltainen paikka. Että... siellä oli henki taas toisenlainen kun [toinen koulukoti]. Koulukodis oli sillä lailla, että siellä ei henkilökunta niinkään kurittanu, mutta siellä kuritti kaverit. Isommat kävi pienempien kimppuun. Se oli annettu henkilökunnan taholta se juttu näille isoimmille. Että se oli, isommat oli niinkö bosseja.

H: Eli se tapahtu sen henkilökunnan, ne tiesi siitä?

Mies: Kyllä ne tiesi sen joo. Isommat piti siellä kuria ja tota... Sitten jos pienemmät töppäili, karkas tai jotakin niin isommat sitten mätti päähän siellä.

(Mies, synt. 1950–54)

Poikien keskinäisen väkivallan salliminen ainakin tiettyyn rajaan asti oli osa koulukotien kasvatustapaa. Ensio Kyppö kuvailee joukkorangaistusten olleen kovimpia mahdollisia rangaistuksia 1950-luvulla. ”Niiden yhteydessä sai nuori joukolta selkäsaunan ja sitä prosessia en voinut edes katsella.” Kyppö muistelee. (Kyppö 1989, 20.)

Mies: Niin. Ja sitten jos ne halusvat tapella niin henkilökunta katto vaan, että ei mee väliin. Että jos halus tapella niin antaa mennä. Mutta ei mitään aseita eikä muuta.

H: Että nyrkeillä?

Mies: Niin.

H: Henkilökunta tiesi, mutta ei tullut keskeyttään sitä?

Mies: Ei keskeyttänyt, mutta ne sano muille että...

H: Että he tavallaan ymmärsi sen, että pojat tappelee.

Mies: Että se kuitenkin jatkuu siitä, jos ei anneta nyten tehdä. Se on normaalia.

(Mies, synt. 1950–54)

Koulukotiin sijoitettujen lasten ja nuorten välillä väkivallan uhka vaikuttaa haastattelujen perusteella olleen jokseenkin jatkuvasti läsnä. Yksikään haastateltavista ei sano, ettei väkivaltaa olisi ollut; osa sen sijaan kertoo, ettei itse joutunut sen kohteeksi eri syistä, mutta näki muihin kohdistuvaa väkivaltaa. Huhuja aiemmin tapahtuneista raaoistakin väkivallanteoista saattoi liikkua koulukodin seinien sisällä, mikä epäilemättä lisäsi väkivallalla uhkailun tehoa.

Lasten keskinäisissä tappeluissa vallitsi haastattelujen perusteella vahvimman ja isoimman oikeus: isommat kiusasivat pienempiä. Kyse ei ollut vain lyömisestä tai muusta väkivallasta, vaan monenlaisesta alistamisesta, nöyryyttämisestä, palvelusten tekemisestä, kiristämisestä, tavaroiden anastamisesta ja niin edelleen. Sama hallintaa ja manipulointia tapahtui myös lastenkodeissa, kuten edellä on kuvattu. Lasten ja nuorten keskinäinen väkivalta näyttäytyykin osin välineellisenä: väkivallalla rakennetaan arvonantoa ja ryhmän sisäisiä hierarkioita. Koulukodin väkivalta liittyy jopa itsestään selvästi maskuliinisuuden rakentamiseen ja ylläpitämiseen, kuten nykypäivän koulukotinuorten keskinäistä väkivaltaa käsittelevät tutkimukset ovat osoittaneet. Myös tytöille väkivaltainen käytös tuo ”koviksen” maineen, mutta kovuus voi törmätä feminiinisyden tavoitteisiin ja tyttöyden rooliodotuksiin. Sekä tytöille että pojille väkivalta voi olla selvitytymiskeino, ratkaisu pahaan oloon. (Honkatukia & Pösö 2004; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004.)

Niinkun sanotaan, koulukodissa kun mennään, siellä oli se vanhemman oikeus aina. Et saanut syödä leipäkään, aamupala leipää, jos vanhempi sanoi, että tänne se leipä. Sen piti antaa tai saa turpaan. Nämähän... nämä niin sanotut valvojat, nähän ei ollut mitään kun ne asu siinä samassa. Ne löi käytävän oven kiinni, me jäettiin sinne pentujen kanssa. Kuka vanhempi, kuka nuorempi. Ja siellä sai tehdä vanhemmat mitä ne halus, näin oli. Ei nää valvonut.

(Mies, synt. 1945–49)

1950- ja 1960-luvuilla poikakodissa asunut mies muisteli, etteivät kaikki asukkaat olleet väkivaltaisia. Ne, joille väkivaltainen käytös oli tavallista, ruokkivat toistensa käytöstä.

Oli joitakin, semmosia kilttiä poikia. Niiden kanssa oli kaveria, voi jutella ja sieltä täältä mitä oli, mitä on aikasemmin kokenut ja muuta. Ei kaikki ollut ihan semmosia. Puolet oli ihan kunnan poikia. Ja minä oon sitä mieltä, että sinne ei ois kannattanut semmosten, sanotaan että hyenat kun hyökkää kimppuun. Sitten jos yhtä ruvettiin lyömään niin jokainen niistä pahoista jätkistä niin ne tuli hakkaamaan. Nehän piti näyttää, että hänkin on kova ja lyö tuota. Hän halua olla samanlainen.

(Mies, synt. 1945–49)

Koulukotien työntekijöitä nimitettiin haastatteluissa muun muassa valvojiksi, katsastajiksi ja vartijoiksi. Kokonaisuutena voi sanoa, että valvojien joukkoon mahtui sekä väkivaltaisia että väkivallattomia henkilöitä. Osalla haastatelluista on myös hyviä kokemuksia henkilökunnasta (ks. luku 6), mutta useimmat koulukodeissa asuneet kertovat joidenkin hoitajien antamista lyönneistä, pilkasta ja nöyryyttämisestä. Ensio Kyppö kertoo kirjassaan (1989), kuinka aivan hänen alkupäivinäan Pernasaaren koulukodin johtajana eräs poika tuli solvaten ja uhkaillen hänen luokseen. Kyppö ei halunnut tulla nujerretuksi, joten hän antoi pojalle korvapuustin, jonka voimasta poika kaatui maahan. Ikkunan kautta useat pojat näkivät tapauksen, mikä helpotti Kypön mukaan hänen työtään jatkossa. Hän kuitenkin painotti henkilökunnalleen, ettei väkivalta ole sallittua muutoin kuin laillisissa rajoissa. Sallittuja rangaistuskeinoja olivat viitsa ja eristys. (Kyppö 1989, 39–40.)

Koulukodeissa osa ohjaajista oli erikoistunut tiettyihin töihin: vastuualueita saattoivat olla esimerkiksi peltotyöt, metsätyöt, puutarhatyöt, navetta, talli ja niin edelleen. Koulukodit olivat varsin pitkään tuotantolaitoksia, joiden piti kerätä toimintaan tarvitsemansa varat omilla tuotteillaan. Työnteolla haluttiin myös kanavoida väkivaltaista käytöstä hyödylliseen toimintaan. (Esim. Kyppö 1989, 45, 87.) Siksi laitoksissa oli henkilökuntaa, joiden koulutus ei liittynyt kasvatukseen tai nuorten valvontaan, vaan esimerkiksi peltoviljelyyn, eläintenhoitoon tai metsätöihin. Varsinaiset koulukodin katsastajat eivät välttämättä osallistuneet näihin ammattitöihin vaan valvoivat yleistä järjestystä. Oli henkilöstä kiinni, miten kasvatustehtävään suhtauduttiin. Osa katsastajista tai valvojista on ollut hyvinkin väkivaltaisia, ja haastatellut saattavat yhä kantaa katkeraa vihaa näitä henkilöitä kohtaan.

Ja sitten minä huomasin, siellä oli ne pienet pojat työnjaossa niin me huomattiin, että niitä pieniä poikia hakattiin. Jos ne oli suutarin tai räätälin verstaalla niin ne itki ja sanoi johtajalle, että ”en mä sinne mee kun tuo hakkaa meitä”. Sanovat sille kun niitä lyötiin siellä. En tiedä miksi ne löivät niitä. Ja osa, yli puolet oli ihan kilttiä poikia. Ne olis käynyt kouluakin, jos niillä olis ollu. Joillakin ei ollut kotia, ne oli hylättyjä lapsia ja tuotu vain sinne rodunjalostuksen hävitettäväks.

(Mies, synt. 1945–49.)

Pojat jaettiin aamuisin pienempiin kokoonpanoihin, jotka sitten lähtivät päivän töihin. Joidenkin kertojien mukaan näissä tilanteissa aikuisten lapsiin tai nuoriin kohdistama väkivalta oli erityisen arvaamatonta, sillä laitoksen seinien ulkopuolella myös säännöt tuntuivat jääneen taakse. Pellolla tai metsässä valvojan tai ohjaajan nyrkki heilahti toisinaan hyvinkin herkästi.

Niin se pakkotyö oli jotenkin sellanen outo kokemus, että kun oli kesäaika, niin oli sata viiskymmentä metriä pitkiä peltosarkoja, missä kasvatettiin sokerijuurikkaita. Ja polvillaan sitten harvennettiin niitä sokerijuurikkaita semmosen haran kanssa ja nyt mä tulen tähän sadistiini kavereihin, jotka oli vahteina siellä, niin siellä oli eräs herra, joka kulki ratsusaappaat jalassa ja sillä oli ratsupiiska. Ja jos pojat ei tehneet hänen mielensä mukaisesti hommia, niin se tempo tällä ratsupiiskalla pitkin selkäpiitä. Ja jokainen ymmärtää, millainen jälki jää jos ratsupiiskalla lyödään niin niin lapsen ihoon. Ja ei siellä kukaan voinu mihinkään mennä valittamaan, ei ollu sellasta instanssia, mihin ois voinut tehdä valituksen. Ja se on vaan tällasissa nuorissa poikaporukoissa sitten niin semmonen vaitiololaki, että siellä ei asioista huudella eikä puhella. Ja tuota, sitten oli ojan kaivuuta, kun ajatellaan kymmenvuotiaita poikia, ne kaivo ojaa, pitkiä oja siellä lapion kanssa, rämpivät siellä tuota mutassa ojassa ja näin edelleen. Sitten oli, talvella oli tukkihommia. Metsään vietiin meidät ja lyötiin sahat kouraan ja kirveet kouraan ja hevosella ajettiin tukkeja sitten sinne tilalle ja siellä sitten niitä sahattiin ja tehtiin pölkyiks ja polttopuiks. Kyllä minä muistan niitä aikoja kun tuntu että jääty varpaista korviin asti kun oli hionnu ja oli kastunu sohjoisessa lumessa siellä ja tuota, siellä sitten kun et jaksa vääntää tukkia, niin vahti huutaa korvaan että perkeleen huoran kakarat, vääntäkää ne tukit sinne.

(Mies, synt. 1945–49)

Hoitajien/valvojien/katsastajien väkivalta oli toisinaan sekä satunnaista ja arvaamatonta että monimuotoista. Vaikka yleisimmin haastatteluissa kerrottiin nyrkillä lyömisestä, myös esimerkiksi seisottamisesta on mainintoja. Valvoja saattoi tulla keskellä yötä makuusaliin ja käskää lapset saliin seisomaan, seisottaa sängyn vieressä jos lapset eivät alkaneet heti käskyn käydessä nukkumaan, tai seisottaa lumihangessa rangaistuksena rikkeestä.

Kuten lastenkodeissa, myös koulukodeissa voimakeinoja käytti usein johtaja. Hiuksista repiminen, tukistaminen, lyöminen esimerkiksi pampulla, raipalla, suksisauvalla, seipäällä tai erilaisilla kepeillä mainitaan haastatteluaineistossa useita kertoja. Johtajan antama lyöntirangaistus oli erityisen nöyryyttävä, jos se annettiin kaikkien muiden nähden.

Väkivallan kokemukset koulukodeissa sijoittuvat usein samoihin tarinoihin eristysrangaistusten kanssa. Koulukodeissa eristystä käytettiin paljon. Muun muassa Järvilinnan vastaanotokodin johtajana toiminut ja koulukotitoiminnan kehittämiseen vahvasti osallistunut Erkki Saari kirjoitti vuonna 1961 kirjassaan *Laitoskasvatus* eri rangaistumenetelmistä ja osoitti, että tyttölaitoksissa käytettiin nimenomaan eristystä ensisijaisena rangaistuskeinona. (Saari 1961, 117.)

Monissa koulukodeissa eristyshuonetta nimitettiin kuvaavasti ”putkaksi”, ja sen sisustusta kuvailtiin aina hyvin ankeana. Putkassa oli yleensä vain sänky (tai patja), ja usein seinät olivat kylmät, ikkunaan ei lainkaan – ja ovi tietenkin lukossa. Putkaan joko tuotiin ämpäri, tai rangaistusta kärsivä haettiin sieltä tarvittaessa vessaan. Ruokailujenkin suhteen tilanne vaihteli: joissain paikoissa ruoka tuotiin putkaan, ja se saattoi olla erityisen ankeaa ”putkaruokaa”, mutta joskus eristyksestä pääsi ruokasaliin syömään. Joissain koulukodeissa oli tapana pitää eristyksessä olevalla erityisiä vaatteita, joista hänet tunnisti, esimerkiksi punaista verryttelyasua tai niin kutsuttuja putkahaalareita. Eristyksessä vietettiin aikaa muutamista tunteista viikkoihin. Joissain koulukodeissa oli myös mahdollista valita, ottiko rangaistuksen raipaniskuina vai eristyksenä, mutta etenkin selvityksen varhaisempina vuosikymmeninä rangaistukseen kuuluivat usein molemmat.

Eristysrangaistuksen vaikutusta tehostettiin usein väkivallalla. Putkaan viemisen väkivaltaisuus on voinut olla raakaa katsottavaa, mutta myös putkan seinien sisällä tapahtui asioita, joita ei välttämättä olisi tehty päivänvalossa.

Yks tilanne oli semmonen, että mä olin aika uus siellä, ja seistiin siinä jonossa. Ni se [johtaja] tulee sieltä rappujen yläpuolelta ja tempasee yhden naisen, tai tytön sieltä jono välistä. Ja sit se tyttö kaatuu selälleen siihen ja kolauttaa päänsä. Ja se lähtee vetämään sitä jalasta sinne, raput alas sinne kellariin, mis on kans kylmä luokka ja lämmin, eiku... No oli ne nyt minkänimiset putkat tahansa. Ni sinne. Ja sen pää vaan kolisi kuule siinä rapussa. Et minkälaisen aivovaurion se ois voinu tehdä? Yhdelle se väänsi kädestä luun poikki. Ja sit ku se oli pakko viedä tonne, lääkäri tuli, ja [lähin kaupunki] tähän röntgeniin, ja nää. Ni sinne lähti tietysti hoitaja mukaan, mut sitä vannotettiin niin ettet kenellekään puhu tästä mitään. Et mistään. Ja sitten se, mä oon nähny sen että, se tapahtu siellä kanslian eteisessä. Yks Pohjanmaalta oleva tyttö, ni se hyökäs sen kimppuun, ja repi tänne kaljun! [näyttää päättään] Ja sitten se otti sen putkan metallioven ja sen sormet siihe väliin, paiskas.

(Nainen, synt. 1945–49)

No tämä mulla on vielä tästä [koulukodista], että kerranhan mut hakattiin siellä sil-lä lailla siellä putkassa, että mulla oli rintakehä ihan keltasen musta. Ja mun isä, mä menin kotiin silloin ja mä kerroin niille. Mun isä vei mut sitten tonne sosiaali... tänne Helsinkiin. Lautakuntaan vai huoltoon, mikä se oli. Siellä oli sellanen kun [Nimi] vielä päällikkönä. Se nimi on jäänyt mieleen. Ne kiisti heti kaiken, ne ei uskonunt. Ne sano vaan, että [kertojan nimi] on niin vilkas mielikuvitus, että se on leikkinyt ja se on kapuillut puissa ja tehnyt vaikka mitä ja siellä kolhinut ittensä. No isä usko tän.

(Mies, synt. 1950–54)

Eristysrangaistukset lisääntyivät, kun ruumiillinen kurittaminen kiellettiin koulukodeissa vuonna 1965. 1970-luvulla suojelukasvatuksen alan ammattilaiset keskustelivat esimerkiksi alan lehdissä eristämisen haitallisuudesta ja hyödyttömyydestä, mutta sen käyttö jatkui edelleen. Eristyksen kestoja lyhennettiin ja lasta ei enää pidetty yksin eristyskopissaan vaan hoitajansa kanssa. Kuten haastatteluihin osallistuneet henkilökunnan edustajat kertovat, eristyksen funktio rangaistuksen sijaan lapsen rauhoittumispaikkana (turvallisuusnäkökulma) alkoi saada sijaa.

Mistä koulukodin lapsia ja nuoria sitten rangaistiin? Useimpien haastateltujen kokemus oli, että rangaistukset tulivat mitättömistä syistä: vastaananomisesta, huutamisesta tai muusta, mikä luettiin huonoksi käytökseksi – monien tuntuu olevan vaikea määritellä jälkeinpäinkään, mistä hyvästä selkäsaunoja jaettiin. Pahin rangaistus oli Leppäniemen eristyslaitokseen lähettämisen. Vuonna 1972 suoritettuna koulukotitutkimuksen mukaan Leppäniemeen sijoitetuista oppilaista lähes puolet kärsi pelkotiloista, jotka aiheuttivat puolestaan usein raivokohtauksia ja väkivaltaisuuksia. (Sosiaalilaitostutkimus 1972, 52) Sinne joutui, kun laitosten henkilökunnalla tai viranomaisilla ei ollut enää muita keinoja, tai esimerkiksi väkivaltaisuuksista henkilökuntaa kohtaan, kuten seuraava kertoja. Hän menetti malttinsa koulukodin tallilla henkilökunnan edustajan kanssa. Toiset pojat estivät häntä lyömästä katsastajaa, mutta tilanne kärjistyi ilmi-riidaksi. Tapahtuman jälkeen kertoja lähetettiin Leppäniemeen.

Mies: Niin. Juu. Ja se rupes mulle sitten huutaan, että sä oot sellanen saatanan juippi ja mä otin sitä räivenistä kiinni ja nostin tolle ja vein sinne pitkään laatikkoon, se oli hevosen kauraa, heitin sinne ja otin talikon ja aattelin, kun mä perkele panen, tuuppaan läpi, niin ei jätkä enää vittuile. Mut onneks sinne tuli sit muuta porukkaa, ei saatana nopeasti, mä en tienny mistä ne sai tietää sen. Älä ...[kertoja] perkele, ne otti.

Kertojan puoliso: Niin, toiset pojat.

H: Toiset pojat tuli.

Mies: Se nosti, että... Se nosti, että tiedät sä kuinka sun käy jos sä perkele lyöt? Et älä nyt saatana lyö tätä pässiä. Ja pässi vapisi perkele, se pelkäs niin perkeleesti. Se ties kato kun se oli siellä, kun mä sen pään yli heitin, että onpas sus voimaa, saatanana. Noh...

H: Kertoko, kertoko hän siitä sitten eteenpäin?

Mies: Aijai, kuule.[- -] Se ei puhunu mitään, se läksi juokseen siitä, mä aattelin et kohta tulee ukko, perkele. Ja niitähän tuli. Kaikki äijät sitten, perkele mitä talosta löyty. Ja ne oli sit tarkotus viedä minut sinne...

Kertojan puoliso: Puusepän verstaaseen.

Mies: Niin, sinne verstaaseen. Mutta minä...

Kertojan puoliso: Missä hakattiin ne.

Mies: Minä kävelin sinne edellä, niin muistin, että perkele, siinä on heti kun menee siihen, niin siinä on helvetinmoinen puukko kato siinä seinässä. Perkele, mä otan siitä kiinni ison puukon ja sit koitetaan. Ja mä olin niin saatanan varma itsetunto, mä aattelin et saatana, nyt ne kyllä. Mä hyppäsin siihen penkille tai istumaan siihen ja sanoin et nyt on vaan sellanen juttu, että te ette mulle enää vittuile.

Kertojan puoliso: Niin, mua ei enää hakata.

Mies: Mä sanoin, niin, te ootte minuu hakannu kohta kymmenen vuotta ettekä oo ikinä mitään kysyny, mikskä varten te hakkaatte. Nyt saatana teidän on selvitetävä just, mitä varten te mut hakkaatte. Kuka teistä on niin saatanan viisas, et se tulee tohon [epäselvä sana] ja selostakaa mikskä te mut hakkaatte. Jumalauta.

(Mies, synt. 1935–1939)

Selkein yksittäinen, monissa haastatteluissa mainittu syy, josta rangaistus tuli, oli karkaaminen eli hatka. Hatkasta seurasi aina eristysrangaistus. Tupakanpoltosta kiinni jääminen tarkoitti usein myös eristystä. Osa haastatelluista muistaa, ettei tupakointiin puututtu, mutta osa muistaa tupakoinnin olleen ehdottoman kiellettyä, ja siksi tupakan hankkiminen koulukotiin eri keinoin oli myös rangaistavaa toimintaa.

H: Joo. Tuota, mitä näistä karkureissuista, minkälainen rangaistus?

Mies: No se oli putkaan ensiks, sit oli tukka pois, sit oli niin sanottu kolmiorangastus, että joutus siinä pihan edessä joutu sellasella nurmikkoalueella, missä oli kivenen kallio, niin joutu istumaan siinä kaikki vapaa-aikansa.

H: Miten pitkiä nää putka-ajat oli?

Mies: Ne oli ihan tota, saatto olla viikon putkareissu ja tämmösiä tota. Sit taas pääsi pois.

H: Oliko ne ihan ympäri vuorokautista putkaa?

Mies: Oli, ihan ihan, koko ajan.

H: Oliko edes mitään ulkoilua?

Mies: Ei ollut ulkoilua, ei ollut ulkoilua putkasta. Että [koulukoti] käytettiin ruokasalista, ruokasaliin vietiin syömään sitten ja sieltä tuotiin takaisin sit putkaan. Että se oli.

(Mies, synt. 1950–54)

Hatkareissuihin liittyy myös muita väkivaltaisia piirteitä. Vaikka hatkaan lähtemisiä kuvataan toisaalta sankarillisina seikkailuina, niissä kerrotaan myös suuresta pelosta. Karkaaminen oli koulukodeissa tavallista ja siitä seurasi aina kova rangaistus. Hatkatarinoissa kuvaillaan karkaamisen seurauksia: henkilökunta etsi karkulaista autoin, taskulampuin ja joskus koirien kanssa, takaa-ajo saattoi olla hyvinkin nopea. Jokainen karkureissu päättyi siihen, että nuori tuotiin takaisin koulukotiin poliisin, koulukodin valvojien tai oman perheen toimesta. Seuraava kertoja kuvaa tilannetta hatkareissun päättymisestä 1970-luvulla.

Mä muistan, täältä haettiin kerran, [valvoja] haki mut täältä [kotikaupunki], haki poliisit. Mökille tulin tänne [kotikaupunki] ja sitten kämpeissäni varastin tyhjänä jonkun auton ja jäin kiinni siitä. [valvoja] haki mut pois. Mä olin alasti koko matkan, täs kun mentiin Nivassa, Ladan Nivassa, niin mä olin [- -] sidottuna toi latiaan kiinni käsiraudoista ja alasti koko matkan, kun mentiin täältä. Pakkasta oli vielä [- -]. Ja mä olin koko matkan alasti. Poliisilaitoksella oli vielä vaatteet kun mä lähin ja ei laitettu käsirautoihin, mut heti kun päästiin kymmenen kilometrii pois tästä niin mut pantiin käsirautoihin ja riisuttiin alasti. Et se oli semmosta kidutusta se touhu. [- -] Aamul lähetettiin, herätys oli aamul, petivehkeet kaikki ulos. Sit jos oli hatkannu, niin joutu alasti, ei alasti vaan tota alusvaatteet päällä menemään kouluun. Jos oli karannu niin se oli kuukaus kaks, jouduit rangaistukseks kulkemaan koko ajan alusvaatteet, pitkät alusvaatteet päällä tai sit kesällä lyhyet alkkarit. Kouluun niillä ja syömään, joka paikkaan sä sait kulkee ne vaan ne päällä.

(Mies, synt. 1965–69)

Haastatteluissa koulukotien ilmapiiri näyttäytyy hyvin väkivaltaisena. Eräs haastateltu, joka ei itse ollut sijoitettuna koulukotiin, mutta seurasi elämää siellä sivustakatsojana 1950- ja 1960-luvuilla, kuvaa kurinpitoa poikakodissa tiukaksi, mutta oikeudenmukaiseksi: rangaistuksen sai vain aiheesta. Sen sijaan monet koulukodin lapset tunsivat rangaistusten ja väkivallan olevan mielivaltaista ja aiheutuvan pienistä syistä. Myös edellä mainittu sivustaseuraaja kuitenkin myöntää, että toisinaan väkivaltarangaistukset olivat niin rajuja, että oli pakko katsoa pois päin. Saman myönsi Ensio Kyppö aiemmin mainittujen joukkorangaistusten kohdalla. Koulukodeissa väkivalta kuului ikään kuin luonnollisena ja hyväksyttynäkin osana laitospolitiikkaan ja laitoksen ilmapiiriin.

5.1.5 Mielivaltaa, painostusta ja mustamaalausta

Lastenkodeissa, koulukodeissa ja sijoitusperheissä olleilla on sekä erilaisia että samanlaisia kokemuksia ruumiillisesta ja henkisestä väkivallasta, vaikka sijoituspaikkojen välillä onkin eroja. Kaikkia kolmea eri sijoitusmuotoa yhdistävät muun muassa kokemukset ruumiillisen kurituksen mielivaltaisuudesta, lapsen vanhempien ja sukulaisten mustamaalaamisesta sekä uskonnollisen ilmapiirin painostavuudesta. Kaikista sijoitusmuodosta löytyy myös kertomuksia henkisen ja ruumiillisen väkivallan aiheuttamasta yökastelusta.

Satunnainen ja mielivaltainen ruumiillinen väkivalta aiheutti jatkuvaa pelkotilaa ja varuillaan oloa. Lapsi ei voinut ymmärtää, mistä syystä rangaistus tuli tai miten sen olisi voinut välttää. Jatkuvasti varuillaan oleva lapsi ei nuku, ei voi keskittyä koulunkäyntiin eikä opi luotamaan keneenkään.

H: Toistuiko tää väkivalta usein?

Mies: Jatkuvasti. No sitten tämmösiä, tämmöstä tapahtu siellä, että se on sitä ensimmäistä talvee, kun tammikuussa sinne mentiin. Se mies oli yövuorossa töissä ja yhtäkkiä hän [sijoitusperheen äiti] tua, nappas mun sieltä sängystä ja heitti ulos ovesta lumihankeen ja sanoi ”Lähe vittuun täältä”. Mä olin ihan pihalla, että mitä nyt tapahtuu. Se potki mun sit sinne tien varteen ja sano, että painu helvettiin täältä. Mää siel sit seisoin linja-autopysäkillä. Se oli semmonen ihme kirkas ilma ja lunta vähän tippu taivaalta. Mää siel seisoin, en mä tiedä kauan mä oon siellä seissyt. Kylmä oli eikä ketään missään. No sit se sieltä jossakin vaihees tuli hakeen pois.

(Mies, synt. 1970–74)

Mies: Tä on ihmeellistä kun... mitähän mä oon, käynyt liki 30 vuotta terapioita, mutta ei tää lopu. No siinä perheessä mä todella koin olevani ulkopuolinen. Mulle sanottiin ihan suoraan, että sä oot täys paska, susta ei koskaan tuu mitään. Mua hakattiin useempana päivänä viikossa, ilman mitään järjellistä syytä. [itkee] Se perhe itsessään, se dynamiikka oli niin sairas, se perhe itsessään voi niin huonosti, että mä jouduin kaikkien. Mä jouduin molempien vanhempien ja lasten syllykukupiksi. Käsittämättömän julmuuden kohteeksi.

(Mies, synt. 1955–59)

Viimeisen lainauksen kertojan sukulaisperheessä myös kotiaresteja määrättiin mielivaltaisesti ja satunnaisesti, ja arestia jatkettiin ilman sääntöjä. Kertoja arvelikin haastattelussa olleensa puolet perheessä viettämästään ajasta kotiarestissa.

Omaksi kategoriakseen nöyryyttämisen kokemuksissa voidaan lukea lapsen vanhempien tai sukulaisten haukkumisen. Tätä tapahtui paljon niin lastenkodeissa, koulukodeissa kuin perhehoidossakin. Ongelma oli jossakin määrin myös viranomaisten ja järjestöjen asiantuntijoiden tiedossa, sillä niin ammattijulkaisuissa kuin viranomaisten yleiskirjeissä korostettiin, että sosiaalilautakuntien ja huoltajien tuli tukea sijoitetun lapsen ja hänen vanhempiensa välisen myönteisen suhteen säilymistä, ellei lapsen tai nuoren etu muuta edellyttänyt. (Esim. Suometsä 1959, 12, 33–34; Yleiskirje A 3/1978/pe, 41.) Ammattilaisten käsityksistä ja suosituksista huolimatta haastattelussa tulee esiin kokemus vähättelyn ja pilkan kokemuksia. Vaikka vanhemmista ei olisi tiedetty mitään, saattoivat hoitajat tai sijoitusperheen vanhemmat leimata huostaanotetut lapset huonommiksi kuin muut. Lasten taustoja – tai oletettuja taustoja – tuotiin esiin muiden lasten läsnä ollessa nimenomaan nöyryyttämisen välineenä: vanhempien alkoholismi, yksinhuoltajuus tai köyhyys nostettiin esiin nimittelyssä ja haukkumisena. Tästä kertoo myös eräs lastenkodissa 1960-luvulla harjoittelijana toiminut nainen:

Siellä... se oli hyvin kovaa näitä lapsia kohtaan. Eihän lastenkodeissa oo mitään orporessuja. Nää on kaikki sosiaali-orpoja, huostaanotettuja syystä tai toisesta. Tää johtajatar erityisesti, hän oli kauheen raaka. Siellä muun muassa fyysistä rangaistusta, siellä piiskattiinkin lapsia. Ja sit oli tämmöstä tiettyä nöyryyttämistä, että kun tämmönen jatkoluokilla oleva tyttö, yläastetta vastaava.[- -] Hän pyysi, että pääseekö hän koulun hippoihin illalla, niin tää sai suurin piirtein raivokohtauksen tää johtajatar, että "sinähän oot samanlainen huora kuin äitisi".

(Nainen, synt. 1940–44)

Toisinaan vastaavaa negatiivista erityiskohtelua koettiin myös koulussa opettajan suunnalta, mutta tavallisempaa se oli laitosten henkilökunnan tai sijoitusperheen vanhempien taholta.

Ja mut vietiin sinne ja sit mä jouduin [johtajan] kuulusteluun. Se huusi ja haukku ja nimitteli. [- -] Siis kun se oli entinen sotilas, joku sotaherra. Ni sillähän oli se äänen kantavuus ja sanojen summa hallussa. Ja sit se yks kaks löi nyrkkiä pöytään ja sano näpit irti minun pöydästäni. Multa meinas lirahtaa pissat housuun, mä pelästyin niin. Kun oli tottunut jo sen huutoon siellä jonon alussa. Usein ammusin se piti semmosen mekastuksen. Ja sitten että "seksikiöitä" ja "äitis on huora" ja kaikkee tämmöstä, ja "isäs on juoppo" ja... joitakin mitkä oli niinku kotitietoja, niin se paljasti siellä jonon päässä. No mä pääsin aika helpolla siitä, et se tempas mua leteistä kiinni ja pyöritti parit kerrat.

(Nainen, synt. 1944–49)

Perhehoidossa lapsen sukulaisten haukkuminen oli vähintään yhtä henkilökohtaisuuksiin menevää kuin laitoksissakin. Vanhempia haukkumalla lapsen käsitystä itsestään samalla mitätöitiin.

Sillain tuli semmonen... että niin kun pelolla kasvatettiin. Että kaikki jos meni väärin, jotakin teki tai meni rikki. Mä muistan, että mä opin pelkäämään hirveesti. Ja sillain kehittämään valkosia valheita. Siis ihan sillain, kun mä en uskaltanut sanoa, jos joku astia ois mennyt rikki. [- -] Hirveen paljon käytti sitä justinsa, että kun oli vähän isompi tyttö, että äitis on ollut huora ja susta tulee varmaan ihan samanlainen ja sellasii.

(Nainen, synt. 1950–54)

Ja... mun isä kuoli sinä aikana kun mä olin siellä, vuonna -73 ja tota... mm. Mä vaan muistan siitä sen tilanteen, kun mulle kerrottiin se niin mä aloin itkeen ja siitäkin sitten tuli selkäsauna, koska, koska, eihän semmosen isän takia kannata itkee. Kun isä oli alkoholisti.

(Mies, synt. 1960–64)

Juuri tää äidin suhde... sen mä oon vähän antanut anteeks, että mulle on jäänyt mieleen kun hän oli siellä kesällä käymässä tai lähettää jotain paketteja, että kun niitä, niin kun vähäteltiin ja oltiin vähän huolissaan siitä, että ei kai sillä nyt oo mitään mielessä.

(Nainen, synt. 1945–59)

Niin laitoksissa kuin perhehoidossakin eläneet kertovat toisinaan hyvin uskonnollisesta ilmapiiristä. Osa haastatelluista on kokenut uskonnollisesta kasvatuksen hyvin pahana, pelottavana ja keinona hallita ja alistaa. Kirkkoon saatettiin pakottaa sunnuntaisin, tai sitten kuuntelemaan jumalanpalvelus radiosta. Jumalan rangaistuksella, helvetillä tai muilla uskonnollisilla argumenteilla pelottelu on tehnyt sitä kokeneista kertojista hyvin uskonnonvastaisia. Yksi haastateltu kertoi yhä toisinaan käyvänsä Uskontojen uhrien tuki ry:n tapaamisissa.

Lastenkoteja johdettiin vielä etenkin 1940–60-luvuilla uskonnollisessa ilmapiirissä. Kristillisyydellä kyettiin perustelemaan niin lastensuojelutyö (rahoituksen pyytäminen) kuin lasten rankaiseminen väkivallallakin. Talvi- ja jatkosodan aikana tuli esiin myös, että kasvatti- tai ottolapsiksi otettuja ordodoksiseen seurakuntaan kuuluneita lapsia olisi pyritty kääntämään. (*Huoltaja* 1941:4, 70–71.) Eräässä lastenkodissa olivat töissä esikoislestadiolaisuuteen kuuluneet sisarukset 1960–70-luvuilla. He pakottivat lapset jumalanpalvelukseen, ja jos ei suostunut, lyötiin, kuten lastenkodissa kasvaneet siskokset muistavat:

Nainen 1: Mut siinäkin oli jännä, siinä seuroissa, että sanottiin aina, että ei oo pakko tulla.

Nainen 2: No mähän just kerroin siitä. Tai oon kertonut sen, että...

Nainen 1: Sit sai rautaviivottimella, jos ei mennyt.

Nainen 2: Tai remmillä. Ensin sai valita muka. Ja ne jotka ei mennyt, niin meni johon ja sai turpaan... ei kun siis..

Nainen 1: [nauraa] Ei nyt ihan turpaan, mutta...

Nainen 2: Ei turpaan, mutta... Aina, aina. Haet risun tai oli remmi tai...

Nainen 1: Sillä rautasella viivottimella.

[- -]

Nainen 1: Sit se iltalaulu.

Nainen 2: Joo. [nauraa]

Nainen 1: Ja jukulauta, joka kerta sanottiin, että jos myllynkivi kaulaan ja jos ei laula ja pyydä anteeks syntejään niin...

Nainen 2: Jos ei pyydä anteeks ennen kun menee nukkumaan.

H: Aika syntejä?

Nainen 2: Kaikki syntejänsä ja sitten pannaan myllynkivi ja tuohan pelkäs ku kauhia.

Nainen 1: Pudotetaan merehen sillä myllyn... mä kuvittelin sen ison myllyn.

Nainen 2: Niin. Alle kymmenvuotiaita luullaan, että...

Nainen 1: Siis joka ilta mä pyysin anteeks, mutta mä en tänä päivänä tiedä, että mitä. [nauravat]

(Nainen 1, synt. 1955–59, Nainen 2, synt. 1955–59)

Samassa lastenkodissa uskonnollisuus oli vahvasti läsnä vielä 1970–80-luvullakin, vaikka muuten uskonnollisuus vaikuttaa haastattelujen perusteella vähenevän lastenkotien henkilökunnan ammatillisen koulutuksen kehittyessä ja yhteiskunnan sekularisoituessa vähitellen. Lastenkodeissa ja koulukodeissa uskonnolliseen kasvatukseen liitetty ankaruus ja ruumiilliset rangaistukset ovat saaneet osan kertojista myös irrottautumaan kirkosta. Eräs lastenkodissa kasvanut lapsi ei uskonut Jumalaan viidestä päivittäisestä rukoushetkestä huolimatta.

No sitten luettiin ruokarukous, sehän oli uskonnollinen laitos. Viis kertaa päivässä ja sunnuntaisin oli sitten joku hartaus, missä istuttiin käet ristissä. Se kyllä teki sen, että minä en jumalaan usko, koska jos se ois ollu olemassa, niin se ois lopettanut sen lastenkodin touhun, että... Oli kiva istua kädet ristissä ja kuunnella puhuttavan sedistä, joka auttaa, mutta ei sitä apua meillä kyllä näkyny, se filis siitä lähinnä tuli. Mut siihen maailman aikaan se oli semmosta uskonnollista.

(Nainen, synt. 1970–74)

Myös esimerkiksi Pohjolan poikakodissa oli hyvin uskonnollinen ilmapiiri, ja sen johtajana toimi peräkkäin kaksi pappia. Uskonnollisissa tilaisuuksissa pyrittiin jalostamaan poikien käytöstä esimerkin voimalla.

Eräs henkisen ja ruumiillisen väkivallan yhteenkietotumista kuvaava tekijä haastatteluai-neistossa on niin kutsuttu yökastelu. Hyvin monet haastateltavat kuvaavat ongelmaansa: lapsi pissasi sänkyynsä yön aikana ilman, että voi asialle mitään. Yökastelu saattoi jatkua pitkään, hyvinkin kouluikään ja sen yli. Yökastelu oli ensisijaisesti poikien ongelma, mutta ei vierasta tytöillekään.

Yökastelun yhteys kiusaamiseen, väkivaltaan ja alistamiseen tiedettiin hyvin. Esimerkiksi Kaarlo Helasvuo kirjoitti vuonna 1954 ”vuoteenkasteluvian” aiheuttaneen hänen erälle hänen tutkimukseensa osallistuneelle henkilölle vakavaa kiusaamista toisten poikien taholta niin koulussa kuin myöhemmin koulukodissa. (Helasvuo 1954, 65–67.) Yökasteluista keskusteltiin useiden haastateltavien kanssa, ja ilmiö tunnistettiin haastatteluissa hyvin. Seuraava kertoja kuvaa koulukodin arkea 1960-luvulla.

H: No tota, sit sellasta kysysin, että kun teilläkin oli se sali, jossa oli paljon poikia. Niin tiedätkö oliko siellä yökastelijoita?

Mies: Oli. Meilläkin oli samassa huoneessa.

H: Miten sitä yökastelua hoidettiin?

Mies: Pantiin kuusenhavuja sänkyyn.

H: Just. Kiusattiinko niitä poikia siitä?

Mies: Kiusattiin. Ja jos ei muuten jäänyt kiinni niin valvoja ilmoitti sitten kovaan ääneen, että... Kaikesta mitä sä teit jotenkin poikkeavasti niin joutu aina silmäti-kuks.

(Mies, synt. 1955–59)

Yökastelua pidettiin laitoksissa toisinaan niin tavallisena sinne tulevien poikien ongelmana, että siihen varauduttiin joka tapauksessa, kuten seuraava kertoja kuvaa saapumisestaan koulukotiin.

Sit kun mä tulin sinne niin mut laitettiin neljän hengen huoneeseen. Mulle laitettiin lastiikat, ikinä ollu mitää lastiikoita sängyssä. Laitettiin lastiikat, mä heitin ikkunasta pihalle ne lastiikat. Että mä en oo mikään kusihousu. Ällötti, että lastiikat laitetaan. Kai se sit oli käytäntö, että kun tulee uus niin jos se kusee allensa.

(Mies, synt. 1960–64)

Osa haastateltavista ei muista, että yökastelijoita olisi varsinaisesti rangaistu – tovereiden kiusanteko riitti ehkä rangaistukseksi – mutta etenkin lastenkodeissa ja sijoitusperheissä mainitaan toisinaan, kuinka yökastelijaa yritettiin ”parantaa” piiskaamalla. Kahdessa seuraavassa lainauksessa sijoitusperheessä yökastelu oli yksi ”syy” muiden joukossa sijoitusperheen äidin väkivaltaisuukselle. Ensimmäisen lainauksen kertoja on itse ollut sijoitettuna, jälkimmäisessä perheen biologinen lapsi kuvaa, miten hänen äitinsä ”hoiti” heille sijoitetun lapsen yökastelua.

No... yks paikka oli semmonen pieni komero tota noin, mihin mut sitten vietiin ja se lukittiin ja sitten käytiin välillä potkimassa ja haukkumassa. Sit oli tämmösiä tota, esimerkiks kuumaan veteen upotettiin kädet. Ja... sitten esimerkiks silitysraudalla poltettiin sormet. Sitten tämmöstä... niinku, se oli semmosta jatkuvaa semmosta läiskimistä ja hakkaamista. Välillä oli paljon, että päästä saatto tulla verta. Että se oli... semmosta. Sit tää tämmönen niinku henkinen, jatkuva mitätointi, semmonen alistaminen. Ja sit multa, kun mä menin sinne, se oli iso talo. Mä olin aina totunut nukkuun siinä sisarusten kanssa pienessä sohvalla. Sit mut erotettiin ihan eri paikkaan siellä perheessä. Että mä en saanut nukkuu heidän kanssa vaan mut vietiin toiselle puolelle taloo yksin nukkumaan. Sit mulla oli semmonen ongelma tietysti, tai ei mitenkään tietysti, mut mä kastelin öisin, niin tota se aiheutti sit taas ongelmia tässä äitipuolen suhteessa. Että siitä myöskin sitten rangaistiin. [tauko]

(Mies synt. 1960–64)

[Sijoitettu tyttö] oli sitten yleensä se [kenen kimppuun äiti kävi]. Ja sitten [sijoitettu poika] taas sitten tuli vähän myöhemmin, että [sijoitettu poika] ei oppinut kuivaksi yöllä, niin siitä rupes, alkoi niinku se [sijoitettuun poikaan] kohdistuva väkivalta eli kun se pissas sänkyyn niin, eikun se alkoi oikeastaan siitä kun se imi peukkaa. Niinhän se olikin. Se imi peukkaa ja tota meidän äiti ei hyväksynyt sitä. Nähtävästi kaikki tämmönen turvan hakeminen oli kielletty, niin tota sit se rupes, niin sille tehtiin semmosia pakkopaitoja. Ensin se koitti jotain pahanmakuista sen peukaloon, mut ei, sit se rupes nukkumaan pakkopaidoissa, mun äiti teki sille pakkopaidan että se ei saanut sitä peukkaa suuhun. Mä muistan sen pakkopaidan että se oli tosiaan niinku isompi paita ja sit se oli tässä näin jotenkin ja aina kun se onnistui saamaan sen kätensä, niin äiti löi sitä yöllä. Kun että tavallaan se turvan hakeminen ei ollut sallittua. Ja sit alkoi se kun se pissasi, niin sit se saatto, mä heräsin siihen että meillä oli sanko makuuhuoneessa, meillä oli semmonen iso makuuhuone jossa nukku niinku kaikki muut paitsi mun isovelji ja isosisko oli jo sitten sen verran isoja että nukkuivat toisissa huoneissa. Niin sit mä niinku heräsin siihen että se seisoo, kun se ei ole saanut pissattua, niin äiti ei päästänyt sitä nukkumaan, ja samoin niihin lyöntiäniin mä heräsin. Ja siinäkin se tavallaan se, että kukaan ei niinku reagoanut, esimerkiksi mun isä nukkui samassa huoneessa ja korkeintaan vähän köhähтели siten. Sit jos se pissasi sänkyynsä, sekä [sijoitettu poika] että [sijoitettu tyttö], niin sit ne sai yöllä kylmän suihkun ja piiskaa, johon me sitten herättiin kaikki.

(Nainen, synt. 1965–69)

Ruumiillisen väkivallan sijaan yökastelua saatettiin yrittää poistaa erilaisilla henkisen väkivallan keinoilla. Seuraava kertoja kuvaa lastenkotia 1970-luvulla.

H: Yks tollanen, muistatko että siellä ois ollu tämmösiä yökastelijoita?

Mies: Muistan, todella paljon oli, oli yökastelijoita. Ja tota niin, itekin olen ollut 12–13-vuotiaaseen asti yökastelija.

H: Joo. Miten siihen suhtauduttiin?

*Mies: No ei hirveen hyvin. Ja sit me saatiin jossain vaiheessa, tuli sellasia niin ku lääkkeitä saatiin iltasin, että ei ois pissat tullu. Mutta tota niin... [tauko] yhen ker-
ran muistan sellasen, niinku, kun oli semmonen poikkilakana siinä. Semmonen, la-
kanoitten päällä semmonen muovipoikkilakana, missä oli froteeta toisella puolella.
Niin semmosen muistan, kun työnnettiin semmonen mun naamaan, että ”taasko sä
oot kussu?!”. No ei se ainakaan vähentänyt.*

(Mies, synt. 1965–69)

Yökastelijat joutuivat usein nukkumaan likaisella patjalla, kuten seuraavat esimerkit kuvaavat. Ensimmäinen on sijoitusperheestä, jälkimmäinen vastaanottokodista.

*Nainen: Että... Ja sit kaikki sellaset oirehtimiset, niin mä en ymmärrä miksei niitä
oo tajuttu. Esimerkiks mä oon kastellut sänkyäni 12-vuotiaaks asti. Eihän se oo nor-
maalia.*

H: No ei.

Nainen: Että oisko jonkun pitänyt siihenkin puuttua.

H: Miten sua niin sanotusti hoidettiin siitä yökastelusta?

Nainen: Ei mitenkään.

H: Jouduitko peseen lakanata? Ja rangaistiinko sua siitä?

*Nainen: Kai ... ei siitä varsinaisesti rangaistu, mutta... siinähan sitä märissä pat-
joissa sit nukuttiin. Muovia käytettiin.*

(Nainen, synt. 1970–74)

*Mies: Se oli semmone paikka, mulla oli semmonen, tai meitä oli muutama poika
semmosia, joilla tuli pissa yöllä housuihin. Meillä oli erityinen huone sitten.*

H: Yökastelua.

*Mies: Sen kolmen kuukauden aikana ei kertaakaan vaihdettu patjoja eikä mitään.
Siellä piti nukkua.*

H: Oho. No siellä alko varmasti haista pahalle.

*Mies: Joo, ja mikä haju ja kaikki siellä oli. Olkipatjat siellä oli, joutu kusessa nuk-
kumaan.*

(Mies, synt. 1945–49)

Usein yökastelijoiden piti itse siivota ja pestä jälkensä, etenkin jos kyse oli isommista lapsista. Seuraava kuvaus on koulukodista 1940- ja 1950-luvulta:

*Mä muistan semmosenkin tilanteen, mä olin hirveen pitkään yökastelija. Ja sitten
jouduttiin aina reppuselässä viemään ne patjat toiseen taloon kuivumaan. Ja sitten
oli joku käynyt siellä, tehnyt tarpeensa sinne patjan väliin. Se oli minun patja vielä.
Mä sain siitä syytteet, mua syytettiin, pakotettiin tunnustamaan että mä oon paskan-
tanu patjan väliin. Enkä puhunut mitään siitä. Mä sain selkääni siitä niin paljon, et-
tä mun piti tunnustaa, vaikka tänäkään päivänä en voi sanoa, että olisin tehnyt sitä.*

(Mies, synt. 1935–39)

5.2 SEKSUAALINEN VÄKIVALTA

Seksuaalinen hyväksikäyttö kattaa kaikki ruumiillisuuteen ja seksuaalisuuteen liittyvät tilanteet, jotka kertojat ovat kokeneet epämiellyttäväksi: seksuaalissävyytteiset puheet, koskettamiset tai muut ahdistelevat ja lasta hämmentäneet seksuaaliset teot, seksuaalisen tyydyttämisen tai itsetyytytyksen katselemisen, sukupuolielinten koskettamisen sekä yhdynnän tai sen yrittämisen. Kertojat ovat itse määritelleet teot haastatteluissa seksuaaliseksi häirinnäksi, ahdisteluksi tai hyväksikäytöksi, kun sitä on heiltä kysytty. Huomiota on syytä kiinnittää myös laitoksissa liikkuneisiin puheisiin ja huhuihin seksuaalisesta hyväksikäytöstä.

Lasten seksuaalinen hyväksikäyttö rikoksena on noussut laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun 1960–70-luvuilta alkaen. Valtiopäiväasiakirjat kuitenkin osoittavat, että aiheesta keskusteltiin jo 1940-luvulta alkaen eduskunnassa asti – tosin ei nimenomaan sijaishuollon kysymyksenä vaan ”lapsenraiskauksesta” yleisenä ongelmana ja raakuutena. Media nosti jo tuolloin tapauksia julkisuuteen, jolloin poliitikot saattoivat niihin tarttua. Esimerkiksi vuonna 1948 sisäasiainministeriö lähetti kaikille poliisiviranomaisille yleiskirjeen, jossa ohjeistettiin viranomaisia alaikäisiin lapsiin kohdistuneiden törkeiden siveellisyyserikosten selvittämisessä.

Myös sosiaaliministeriön huoltoasiainosasto ja huoltotoimen piiritarkastajat käsitelivät neuvottelukokouksessaan sitä, miten lastensuojeluviranomaiset voisivat tehostaa lapsiin kohdistuvien väkivallanteokojen ehkäisemistä. Lastensuojeluviranomaisia kehoitettiin kiinnittämään erityistä huomiota lapsiin kohdistuviin väkivalta- ja siveellisyyserikoksiin niin kodeissa kuin kotien ulkopuolella. Kaikki näihin liittyvät ilmoitukset oli tutkittava. Edellä mainittu neuvottelukokous päätti myös vedota suureen yleisöön, että nämä rikokset saataisiin aina viipymättä lastensuojelulain antamalla valtuudella viranomaisten tietoon. (*Huoltaja* 1948:24, 407.) Toisin kuin ajoittain esiin nouseva ruumiillinen väkivalta, lapsiin kohdistuvat siveellisyyserikokset eivät kuitenkaan näkyneet sosiaalihuoltokunnassa tai sosiaaliministeriössä sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Asia oli liian arkaluonteinen, eikä siitä juurikaan puhuttu ulkopuolisille.

Tässä luvussa ei ole eroteltu lastenkodeissa, koulukodeissa ja perhesijoituksessa koettua seksuaalista väkivaltaa omiksi alaluvuikseen. Niitä käsitellään yhdessä, sillä väkivallan tekijät ovat suhteessa lapseen samanlaisessa asemassa riippumatta ympäristöstä: he ovat joko lapsen kasvatuksesta ja huoltajuudesta vastanneita henkilöitä tai toisia lapsia laitoksessa tai perheessä. Tutuus suhteessa lapseen yhdistää lähes kaikkia aineiston hyväksikäyttötapauksia. Vaikka jäsentely on näin ollen tekijälähtöinen, selvityksessä lähtökohtana on uhrin näkökulma ja hänen kokemuksensa.

5.2.1 Aikuisen tekemä seksuaalinen väkivalta

Sit ku se nainen hakkas kaiken maailman jutuilla ja mies käytti hyväks. Se oli vähän niinkun vankilas ois asunu koko pienen ikänsä.

(Nainen, synt. 1965–69)

Seksuaalista hyväksikäyttöä koskevissa tutkimuksissa on käsitelty erilaisia tapoja suostutella tai pakottaa lapsi hyväksikäyttöön (esim. Laitinen 2004; Hurtig 2014). Näistä teemoista haastatteluissa ei juurikaan kerrottu, samoin välteltiin puhumasta itse teosta enempää kuin haastateltava pystyi tai halusi siitä puhua tai mikä oli selvityksen tavoitteiden kannalta tarkoituksemukaista.

H: Entäs sitten, törmäsitkö sinä tai toverisi mihinkään seksuaaliseen häirintään siellä koulukodissa?

Mies: Siitähän oli iso juttu. Siellä käytettiin hyväksi. [- -]

H: Ohjaajat käytti?

Mies: Opettaja.

H: Pystytkö kertoon siitä lisää?

Mies: Ei siitä oo mitään kerrottavaa siitä.

H: Se oli miespuolinen opettaja?

Mies: Mm. Se oli sekä että.

H: Sekä miehiä että naisia?

Mies: Yks nainenkin.

(Mies, synt. 1975–79)

Aina haastateltavat eivät myöskään halunneet puhua asiasta, ja kertojana saattoi olla läheinen kuten sisko tai sijoitusperheen tytär.

Haastatteluaineistossa seksuaalinen hyväksikäyttö on tavallisimmin pitkäkestoista ja jatkuvaa, ei satunnaista tai yhden kerran tapahtunutta. Se on (useimmiten) aikuisen miehen lapsen kohdistamaa väkivaltaa, johon liittyy valtasuhde: aikuinen on asemassa, jossa lapsen tulisi voida luottaa häneen. Useimmiten tekijä on ollut sijoitusperheen isä tai lastensuojelulaitoksen johtaja, jonka auktoriteetti on osaltaan vaikuttanut puuttumisen vaikeuteen. Esimerkiksi erään lastenkodin johtaja oli vahvatahtoinen auktoriteetti myös ympäröivässä kylässä:

Nainen: Joo, se oli semmonen johtaja, ettei kukaan uskaltanut kylälläkään sanoa sille mitään. [- -] Se oli vaan alistuttava siihen johtajan käskyyn, muuten sä olisit joutunut pois sieltä lastenkodista. Sitten kun sut on kasvatettu niin pieneen maailmaan, niin mulla oli ainakin semmonen pelko, että sitten mä en ainakaan nää ikinä näitä muita lapsia enää, jos mut laitetaan toiseen. Se oli niin kun alistuttava.

H: Uhkailiko hän?

Nainen: Joo, sit sut laitetaan koulukotiin.

H: Minkä ikäinen sä olit silloin, kun tää alko tää?

Nainen: 8-vuotias.

H: Mihin asti sitä kesti?

Nainen: 11-vuotias vai 10-vuotias.

H: Tiedätkö, että hän olisi käyttänyt muitakin lapsia?

Nainen: Joo.

(Nainen, synt. 1960–64)

Hyväksikäytön uhri vaiennettiin yleensä uhkailemalla, kiristämällä tai lahjomalla. Kuten seksuaalista hyväksikäyttöä tutkineet ovat todenneet, lapsi ei välttämättä ymmärrä aikuisen tekoa eikä siksi osaa kieltäytyä siitä. Suostumisen syiden pohdinta kuitenkin kääntää katseen uhrin motiiveihin ja pahimmillaan syyllistää hänet, vaikka kyse on aina tekijän väärästä teosta ja hänen vastuustaan siitä. (Laitinen 2004.)

H: Joo. No haluatko sä kertoo siitä sedästä? Mitä se teki sulle?

Nainen: No ihan kaiken mitä voi tehdä pienelle ihmiselle.

H: Pienelle tytölle.

Nainen: Niin.

H: Alkoks se heti?

Nainen: Aika heti. Sit se lähti niinku siitä, että ruokaa vastaan. Sit saa ruokaa kun. Kun se täti oli pois niin hän ei antanu ruokaa ennen. [- -] Sitä on tosi vaikee selittää toiselle, koska oikeestihan se kääntyi niin että mussahan se vika oli. Vielä aikuisenakin mä oon ollu sitä mieltä, että mun on pitänyt tehdä jotain että joku tulee tekeen noin hirveitä asioita.

(Nainen, synt. 1965–69)

Seuraavan kertojan sijoitusperheessä hyväksikäyttäjä oli sijoitusperheen äidin veli, joka oli perheelle läheinen ja auttoi pelto- ja muissa töissä. Kertojalla ei ollut ketään, kenen puoleen kääntyä hyväksikäytön pahentuessa vuosi vuodelta. Hyväksikäyttäjän vakuutti työlle, että tämä on yksin, eikä kukaan välitä.

Men sen efter det, vad kunde jag vara 8 år cirka, så började det här med alltså att det kom hennes, alltså den här fostermammans lillebror som kom då och hjälpte dom med olika saker där hemma hos dom. Han var sådär behjälplig alltså som när det behövdes då med åkrar och allt det här med bondelivet, som han ställde upp alltså han kom och hjälpte oss och det var då som mitt liv ändrades... ganska ... mycket... som det... Jag förstår inte bara varför, och vad heter det... Eftersom han började göra närmanden när han var hos oss... och hjälpte mina fosterföräldrar... den där brodern till fostermamman och han... [gråter] Ja, vi gjorde ju alltid så att vi fick säga till vilka vi ville hjälpa till, eller vilka de ville ha hjälp av då vi gick, när vi var på landet och jobbade med hö och vad det nu var för någonting och han valde alltid mig... [gråter] och jag kunde inte säga nånting utan, i början visste jag ju inte, för att innan han började göra närmanden så och [hör inte vad hon säger] så lite så han sa att han vill bara leka lite och jag förstod ingenting. Men vad jag tänkte i början då det är väl ingenting man kan säga han är väl sån som tycker om små flickor så där alltså bara helt normalt alltså jag, alltså jag kunde inte... Men sen så när det gick lite längre med åren då så där våldsamt då och man kunde aldrig tala om det för nån. Och jag kunde inte göra det för mina fosterföräldrar för dom var så troende och dom liksom, dom var stränga på sitt sätt så jag vågade aldrig säga nåt. Men han fortsatte alltså, så han försökte alltid göra så att vi blev ensamma han och jag. Och sen så jag hade ingen att prata med ingen att berätta för. Och han sa bara att du har varken mamma eller pappa, du har ingen här, det är ingen som bryr sig om dig. [gråter] Och jag tänkte att så är det väl, jag har väl ingen, ingen jag kan berätta för.

(Nainen, synt. 1945–49)

Seksuaaliseen hyväksikäyttöön kuuluu tekijän siitä saama seksuaalinen mielihyvä. Ensimmäiseen sijoitettu ja myöhemmin samaan perheeseen adoptoitu mies kertoi haastattelussa joutuneensa pienenä tyydyttämään sijoitusperheen äitiä seksuaalisesti. Sijoitusperheen vanhemmilla oli suuri ikäero, ja kertoja arveli, että aviomies ei kyennyt tyydyttämään nuoren naisen seksuaalisia tarpeita, jolloin pojasta tuli väline. Myös tyttölapsi on voinut joutua sijoitusperheen äidin seksuaalisten tarpeiden välineeksi.

Nainen: Onhan siitä [seksuaalisesta hyväksikäytöstä] kerrottavaa, koska sehän jatkui tuota noin varmaan jo ennen mun viisivuotisaikaa. 13 vuoteen. Se oli pitkä aika ja se oli julmaa aikaa. Mä kehitin kaikenmaailman pukeutumiskonstit ja tuota noin. Ja ja... silloin, mulla on unihäiriöt vielä edelleenkin olemassa siis. Muthan herätettiin harva se yö. Se oli aika julmaa. Mä siellä terapiassakaan siitä sillä tapaa pystynyt puhumaankaan, koska tuntuu käsittämättömältä. Ja se, että se on nainen. Että tuota noin... Se oli niin sairasta, niin sairasta.

H: Eli tätä kasvatus...

Nainen: Mm, äiti. Se oli niin sairasta, että se ei tule edes tavallisen ihmisen mieleen. Että että.

H: Haluatko sä siitä kertoa?

Nainen: No, siitä on aika vaikee kertoa. Lähinnä tyydyttää hänen tarpeitansa.

(Nainen, synt. 1955–59)

Seksuaaliseen hyväksikäytön kokemukseen ei aina liity edellisten esimerkkien kaltaista toisten katseilta piilotettua seksuaalista aktia, sillä kyse voi olla myös epämiellyttäväksi koetusta koskettamisesta tai rivoista puheista, jotka eivät johda seksin ehdottamiseen. Esimerkiksi kesäkodissa sijaislapsena ollut tyttö joutui perheen aikuisen pojan rivojen puheiden kohteeksi:

Me oltiin joskus uimassa ja mä olin aika pieni vielä, niin hän kosketteli mua. Näin vain, ei siis mitään vaan teki tälleen näin. Se katsotaan nykyään vähän sopimattomaksi. Siinä vaiheessa, kun alko rinnat kehittymään ja olin murrosiässä, mä olin varmaan joku 14v, niin se oli aika kauheeta, se oli sentään aikuinen mies, niin se aina huomautteli siitä. Hän oli selkeesti kiinnittänyt huomiota niihin rintoihin ja kaikkea, kun oli puhetta hyttysen puremista, niin sano, että sullahan on kaks aika hyvää tossa etupuolella. Mutta ei se tuntunu, se oli kauhean pidetty tää isovelji. Hän oli [työpaikka]: lla [kaupunki]: ssa töissä ja me aina istuttiin odottamassa, kun hän tulee töistä ja juotiin sitten aina teetä tai jotain hänen kanssa siellä. Ei siinä mitään, se on ainoa. Ei mitään, silleen hyvä tuuri, ettei mitään muuta. Jälkeenpäin on jotenkin vaan nämä nousut; se vedessä lähmiminen ja tää huomauttelu.

(Nainen, synt. 1960–64)

Koulukodin tai lastenkodin lapsiin kohdistettu epämiellyttävä koskettelu sekä seksuaalissävytteen puhe vaikuttaa olleen eräiden johtajien tapa toimia. Esimerkiksi haastatteluissa mainitaan tyttökodin johtajan nöyryyttäneen tyttöjä seksuaalisesti sekä koskettamalla että sanoin. Ensimmäinen seuraavista lainauksista on tyttökodissa sijoitettuna olleen naisen haastattelusta, jälkimmäinen samassa paikassa harjoittelijana olleen tarinasta.

No se ei ole minua koskenut, mutta nämä tytöt sano joskus, että se läväytti niinku nyrk... Ei nyrkillä vaan kämmenellä takapuoleen ja [epäselvä sana, todennäköisesti voimasana] ku sattu. Tai se kirosana sanottiin hiljaa. Ja sitte tota, niitä mehu-kaimpia maitopisaroiita joitaki joillakin oli, niin niitä se kehuskeli.

(Nainen, synt. 1945–49)

Nainen: Se [johtaja] oli vähän pimahtanut. Siellä oli lauantaisin tanssit juhlasalissa. Tytöt sai tanssia keskenään ja tämä [johtaja] aina meni valvomaan sitä tanssia. Sit se siellä lipo huulia ja. Musta se oli hirveetä. Joskus joku mulle sanoi, että käyppä kattoon. En mä voinut mennä, se oli jotenkin niin härskiä. Ja joku sanokin, että se saattoi käyttää jotakin tyttöä hyväksi.

H: Joo. Mutta siitä vaan puhuttiin, mutta ei nähty niin että ois puututtu?

Nainen: Ei, ei. Eikä siihen aikaan puututtukaan. Se oli semmonen... [- -] Se oli semmonen herra ylijumala, ettei siihen puututtu.

(Nainen, synt. 1935–39)

Muissakin laitoksissa kertojat tuovat esiin nähneensä epäilyttäviä tilanteita, vaikka itse ei olisi joutunut hoitajien taholta hyväksikäytetyksi. Esimerkiksi psykiatrisessa hoitolaitoksessa ollut mies pohti jälkeenpäin, miksi eräs poika oli alasti hoitajan kanssa keskellä päivää.

Tuota niin, kyllä tuolla oli tuolla [hoitolaitoksen nimi], kato tää psykiatrinen hoitolaitos. Siellä oli yks [nimi], nin sillä oli kyllä, sille kyllä käytiin. Mulla on sellanen käsitys, että sellanen joku hoitaja meni aina sinne huoneeseen ja pisti ovet kiinni. Ja muistan kerran kun mä varmaan ihan vahingon kautta näin sen, ku mä tulin, kun se hoitaja tuli sieltä niin se poika oli alasti siellä. Ja se oli joku semmonen 15, olisko neljä-viistoista. Mä en silloin tajunnu sitä. Mä vaan ihmettelin, että miks se päivällä, kato että meillähän oli silleen, tiiätsä, että moni kusi allensa yöllä, niinku yökastelija oli. Minäkin, muuten, varmaan jonkun vuoden. No niin, mä luulin vaan että... Mut sitten mä ajattelin, että päivällä kun valvoo, ni ei voi vaihtaa pyjamaa, että... En mä silloin tajunnu, mut jälkeensä tajusin kyllä, et siinä oli jotain, jotain semmosta. Ja tää, suhteessa tää hoitajapoika, niin ei varmaan ikäeroa ollu, mun mielestä hoitaja oli, olisko, vaikea sanoa, mutta ei mikään eläkeläinen, että joku kolmekymppinen, pari-kolmekymppinen, ja tää poika oli neljä-viistoista. Ja ku se oli alasti siellä, tiiätkö? Ni se jotenkin.

(Mies, synt. 1945–49)

Vaikka läheissuhde on tavallisin seksuaalisen hyväksikäytön ympäristö, aina hyväksikäyttäjä ei kuitenkaan ollut lastenkodin tai koulukodin seinien sisältä. Erään tyttökodin ympäristössä tiedettiin laitoksen tarkoitus ”seksuaalisesti hairahtuneiden” ja ”huonomaineisten” tyttöjen sijoituspaikkana, mitä kyläläiset käyttivät hyväkseen, ja myös erään toisen tyttökodin ympäristössä tiedettiin koulukodin tyttöjen haavoittuvuus:

[Johtaja] tuli juttelemaan mulle, tule tonne kansliaan. Mää pelästyin, et mitä mää oon tehnyt. Se sano, et tässä on nyt tämmönen tilanne, että meillä alkaa sika porsimaan, emakko porsimaan. Että tarvittais ens yönä et meet sikavahtiin. Mää laitoin pään alas ja aloin itkemään. Mä sanoin, et kun mä pelkään elukoita. Totuus oli se, että kun ne mieh... naiset kerto, tytöt kerto, et sinne tulee miehiä ja ne nai.

(Nainen, 1945–49)

Nainen: Ja sitten ne [isommat tytöt] pakottivat aina hankkimaan, ne semmoset jotka oli esimerkiksi niinku luottovankeja, et tai siis niinku puutarhatöihin tai pääs navetatöihin, niin siel oli lähellä asust taas semmonen ukko taas, mmm, joka totanonas, tyydytti itteäns sitte niin et sitä piti kattella. [- -] No se ei nyt enää heilauttanu mua yhtään mihinkään suuntaan, et mää sanon, et kyl mää teille sit tupakat tuon. Kattelin...

H: Eli siit sai niinku siis, myytiin tällä tavalla, sait tupakkaa just, vaikka?

Nainen: Niin. Ku mää, hän sai.... toimitettuu juttunsa. Mä vein likoil, mut sitte mä kärysin siitä jossain vaiheessa, ja sit tuli arestia.

(Nainen, synt. 1950–54)

Osa kertojista pitää seksuaalista hyväksikäyttöä jopa normaalina laitoksen toimintaan kuuluvana asiana, kuten koulukotia 1960-luvun alussa kuvaillut mies:

Mutta se väkivallan ilmapiiri teki sen, että... Ajotellen tietysti vaihdellen, niin se teki sen väkivallan käyttämisen niin luonnolliseksi, että sit nää ihmiset, jotka sieltä, varsinkin vanhemmat, jotka sieltä lähti lomalle, koska ei se ollut niin suljettu etteikö lomaa saanut jouluku ja näin pois päin, niin heillä oli niinkun ilmamuuta se, että väkivalta on se, mitä yhteisössä käytetään. Siis se tartutti sen väkivallan kulttuurin siihen porukkaan. [- -] Siellä oli sitä [seksuaalista häirintää], siellä oli sitä. Mutta se, että loppujen lopuksi siltä kaikki käänns silmänsä pois. Mut tää henkilökunnan puolelta tuleva niin kun asenmossa ja alasti seisottaminen ja siinä jos oli masturboinnista jääny kiinni, niin siinä piti sitten ottaa ne omat sukuelimet käsiinsä, kun siinä alasti seisoo. Siis tällästä kiusan tekoo oli olemassa.

(Mies, synt. 1945–59)

Myöskään lastenkoti ei ollut suojattu ulkopuoliselta uhalta. Eräs lastenkodin elämää sivusta seurannut kertoi haastattelussa, että kylän pappi oli käyttänyt seksuaalisesti hyväkseen erästä lastenkodin tyttöä. Pappi ei kuitenkaan ollut ainoa.

Ja kyllähän siinä oli sellasia, että kyllähän niille lastenkodin lapsille kylän isännät tarjos rahaa. Että jokaisella varmaan oli joku juttu, että saat 20 markkaa jos annat nussia tai jotain semmosta. Että kyllä ne oli vähän niinku sillä lailla, mutta ei mulla semmosta sen talon sisällä ollut.

(Mies, synt. 1950–54)

Perhehoidossa olevan lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä voidaan pitää inestinä, ja määritelmän lähelle tullaan niissäkin tapauksissa, joissa sukulaisperheen luokse sijoitettua lasta käytetään perheessä seksuaalisesti hyväksi. Esimerkiksi seuraavan lainauksen kertoja sijoitettiin äitinsä kuoleman jälkeen tädin perheeseen, jossa sekä tytön kaksi serkkua että tädin mies käyttivät tyttöä seksuaalisten tarpeidensa tyydyttämiseen. Kuten aiemmin on todettu, sukulaisuus ei tarjonnut suojaa väkivaltaisilta rangaistuksilta, mutta ei myöskään seksuaaliselta väkivallalta.

Nainen: Ne oli tämän [sijoitusperheen äidin], siis mun isäni siskon poikia, jotka tuubi oli pilannu niin, että tuota naiset ei huolinu niistä. Ja ne oli aikuisia, kolmenkymppin kahta puolen. Ja... Toinen oli vielä, tykkäs kauheesti kiduttamisesta. Se vielä kiduttikin mua. Se kidutti ja raiskas eri kerralla. Ja tuota, toinen vaan raiskas. Mutta se raiskaaja, se toinen niin se keksi, että herrantähren, että hän, hän rupiaa tätä myymään. Ja kyllä oli ostajia.

H: Siitä kylältäkö ne tuli?

Nainen: Tuli kylältä ja tuli tuota, kesälomalaaset oli oikein vakiasiakkaita ja tuli kauempaa, [kaupungista] tuli. Kun se kertoi, että heillä ois semmonen.

H: Ja se ties se sun täti, se sisko siitä?

N: Joo, tiesi.

H: Puuttuko hän koskaan?

N: Ei. Ei koskaan. Ainoastaan sitten kun mulle tuli kuukautiset, niin se rupes seuraamaan mun kuukautisia.

(Nainen, synt. 1940–44)

Seksuaalinen hyväksikäyttö liittyy usein myös muuhun ruumiilliseen väkivaltaan. Perhesijoituksessa kasvaneiden hyväksikäyttöä kokeneiden naisten tarinoissa tulee esiin se, että perheen äiti oli tyttöä kohtaan hyvin väkivaltainen ja rangaistuksia sateli herkästi. Kertajat arvelevat usein, että sijoitusperheen äiti oli tiennyt miehensä käyttävän lasta seksuaalisesti hyväkseen, mutta tilanteeseen puuttumisen sijaan purki vihansa lapseen.

Nainen: Kyl mä väitän että hän [sijoitusperheen äiti] tiesi [seksuaalisesta hyväksikäytöstä], vaikkei hän sitä koskaan sanonu.

H: Onko sulla joku josta on tullu semmonen tunne, viittasko hän koskaan siihen?

Nainen: Jotenkin mun mielestä sekin, että kun sun äiti on huora niin sustakin on tullu huora. Jotenkin nää. Ja jumalan viha mikä iskee mun päälle. Siihen aikaan muutenkin jumalan sana oli erilaista, sehän oli et pelotettiin lapset. Mä muistan aina sen pelon, koska se iskee sieltä sitten. Se oli se mitä sä kannat mukana, että jumalakin viel rankasee tästä seuraavaks. Joskus miettiny jälkeinpäin, et miten voi seitsemänvuotias olla niin paha, että kaikki vaan rankasee niinku. Se on aika kovaa.

(Nainen, synt. 1965–69)

Haastatteluissa kysyttiin varsin väljästi seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai häirinnästä, jolloin kertojat saivat itse määritellä, minkä laskivat kuuluvan tähän kategoriaan. Tällainen menettely nostaa kokemuksen merkitystä ja antaa kertojalle tilaisuuden määritellä oman kokemuksensa

kautta, mikä toiminta tuntui väärältä silloin tai tuntuu väärältä jälkeempään arvioituna. Esimerkiksi lastenkodin hoitajien toiminta on hämmäntänyt joitakin kertojia lapsena, vaikka tilanteet tulkittaisiin seksuaalisen häirinnän termistöllä vasta myöhemmin aikuisena. Joillakin lastenkodin hoitajilla oli tapana pyytää lapsilta palveluksia, jotka ovat vaivanneet kertojia myöhemmin.

Nainen 2: Se [hoitaja2] oli vähän, sillähän oli sitä seksuaalista vikaa. Tuon [paikalla oleva sisko] mies on sanonut, että se aina kopeloi aina, että ei oo pissa vaan tullut housuun. Poikia.

Nainen 1: Niinpä.

Nainen 2: Ja sit kun siellä oli semmoset shortsit, missä ei ollut alkkareita ollenkaan, me sanottiin vilkuiks niitä kun pojat aina istu niin vähän vilkku. Silloin oli kyllä. Ja onhan me nyt, niin kun mä sanoin, se [hoitaja1] makas, se pahin täti niin alasti veneen pohjalla kun me soudettiin ympäri järvee, kun se oli järvenrannalla.

Nainen 1: Mmm.. No se halus aurink..

Nainen 2: Mut pantiin pois, kun mä .. Tuo oli nuorempi kun minä, mutta mä kuulemma soudin epätasaa niin mut pantiin pois ja toi joutu yksin soutelemaan sitä sitten siellä järvessä. Siellä se makas alasti, ottamassa aurinkoo.

Nainen 1: Ja sit hierottiin.

Nainen 2: Hierottiin joo. Niitä alasti kun ne makaa.

Nainen 1: Semmosella koneella siellä.

Nainen 2: Semmosella koneella piti hieroo niitä tätejä

(Nainen 1, synt. 1955–59 & Nainen 2, synt. 1955–59)

Myös samassa lastenkodissa ollut mies kertoo, että lasten piti hyvällä hoitajien rintoja ja masturboida heidän edessään.

Osa haastatelluista kertoo myös perheiden yhteisistä kylpemisistä saunassa. Suomalainen saunakulttuuri sallii alastomuutta enemmän kuin monien muiden kulttuuri sallisi, ja perheiden yhteissaunominen ei vielä ylitä seksuaalisen häirinnän rajoja. Sijoitusperheen isän ja lasten yhteinen saunominen on kuitenkin tarjonnut mahdollisuuden seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Esimerkiksi 1970-luvulla syntynyt nainen kertoo, kuinka sijoitusperheen isä pesi kertojan ja tämän siskon saunassa ”vähän liian huolellisesti”, kun nämä olivat pieniä. Mies myös kopeloi ja kosketteli epämiellyttävästi.

Mut tää kasvatusisä oli tota niin, minua kohtaan seksuaalisesti kajos mun henkilökohtaiseen yksityisyyteen. Että mä en itse asiassa edes muistanut sitä moneen vuoteen, ennen kun mä sitten opiskeluaikoina mä luin yhden kirjan, missä oli sit tämän naisen, mikä oli kokenut seksuaalista hyväksikäyttöä lapsuudessa ja hänelle oli tullut useita persoonia. Mä itkin koko ajan kun mä luin sitä, mä tajusin, että mulle on käynyt näin. Et se ei ollut mitään, siis siinä ei ollut yhdyntää eikä tämmösiä, mut sellasta niin kun. Varhasimmat muistit oli sillä lailla, että heillä ensin saunatilat navetalla. Eli siellä käytiin kerran viikossa saunomassa. Ja sitten siinä ihan, silloin ihan ensimmäisinä kesinä rakennettiin siihen sisälle saunat ja kylpyhuoneet ja näin. Niin se... kasvatusisä halus aina, että minä ja pikkusisko saunotaan hänen kanssa. Hän pesi meidän hirvittävän huolellisesti, siis lainausmerkeissä, tarkasti joka puolelta. Ja se tuntu jotenkin todella niin kun inhottavalta.

Mä en muista miten ja missä vaiheessa me sit lakattiin käymästä yhtä aikaa sen kanssa saunassa siellä. Mut sit hän jatkoi mun kohdalla. Mun pikkusiskolle hän ei oo sitä tehnyt, mutta mun kohdalla. Mä olin arempi, niin hän jatkoi jonnekin tonne 14- tai 15-ikävuoteen asti sellasta kopelointia ja niin kun. Jos mä vaikka tiskasin näin ja hän käveli takaa mun ohi, niin hän työnsi käden mun jalkojen väliin aina. Tiesi aina, että sieltä tulee joku tämmönen. Joku tämmönen muisto on, että maatitin... [niiskaisee] Hän oli päivällä sängyssä makaamassa ja mä menin siihen viereen makamaan, niin hänellä oli erektio siinä ja piti mua kauheen lähellä ja näin. Mutta mä olin niin pieni, että en mä tajunnut mistä oli kyse. Mutta, että sitä kohtaa mä en muista, mutta mun sisko kertoi mulle, että miten se loppui sitten. Mä sanoin hänelle kerran sitten, kun hän teki tämän tempun, että koski muhun, niin mä sanoin, että ”jos sä et lopeta tota, niin mä otan yhteyttä sosiaaliviranomaisiin”. Mutta sit hän lopetti sen, mutta siitä on jäänyt ikuinen kammo siihen ihmiseen.

(Nainen, synt. 1970–74)

Perheen ilmapiiristä on riippunut, onko lapsella ollut mahdollisuus kertoa epämuikavasta saunottamisesta. Toinen, samanikäinen kertoja koki myös sijoitusperheen isän kanssa saunomisen epämuikavaksi, kun tämä alkoi tytön tultua murrosikään kouria ja kopeloida lasta. Tyttö kertoi siitä sijoitusperheen äidille, ja yhteiset saunareissut lopuivat siihen. Valitettavasti enemmän on kokemuksia, että perheen äiti ei ole puuttunut miehensä tekemään seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Vaikeneminen on mahdollistanut jatkuvan väkivallan.

Uhka saattoi tulla myös muualta kuin perheen sisältä. Eräs osittain romanitaustainen lapsi joutui sijoitusperheensä naapurin hyväksikäyttämäksi vuosien ajan. Mies vei tytön myös kaverilleen käyttöesineeksi. Kertoja arvelee, että sijoitusperheen jäsenet tiesivät toistuvasta, pitkään jatkuneesta rajusta hyväksikäytöstä, mutta eivät syystä tai toisesta puuttuneet siihen.

H: Eli he [sijoitusperheen vanhemmat] ei tienneet siitä [seksuaalisesta hyväksikäytöstä] eivätkä sen takia puuttuneet?

Nainen: Tiesi, vaan että kommentti oli, että sama tyyppi on käyttänyt, tää [naapuri], on käyttänyt heidänkin tyttäriään hyväkseen. Sanoin, että mitäs tässä tehdään, että miks, että mitä te ootte tehny. Niin, [sijoitusperheen isä] sano, että siitä ei saa puhua. Että pidetään se salaisuutena. Elikkä, tiedä kuin montaa ihmistä tää tyyppi on sitten käyttänyt hyväks. [- -] [T]ätä mä ihmettelin, että miten isä voi lapselleen olla silleen, että lasta käytetään seksuaalisesti hyväks, naapuri, ja tietää siitä. [- -] Niin miksi ei ole puuttunut siihen? Että siitä vaan vaikene... että miten joku isä voi olla tällänen? Jos minulla ois, tai mä nään, että naapurin lasta niin ei se ihan siihen jää kyllä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Edellinen kertoja siirrettiin murrosiässä romanilastenkotiin, jonka ilmapiiriä hän kuvailee hyvin yliseksualisoituneeksi. Hoitajat eivät hänen mukaansa kyenneet millään tavoin kontrolloimaan lastenkodin lapsia:

Siis käytös oli jo silleen, että ne tuli käsiks ja siis niitä poikia, ne yritti seksiä ja ne toistensa kanssa harrasti seksiä ja sit se henkilökunta ei puuttunut siihen mitenkään. Se oli ihan kammottava, kammottava paikka. [tauko] Sit sellasta ihan julkista masturbaatioo. Sisko ja ... sisarukset niinkun yritti harrastaa mun kanssa seksiä, tyttö ja poika. Mä olin, että vitsit, missä mä oikein oon nyt.

(Nainen, synt. 1960–64)

5.2.2 Toisten lasten tekemä seksuaalinen väkivalta

Sekä perhehoidossa että lastensuojelulaitoksissa lapset ovat harjoittaneet seksuaalista väkivaltaa toisiaan kohtaan. Näissäkin tapauksissa olemme saaneet haastateltaviksi uhreja ja sivusta-seuraajia, emme tekijöitä.

Seksuaalisen hyväksikäytön kokemuksissa ja muistoissa hyväksikäytön tilat ja ympäristöt ovat yleensä jääneet tarkasti mieleen, ja niitä kuvataan tarkasti teon, tekijän ja väkivallan mahdollisen estymisen näkökulmista. (Hurtig 2013, 182.)

Nainen: Se oli karu ympäristö et se oli betoniseinää, sellasta. Olihan siellä joku leikkipaikka mut. Tollei. Ja sit mä muistan sen missä se ensimmäinen hyväksikäyttö siel oli semmonen suuri aidattu piha jos oli tota leikkimökki.

H: Joo.

Nainen: Siellähän se mun ensimmäinen hyväksikäyttö tapahtu sitten.

H: Kuka sen teki?

Nainen: Kaks vanhempaa poikaa, muita oppilaita.

H: Minkä ikäisiä ne oli ne pojat?

Nainen: Ne oli emmä, mä en tiedä itse asiassa.

H: Joo.

Nainen: Yli kymmenen mä luulen et ne oli siinä [toisessa] lastenkodissa et sit vanhempia.

H: Tullu siit, kadun yli. Tien yli.

Nainen: Joo.

H: Osaat sä,. pystyt sä kertoo mitä he teki?

Nainen: [henkäisee] Se on vähän hämärän pei, ne niinku, mä muistan et ne houkutteli joku leikkijuttuun sinne niinku ja. Siellä oli tota, sellanen niinku. Alhaalle meni sieltä leikkimökin alta semmonen niinku, syvennys. Sinne ne mut vei ja sit ne nappas mut, kädet vaan ja. Nussivat.

H: Ihan suoraan?

Nainen: Ihan suoraan.

H: Ei mitään koskettelujuttuja vaan ihan suoraan?

Nainen: Ihan suoraan toimintaa.

(Nainen, synt. 1965–69)

Lasten välinen seksuaalinen väkivalta kiertyy erityisesti laitoksissa lasten keskinäisen vallankäytön kuvioihin. Isommat lapset hallitsivat pienempiään pelolla, väkivallalla ja sen uhalla. Seksuaalinen väkivalta oli yksi tapa hallita ja alistaa. Joukkovoimin toteutetuissa seksuaalisissa väkivallanteoissa kyse saattoi olla yhden hallitsevan lapsen vallasta toisiin (ks. luku 5.1.). Kun joukon johtaja käski, toiset tottelivat, halusivat tai eivät, sillä valta-asetelma pakotti. Seuraava kertoja tuli raiskatuksi tyttökodissa, jossa hän muistaa elävästi ryhmän johtajan vallan toisten tyttöjen ylitse.

Mä olin ehkä noin, ehkä noin 12–13 välillä. [- -] Mä muistan vielä, kun mä olin kerran yhdes ringis, siinä oli muutama tyttö, ja hän oli siin ja [- -] niin mä muistan vielä niitten tyttöjen kasvot. Että ne ei halunnu tehdä sitä [- -]. Mut se oli niinku semmonen, kun tulee niinku määrääjä, joka ottaa sen porukan hengen. [- -] Et se sillä tavalla muutti vähitellen, kunnes sitten yks kerta kun mä menin omaan huoneeseen, niin mä kuulin kun mun selän takana suljettiin ovi. Ja kun mä kääntysin, niin tota, siellä oli kaks tyttöä oven vieressä, ja tämä [johtajatyön nimi] otti sellasen tavallisen lattiaharjan. Sitten pakotti mut makaamaan maahan, ja työnsi sen tuonne, mun sisälle. Ja seuraavan kerran kun mä herään, niin mä herään siellä uudessa rakennuksessa mikä oli siellä, semmonen tiili, mikä oli matalampi. Ja mulla oli semmonen valkoinen paita päällä, minkä kädet, hihaosat oli sidottu tonne taakse selkään. Ja mä muistan, että hoitajan kädessä oli tabletti, toinen oli ruosteenruskea vähän isompi, toinen oli pienempi. Ja vihreä, vähän limanvihreä. Ja mä kysyin mitä se on, niin se sano, että se oli Druxaalaa ja [toinen lääkkeen nimi epäselvä], oiskohan voinu olla. Että mää saan ne, ja sitten mun piti ne niellä, ja sitten mää nukahdin, ja tällä tavalla mää sitten heräsin ja nukahdin ja heräsin ja nukahdin.

(Nainen, synt. 1950–54)

Koulukodissa 1950-luvulla ollut mies kertoo joutuneensa pitämään vahtia, kun vanhempi poika käytti valtaa nuorempaansa ja pakotti seksuaaliseen palveluun.

Siellä, mulla ei tehty sitä, mutta mää näin. Mä jouduin pitämään kerran postia, siis sanotaan että vahtia, kun oli nuorempi. Vanhempi tiedätkö imetti, nuoremman piti imee sen kalua. Tämmösiä oli siellä. Että pakotettiin näihin tämmösiin. Mulle ei kyllä tapahtunut sitä, mutta tiedän sen, että pidin postia ettei vartija tuu. Tämmönen. [tauko] Tää on sitten, tää kaikki on totta. Tää ei oo yhtään väritetty eikä mitään, tää on täyttä totta, tämmösiä tapahtu siellä. Niinkun sanotaan, koulukodissa kun mennään, siellä oli se vanhemman oikeus aina.

(Mies, synt. 1945–49)

Eräs lastenkodissa 1950- ja 1960-luvuilla kasvanut mies kertoo, että sai apua kun uskalsi kertoa eräälle toiselle vanhemmalle pojalle seksuaalisesta ahdistelusta.

No mulla oli semmonen isompi hemmo siellä [lastenkodissa] ja tota noin, se aina pakotti sitten jäämään saunaan viimeseks sen kanssa ja sit se hiplas itteensä ja... Se oli ihan perverssi. Sitä meni jonkin aikaa. Sit kun se meni semmoseen niin, että ois pitänyt sitä hiplaan ja se rupes, rupes jotain hyväileen, niin siinä vaiheessa mä aukasin suuni yhdelle vielä vanhemmalle kaverille, [- -]. No sehän sitten pysäytti sen kierteen. Se otti kaveria ja tuli se tavanomainen kunnan selkäsauna.

(Mies, synt. 1955–59)

Eräs kertoja oli nähnyt 1970-luvulla lastenkodissa poikien pahoinpitelevän toista tyttöä, mutta uhkauksen jälkeen ei uskaltanut kertoa asiasta eteenpäin.

Mutta mua meinattiin käyttää sillee hyväksi, että siinä on se, siellä on semmonen aitta. Semmonen nukkuma-aitta, missä on niin kun, molemmilla puolilla kerrossängyt. Niin nää just, jotka oli lähettänyt mulle näitä uhkauskirjeitä yöllä, pelotetellu että ne tekee. Siinä oli [tyttö] ja [poika] ja ketä siinä nyt oli. Sitten se [tyttö]. Ne sorkki sitä [tyttöä]. Ne riisu väkisin sen alasti ja mä katoin ikkunasta, niin ne sano, että mä oon seuraavana vuorossa.

(Nainen, synt. 1960–64)

Vallankäyttöä ja alistamista liittyy myös tilanteisiin, joissa sijoitusperheen biologiset lapset käyttivät hyväksi sijoitettua lasta.

Mut sit yhden kerran se [sijoitusperheen tytär] rupes mulle, että juo [alkoholia]. Mä sanoin, että en mä juo. Ja sitten kun se aikana meuhkas niin mä aina pikkusen otin lasista, kun mä aattelin, että se ei raivoo niin paljon.

Sitten mä olin jossain vaiheessa ollut umpitunnellissa. Sen mä muistan kun mä konttasin yksin yläkerran portaita ylös ja istuin siellä aina joka porrasaskelmalla koska mä olin niin huonossa kunnossa. Sitten mulla on siitä muistikuvia, että mä herään siihen, että hänen poikaystävä raiskaa mua ja sitten siinä oli mun kasvatissiskokin näkemässä. Mä oon miettinyt sitä jälkikäteen nyt kun se pulpahti, niin tota... mä muistan kun mun kasvattisisko teki kaikkee mitä hänen poikaystävä käski, niin en mä yhtään ihmettelis, että tää oli sovittu juttu.

(Nainen, synt. 1960–64)

Sukulaisuus ei taannut turvaa myöskään sisarusten suunnalta. Insestin uhriksi saattoi joutua sisarusia tavatessaan, kuten veljensä hyväksikäyttämäksi joutunut nainen. Hän ei uskaltanut kertoa kenellekään, koska veli ja sisko olivat tapahtuman jälkeenkin tärkeitä ja hän pelkäsi, ettei saisi tavata heitä enää.

[Lukee paperista, kirje veljelle.] Kotiin päästyäni en myöskään halunnut enkä uskaltanut kertoa sijaisäidilleni [nimi] mitään siitä mitä siskoni luona oli veljeni kanssa tapahtunut. Eikä se juuri tuntunut häntä edes isommalti kiinnostavankaan. Jätin senkin takia kertomatta hänelle, koska hän ei enää koskaan päästäisi minua siskoni luokse kylään, jos hän saisi tietää mitä siellä silloin tapahtui. Minä pelkäsin häntä ja pelkäsin myös sitä, että hän suuttuisi minulle siitä mitä oli tapahtunut, sekä pelkäsin sitä, että hän huutaisi minulle siitä asiasta, joten katsoin viisaammaksi vaieta koko asiasta, koska pelkäsin myös sitä, ettei kukaan uskoisi minun juttuani. Sekä tietysti myös sitä pelkäsin, että mitä siitä seuraa minulle itselleni, jos minä puhun siitä asiasta jollekin muulle ihmiselle, enkä tiennyt edes kenelle ihmiselle, kenelle minä olisin siitä asiasta voinut puhua. Minulla ei ollut muuta vaihtoehtoja kuin unohtaa koko asia. Välillä olen pystynytkin unohtaan, mutta ei se kokonaan ole unohtunut, koska se aina pyrkii kummittelemaan minun sekä minun mieheni välillä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Koulukodeissa eläneiden kertomuksissa öiset makuusalit näyttäytyvät seksuaalisen väkivallan pimeänä näyttämönä. Myös Pernasaaren johtaja Ensiö Kyppö toteaa, että ”kaikki paha tapahtuu tavallisesti yöllä”, minkä vuoksi yövalvonta on koulukodissa erityisen tärkeää. (Kyppö 1989, 107–108.) Ovet lukittiin eikä yövalvontaa ollut tai se oli yhden henkilön varassa, jolloin makuusalien öiset tapahtumat jäivät vain siellä olijoiden tietoon. Koulukodeissa tapahtui öisin isompien poikien väkivaltaa pienempiään kohtaan:

Isot pojathan teki tietysti näille pienemmille sitä, että kun illalla makuulle käy ja ajat tuli niin, valot sammutettiin niin kyllä sen sielä huomaa, että isommat pojat tuli sinne pienempien petiin ja pakotti ne tekemään sitten milloin mitäkin. Mutta tietysti olevinaan niin salaa, että ei kukaan nähnyt tai kuullut mitään.

(Mies, synt. 1940–44)

Seksuaalinen hyväksikäyttö kuvaillaan haastatteluissa koulukodin vanhempien poikien oikeudeksi. Eräässä koulukodissa oli käytössä niin kutsuttu ”sussu-järjestelmä”, jossa vanhemmat pojat vaativat palveluksia – myös seksuaalisia – nuoremmiltaan.

Mies: Ja sit sielä oli tämmönen sussusysteemi että, ku jonkunnäköstä sukupuolielämäki piti harrastaa, kuuluu ihmiset luonnollisiin tarpeisiin ni sit sielä oli isoilla jätkillä oli aina joku sussu, joko keskosista tai pikkujätkistä, ja tota niistä ne sitte tappeli ne isot jätkät keskenään ja me vaan alistuttiin sitte, että sit ku mä pääsin isoks jätkäks ni mulla ei kyllä ollu ketää sussuja, emmä nyt mikää enkeli ollu mut mulla vaan ei ollu, musta se oli niin ällöttävää hommaa.

H: Niin. No mitä siihen, mitä siihen kuulu siihen sussuna olemiseen?

Mies: No mitä nyt sussuna olemiseen kuuluu muutenki ni [Naurahtaa] Siihen kuulu yhdyntää, siihen kuulu suutelemista, hyväilyä, kaikkee tämmöstä.

(Mies, synt. 1940–44)

Edelliset esimerkit kuvaavat lasten tekemää seksuaalista väkivaltaa, mutta osa kertojista ei ole varma, missä väkivallan raja menee. Lasten välisen leikin ja seksuaalisen hyväksikäytön raja on joskus vaikea määritellä, kuten eräs haastateltu toteaa. Hän mietti haastattelussa lasten leikkejä:

Mutta sen mä muistan, just tää tyttö, jota me pelättiin niin me kyllä leikittiin pylly-lääkäriä. Mutta se, että miten..mm. Kyllä me leivottiin pullaa. [naurahtaa] Että onko se seksuaalista hyväksikäyttöä vai onko se lasten leikkejä vaan.

(Nainen, synt. 1955–59)

Toinen samanikäinen haastateltu kertoo lastenkodin isompien poikien koskettelusta:

H: No tää seksuaalinen lähestyminen, oliko se koskettelua tai puheita tai?

Nainen: Koskettelua ja päällä makaamista ja sen tyyppistä. [- -]

H: Minkälaisissa tilanteissa se tapahtui?

Nainen: Sillon kun oli vapaata ja siellä oli tällöinen piharakennus tai itse asiassa saunarakennus, jossa oli sitten muitakin huoneita. Siellä oleskellessa. [- -] Saattaa olla, että mä pidin sitä kans semmosena hauskana leikkinä, että en suoraa osannut sitä sanoa tai aatella, että tää ei kuuluis mulle. [- -] Sitä mä en kyllä osaa yhtään sanoa [kuinka usein tapahtui]. Mutta tavallista, toki tavallista. Arkee ihan kyllä. Mutta voi olla, että ei ihan alussa. [tauko] Ei ne niin kauheen montaa vuotta mua vanhempia ne pojat olleet. Ehkä liittyen heidän kehitykseen kanssa. Mutta en osaa sanoa yhtään, että kauanko.

H: Mutta oli liian pitkälle menevää?

Nainen: No mielestäni kyllä.

(Nainen, synt. 1955–59)

Raja lasten leikin ja seksuaalisen hyväksikäytön välillä on häilyvä, mutta se on olemassa. Leikki on voinut myös olla keino houkutellessa lapsi hyväksikäytön kohteeksi tai naamioida hyväksikäyttöä leikiksi, sillä pieni lapsi ei välttämättä ymmärrä häneen kohdistunutta seksuaalista tekoa.

5.2.3 Huhut seksuaalisesta väkivallasta koulukodeissa ja lastenkodeissa

Haastatteluaineistossa on paljon kertomuksia seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja väkivallasta. Nekin, jotka eivät ole joutuneet itse sen uhriksi, kertovat usein laitoksessa kuulemiaan tarinoita tai jopa silminnäkökertomuksia. Huhuilla on tärkeä osa laitosten arjen rakentumisessa, sillä tarinoita kertomalla rakennetaan niin yhteisön yhteenkuuluvuutta kuin myös pelotellaan muita, esimerkiksi tulokkaita tai nuorempia. Esimerkiksi joukkoraiskauksesta kertomalla voidaan luoda pelottavaa ilmapiiriä tyttökodissa tai leimata (hyvässä tai pahassa) toista lasta tai tiettyä henkilökunnan jäsentä. Esimerkiksi Mustalaislähetyksen lastenkodissa huhuttiin erään tytön ja naispuolisen hoitajan välisestä suhteesta. Pohjolan poikakodin arkea sivusta seurannut haastateltu mies ei ollut kuullut seksuaalisesta hyväksikäytöstä, mutta sen sijaan huhuista, joiden mukaan jotkut pojista olisivat sekaantuneet eläimiin.

Huhujen negatiivisen leimaamisen lisäksi ne ovat olleet myös suojakeino. Esimerkiksi kun eräässä koulukodissa poikien kesken huhuttiin, että siellä työskentelevä puutarhuri kopeloi poikia, se sai pojat epäilemättä välttelemään kahden joutumista puutarhurin kanssa. Niin vääristelyjä ja harhaanjohtavia kuin huhut voivatkin olla, lasten keskinäiset puheet seksuaalisesta hyväksikäytöstä voivat olla myös heidän puolustuskeinonsa ja vahvuutensa.

Seuraava lainaus kertoo eräästä ammattioppilaskodista ja havainnollistaa poikien keskinäisen puheen merkitystä. Se on myös esimerkki siitä, että vanhemmilla nuorilla oli mahdollisuus kieltäytyä ja vastustaa seksuaalista hyväksikäyttöä. Pojat olivat keskenään puhuneet uuden

johtajan rangaistuskäytännöistä. Haastateltu kertoi kuinka laitoksen johtajaksi tuli erään poikakodin entinen johtaja. Jo ennen johtajavaihdosta oli ollut käytäntönä, että eristysrangaistuksen, ”poteron”, saattoi halutessaan vaihtaa melko rajuun selkäsaunaan, niin sanottuun saunapuhutteluun. Kertoja oli kuullut muilta pojilta saunapuhuttelusta, joka edellisen johtajan antaman rankan selkäsaunan sijaan oli muuttunut uuden johtajan aikana sävyiltään seksuaaliseksi. Johtaja ehdotti kertojalle lukuisten eristysrangaistusten korvaamista saunapuhuttelulla. Kertojaa oli lapsuudenkodissaan käytetty seksuaalisesti hyväksi, ja hän tunnisti ja tulkitsi johtajan äänen muuttumisen ja koskettamisen seksuaaliseksi ja ahdistavaksi, mutta selvisi tilanteesta ja yhdessä toisten poikien kanssa kertoi eteenpäin johtajan käytöksestä.

Hän [johtaja] kutsui mut sinne toimistoonsa ja halus puhua minun kanssa sitten siitä, niistä mun poteroistani. [tauko] Hänen saunapuhuttelunsa, mä tiesin, mullehan oli kerrottu jo. Oli taas semmonen, että hänellä oli neliskulmainen mänttiremmi, nahkainen. Hän istu saunan penkillä. Poika seiso hänen edessään housut nilkoissa etumusta tähän saunapuhuttelun antajaan. Että hän löi sillä pojan takapuoleen ja toisella kädellä piteli pojan sukuelintä. Eikä kuulemma lyönyt lujaa ollenkaan, jos anto tapahtua tän pitelyn. Mähän olin kuullut näitä juttuja ja noin. Hän sitten puhui niistä mulle, että sinunhan täytyy päästä eroon tästä poterosta. Ja luki sieltä mitä oli, mitä siellä oli, mitä luki minusta, että mitä, että kun sä oot muuten noin, että sulla ei oo muuta kun näitä poistumisia. Kun mä olin vaan ulkona, että sain lisää taas sitä poteroo. Niin hän puhui pitkän aikaa ihan mukavasti eikä heti ehdotellut sitä saunapuhuttelua, mutta sitten hän tuli sieltä johtajan pöydän takaa. Mä istuin nimittäin sohvalla siellä toimistossa niin hän tuli mun viereen istumaan ja alkoi puhumaan siitä saunapuhuttelusta siinä. Että kyllähän, sinä [nimi] tiedät, oot varmaan kuullut. Ja täällä oli oma saunapuhuttelunsa, tiesi että mä oon ottanut siellä. Tuli ihan viereen istumaan, kiinni minuun.

Alko kyseleen ja puhuun näin, että kun mä tiedän, että sulla on tyttöystäviä tuolla, että noin...

Että kyllähän sää haluat päästä pois siitä poterosta ja tapaan niitä tyttöjä. Sittenhän alko kyseleen, mitä mä teen tyttöjen kanssa [- -]. Niin siinä samalla kun hän alkoi kyseleen sitä, mun olis pitänyt puhua mitä mä teen, mitä me harrastetaan jo tytön kanssa, niin hän tuli ihan kiinni minuun ja pisti kätensä mun olkapäälle ja alko liikutteleen sitä kättä.

Se äänikin muuttu ihan, muistu mieleen kaikennäkösiä lapsuus... [- -] juuri tämä sai mut kauhun valtaan. Mutta mähän en näyttänyt tunteitani, koska mullahan ei ollut sellasia tunteita. [- -] Se oli niin kammottava se.

Mun oli pakko vetää se käsi pois ja nousta pois siitä ja sanoin sille, että kuule mä en tuu sun saunapuhutteluun, että kyllä mä tiedän mitä niissä tapahtuu, että mulle ei tapahdu. Mutta mä puhuin sen ihan näin.

Enhän mä näyttänyt tunteita. Tämä meni sinne oman pöytänsä taakse ja sai, tuli aivan tulipunaiseks kasvoiltaan ja ihan selvästi tuli vaahtoa suupieliin ja sano, että kyllä sullekin kuri löytyy, että sinä lähdet sitten pohjoseen. Tarkoitti Pernasaarta, jonka lähti [kaupungista] ne jotka ei sopeutunut [kaupungin] poikakoteihin. [- -] Minähän sanoin, että no sitten minä lähden vaikka mihinkä, mutta en tuu sun saunapuhutteluus. No tästähän oli puhuttu jo siis poikien kanssa ennen kun mä menin sinne. Että pojat odotti mun tulooni sieltä. Mentiin sitten kaikki, tietysti, autotalliin tupakalle. [- -] Mä sanoin, mä tiesin, että siinä oli meillä oli kaks poikaa, jotka oli ollut sen pideltävänä. Mutta ei suinkaan siellä saunapuhuttelussa vaan oli noin autossa ollut hänen kanssaan. [- -] Niin mä otin tämän pojan mukaani ja menin tämän entisen johtajan puheille sinne lastensuojelulautakuntaan. Se oli nuorisohuolto nimeomaan, jonka alla me oltiin, sen ikäiset pojat. Menin hänen puheille tämän, ei kun mä menin ensin yksin, joo niin olikin. Puhumaan sille, tälle entiselle johtajalle tästä tän uuden johtajan saunapuhuttelusta. Ja noin. Muistan hyvin sen, kun hän meni aivan tulipunaiseks kasvoiltaan. Mä sit sanoin hänelle, kun hän kysyi, että tiedätkö mä sit ketää, joka olis ollut siinä. Mä sitten, että tiedän. Että ei ollut siinä saunapuhuttelussa, mutta joita se on käyttänyt hyväks. Niin hän varas sitten ajan laitoshuollontarkastajalle. Ja mä otin tämän pojan mukaani tämän, että meitä on kaks sitten, kun mentiin sen laitoshuollontarkastajan puheille. [- -] Tätä kuunteli ja oli todella järkyttyneen näkönen tää iäkkäämpi naishenkilö, laitoshuollontarkastaja. [- -] Niinhän siinä sitten kävi, että kun se meni näin ja siellä sitten pojat odotti tietysti meidän tulemistä sieltä ja kun niin oli käynyt niin siinä oli monet jo sanonut, että ei siitä mitään tule. [- -] Se vaihtu, tuli taas uus johtaja. Tämä ei enää tullut sinne tämä [- -] johtaja. Hän ei tullut sinne sen jälkeen ollenkaan.

(Mies, synt. 1945–49)

Huhut seksuaalisesta hyväksikäytöstä käsittelevät useammin henkilökunnan ja laitoksessa asuvan nuoren välistä suhdetta kuin nuorten keskinäistä hyväksikäyttöä. Etenkin tyttöjen kohdalla nykyisissä laitoksissa seksuaalisen maineen menettämisen riski on suuri ja leimaava, eikä hyväksikäytetyn tai raiskatun leima ole toivottu. (Honkatukia & Pösö 2004, 145–146.) Ensio Kyppö puolestaan toteaa, että Pernasaaren pojat suhtautuivat vihamielisesti homoseksuaalisuuteen (Kyppö 1989, 61). Johtajan näkemyksen ei voi kuitenkaan tulkita koskevan poikien keskinäisiä seksuaalisen vallankäytön suhteita.

Huhujen suuri rooli omaa elämää lastensuojelussa käsittelevissä haastatteluissa vahvistaa sitä, että etenkin lastenkodeissa, koulukodeissa ja sijoitusperheissä kasvaneiden lasten seksuaalinen koskemattomuus on ollut uhattuna ja suojautumisen heikompaa kuin muilla lapsilla.

5.3 YHTEENVETO

Haastatteluaineisto vahvistaa aiempien seksuaalista väkivaltaa koskevien tutkimuksen tuloksen siitä, että väkivallan tekijä on tavallisimmin uhrille läheinen henkilö, ei vieras ”namusetä” tai satunnainen ohikulkija, ja hyväksikäyttö tapahtuu kodin seinien sisällä. (Esim. Hurtig 2013, 127; Laitinen 2004.) Tässä tutkimuksessa uhreja seksuaalisesti hyväksikäyttäneet henkilöt ovat useimmiten olleen vastuussa lapsen hyvinvoinnista: tekijät ovat olleet lastensuojelulaitosten johtajia tai työntekijöitä tai lasten sijoitusperheen vanhempia. Haastatteluissa tuli esiin myös naapurin isäntiä, naapurin lapsia tai muita sivullisia, jotka ovat yrittäneet seksuaalista väkivaltaa. Seksuaalisen hyväksikäytön tekijät ovat haastatteluissa kuitenkin pääosin henkilöitä, joiden vastuulle oli uskottu lasten huolenpito ja suojeleminen ja joiden armoilla lapset olivat. Siksi heidät on nostettu tässä raportissa esiin selkeämmin. Tämä ei tarkoita, etteikö vieraaman henkilön tekemä pahoinpitely tai sen yritys olisi aivan yhtä traumatisoiva ja väärin.

Aiempi tutkimus on myös korostanut seksuaalisen hyväksikäytön sukupuolittuneisuutta: väkivallan tekijä on lähes aina mies ja uhri tyttö. Myös poikien hyväksikäyttäjä on useimmiten mies. (Laitinen 2004, 19–20.) Haastatteluaineisto vahvistaa myös tätä tutkimustulosta:

useimmiten kertomuksissa seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai ahdistelusta tekijä on mies. Naiset tekijöinä nousevat kuitenkin myös esiin, eikä naisten harjoittamalta seksuaaliselta hyväksikäytöltä saa ummistaa silmiä. Naisten tekemää seksuaalista hyväksikäyttöä sekä naisia sen tekijöinä ei ole vielä tutkittu (Hurtig 2013, 128).

Toinen seksuaalisen hyväksikäytön osittain vaiettu aihe on lasten keskinäinen seksuaalinen väkivalta, joka on tämän selvityksen haastatteluissa varsin yleistä. Vanhemmat lapset ovat sekä lastenkodeissa että koulukodeissa käyttäneet monin tavoin nuorempiaan hyväksi, vaatineet seksuaalisia palveluksia tai toistuvasti raiskanneet nuorempiaan yksin tai ryhmän voimalla. Tämä seksuaalinen hyväksikäyttö on jäänyt vastuussa olevilta aikuisilta huomaamatta tai sitten siltä on ummistettu silmät; kumpi tahansa, se on aiheuttanut vakavia traumoja monille uhriksi joutuneelle.

Sijoitusperheissä seksuaalista väkivaltaa kokeneiden kokemuksissa huomiota herättää uhrien yksin jääminen: heillä ei ole ollut ketään, kenelle uskoutua tai kuka olisi uskonut heitä. Myös seksuaalisen hyväksikäytön kietoutuminen ruumiilliseen väkivaltaan on haastatteluissa yleistä. Hyväksikäyttäjä (yleensä sijoitusperheen isä) ei välttämättä lyönyt lasta, vaan sen teki sijoitusperheen äiti. Äitien vaikeneminen tilanteissa toistuu usein: kertojien mielestä perheen toisen aikuisen on täytynyt olla tietoinen hyväksikäytöstä, mutta silmät ummistamalla tilanteen on annettu jatkoa.

6 SELVIYTYMISEN KEINOT JA KOKE- MUKSET HYVÄSTÄ SIJAISHUOLLOSTA

6.1 JAKSAMINEN, SELVIYTYMINEN JA HYVÄT KOH- TAAMISET LAPSUUDESSA

Tässä selvityksessä on haastateltu ihmisiä, jotka ovat kokeneet monenlaista kaltoinkohtelua lapsuudessaan ja nuoruudessaan. Haastattelussa kysyttiin, mikä sai kertojan jaksamaan. Mitkä asiat auttoivat? Mistä he haaveilivat lapsena tai nuorena? Osa haastateltavista ei osaa määritellä, mikä auttoi heitä selviytymään. Koska kysymys esitettiin haastattelun loppupuolella, se jäi pyörimään mieleen ja osa haastateltavista palasi aiheeseen vielä puhelimesta myöhemmin. Monille lapsuuden ankarassa arjessa auttoi selviämään harrastukset. Urheilu oli tervehkeninen, edullinen harrastus, johon kannustettiin usein sekä lastenkodeissa, koulukodeissa että perhehoidossa. Koulukodit olivat suuria maatiloja, joissa nuorten tehtäviin kuului usein eläimistä huolehtimista. Eläimet ovat myös muuten olleet hyvin merkittäviä monelle haastatellulle: eläin kuunteli ja ymmärsi silloinkin, kun ihmiset eivät. Samanlainen havainto tehtiin jo vuonna 1962 toteutetussa haastattelututkimuksessa: eläimet auttoivat lapsia sopeutumaan uuteen sijoituspaikkaan. (Pirainen 1962, 15.) Eläinten merkitys lapsille on nähtävissä myös nykypäivän perhehoidossa (ks esim. Hämäläinen 2012).

Se kai nyt päällimmäisenä tulee mieleen [hyvistä asioista koulukodissa], että hevosella päivät ajossa niin sitten piti illalla tietysti ruokkia ja niin päin pois. Niin kun päivälläkin. Meitä oli aina yks hevosta kohti, semmonen porukka. Parempi niin kun mullakin niin mulla oli se Maksi-niminen ruuna. Hoitelin sitä. Meitä oli niin monta kun oli hevosiaakin. Isommilla on viis ja sitten neljä. Niin oltiin siellä talleilla sitten illat. Ei me sieltä mihinkään lähetty. Tai sit mentiin vintille ja tehtiin heinäriuttaan tunnelia tai niin päin pois. Oltiin siellä niin kauan kun tuli komento sinne, soittivat kelloo, että pitää tulla sisälle ja lähtee nukkumaan.

(Mies, synt. 1940–44)

Nyt ollaan lastenkoti ohitettu ja nyt ollaan psykiatris... [paikan nimi] neuropsykiatrisen hoitolaitos, se oli oikein hieno nimi kyllä. Se ei silloin ymmärtänyt mitä se tarkoittaa, mutta enkä oikeestaan vielääkään. Niin tuota. Siellä oli semmonen kun tohtori [nimi]. [- -] Ja tuota niin, hänellä oli siihen aikaan schäferi nimeltä Fatima. Ja tää koira avas meille aivan mielettömiä maailmoja. Mä ensimmäistä kertaa tajusin, että eläimiäkin on. Ja sellasia jotka kattoo nätisti silmiin, ja toleen.

(Mies, synt. 1945–49)

Kirjat ja musiikki ovat myös tarjonneet pakoreittejä arjesta. Osalle myös koulu on ollut pelastava tekijä: koulussa erityisesti perhehoidossa kaltoinkohdellut ovat päässeet hengähtämään hetkeksi – sikäli kun pystyvät. Edellä lainattu mies päätyi koulukotiin, jossa hänen voimavarsansa oli musiikki.

Mutta niinku summa summarum, ni semmonen juttu, että kyllähän musiikki oli minulle pelastus koko tässä, aivan koko jutussa, koko laitoselämässä. Että se. se minut laitto, ja siitä tuli semmonen intohimo sitten silloin parhaimmillaan parikymppisenä, että minä olin rock'n roll ihan ylimmästä päästä. Mutta sitten kun löyty tanssimusiikki ja tuttavua, voi meillä on tässäkin jo pieniä virityksiä.

(Mies, synt. 1945–49)

Nainen: Niin siis mä luin paljon kirjoja, se oli sitten kun mä opin lukeen. Sitä yritettiin rajoittaakin kun mä luin niin paljon. Sit mulla oli kavereita, koira oli yks. Tai koirakin, sitten aina tuli uus koira. Ja sitten tota... mä varmaan haaveilin, että se on ollut se yks keino. Aina jostakin paremmasta.

H: Millasia haaveita?

Nainen: [itkee] Mä haaveilin aina siitä, että mulla olis erilainen perhe tai mitä kaikkee siellä olis tai mihin mä pääsisin tai miten mua kohdeltais. Se oli se suurin haave. Mutta ei se koskaan tapahtunut. Tai mä haaveilin siitä, että menis paremmin, että ne asiat jotenkin muuttuis.

(Nainen, synt. 1975–79)

H: Millä sä jaksoit? Jos mietit jälkikäteen, oliko joku semmonen joka piti sua, kannatteli?

Nainen: [itkee] Tota... Jostain syystä mulla on ollut kauheen vahva aina se ajatus, että mä oon lapsi, ne on asioita, jotka vaan on. Mutta sitten kun mä oon aikuinen, niin niitä ei ole.

(Nainen, synt. 1970–74)

Usein auttoi, jos oli yksikin hyvä ystävä, joka pysyi rinnalla ja jolle saattoi vaikeuksista puhua. Myös tulevaisuuden odottaminen, ”vapautumisen” kuvittelemine tai mielikuvitusmaailmat ovat toimineet selviytymiskeinoina.

H: No mitä sä aattelet, mikä sai sut jaksamaan niissä, sanoitkin että olit varmaan tosi ahdistunut niin osaatko sanoa, mitä keinoja sulla oli sitten sietää sitä?

Mies: Joo, mulla oli tämmönen haavemaailma. Mielikuvitusmaailma.

H: Mistä sä haaveilit?

Mies: Mm. Sori, meinaa ruveta vähän itkettään niin tota....

H: Ei mitään.

Mies: Joo. Niin niin tota... [itkee] [mieltii pitkään] Niin mä vaan muistan ajatelleen, että elämässä on varmaan jotain hyvääkin. [itkee] [mieltii pitkään] Että semmosesta mä niinku haaveilin. [mieltii pitkään] Ja sit se, että... että kai musta näin tulee sitten hyvä ihminen. [mieltii pitkään]

H: Haluatko sä uskoa siihen tai uskoitko sä niin, että se on ihan oikein että sua lyödään? Että jotenkin susta sillä tavalla tulee hyvä ihminen?

Mies: Joo, mä aloin uskoa sitten. [mieltii] Kun se niinkun jatku. Ja sit lapsihan ei osaa sitä silleen niin jotenkin [huokaa] varmaan aatteli, että se jotenkin kuuluu siihen. Ja ilmeisesti mä oon niin paha, mitä mulle toivotettiin ja kaikki mitä siellä perheessä tapahtu, jos siellä tapahtu jotain ikävää, niin siitä syyllistettiin mua, että mä oon tuonut sen tullessani sen pahan sinne. Ja mä oon syyppää siihen.

(Mies, synt. 1960–64)

Mä sanoin taas, että mä en oo mistään kotosin oleva ihminen, että mitä sen on väliä jos ei musta tykätä niin sitten ei tykätä. Ei koskaan tykätty. Mulla oli kaislikossa semmonen paikka aina. Mä juoksin kaislikkoon sitä [sijoitusperheen tyärtä] paiksoon. Siellä oli kiviä. Pajan taakse menin ja siitä mä pääsin pajasaareen ja sieltä rantaan ja siellä kiveltä kivelle kaislikkoon. Siellä oli hyvä paikka istua vedessä jalat. Mua rauhoittaa aina semmonen veden liplatus. Se rauhoittaa aina.

(Nainen, synt. 1945–49)

Biologinen perhe on ollut tärkeä. Se, että sai olla sisaruksen kanssa samassa sijoituspaikassa, oli useimmiten vahvistava ja turvaa tuottava tekijä. (Ks. myös Piirainen 1962.) Vuonna 1970 julkaistussa selvityksessä todettiin, että noin joka kolmannella lastenkodissa asuvalla lapsella

oli samassa lastenkodissa joko sisar tai veli, toisilla useampiakin. Suuria sisarusryhmiä esiintyi tavallisissa lastenkodeissa ja perheryhmäkodeissa. (Korpi & Hernesniemi 1970, 409; SA 1965:9–10, 366.)

Niin mä olin sen veljen kanssa, mähän olisin varmasti ihan hulluks tullu jos ei se ois ollu. Et kyllä me oltiin kavereita.

(Nainen, synt. 1950–54)

Monilla haastatelluilla on taustallaan useita sijoituspaikkoja. Selviytymiseen vaikeuksista ja kaltoinkohtelusta on voinut vaikuttaa se, jos elämässä on ollut yksikin hyvä kohtaaminen.

Nainen: Mut mul oli yks pelastus sitten, et mul oli jääny se äidin rukous mieleen. [liikuttuu, tauko] Ja aina mä menin sinne hautausmaalle [itkee] ja juttelin murheeni.

H: Siit oli lohtua sit, äidin muistosta.

Nainen: Joo. Sit ko mä olin saanu kuitenkin, mää olin saanu täält [ensimmäisen kasvatusperheen paikkakunta], mää olin saanu tämmösen vakavamielisen...

H: Kasvatuksen, joo.

Nainen: Kasvatuksen.

(Nainen, synt. 1940–44)

Samassakin sijoituspaikassa on voinut olla sekä hyviä että lasta kaltoinkohdelleita aikuisia. Eräs lastenkodissa työskennellyt kuvailee työpaikkansa henkilöstöä 1970-luvun lopulla:

[S]illoin kun johtaja oli varsinaisesti paikalla siinä, niin hän oli semmonen. Semmonen oikein vanhan kansan ikäneito, erittäin sydämellinen ihminen. Hänen toimintoistaan niin tuota, ei sillä tavalla oo mitään, enkä usko, että sen ajan lapsille on mitään negatiivista sanottavaa, jos poisluetaan ne semmoset hetkelliset kriisitilanteet, mitä aina syntyy murkkujen ja lapslauman kanssa. Niin niin, että ei voi sanoa, että se mitenkään, ei aggressiivista se homma ollut, että se oli hyvin syyllämpöä, lapset sai kyllä häneltä. Sitten tuota, toi vastaava hoitaja oli taas sitten. Hän oli semmonen, jonka ei missään nimessä ois pitänyt saada olla lastensuojelulaitoksessa töissä. Hänellä oli hyvin jäykät näkemykset siinä ja menetelmät.

(Mies, synt. 1950–54)

Eräs haastateltava pohtii yhtä aikaa selviytymiskeinoja lapsuudessa ja myöhemmässä elämässä ja toteaa, että selviytymiseen auttaa positiivinen asenne: jos on pakko, niin ihminen selviää hänen mukaansa vaikka mistä. Elämä ei ole kaikille yhtä helppoa, ja vaikeudet myös vahvistavat. Ihminen voi selvitä elämästään vaikka ei syntyisikään niin sanotusti kultalusikka suussa. Myös huumorintaju auttaa, kyky nauraa pahoille asioille.

Mutta semmonen, tää voi tuntua ehkä vähän hassulta, mutta mä olen nähnyt sen myös semmonen, että se on myös vahvistavana tekijänä ollut ehkä jossain määrin. En ehkä tiedä, että vahvistavana, mutta semmosena, että osa ihmisistä kasvaa niin kun tavallaan kultalusikka suussa, että elämä ei ole, heille se on tosi simppeliä ja tällasta, mutta sitten voi olla myös monenlaisia kohtaloita. Mutta niistäkin sitten selviää sitten. Mä ajan tämmöstä niin kun positiivista, tavallaan se voi niin kun olla hyvä, että selviää monenlaisista asioista, vaikka ne niin kun jättää semmosen jonkun– niistä jää semmosia muistoja. Lähinnä huonoja, mutta ihminen selviää monenlaisista asioista, jos on pakko selvitä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Mun selviytymiskeino on aina ollut huumori. Mä nauran. Mitä muistan mun elämästäni, oon mä varmaan junnupoikana siis kakarana itkeny. Mutta mä oon itkeny elämässäni [mieltii] ... alle sadan kerran jää. Ja puhutaan tästä laitosajasta niin kaks kertaa. [tauko]

(Mies, synt. 1970–74)

Selviytymiskeinoja miettiessään haastateltavat toivat esiin myös äärimmäisiä suunnitelmiaan. Näköalat saattoivat olla lohduttomia.

H: Joo. Miten sä jaksoit?

Mies: [tuhauttaa]

H: Miten sä selvisit?

Mies: En mä tiedä, kyl mää siinä sit, oisinko mä ollut joku 14–15-ikäinen, 14 ehkä ennen rippileiriä niin kyl mää sit yritin, että... meillä on semmonen lupiinipuska siinä pihassa ja myrkkymarjoja niin kyl mää siinä sit yritin. Vedin kourallisen siinä sit naamaan, mut ei sekään piru vie sitten onnistunut. [tuhauttaa]

(Mies, synt. 1970–74)

Tässä siteerattu mies kertoo yrittäneensä teini-ikäisenä itsemurhaa, koska muuta selviytymisen keinoa ei ollut näköpiirissä. Moni haastateltavista kertoi harkinneensa, suunnitelleensa tai yrittäneensä itsemurhaa. Itsemurha voidaan nähdä yrityksenä päästä pois loukusta, eräänlaisena äärimmäisenä selviytymiskeinona. Se ei välttämättä ole kovin tietoisesti harkittu, mutta toimintateoreettisesti ajateltuna itsemurha on teko, jolla on tavoite: vaikeasta tilanteesta pois pääseminen. (Järventie 1993, 117, 135.)

Haastattelussa painottuvat kaltoinkohtelu ja sen myötä väärin toimivat aikuiset ja toiset lapset. Selviytyjien polulle on kuitenkin sijaishuollossa osunut myös hyviä aikuisia ja niitä, joille lastensuojelu on elämäntehtävä ja sydämen asia. Lastenkodeissa ja koulukodeissa kasvatuksen periaatteet ja käytänteet ovat myös estäneet toisinaan hoitajia toimimasta niin kuin he olisivat halunneet. Esimerkiksi Mustalaislähetyksen lastenkodeissa oli tiukat säännöt siitä, ettei lapsille saanut osoittaa hellyyttä. (Peura 2014, 48–49.) Silti niissä olleet lapset muistavat kohdanneensa hyviä ja lempeitä hoitajia.

Mutta sitten yksittäisiä hoitajia oli aina, esimerkiks kesätyöntekijäks saatto tulla sellasia henkilöitä, joissa oli jotakin... semmosta hienoo ja riemastuttavaa ja sellasta, että ei ees tehny mieli tehdä pahaa. [naurahtaa] tai olla ilkee. Voisin ajatella, että tavallaan se tiukka asenne sillä vuoros olevalla työntekijällä saatto vaikuttaa myöskin siihen meidän levottomuuteen. Mä ajattelen tänä päivänä nii, mä en tiedä sitä, että ollaanko me sit jotenkin varauduttu, että nyt kun on toi inhottava, niin ei varmasti... niin kun. Sit kun oli kivaa, niin jotenkin tiedettiin, että se järjestää meille kivaa. Vaikka elämän ei nyt saa olla kivan antamista pelkästään, mutta että leikki meidän kanssa ja ja... Leikki, ja semmoset tietyt hoitajat leikki meidän kanssa ja vei meitä ulos ja laulu meidän kanssa. Me oltiin tosi, tosi kov... musiikki oli semmonen iso semmonen voimavara meillä kaikilla, että me saatettiin mennä 4-5 lasta pianohuoneeseen ja. Tän oikeestaan ymmärrätte, mutta saatiin siellä soitto soimaan. Laitteet ja kitarat ja harjoteltiin ja laulettiin yhdessä ja keinussa aina laulettiin tosi kovasti. Ja sitten kun tuli joku hoitaja, jolla oli musiikki siinä ohjaamisessa tai tekemisessä mukana, niin se oli semmosta riemastuttavaa sitten kanssa. Mutta sanotaanko näin, että että... Pääosin se oli semmosta aika kurinalaista ja auktoriteettihoitamista. Nykyään kai puhutaan ohjaamisesta enemmän. Mutta tota niin, ne yksittäiset sellaset työntekijät, jotka oli hyviä lapselle, niin niillä on ollut iso merkitys tavallaan... [huokaa, itkee].

(Mies, synt. 1965–69)

[Y]ksikin hoitaja sanoi näin tuolla [paikkakunta] ollaan marjassa, se istu kannon päällä ja otti syliin ja sanoi: ”voi kun hän voisi tehdä tämän teille joka ilta jokaiselle.” Mä sanoin, että minkä, no pitää sylissä, kun he ei saa tehdä sitä, heidät on kielletty. Ja se piti sitä, kun me istuttiin siinä kannon päällä, niin se piti mua polvella.

(Nainen, synt. 1960–64)

Toisinaan kaltoinkohdellut lapset ovat kokemuksiensa vuoksi olleet niin lukossa, että aikuiset eivät ole tunnistanee heidän avuntarvettaan.

Se [lastenkodin johtajatar] yritti puhuu, kyl mä sen ymmärrän, se [johtajattaren lempinimi] yritti ihan hyvin puhuu mulle, ja selittää et mun täytyy kertoa. Mut en hän mä uskaltanu, ko mä ajattelen et taas mukiloidaan hengiltä melkein. [itkee]

(Nainen, synt. 1950–54)

Laitoksen aikuiset, jotka eivät ole olleet kasvatustehtävässä, tai ulkopuoliset ovat joskus olleet lapsille tukena ja antaneet uskoa siihen, että hyviäkin aikuisia on. Koulukodin tai lastenkodin keittäjät mainitaan joskus täysin laitoselämän ulkopuolisina, mutta joskus myös kivoina täteinä, jotka antoivat silloin tällöin vastapaistetun voileivän tai jotain muuta hyvää. Kansakoulunopettajista haastatteluissa on sekä hyviä että huonoja muistoja, ja opettajan rooli selviytymisessä on voinut olla suuri.

Ja sitten toinen puoli siinä mun olossani oli, että mulla oli ihana opettaja, joka halusi mut opettaa lausumaan. Mulla oli hirveen hyvä lauluääni. Mä kävin esiintymässä, että ihmiset luuli, että kaikki on hyvin. Mä olin ihan toinen ihminen kun mä menin estradille lausumaan ja laulamaan ja näyttelemään ja tanhuumaan ja muuta. [- -] Niin, semmonen tukiryhmä. Harrastin, mulla on tossa valokuvakiakin jotain siltä ajalta. [- -] Ja sitten tämä opettaja oli semmonen vanhapiika. Se vei [nimi] lausuntotunneille ja luennoille ja kuuntelemaan. Hän itse koulutti mua. Eli mulla oli kyllä aika paljon sillä sektorilla, osaan vieläkin niitä runoja ulkoa.

(Nainen, synt. 1945–49)

H: Oliko tuolla [koulukodissa] sitten ketään semmosta henkilökunnassa tämmöstä mukavaa?

Mies: No siellä [sukunimi] oli opettaja. [Sukunimi] oli ja sitten oli tuota tämä [keittäjän nimi] oli keittäjä ja se oli oikein kerta kaikkiaan mulle mukava, kun silloin kun höyryllä laitettiin ruokaa, niin minä aina, kun [etunimi] oli vuorossa, niin kaikista parraat lämmöt minä annoin sille ja [etunimi] aina toi pullaa mulle tai jotakin. Lauantaisin aina kahvikupin ja pullaa.

(Mies, synt. 1940–44)

H: Kävikö siellä joitain muita aikuisia, jotka ylläpiti valvontaa tai valvo sitä toimintaa?

Mies: Ei, ei siellä ollut mitään. Tai oli tietenkin Pelastakaa lapset Ry:n puolesta oli toi laituskuraattori. [Nimi] hänen nimensä oli, mutta [Nimi]-tädistä aina juteltiin. Hän kävi aina. Kiersi kaikki nämä kerran kuukaudessa.

H: Jutteliko hän teidän kanssa, lasten kanssa?

Mies: Juu juu, nimenomaan kun hän oli laituskuraattori. Että kyllä niitä asioita käsiteltiin ja juteltiin. Justiin sitten, ketkä oli lähdössä maailmaan tai tonne noin niin sitä. Ja sit kun tuli uusia. Että munkin aikana tuli uusia. Että niitten, että kun uus tulee, niin siitä juteltiin. Ja kun mä olin vanhin siinä hetkellä, niin multa kysyttiin aika paljon. Niinku mun mielipidettäni.

H: Joo. Tää kuulostaa siinä mielessä hyvältä, että se oli toimiva.

Mies: On toimiva systeemi!

(Mies, synt. 1960–64)

Mies 1: Ja sitten just kun se menee [hoitajan 4] tietoon, mikä antaa taas tavallaan tämmönen suoj...

Nainen: [Hoitaja 4] oli ainut joka suojeli. Ja yritti meitä siihen urheiluun ja kaikkeen, että me kestetään.

Mies 2: Joo.

Nainen: Kun se itekin, se oli sille tärkeä se jalkapallo ja kaikki urheilu.

Mies 2: Mää näin [hoitajaa 4] tässä pari kuukautta sitten. Juteltiin. Se näytteli vanhoja valokuvia. Mäkin istuin sen sylissä, mulla on jalkapallo kädessä.

Nainen: Voi että, ois ihana nähdä [hoitajaa 4] joo.

(Mies 1, synt. 1955–59, Nainen, synt. 1960–64 & Mies 2, synt. 1960–64)

Haastattelut osoittavat, että lastensuojelu ja sijaishuolto ovat onnistuneet pelastamaan monia lapsia. Osa heistä on huostaanotettu olosuhteista, joiden jälkeen esimerkiksi laitoshoidon tarjonnasta kaivattuja turvaa, ruokaa ja puhtautta.

[M]ä muistan ne froteiset vaatteet. Ne on jotenkin syöpyneet muhun. Ja niitä oli pinoittain siellä vaatekaapissa. Ja tota... siel nukuttiin semmosissa saleissa. Ja se, se tuntuu itse asiassa aika turvalliselta sen oman kaoottisen kodin jälkeen. Ja sai ruokaa ja... ja tota. Sitten mulla oli semmonen omahoitaja, oli mulla ja mun pikkuveljellä.

(Mies, synt. 1965–69)

Myös onnellisia perhesijoitustarinoita nousee esiin: kasvatusvanhemmat ovat myös rakastaneet lasta ja kohdelleet kuin omaansa. Lapsen käsitys ”normaalista” perhe-elämästä on alkanut muodostua vasta turvallisissa olosuhteissa, kuten seuraavan, 1970-luvulla sijoitusperheessä kasvaneen lapsen tarinassa totuttamisesta ja uusien asioiden opettelusta.

Mää muistan sen, siellä oli ensimmäisen vuoden, sijoitusvuoden aikana oli sillä tavalla hassua, koska vaikka perheen tunsin ja oli heillä käynyt paljonkin olemassa, niin se, että pääsi asumaan niinku oikeeseen perheeseen. Ja muistan, ja äiti ja isäkin on kertonut sitä, että mä olin alkuajat hyvin varauksellinen sen suhteen, että jos isä ja äiti halas tai pussas. Tai ne saattoi tehdä lauantai-iltana, että ne siirsi olohuoneen tuolia, siihen aikaan tuli lauantaitsit televisiosta. Siellä ne alko humpppaamaan. Itselle tuli niitä flashbäkkejä siitä lapsuudesta, koska biologisilla vanhemmillä se kuhertelu johti siihen, siellä oli alkoholi kuvioissa, niin me tiettiin, että muutaman tunnin päästä täällä nyrkit heiluu, niin mulla oli tottuminen siihen, että oikeessa perheessä toimitaankin näin, että ei täällä kukaan lyö ketään. Että näillä on hauskaa ilman alkoholia ja ne ossaa näyttää tunteensa muuten. Että heiltä mä näinkun, se on varmaan ollut semmonen herätys itselle, että minkälainen on, tai minkälaisen pitäisi olla oikea parisuhde ja minkälaisia on oikea äiti ja isä.

(Nainen, synt. 1965–69)

Osa haastatelluista on ollut lastenkodissa aivan pikkulapsina, jolloin heillä on sieltä vain hajanaisia, hämäriä muistoja, joihin liittyy turvallisuutta, leikkejä ja ruokaa. Lastenkodista monilla on hyviä muistoja myös siksi, että sieltä on voitu siirtyä perhesijoitukseen, jossa vaikeudet ovat alkaneet. Esimerkiksi lastenkodissa vallitseva lasten välinen kilpailu ei välttämättä ole täysin paha muisto, kun ympäristö oli muutoin turvallinen.

Et mä olen niin kun viettänyt mun niin kuin sanottaisko mun lapsuutta, jota ei oikeasti ollut, niin sen lapsuuden onnellisimmat muistot sijoittuu sinne lastenkotiin. [- -] Mutta lastenkotiaika oli kyllä semmosta; siellä sai nukkua rauhassa, siellä ei tarvinnut pelätä. Siellä sai ruoan. Olihan siellä sitten, koska kaikki oli rakkaudettomia lapsia, olihan siellä hirveitä taistelua tästä omasta tilasta.

(Nainen, synt. 1965–69)

6.2 LASTEN VASTARINTA JA AKTIIVISUUS

Selvitystyö, jonka aiheena on lasten kaltoinkohtelu, esittää lapset uhreina. Vaikka lapseen kohdistuva kaltoinkohtelu lamaannuttaa, monet kertojista näyttävät elämäkerronnassaan myös aktiivisina toimijoina. (Ericsson 2015.) Lapset ovat yrittäneet hankkia apua, toimia ja

ennen kaikkea selviytyä – ja kuten edellä on todettu, tähän selvitykseen osallistujat ovat myös jollain tavalla selviytyneet.

Lasten vastarinta ei ole aina järjestelmällistä, aikuisen kannalta loogista tai järkevää. Esimerkiksi karkaaminen eli ”hatkaaminen” voidaan nähdä oireena siitä, että kaikki ei ole lapsen kannalta hyvin laitoksessa tai sijoitusperheessä. Karkureissuista ei kuitenkaan lasten kertomusten mukaan yleensä kysytty syytä, vaan hatkasta seurasi vain ankara rangaistus (selkäsau-na ja eristystä).

Ja se, meitä ketkä karkuun lähti ja oli, no oikeestaan se oli ainut syy, että miksi siel-lä oli semmosta niinku... Noitten ohjaajien puolelta oli sitä väärinkäytöstä, oli se, että me lähetettiin karkuun.

(Mies, synt. 1970–74)

Perhehoidosta karkaaminen ei ole ollut yhtä tavallista, joten siitä saattoi seurata sosiaalilautakunnan tarkastajien huoli lapsen hyvinvoinnista. Toisaalta oireilevan lapsen sijoitus saatettiin purkaa myös sijoitusvanhempien toiveesta, kuten seuraava haastattelulainaus kuvaa.

[S]e kärjistyi siihen, että se... se... purettiin se [perhesijoitus]. Mutta siinä vaihees-sa mä en tiennyt vielä, että he [sijoitusperheen vanhemmat] olivat itse toivoneet si-tä. Mutta he eivät kertoneet meille, että he olivat itse pyytäneet kirjeitse sitä. [- -] Niistä papereista sitten, sieltä sit selvis kaikkee muutakin. Mutta se oli hyvä, että mä kävin lukemassa ne koska mä olin lapsena aistunut ne. Just tää motivaatio rahasta ja sitten tää, että jos mä aattelen mun pikkuveljeä ja itseäni, me oltiin tosi traumati-soituneita sieltä. Me oltais tarvittu hoitoa. Mutta he aatteli, että se hoito on sitä, et-tä saa ruokaa ja on joku... ja ja... sehän aiheutti hirveesti kans tätä kirjeevaihtoa tähän suuntaan, että haluamme lisää rahaa, koska [kertojan nimi] on niin vaikea hoidettava. Koska mähän sitten tietysti... siis me oltiin mun pikkuveljen kanssa sai-raita lapsia ja se näkyi meidän siinä niin kun käyttäytymisessä ja olemisessä. Mutta ei sitä osattu silloin. Joko he ei osanneet tai sitten joku ei osannut nähdä sitä sellä-sena vaan, että se oli vaan outoa käyttäytymistä.

(Mies, synt. 1965–69)

Seuraava kertoja oli paennut sijoitusperheestään, jossa häntä lyötiin, mutta ei kuitenkaan ha-lunnut lähteä sieltä kokonaan.

Ja siinä oli semmonenkin homma sitten, kato kun, olikohan se nyt sen jälkeen kun mä siellä mettässäkin olin yötä. Sen jälkeen tuli nämä kunnan herrat sinne sitten ja mut käskettiin pihalle. Ensten sisälle ja sitten pihalle ja kysyttiin, haluaks sää muut-taa pois täältä. No, mä että en mä halua mihinkään muuttaa. Mä olin jo kiintynyt siihen paikkaan sitten. No minähän, kun mut käskettiin pihalle siitä, niin minä kuuntelin, että mitä ne höpää siellä. Ja siellä kuulu, sano, että jos se he kerrankin vielä kuulee, jotakin, että sitä pieksetään ja hakataan, niin sitten. Mä en muista oli-ko se sitten, että minut viedään sitten pois.

(Mies, synt. 1940–44)

Haastatteluissa mainitaan usein, miten aika laitoksessa tai perhehoidossa on opettanut varas-tamista ja valehtelemistä: kun lapsella on nälkä, hän yrittää hankkia ruokaa niillä keinoilla joilla onnistuu, tai oppii valehtelemaan kun ei tiedä mitä häneltä odotetaan. Esimerkiksi 1950-luvulla syntynyt nainen kertoo, kuinka sijoitusperheen äiti löi kuumassa vedessä liotetulla vitsalla tyttöä, koska talon sorkkarauta oli kadonnut. Lapsi ei tiennyt sorkkaraudan katoami-sesta mitään, mutta sai silti selkäänsä. Kertojan mukaan hän oppi valehtelemaan tai pysymään hiljaa tilanteen mukaan, kun koetti selvittää, mistä selkäsau-na milloinkin on tulossa. Valehte-leminen oli selviytymiskeino.

Ei se [kadonnut sorkkarauta] löytyny mistään. Vasta paljon myöhemmin, tota, mun veli sano et se löytys jostain, en muista enää mistä se sano sen löytyneen. Se sano et sä olit laittanut, mä sanoin et mä en ole ikinä sitä laittanu. Mää olisin sen hakenu niin vilkkaasti esille, jos se olis mun käsissäni ollu. Et se pakotti mut niinku valehtelemaan. Ja se oli niin semmost pitkäaikasta sillai, et mä en koskaan tienny, et kuuluuks mun nyt tässä asiassa valehdella, kuuluuko mun puhuu totta, ja tämmönen vaihe jäi mulle niinku pitkäks aikaa päälle. Esimerkiksi sitte kun mä olin myöhemmin lastenkodis, ni tämä vaikutti siihen, et kyl mä hyvin tiesin kaik asiat, mut mä en uskaltanu kenellekään mitään koskaan sanoo, et nyt tulee taas.

(Nainen, synt. 1950–54)

Rangaistuksia opittiin välttelemään, keksittiin piilopaikkoja tai muita keinoja selviytyä. Lastenkodissa asuneet siskokset muistelevat toisen lapsen hoksottomia nyt jo nauraenkin. Kyse oli rangaistuksesta, jossa lasten housuihin laitettiin nokkosia ruokailun ajaksi.

Nainen 2: Mitään et saanut tehdä, tai teit niin tai näin niin aina se meni väärin päin.

Nainen 1: Aina sait arestia, joo kyllä.

Nainen 2: Aina. Joko annettiin, tiedäk sää, me on nokokset pitänyt olla housuissa kun me on ruokapöydässä oltu, jos me on jotakin. Meidän piti syödä ne nokokset housuissa.

Nainen 1: Niin, oon mä muutenkin ollut nokokset housuissa joskus [tyttö1] kanssa, mutta syödeskin.

Nainen 2: Mä muistan silloin joskus kun [tyttö2] älyks kastella, yks meidän kaveri.

Nainen 1: Niin, mut sehän sai uusiks.

Nainen 2: Ne ihmetteli, kun se hymyili kun muut kärvisteli. Se oli älynnyt kastella ne nokokset.

Nainen 1: [nauraa]

(Nainen 1, synt. 1955–59 & Nainen 2, synt. 1955–59)

Koulutusmahdollisuuksien evääminen on merkinnyt joillekin perhehoidossa kasvaneille asiaa, jonka puolesta he ovat nousseet vastarintaan ja hankkineet apua, kuten seuraavan kertoja veli, joka ei perhehoidossa teetettyjen töiden vuoksi ehtinyt keskittyä oppikouluun.

No ku se poislähtö, ku meidän, nehän kärjisty ne tilanteet siinä vähän ennen poislähtöä. Mä en itse, mun velipoika, hän on, hän oli hyvin vahva luonne, se pari vuotta vanhempi. Mä olin semmonen, semmonen pehmeä ja liian kiltti. Mut siinä vaiheessa velipoika hakeutu niinku [paikkakunnan] kunnan sosiaalishteerin oven taakse, jyskytti ovea: ”Me lähetään vaikka poikakotiin sieltä.” Veli oli menny jo oppikouluun silloin. [- -] Hän on määrätietoinen ja kova tyyppi.

(Mies, synt. 1960–64)

Kun pääsin peruskoulusta niin mä oisin halunnut lähteä lukioon. Minua ei päästetty. Mulla oli vaihtoehtoja lähteä opiskelemaan, jatkamaan opintojani [paikkakunnalle B] ammattikouluun. Siellä oli kaks vaihtoehtoa, joko keittiölinja tai siivouslinja. Ja valitse niistä. Ja no sitten mä valitsin vähemmän pahan eli sen keittiölinjan. Olin siis saanut kympin kotitaloudesta. Ja menin sinne, se oli niin kun perustaso oli kaikille sama ja siitä lähettiin sitten erikoistumaan. [paikkakunnalla B] ei ollut mitään muita vaihtoehtoja erikoistua kuin keittiöapulainen. Mä olin alaikäinen siis silloin, mun oli pakko mennä sinne. Sittenkin minä olin vielä alaikäinen. Mä olisin halunnut lähteä opiskelemaan [paikkakunnalle C] tarjoilijaksi. Ja kasvattiäitini ei siis päästänyt, koska olen alaikäinen ja kun tarjoilijana kuulemma kaikki kourii vaan perseitä. Eli mä olin aivan jumissa, mä en päässyt mihinkään. Mä olin kuitenkin saanut stipendit ja opettajat suosittelivat jatkamaan opintoja. Ja sitten lähin miettimään vaihtoehtoja niin sitten tuli tää vaihtoehto lähteä opiskelemaan hotelli- ja ravintolaesimies, joka tarkoittaa neljän vuoden opintoja vielä lisää. Siis olin jo kaksi vuotta opiskellut. Ja sekään ei sitten kelynyt. Ja siinä vaiheessa mä marssin sitten [paikkakunnan A] sosiaalitoimistoon. Tai kävin ensin koulukuraattorin juttusilla ja sitten marssin sinne sosiaalitoimistoon, että mä haluan opiskella ja mua ei päästetä. Ja siinä vaiheessa sitten mut päästettiin. [- -] Että sieltä tuli se viesti, että jos ei tää kasvattiäitini kirjoita nimee paperiin niin he kirjoittaa sen sieltä sitten, että saan edes hakea. Mä en ois saanut hakea ilman vanhempien allekirjoitusta tai huoltajan allekirjoitusta.

(Nainen, synt. 1970–74)

Ruumiillisen ja/tai seksuaalisen väkivallan uhri saattaa syyllistää itseään niin vahvasti, ettei uskalla hakea apua. Kaltoinkohtelun tekijä on voinut myös pelotella ulkopuoliselle kertomisen seurauksilla. Toisinaan avain poispääsyyn on kuitenkin ollut se, jos lapsi on uskaltanut kertomaan jollekulle aikuiselle, joka on uskonut lasta ja reagoinut tilanteeseen.

No se alko meneen just siihen malliin, että just tätä, että henkinen hommeli. Se rupes syyttämään. Sitten mä mun kummitädille juttelin ja me mentiin sit sosiaalitoimistoon ja sit tosta nuorisokodista löytyi paikka. [- -] Se oli ihan... se oli niinkun, vois sanoo, että pelastus sitten. [- -] Niin, että tuo, siel mä sit asustelin vuoden verran ja sit pääsin sieltä sosiaalitoimistosta semmosen ensik... ensiasuntoon ja omaan asuntoon. Tässä sitä sit ollaan. Siit siitä pääsi oman elämän alkuun.

(Mies, synt. 1970–74)

Mies: Mä en tiedä mitä siinä on tapahtunut. Mä muistan vaan tämmösen keskustelun, kun multa kysyttiin, että haluaisinko mä lähteä kattoon mun sisaruksia. Ja vastasin, että haluan lähteä. Sit mä lähdin Helsinkiin ja mä menin mun vanhemman sisikon luokse ja hänelle mä sanoin, että mä en voi mennä enää sinne takasin. [- -] Että siellä lyödään mua. [- -] Ja sit mun ei tarvinnut enää. [- -]

H: Menitkö sä enää sitten ollenkaan takasin vai jäitkö sä sille tielle?

Mies: En. Mä jäin sille tielle. Se loppui siihen. Noin konkreettisesti, fyysisesti joo. [- -] [T]avallaan mä oon ihmisille sanonukin, että oikeestaan silloin [lastenkodissa] vasta mun elämä alkoi. Silloin 12-vuotiaana. Silloin mä oikeestaan kohtasin terveitä ja normaaleja ihmisiä. Että okei, vaikka sielläkään ei käyty mitään läpi, ettei kenenkään kanssa puhuttu tästä perheestä, mutta että tota... tavallaan silleen ne ulkoiset puitteet rauhottu ja musta oikeesti välitettiin ja tsempattiin. Sai niin kun oikeesti, että nyt niin kun mä olin se, että mä sain olla se, että kukaan ei halunnut multa mitään eikä lyönyt, eikä hakannut eikä vaatinut, että sai olla.

(Mies, synt. 1960–64)

6.3 YHTEENVETO

Haastateltavat ovat ilmoittautuneet mukaan selvitykseen vapaaehtoisesti: he ovat olleet halukkaita kertomaan hyvin traumaattisistakin, arkaluonteisista, henkilökohtaisista kokemuksistaan. Yhteistä kaikille haastatelluille oli valmius puhua, valmius kertoa. Jo pelkästään se, että nämä ihmiset osallistuivat haastatteluihin, kertoo siitä, että he ovat selviytyjiä. Tässä selvityksessä haastatellut henkilöt ovat selvinneet elämässään paremmin kuin monet muut samanlaisia asioita kokeneet.

Selviytymisen keinot liittyvät usein kohtaamisiin. Yksikin hyvä aikuinen tai hyvä ihmissuhde on voinut kannatella lasta läpi vaikeiden kokemusten. Tukija on voinut olla esimerkiksi ystävä, biologisen perheen jäsen tai opettaja. Melko usein mainitaan myös eläinten rooli lohduttajana: koira, hevonen tai muu lemmikki on auttanut lasta tunne-elämässään, toiminut kuulijana ja oikeudenmukaisena ystävänä.

Haastatteluista voi lukea myös lasten aktiivisuutta. He eivät aina ole jähmettyneet tai alistuneet uhrin rooliin vaan kaltoinkohtelusta huolimatta pyrkineet parantamaan olojaan eri tavoin. Karkaaminen sijoituspaikasta voidaan nähdä myös tästä näkökulmasta, mutta osa lapsista on kyennyt ottamaan yhteyttä sosiaaliviranomaisiin ja kertomaan vaikeuksistaan ulkopuoliselle.

Arjen elämä on vaatinut lapsilta aktiivista selviytymiskeinojen keksimistä. Valehteleminen, varastaminen ja piiloutuminen ovat lapsen tapoja pyrkiä kaikin keinoin välttämään uhkaava väkivalta tai kaltoinkohtelu. Myös vaikeneminen on ollut selviytymiskeino: lasta oli usein uhattu väkivallalla, jos hän olisi kertonut kaltoinkohtelustaan ulkopuoliselle.

7 KALTOINKOHTELUN JA VÄKIVALLAN PITKÄKESTOISET VAIKUTUKSET

7.1 ONGELMAT IHMISSUHTEISSA, ITSELUOTTA-MUKSESSA JA VANHEMMUUDESSA

Selvityksen yhtenä kysymyksenä oli, miten lapsuuden kokemukset ovat vaikuttaneet haastateltavien myöhempään elämään. Osa haastatelluista kertoi spontaanisti lapsuuden kokemusten pitkäkestoista vaikutuksista. Osalta taas kysyimme tätä asiaa erikseen.

Kun lapsi on sijoitettu kodin ulkopuoliseen hoitoon, ovat suhteet biologiseen perheeseen ja muihin läheisiin katkenneet lähes kokonaan, joka jo sinänsä on lapselle raskas erokokemus. Sijoitusperheiden, lastenkotien ja koulukotien aikuisten tehtävänä on ollut turvan ja hoivan tarjoaminen lapsille, joiden biologiset vanhemmat eivät siihen syystä tai toisesta pystyneet. Turvan ja hoivan sijasta he ovat joutuneet ristiriitaisten, ennalta arvaamattomien aikuisten hoiviin ja kokeneet fyysistä, henkistä ja seksuaalista väkivaltaa ja monenlaista hoidon laiminlyöntiä. Osalla haastatelluista aikuissuhteet ovat lisäksi vaihtuneet moneen kertaan ja kiintymisen ja siihen kohdistuneet odotukset ovat tuottaneet lapselle toistuvia pettymyksiä. Lapset ovat olleet kiertolaisia useiden perheiden ja toinen toistaan ankarammaksi vaihtuvien laitosten välillä. Näillä lapsuuden kokemuksilla on ollut merkitystä haastateltujen myöhemmille ihmisuhteille, niiden pysyvyydelle sekä heidän suhtautumiselleen omaan itseensä.

7.1.1 Ihmissuhdeongelmat

Haastateltavat kuvaavat yleistä epävarmuutta aikuisuuden ihmissuhteiden luomisessa. Jättäessään sijoituspaikan he olivat usein tyhjän päällä, jälkihuoltoa ei ollut ja arjen yksinkertaisimmatkin asiat täytyi opetella ilman aikuisen tukea. Monet haastatellut kuvaavat, kuinka heiltä on puuttunut malli toimia rakentavasti suhteessa muihin ihmisiin tai kyky puhua tunteista.

Epäröinti ihmissuhteissa voi ilmetä liiallisena miellyttämisen tarpeena, hyväksynnän hakemisena tai vastaavasti liian hyökkäävänä, aggressiivisena käytöksenä. Monille omien rajojen asettaminen on ollut vaikeaa, he ovat antaneet toisten ihmisten kävellä ylitseen ja tämä on näkynyt kaikissa myöhemmissä ihmissuhteissa, opiskelussa ja työelämässä. He kertovat myös vaikeudesta sitoutua tai kiinnittyä ihmissuhteisiin aikuisiällä.

H: Mitä sä sanoisit siitä, että miten se, nää kokemukset on vaikuttanut siihen millainen aikuinen susta tuli?

Mies: Se on kyllä muokannut. Tietyt asiat, mä niinkun, kyllä mä tunnistan ne itessäni, mutta mä en voi niille mitään. Edelleen mulla on voimakas, semmosen fyysisen väkivallan pelko ja sitten että mun on hemmetin vaikee selvittää vaikeita asioita puhumalla. Että mä aika pitkälle välttelen sellasia tilanteita.

Pakko olla jokaisessa tilanteessa miellyttävä, että pärjää.

(Mies, synt.1955–59)

H: Et pääsee irti siitä lapsuuden...?

Mies: ja sit se et oli niin arka, et ei halunnu päätänsä sekasin, et oma hallinta niinku hetkekskään häviää, se oli niinku sellanen pidike, et aina piti olla niinku, se oma ympyrä piti olla kokoajan hallinnassa, et semmonen niinku ei luottanu kenenkään. Ei, ei niinku tuo luottamus, niin mikä me tän rouvan kanssa, niin tota se oikeestaan se kasvo 10 vuotta, ehkä 15 vuotta, ennen ku se niinku oli suunnilleen sitä ehkä sitä normaali tasoa, se luottamus. Et siinä oikeestaan se on niinku ollu apuna aika paljon, et on niinku palautunu luottamus siihen että, et ihmiset toimii johdonmukaisesti.

(Mies, synt.1950–54)

Esimerkiks omassa tämmösessä, mulla on kyllä hirveen hyvä verkosto ja ystäväpiiri ja hyviä luottamussuhteitakin. Mutta esimerkiks parisuhteen rakentaminen on jotenkin hankala. Ei siinä kvyssä, ettenkö mä pystyis ottamaan vastaan rakkautta tai jotenkin antamaan sitä. Vaan enemmänkin, jotenkin niin, että heittäntyä siihen luottamaan parisuhteeseen. Että jatkuvasti on epävarma, että mitähän toi suunnittelee, mitähän toi niinku tekee tai puhuuko toi totta tai jotakin. Se on niinkun hankalaa. Mutta on ihan hyviäkin pätkiä ollu sen suhteen ja näin pois päin, että tota... Kyllä mulla usko ja toivo semmosienkin asioiden kuntoon saamisessa on. Että varsinkin nyt kun alkaa olemaan tasasempi vaihe, mutta onhan se julmaa, että ihmisen pitää olla lähemmäs 50 kun se rupee saamaan semmosen, että vautsi, elämä on ihanaa. Ja siinä välissä on ollu paljon semmosia pätkiä, että elämä on ajoittain ihan hyvää ja kivaa ollu. Mutta kyllä mä niinkun vieläkin tavallaan, niinku, mulla on sellasia pieniä muutaman päivän jaksoja, jollon mä niinkö. Kun mulla on tavallaan aina se isän ja äidin mentävä aukko täällä, vaikka mä oon myöhemmäs iässä niihin tutustunu ja etenkin saanu niitten kanssa ne asiat selväks ja en ole katkera heille, jotenkin itekin ymmärtänyt, että mun etu on ollu, että mä en oo kasvanut siinä mitä heillä ois ollu tarjota.

(Mies, synt. 1965–69)

No vaivaahan se paljon, koska sen takia meni... tavallaan koko suvun kanssa kaikki välit on mennyt poikki sen takia. Mut siirrettiin pois sieltä niin, mut on siirretty syrjään lopullisesti. Mä tiedän, että meidän välit ei voi sisarusten kanssa koskaan parantua. Sitä on kestänyt niin kauan, että se on määrätietoisesti niiden puolelta se homma. Jos ne niin kun nyt tulis tuolta sanoon, että okei, että ruvetaas taas oleen yhdessä ja kaikki on okei ja niin edelleen. Kyllä mun ois pakko sanoo, että ei ole, että... jatketaan näin vaan, että ei tunneta enää toisia. Ne on niin kun tavallaan kuollu mulle, koska... kun oli vuosia silleen, ettei nähty ja sit oli just tämmösiä hommia, isosiskon kanssa oli tälleen, että nähdään ja sitten tota... tuntu, että kaikki paranee. Sit menikin taas monta vuotta, ettei taas kelynnut. Ei. Se niinkun taas katkes silleen. Ja sit taas kerran nähtiin ja siitä asti nyt, edellisestä kerrasta onkin sitten jo kymmenen vuotta.

(Mies, synt.1955–59)

7.1.2 Itseluottamus

Monet haastatellut kuvaavat sitä, kuinka lapsuudessa koettu väkivalta ja kaltoinkohtelu ovat vaikuttaneet negatiivisesti itsearvostukseen ja itseluottamukseen. Seuraavassa sitaatissa haastateltava kuvaa, kuinka nuoruus on aikaa, jossa kasvetaan minuksi eli oma identiteetti muotoutuu. Välinpitämätön ja väkivaltainen kasvuympäristö on uhka minuuden kehittymiselle.

H: Mutta on se merkittävä osa sun elämänhistoriaa, ettei sitä voi jättää...

Mies: Joo kyllä. Ja nimenomaan justiinsa se nuoruus, ja se missä kasvetaan minuksi. Kyllä mä oon aina ollu sitä mieltä, että mä oon kauhee pälättään, mulla on joku sanonkin joskus, että voitko pienen tauon pitää, että puhutaan sitten. Että mä analysoin paljon.

(Mies, synt.1945–49)

Sijoitus kodin ulkopuolelle lapsena on voitu kokea jo sinänsä leimaavana asiana ja suhtautuminen on jäänyt elämään sijoitettujen mieliin heidän aikuisuuteensa saakka. Sijoitettujen lasten asema ja kohtelu on ollut väheksyvää sekä perhehoidossa, lastenkodeissa että koulukodeissa. Lapset ovat olleet suurimmaksi osaksi kasvattajiensa armoilla ja lapsen omaa tahtoa on harvoin kysytty. Monet kuvaavat sitä, kuinka arvaamattomasti ja uhkaavasti aikuiset käyttäytyivät. Kasvatusmetodeina ovat olleet mitä erilaisimmat nöyryyttämisen, mitätöinnin ja häpeän tuottamisen keinot, joilla lapsen itsetuntoa on nujerretty. Harvat haastateltavat kuvaavat kohdanneensa aikuisia, jotka olisivat vahvistaneet heidän itsetuntoaan, saati sitten osoittaneet rakkautta heitä kohtaan. Sijoitusmuodosta riippumatta lapset joutuivat tekemään ikäisekseen liian raskaita töitä saadakseen edes jonkinlaista hyväksyntää tai vältyäkseen rankaisuilta.

Niin niin. Ja sit tulee se, niinku mullakin se hylkäämisen pelko. Se on hirvee, tietää. Se on jäänyt, kun on niin monta kertaa se tapahtunut. Se on traumatisoitunut, se on vaan jotenkin tuolla sisällä. Että se on niinkun semmonen.

(Mies, synt. 1955–59)

Kyl. Sit alko tuleen just sellasii tässä näin, että... [tauko] Kaikkii sen naisen hajuja ja kaikkee rupes tulee mieleen, kun rupes mieltiin niitä, luki niitä. En mä oo sen ensimmäisen kerran jälkeen lukenut niitä lappuja, papereita. Nyt kun mä niitä luin tässä enempää niin tuli kyllä, rupes tulee mieleen. Mutta ei se mua nyt sen enempää oo sit vaivannut. Silloin kun lapset oli pieniä, niin silloin se oli kovaa aikaa. [- -]

En mä uskaltanut kellekään puhua mitään. Kun mä tiesin, ettei siitä hyvä seuraa. Kyl mul oli niin paha, niin tua luonto hakattu pois, ettei. Ettei se... [- -] Just esim. kun ollaan vieraitten ihmisten kanssa isomas ryhmäs esimerkiks. Sit on älyttömän vaivautunut olo aina. Että... siinä semmonen avautuminen ja... itsevarman oleminen ja niin, se on semmonen. Se juontaa just juurensa, kun aina kun oli joku tapahtuma tai vieraita tuli niin piti istua ko kirkossa ja hiljaa. Toiset paino menemään ja itte istut siellä kädet ristissä vieressä.

(Mies, synt. 1970–74)

H: Jos sää nyt tätä myöhempää elämäsi niin kun ajattelet, niin oletko sä käynyt hakemassa koskaan mitään tällasta keskusteluapua?

Nainen: En, kun mä en semmosiin usko. Aika, aika sitten parantaa.

H: Oletko kellekään ystäville tästä puhunut?

Nainen: Kyllä me on niin kun puhuttu, ketä niin kun on näin aikuisena. Ja tehtiin me rikosilmoituskin, mutta ne oli jo vanhentunut

H: No, mitenkä sä oot sitten sopeutunut sellaseen omaan elämään.

Nainen: Niin kun sitten, kyllä se on vaan oman aikansa, oman tämmösen näin vaatii, ei se ollut näin nopeasti. Oman aikansa vaatii. Ekana se, että se itsetunto, sitä ei ollut nimeksikään. Sen kun sai, niin sitten on pystynyt niin kun elämään. Vielä tänä päivänäkin sä oot semmonen, että sä et ole saman vertanen muiden kanssa. Mutta tota, en tiä. Olen mä hyvin pärjänny.

H: No sitten tästä traumaattisen, näiden traumaattisten muistojen käsittelystä, siitä jo vähän puhuitkin niin kun, että et ole käynyt missään puhumassa. Mutta koetko, että tarvitsisit jotain apua näihin, keskustella jonkun kanssa?

Nainen: En mä tiedä, se mikä on tapahtunu, se on tapahtunu. Mä en usko itte, että niitä saa sitten, ne on tapahtunu ja sillä siisti. Ei se tule siitä paremmaksi eikä huonommaksi siitä enää juttelet sä vai et.

H: Mutta vaivaako ne sinua muuten, kun tämän..?

Totta kai, niin kun viha on semmonen, mikä on. Ja minusta kun ei ole siihen, että mä kävisin nuolemaan, että nyt ne on niin ja niin vanhoja, että pitäis muka antaa anteeksi. Kun se on just, että mitä keljumaisempi oot, mitä inhottavampi, mitä julmempi, mitä pitempi ikäinen sinä oot. Ne ei varmaan, ne elää 200-vuotiaaksi ne johtajat, ihan varmasti.

(Nainen, synt. 1960–64)

Monet omasta menneisyydestä nousevat asiat koetaan häpeällisinä ja leimaavina. Opettajatkaan eivät aina pystyneet rohkaisemaan sijoitettuja lapsia jatkamaan koulunkäyntiä tai tukemaan heitä muutoin tulevaisuutta varten. Monen lapsen koulunkäynti loppui kansakouluun ja oppikouluun pääsystä saattoi vain uneksia. Useat haastateltavat ovat käyneet lukion vasta sijoituksen päättymisen jälkeen ja jatkaneet opiskelua myöhemmin aikuisena.

Häpeän vallassa oleminen uhkaa ihmisen kokemusta itsestä ja oman minän olemassaolo voi joutua vaakalaudalle jopa konkreettisenä fyysisenä kokemuksena. Häpeästä kerrotaan suhteessa muihin ihmisiin ja omaan itseän. (Vrt. Eronen 2004.) Osa haastateltavista kertoi julmia tarinoita lapsen kärsimyksistä, mitätöimisestä ja pilkkaamisesta. Haastateltavat kuvaavat yksittäisiä leimaantumisen kokemuksia aikuisena, joissa muut ihmiset ikään kuin näkisivät päältä, että haastateltava on ollut laitokseen sijoitettuna.

Kyllä mulla tulee joskus sellasia juttuja, tiäks, että mä en kolmeen, neljään päivään lähde kämpästä mihkään. Ja sitte yleensä, tota noin, kun mä oon lähdössä, ni mä kyllä kuuntelen, ettei siel rapus oo ketään muuta. Ja sitte se, että jos hissiin tulee samaan aikaan joku tai jotain... Tiedän, tulee, niinku semmonen fiilis, vähän että, ihan niinku ne näkis päältä. Joo. Mutta [ääni kirkastuu] sitte, jos mä joudun [olemaan tilanteissa tms.], niin kaikki sujuu ihan hyvin, ei siinä, mulla ei oo mitään, niinku.

(Mies, synt. 1955–59)

Lapsia sijoitettiin pientiloille, joissa he olivat tuottavaa, ilmaista työvoimaa. Samoin oli useimpien lastenkotien kohdalla. Koulukodit jo sinänsä olivat isoja maatiloja, joissa koulunkäynnillä ei ollut yhtä suurta merkitystä kuin maatilan töiden opettamisella ja ankaralla suorittamisella. Lasten koulunkäyntiä ei nähty tärkeäksi eikä heitä ole ohjattu koulu- eikä kotitehtävien suorittamisessa, vaan väärin tekemisestä on seurannut useimmiten rangaistus. Tämä on myös vaikuttanut itsetuntoon niin, ettei uskalla ottaa uusia haasteita vastaan esimerkiksi työuralla tai lähteä opiskelemaan itselleen mieleistä ammattia.

Minua ei oo kuunneltu, ei minua oo rakastettu. Minun puolesta on vaan rakastettu rahaa.

(Mies, synt. 1965–69)

Joo, sitä ei ollu kielletty, tai en tiedä oliko kielletty, mutta kyllä ne putkassa piti meitä siellä, että. Ja siinä oli aina vielä se sellanen, joka sattui tosi paljon itsetuntoon siellä, kun meni sinne niin mää vieläkin muistan, kun piti aina kaikki omat vaatteet, mitkä tuoksuu ittelle ja ollu päällä, ni heittää pois ja sitten ottaa ne sarkaset ryysyt päälle. Niinku siinä riisuttiin se loppukin, tiitäkö...

(Mies, synt. 1945–49)

No sitten just tää, mistä mä kerroin, tää semmonen jännä eris... se erillaisuuden, olet erilainen, et ole osa meitä, olet huonompi. Just tää tämmönen mitä siellä sijaisperheessä oli tämmöstä nälvimistä ja väheksyntää.

Ei kun mä mietin, että mitä on tämmösiä toistoja, että mitä asioita elämässään toistaa omassa käyttäytymisessään. Se on jännä huomata esimerkiksi, että minkälaisissa tilanteissa mä tunnen turvallisuutta. Että mä oon turvassa, täysin turvassa. Ne on sellasia hetkiä, kun mä oon täysin yksin, ettei ole ketään muita ihmisiä. Että.. että. Tai miks mä viihdyn niin hyvin itseni kanssa.

(Mies, synt. 1965–69)

Sosiaalityö ei ollut todellakaan kovin korkeella tasolla, jos ei oo vielä tänänpäivänä. Ja sitten se mistä mä oon kaikista eniten vihainen, on se, että on se yks, että ne mahdollisuudet nollattiin. Toki, mä sain myöhemmin jotain, jonka mä taas menetin. Mutta mä oon sitä ite tutkinut ja miettinyt, että siinä on tekemistä, että se mun itseluottamus tuhottiin aikanaan. Lapsena tuhottu itsetunto, se perhana kestää koko elämän.

(Mies, synt. 1955–59)

Hyvin vaikeaksi ja haastavaksi luottamuksen muihin ihmisiin kuvaavat sijoituspaikoissaan seksuaalisesti hyväksikäytetyksi joutuneet haastateltavat. Lapsena koettuun seksuaaliseen väkivaltaan liittyy niin paljon syyllisyyttä ja häpeää, että uhrin ovat harvoin pystyneet puhumaan asiasta ulkopuoliselle henkilölle saatikka sitten viranomaiselle niin pian tapahtumien jälkeen, että se johtaisi avun saamiseen. Haastateltavat kertovat siitä, miten heidän yrittäessään saada oikeutta itselleen, on tapahtumat todettu rikosoikeudellisesti vanhentuneiksi. Tämä on heikentänyt uhrin asemaa entisestään. Lapsi kaipaa aikuisen huomiota, mutta seksuaalista hyväksikäyttöä kokeneesta lapsesta tuleekin aikuisen tarpeiden tyydyttäjä erityisen julmalla tavalla. Seksuaaliseen väkivaltaan on myös aina liittynyt henkisen ja fyysisen väkivallan muotoja. Lapsena seksuaalista hyväksikäyttöä kokeneet haastateltavat, sekä naiset että miehet kuvaavat, että heillä on ollut vaikeuksia luottaa toisiin ihmisiin ja luoda avoimia ihmissuhteita aikuisena. Seksuaalisella hyväksikäytöllä on ollut kiistaton vaikutus haastateltavien seksuaalisuuteen aikuisuudessa. Sukupuolisuuteen liittyvät ongelmat vaikeuttavat sekä parisuhteiden muodostamista että elämää parisuhteessa. (vrt. Laitinen 2004, 249.) Haastateltavat kertoivat, kuinka he olivat pitkään yrittäneet torjua seksuaalisen hyväksikäytön muistoa mielestään ja hallita negatiivisia tunteitaan ennen kuin he ymmärsivät, mistä heidän ongelmansa ja paha olonsa johtui.

Olin niin järkyttynyt, murheellinen ja masentunut. Kaikki tuntui aivan yhdentekevältä. Millään ei ollut enää mitään väliä. [- -] Mietin monta kertaa, että miten voisin päästä tästä jatkuvasta pahasta olostani pois.

(Nainen, synt. 1960–64)

Et yks paha jakso mul on ollu sillon ku se mies muutti tänne [kaupunki]. Sillonhan mä menin aivan pihalle, sillon mulla on ollu rauhottavat käytössä. Ja se meni niin pitkälle et mä joutusin ihan tonne suljettuun [sairaalaan]. Tai kysyttiin, et haluanko mä, sanoin et joo. Mut sillon mun ystävät tuli ottaan mut pois, kun se oli yhtä pillereiden tukkimista suuhun. Sen jälkeen mä en oo pillereitä ottanu. Sillon mä en uskaltanu, sillon mun ovi oli koko ajan takalukossa enkä uskaltanu liikkua mihinkään. Se oli niinku ainoo semmonen paha, et ei mul oikeestaan muuten. Mut kyl mää uskon, et kaikki tommoset [vaikuttaa fyysiseen terveyteen]. [tauko] Joskus miettinyt, et miten oon lapset saanu kasvatettuu normaaleiks, molemmat on työelämässä. [naurahtaa] Et ei oo ihan helppoo lähtee, ku itellä on kuitenkin huonoja kokemuksia. Sit sanotaan miehistä, vaikka onkin vaan yhdestä miehestä huono kokemus, et onneks saanu pidetty, ettei se heijastu niinku omat lapset ois lähteny sille linjalle, että kaikki miehet on pahoja. Se on ollu oma haaste sekini.

(Nainen, synt. 1965–69)

Kyllä mä joskuun oon miettiny, kyllä. Sitä että tota, onhan sillä, sillä on ollu vaikutusta kyllä mun elämässä. Että, tai tällä kaikella oikeestaan on ollu, että ihmissuhteissa on ollu vai-, vaikee ollu perustaa parisuhdetta. Mutta sitten kun mä nyt ajattelen, että mä oon 18 vuotta kuitenkin melkein ollu naimisissa, kolme lasta, ja oon ollu hyvin rakastava äiti mielestäni, niin kyllä mä oon onnistunut.

(Nainen, synt. 1955–59)

Mutta noista tosiaan, niin noista tytöistä, niistä on aika iso osa sairastunut psykel-tään ja kuoli niin kun sisareni, kuollut alkoholismiin. Niin ja onhan niitä tietysti, näitä lastenkotityttöjä ja justiin samoja tyttöjä, onhan niitä tietysti prostituoituna ollut ja huumeet maksetaan sillain ja rahat hommataan. Niitähän nyt on.

(Mies, synt. 1945–49)

Haastateltavat kuvaavat sitä, kuinka lapsuuden ihmissuhteisiin liittyvät torjutut pelon ja häpeän tunteet voivat aktivoitua uudelleen aikuisena läheisissä ihmissuhteissa.

Mutta sittenhän tapahtu, tapahtu niin, että mä olin unohtanut sen oman lapsuuteni ihan kokonaan. Siis ja nimenomaan nää insesti- ja pedofiliahommat. Ne oli kokonaan pois mun ja ne torjuntahan oli päällä sitten kaikkiin muihinkin asioihin. Mutta siinähän tapahtu vielä niin, jota mä en silloin se vielä ollut seuraava kesä, ei. Muutettiin asumaan tämän poikieni äidin kanssa. Muutettiin ihan viereiseen taloon, missä minulla ja mun sisaruksille tapahtu vaikka mitä kauheeta. Mä olin torjunut, tajunnut ollenkaan, mistä johtu. Kun me muutettiin asumaan siis tämän, oliko se jo seuraava kesä, ei kai ne kokonaan. [- -]

Se on vaikuttanut, se on todella vaikuttanut. Ja se on niin monella tavalla vaikuttanut, kun ne on ollut. Siis oli vuo... mä lopetin alkoholin käytön, siis sehän on yks tyyp... yks noin meikälaisten ihmisten, alkoholisteja, narkomaaneja ja on vaikka mitä siis, jolla päästään piiloon sitä asiaa.

(Mies, synt. 1945–49)

Sekä tietysti myös sitä pelkäsin, että mitä siitä seuraa minulle itselleni, jos minä puhun siitä asiasta jollekin muulle ihmiselle, enkä tiennyt edes kenelle ihmiselle, kenelle minä olisin siitä asiasta voinut puhua. Minulla ei ollut muuta vaihtoehtoja kuin unohtaa koko asia. Välillä olen pystynytkin unohtaan, mutta ei se kokonaan ole unohtunut, koska se aina pyrkii kummittlemaan minun sekä minun mieheni välillä. Meille yhteisessä seksielämässämme, voi kumpu minä pystyisin antamaan sinulle anteeksi tekosi veljeni [nimi].. Mitä minä, en siihen pysty ainakaan tällä hetkellä. Tapahtuman takia en kutsunut sinua edes meidän häihin.

(Nainen, synt. 1960–64)

Haastateltavat kuvaavat usein myös toisten ihmisten fyysisen läheisyyden ahdistavana ja uhkaavana. (Sanderson 2002, 222–227.)

Ja sit siellä oli vapaata liikuntaa ja ihmiset halaili ja kuka mitäkin. Sit siellä tuli mun tuntuma henkilö, mä tunnen sen hyvin, siinä mitään. Mut se ei tiedä mun taustoja. Ja se tulikin halaamaan mua sitten. Ja minähän jäin siihen kun kivi paikalleen. Ei siinä mitään, se meni ohi, mutta sano, että hän tajus heti, että nyt tuli vikatikki tehtyä. Hän soitti heti seuraavana aamuna mulle ja sano, että... Ja tämmönen mulla kävi kerran yhdellä luennolla. Ja se oli vielä seksuaaliterapeutti, joka teki tämmösen virheen. Ja mä soitin hänelle sit seuraavana päivänä. Mä en muista sitä aihetta mikä se oli. Hän sit sano, että joo, nyt sitten tässä halataan kolme lähellä olevaa. Mä jämhähdin istumaan paikalleni. Kaikki muut nousi, mutta mä jäin paikalleni. Ja mä sanoin, että muhun ei saa koskee. Ja tuota, totta kai ne muut joutu ymmälleen siitä tilanteesta, mutta mä annoin sen tilanteen mennä. Mä soitin seuraavana päivänä sit sille ja sanoin, niin joo, että hän huomasi sen. Kun mä sanoin, että mä olin siinä ja siinä kohtaa siellä istuin. Sano, että joo, hän huomasi sen. Ja sano, että oli hyvä, että soitit hänelle, että hän ei tuu tekemään tätä enää koskaan. Ja hän tarjos mulle sitten terapiakäyntiä muutaman.

(Nainen, synt. 1955–59)

7.1.3 Oma vanhemmuus

Monet haastateltavat kertovat, ettei heillä ole ollut äiti- ja isäsuhdetta eikä kodin mallia tai esimerkkiä siitä, miten lasten kanssa ollaan, joten he ovat epäilleet omaa kykyään toimia vanhempina. Useimmat haastateltavat ovat kuitenkin olleet hyviä ja rakastavia vanhempia omille lapsilleen. Varsinkin haastatelluille naisille ensimmäinen raskaus ja äidiksi tulo on ollut merkittävä käännekohta elämässä ja muistot lapsuudessa koetusta kaltoinkohtelusta ovat nousseet pintaan.

H: Miten sää arvelet tää lastenkotikokemus ja lapsuus siellä on vaikuttanut sun aikuiselämään nyt, kun mietit jälkeensä?

Nainen: Nytkin ollaan menossa tänään taas, meidän [pojan nimi] asuu kahden tyttärensä ja vaimonsa kanssa tuossa [paikkakunnan nimi]:ssa ja mennään konserttiin tuohon musiikkisaliin, niin...mutta joskus ihan tulee sellanen tunne, että on niin kuin yksinäinen ja sit sellanen tunne, että se on ihan merkillistä, että mun lapsen lapsetkin sano, että ne rakastaa, niin ja tietenkin nää on niin, mää sitten joskus saatan ajatella, että mulla on ihan hirmunen, ihan pohjaton yksinäisyys, niin sitten mää mietin sitä, että vaikka niin kamalalta kun se tuntuu, niin tota, että mää oon sou niin kun happy, että minulla ei ole niitä vanhempia, koska ne oli niin sekopäisiä, niin niitä huolehtia vielä, että mää voin keskittyä tonne päin .

H: Omiin lapsiin ja lapsen lapsiin.

Mutta, että semmonen, ettei ole niinkuin semmosta, on se niin kuin hirmu menetys, ettei ole semmosta ettei ole ollut sellaista äitisuhdetta esimerkiksi. Ja isäkään, niin tota ei hänkään ollut mikään sellanen stabiili ja semmonen luotettava tai ei ollut läsnä ja..

H: Minkä ikäinen tää sun äiti oli, kun hän kuoli?

Nainen: Äiti kuoli vasta nyt joku kaksikymmentä vuotta sitten, hän oli viiskymppinen ja sekin oli juovuspäissään ja se oli joku kaatuminen ja aivoverenvuoto, eli väkivaltaiset kuolemat molemmilla, että mutta voin kuvitella, että se on maailmassa aika monella lapsella, joka on jäänyt ilman sitä turvaa ja varsinkin, että siitä tulee, niin rankkoja juttuja, että semmonen uhka, että hän ottaa hengen kaikilta lapsilta, niin sitten tuli se järkytys, että pikkusiskotkaan ei kanssa sitten. Mutta toisaalta niin sitten aikuisenakaan, mä koen, että tää on toisella tavalla tää on ollu hirmu rikkaus, vaikka on ollut rankaa välillä, että itekseen on pitänyt pätkiä kaikki asiat ja ihmetellä, että mitä seuraavaksi ja muuta, mutta sit kun mää tapasin ensimmäinen avioliitto mulla kesti se kaks vuotta ja mä olen sitä mieltä, että mulla ei ollut kodin mallia ollenkaan, se varmaan kaatu siihen. Mutta sitten tota aika pian sen jälkeen mä tapasin tään mun nykyisen mieheni ja tota ja se oli jo erilaista. Mä olin jo kasvanut vähän aikuisemmaksi, mä olin 25 tai 26 tai jotain, että tota sitten se vaan alkoi menemään.

(Nainen, synt.1955–59)

H: Mitä sä aattelit, että ihmissuhteisiin tai vaikka sellasiin?

Nainen: On se vaikuttanut sillä lailla, että tota mä en esimerkiks niinku [huokaisee] no siihen liittyy paljon muutakin siihen, että mä en niinku lapsia halunna. Kun mä olin yhdeksäntoistavuotias, niin mä sairastuin diabetekseen, ja tota, mut mulla on ollu hyvä tuuri, et se ei vaikuttanu muuten mun sisäelimiin, et mä oon ihan niinku jees sillä lailla. Niin tota, niin niin, sitten mä ajattelin sillä lailla sen lapsjutun, että tota mä en halunnu niitä lapsia sen takia, että mä aattelin et jos mä niinku sairastun jotenkin vakavammin, niin sille lapselle käy samalla lailla kun mullekin.

H: Et sijoitetaan?

Niin. Et se oli se syy.

(Nainen, synt. 1945–49)

Monet haastatellut kokivat oman vanhemmuutensa niin merkityksellisenä asiana, että he ovat olleet valmiita tekemään kaikkensa sen eteen, että lapset ovat saaneet turvallisen lapsuuden.

Mutta mutta, kyllähän se huomaa omista lapsista, että kyllä sitä niinku itte tekee niinku kaikkensa, että menis hyvin. Mulla on tullu neljä lasta, niin niin kyllähän ne on niinku etusijalla, että jos pitäis. Jos minä sanosin niinku ajatuksen ääneen, että lapsi laitokseen, niin kyllä se ois, [nauraa] pitäis olla aika sekaisin päästään. Että oikeestaan vaan minun kuolleen ruumiini yli. Että että, mä oin vaihtanu, tarkotuksella teen sellasta osatyötä, että on kaikki vapaa-ajat mitä on mahdollista, niin mä oon lasten kanssa. Mulla on yks Downin tyttö ja ehkä se on jotain hyvää jääny siten sieltä, jos sen kääntää niinku näin.

(Mies, synt. 1960–64)

H: Niin. No mitä sä ajattelet siitä, miten tää kaikki sieltä on vaikuttanut sun omaan, sijoitus aika vaikuttanut sun omaan aikuiseen elämäsi?

Nainen: Että mää oon liian huolehtivainen omista, lastenkin perheistä. Sen se on vaikuttanut, koska se lapsuus oli siellä vielä. Mä oon vieläkin, vieläkin liian huolehtivainen. [tauko] Semmosen se teki.

(N187, synt. 1931–34.)

Tää mun va.. e, nuorin tytär. Sitä mä oon, niinku, se on, niinku, ollu mun mielestä se kaikista suurin syy, että mä oon niin sanotusti miehistyny. Se on antanu potkua mulle paljon.

(Mies, synt. 1955–59)

Haastatteluissa nousee esiin, kuinka lapset ja lapsenlapset ovat vanhemmilleen tärkeitä ja heidän opinto- ja työuralla menestymisestään ollaan aidosti ylpeitä. Vanhemmat eivät itse ole saaneet opiskella, joten lasten menestys koetaan sitäkin suuremmaksi.

Mä olen selviytyjätyyppi. Se on yksi katkeruus se, ettei kukaan aikuinen ohjannut minua opiskelemaan. Se oli minulle semmonen, että mä vielä silloin, kun omat lapset oli lukiossa, niin mä olisin silloin vielä suorittanut lukion, jos [paikkakunnan nimi]:ssä olisi ollut, mutta ei ollut, me asuttiin silloin siellä ja just, kun me oli ostettu tää talo, tästä tulee nyt 18vuotta, niin silloin tuli [paikkakunnan nimi]:än aikuislukio, iltalukio, niin enhän mä silloin enää voinut sinne jäädä, enkä mä enää sitten viittänytkään. Mä olin sitten jo 70 heti tänne tultua. Mutta se oli koko ajan semmonen, joka mua kiusas. Mutta on sitten ollut hyvä seurata, että on lapset pärjännyt hirveän hyvin. Minulla on nykyin [kaupungin nimi]:ssa semmonen lapsen lapsi, jolla on todistukset täynnä kympejä.

(Nainen, synt.1925–29)

Mulla on hyvä, huomenna on tulossa isänpäivä ja tulossa jotain, vaikka en ole mikään maailman paras isä olluakaan. Mutta aina on muistettu. Hyvin mä oon pärjännyt tässä. Mutta kaikki ei aina pärjää. Toiset on heikkoluontosia ja kaikilla ei sitä riitä sitä taistelumieltä tätä yhteiskuntaa vastaan. Tää on aika byrokraattinen tää yhteiskunta.

(Mies, synt.1945–49.)

No se rauma niinku periyty. Mä toivon, ettei miun lapsille tulis mitään, mitään samantyylistäkään. Eiköhän siin käyny, et ku mie sairastuin raskausmasennukseen... Miut jätettiin. Mie aattelin, et täs on sama kaava, toistuu. Mä en ollu lapsen minkää arvonen enkä mä ollu äitin minkään arvonen, kun se ero tuli.

(Nainen, synt.1950–54)

Monet haastateltavista osoittavat myös osittaista ymmärrystä heitä huonosti kohdelleita aikuisia kohtaan, jotka olivat ehkä itsekin eläneet väkivaltaisessa lapsuuden perheessä. He näkevät taustalla sekä köyhyyden että väkivallan ja kaltoinkohtelun sukupolvelta toiselle siirtymisen uhkan, eivätkä halua siirtää omia kokemuksiaan hallitsemattomasti omiin lapsiinsa.

Kissa, karvanen lapsi ja siihen varmaan jää. Eikä mun siskollakaan, eikä hänkään halua. Minä itse olisin voinut ehkä haluta, mutta koska ei ole rahaa, ei ole töitä, enkä minä, se oli aikasin selvä, että minä en missään nimessä halua lasta, joka olis yhtä köyhä ja samoissa oloissa, kun minä. En minä halua olla mikään semmonen soppaäiti, että kun siis tietää, ettei sillä elä normaalisti, ei sillä elä.

(Nainen, synt. 1980–84)

7.2 HAASTATELTAVIEN MYÖHEMMÄT ELÄMÄNVAIHEET

7.2.1 Yhteiskunnan osana

Mies: Waste life, waste life. Mä oon niinku koira, mä elän niinku tätä hetkee ja sillä lailla. Ja yritän maksimoida sen hetken olotilaa niin hyvin kun voin.

H: Miten sä nyt aikuisiällä oot sitte selvinny, et onko se, onks ne niinku semmosena mielessä, ne asiat et niitä niinkun, et ne häittää elämää?

Mies: Joo. Häittää elämää rankasti, koska kaikki se tulevaisuus, mitä ois voinu, mitä minusta ois voinut tulla todellisuudessa, niin sitä minusta ei tullut. Kaikki ne todelliset ominaisuudet, lahjakkuudet ja kaikki ne persoonallisuuden monivaihteisuudet mitä oikealla, oikealla semmosella kannustamisella ja kasvatuksella ja muulla ois ihminen voinu olla ja tulla, koska suvussa on kaikenlaista, suvussa on taiteilijaa, säveltäjää ja vaikka mitä...

(Mies, synt. 1950–54)

Haastatelluille oli yhteistä aikuisuuden kynnyksellä olevien nuorten voimakas halu päästä sijoituspaikasta pois mahdollisimman nopeasti. Tosin lastensuojelun jälkihuoltoa ja elämään opastajaa moni olisi kaivannut. He jäivät usein nuorina ja kokemattomina tyhjän päälle, kun sijoitus päättyi ja olisi pitänyt aloittaa omaa elämää totuttujen säänneltyjen rajojen ulkopuolella.

Ku, et et jos on niin sisäisesti eläny laitoksessa ni et sä et sä niinku tajuu asioita et sä tajuu ulkopuolisist asioista enää mitään. Se on ku tynnyrissä kasvanu.

(Nainen, synt. 1965–69)

Ennen sotaa syntyneille ja suurten ikäluokkien tytöille tarjoutui niin kutsuttuja piian paikkoja lasten- ja kodinhoitajina ja pojille erilaisia aputoita. Kaikkien ikäluokkien haastateltujen miesten elämäntapaan kuului oleellisena osana meno armeijaan. Nuoremmat haastateltavat, sekä naiset että miehet sijoittuivat erilaisille matalapalkka-aloille ja etenivät työn kautta urallaan, osa taas hankki ammatin koulutuksen kautta. Haastatelluissa on sekä akateemisen koulutuksen hankkineita että keskiasteen, ammattikoulun tai työn kautta ammattiin kouluttautuneita henkilöitä.

Sijoituskertomukset sisältävät raskaita muistoja ja painajaisia, mutta kuitenkin haastatellut ovat kulkeneet elämässään eteenpäin. Jostain on löytynyt se voima millä puskea eteenpäin, moni kuvaakin sitä sijoituskokemusten kasvattamaksi sisukkuudeksi. Moni on tällä hetkellä mieleisessään työssä tai on jo saavuttanut eläkeiän ja muistelee työvuosiaan ja perheen perustamista ja elämän ruuhkavuosia hyvänä aikana elämässä. He voivat todeta, että ovat onnistuneet elämässään, vaikka lähtökohdat eivät ole olleet parhaat mahdolliset.

Haastattelut sisältävät paljon kertomuksia hyvin menneestä aikuisen elämästä, jopa ylpeyttä omasta pärjäämisestä.

Nainen: Mä oon ollu pankissa työssä. [- -] Mutta pankki ei ollu mun ensimmäinen työpaikkani, että mä ehdin alottaa, mulla on hyvä jono näitä kaupan nimiä. Oli lihakauppa, sekatavarakauppa ja maitokauppa ja rautakauppa ja sitten pankki. [nauraa] Mut ne oli semmosia lyhyempiä jaksoja ne ja se ensimmäinen kauppa oli sen takia, että piti vähän johokin päästä töihin. Ja näin. Joo-o.

(Nainen, synt. 1930–34)

Joo. Siis, sillain että se on tuosta vaikka seinä halki. Ja sitten kun luotti omiin kykyihinsä, pienestä asti ollut aina sen verran rahaa taskussa kun on kynnelle kynnnyt, että mää vastaan itestäni. Enkä oo tuolla työkkärin ovia nykimässä. Oon aina ollut työn laidassa kiinni. Sitä laskeskelin, että tuommonen 50 vuotta varmaan on työtä tehnyt ja rankkaakin työtä välillä. Tuo oli kaikista rankin pesti, kun olin ennen armeijaa tuolla puolalaista laivaa laittamassa kaks viikkoa.

(Mies, synt. 1940–44)

19-vuotiaana mä tulin Helsinkiin ja menin heti, keskiviikkona tulin, niin lauantaina tansseihin, vaikka multa oli umpisuoli leikattu. Mä tulin maanantaina umpisuoli-leikkauksesta Joensuusta. Keskiviikkona tulin Helsinkiin ja lauantaina menin tansseihin. [nauraa] Ja hyvin, Fredrikinkatua, sisko sano, että muista tulla sitten sitä, etkä ota ketään mukaan. Enkä kyllä ottanutkaan. Mutta niin, oli varmaan niin mielenkiintoista varmaan, kun mä puhuin murretta, niin tanssittajia kyllä riitti. Mua naurattaa jälkeensä. Mä puhuin mie ja sie ja. Se perhe oli tosi hyvä missä mä olin. Ne piti melkein kun omaa tytärtä. Kun ne tiesi, että mä olin tullut just umpisuolileikkauksesta, niin ne varotti mua kaikesta. Mä oon hyvin onnistunut työpaikoissa.

(Nainen, synt. 1930–31)

He kertovat, että elämässä on ollut alamäkiä, joiden yli he ovat päässeet hoidon avulla tai läheisten tuella ja pystyneet jatkamaan normaalia arkeaan ja saaneet elämässä menestymisen kautta itsetuntonsa takaisin. Lapsuuden vaikeat kokemukset eivät ole jäänyt heidän elämäänsä hallitsevaksi tilaksi, vaan he ovat eläneet tasapainoista elämää.

Yhteiskunta, johon pitkään laitoksessa eläneet haastateltavat palasivat sijoituksensa jälkeen, oli aivan erilainen kuin se lapsuuden maailma, mistä he olivat laitokseen menneet. Yhteiskunnassa täysivaltaisena kansalaisena tarvittavia askelmerkkejä on ollut vaikea seurata ilman opastusta, esimerkiksi raha-asioiden hoitamisessa tai virastoissa asioimisessa. Puolison löytymistä ja hyvää parisuhdetta kuvattiin haastatteluissa erityisesti elämää kannattelevaksi voimaksi. Elämässä on arjen iloa, jossa voi arvostaa itseään ja muita ihmisiä.

No koko ajan. Monta kymmentä vuotta, tai parikymmentä vuotta. Eikä kukaan opettanut mitä yhteiskunnassa tapahtuu. Mä en tiennyt yhtään mitään tästä. Kyllä mä olin pihalla. [tauco] No, ei se mitään. [tauco] Kyllä se elämä siitä sitten lutviutui. Sitten tuli nää vankilavuodet, totta kai jotain tuli. Kun ei osannut mitään eikä mitään. Niinkun mä sanon aina, että mun oli helppo mennä vankilaan. Mulla oli semmonen koulutus, että mä sukelsin sanotaan niinku kala veteen sinne. Mua ei kummenneltu eikä mua, ja mä osasin olla siellä. Joo. Mutta sit näitten vankilavuosien jälkeen... vuonna -71 tapasin mun vaimon. [tauco] Paljon se on kestänyt, paljon se on antanut mulle. Nyt tulee 43 vuotta täyteen ja me ollaan yhdessä, mulla on kaikki oikein.

(Mies, synt. 1945–49)

Haastateltavat kuvaavat myös sitä, kuinka sijoituksen myötä katkesivat suhteet omiin biologisiin vanhempiin ja sisaruksiin ja toisaalta haastateltavat harvoin halusivat pitää yhteyttä sijaisvanhempiin tai laitosten henkilökuntaan. Tosin poikkeuksiakin oli. Laitoksen henkilökunnassa

oli ollut joku lasta ymmärtävä työntekijä, joka oli jäänyt läheiseksi ja auttanut häntä aikuisena itsenäisen elämän alkuun. Haastateltavissa on myös niitä, jotka ovat aikuistuttuaan muuttaneet Ruotsiin ja rakentaneet elämänsä siellä.

7.2.2 Mielen terveysongelmat ja päihteiden käyttö

Moni haastateltava on kuvannut kärsineensä eriasteisista mielen terveysongelmista aikuisiällä; masennuksesta, paniikkihäiriöstä, muista ahdistuneisuushäiriöistä sekä psykoositasoisista mielen terveyden häiriöistä. Haastateltavat kertovat myös tietävänsä monen sijoitetun lapsen ajautuneen aikuisena itsemurhaan. He ovat kuvanneet, miten näillä oireilla ja sairauksilla on ollut suora yhteys heidän toiminta- ja työkykynsä. Monet ovat joutuneet jäämään ennen aikaiselle työkyvyttömyyseläkkeelle näiden syiden vuoksi. Joukossa on myös haastateltuja, joilla työuraa ei ole juuri lainkaan.

Oli, oli siinä mielessä apua, että mä pääsin ennen aikaiselle eläkkeelle plus, ei se ollut tarkoitus, vaan todella pääsin käymään koko elämänkaaren läpi ja lähtien siitä hetkestä missä mä olin, niin alaspäin eli taakse päin. Kun mulla oli liian paljon itsemurha-ajatuksia alkoi tulla. Juomisen ja vaimoni kuoleman yhdistelmä teki liikaa mulle, että alkoi pää räjähtää. Niin silloin mä lähdin sinne jutteleen ja se kesti pari vuotta ja vuoden mä söin lääkkeitä ja lopetin sitten ja nyt mä oon kohtalaisen sinut yläpäätäni kanssa.

(Mies, synt. 1945–49)

H: Ootko missään vaiheessa elämäsi yrittänyt tai hakenut apua näiden muistojen, mitä lapsuuden, käsittelemiseen?

Mies: En oo hakenut.

H: Olisitko tarvinnut?

Mies: En luultavasti. Siellä on monia semmosia, jotka ois tarvinnut, mutta ei oo päässyt hoitoon. Ne on tuolla hiljaisten miesten kampingillä. Niitä on paljon tässä. Että ei oo kestäneet sitä sitten, sanotaan, ensin joutuu väkisin sinne, sitten leimataan jokskuks aivan muuks, se kulkee mukana siinä. Sanotaan, meet kunnalta, valtiolta tai mistä vaan töitä hakemaan, sinä oot ollut siellä, ei sinua hyväksytä. Tälleen.

(Mies, synt. 1950–54)

Monen elämä oli hapuilua ja ajautumista esimerkiksi alkoholin ja muiden päihteiden käyttäjäksi. Päihteet olivat ratkaisuyritys unohtaa koettua kaltoinkohtelua, mutta myös osaamattomuutta tarttua ”aikuisen ihmisen elämään.” Alkoholisti haettiin lievitystä elämän tuskaan ja ahdistukseen, mutta osalle se oli myös lupaus vapaudesta ja uuden elämän alusta. Osa haastatelluista kertoi avoimesti päihderiippuvuudestaan ja sen aiheuttamista muista ongelmista sekä miten he ovat päässeet eroon päihteistä. Joukossa oli myös haastateltuja, joille päihteet ovat nykyäänkin ongelma. Päihdeongelmista kertoivat sekä naiset että miehet, mutta suurin osa haastatelluista, joilla on ollut alkoholin ongelmallista käyttöä, oli miehiä. Haastateltavat kertoivat myös tunteneensa lapsena sijoitettuja, jotka ovat päätyneet myöhemmin itsemurhaan.

Sitä aina niinku jollai tavalla, se viina oli nii helppo, se jollain tavalla niinku... siinä oli kaikki vastaukset kerralla ja, sitten jotain melankolista Kari Tapioo. [Naurahdaa] ja muuta sellasta. Se helpottaa hirveesti sitte tossa matkan varrella, mut toisaalta taas sitä... tietää ja se mitä muille on käyny. Ni sen tiesi ihan varmaan, et jos sitä jatkaa niin, ei sitä pitkään elä että, et kokoajan piti niinku mieltii sitä, et jos haluaa elää pitempään, niin pakko tehdä jotain. Ja se... aika finaalisia se rupes olemaan sillon se, et oli ihan viimesiä hetkiä, mut tota, se on, niin kauan kun on aikaa, niin se ei oo viimenen hetki tai on tehny sen ajoissa sitten. Et tosiaan... Se, että huumeita ei koskaan niinku hyväksyny, ihan pienestä pitäen...

(Mies, synt. 1950–54)

Haastateltavista naisista moni kertoi parisuhteestaan alkoholisoituneeseen ja väkivaltaiseen mieheen, josta suhteesta heillä oli yhteisiä lapsia. Usein naiset olivatkin lopulta päätyneet yksinhuoltajaksi.

No varmaan se valvonta siinäki, silläläilla. Ja sitten se että sitä mä en ymmärrä, että noissa eroperheissä ku tietää, että toinen osapuoli, esimerkiks meillä oli semmonen tilanne, että [nimi]:n isä oli tällöinen holisti ja hirveen väkivaltanen.

(Nainen, synt. 1965–69)

Erityisesti koulukodeissa pitkiä aikoja lapsuudessaan eläneet haastatellut miehet ovat kertoneet, ettei koulukodin autoritääriäinen, laitosmainen kuriin ja rangaistuksiin pohjautuva kasvatustavan valmistanut heitä mitenkään tulevaa aikuisen elämää varten. Vapautuessaan koulukodista he olivat täysin tyhjän päällä, jälkihuoltoa ja elämän taidon opastajaa ei ollut tarjolla, jolloin turvauduttiin negatiivisiin selviytymiskeinoihin kuten päihteisiin ja välinpitämättömyyteen itseä ja muita kohtaan. Alkoholien ja muiden päihteidenkäytön riistäytyessä käsistä tuli useille kertojille mukaan myös rikoksia. Osa heistä kertoi jopa hankkiutuneensa nuorena vankilaan päästäkseen pois koulukodin väkivaltaisesta ilmapiiristä. Haastateltavat kertovat myös oman ikäkautensa miehistä, jotka kärsivät tuomioita tapoista ja murhista. (Vrt. Manninen ym. 2015.)

Joo, että eri tavalla. Niin sit kun tää oli näin rankkaa ja kun siinä oli vielä nää asenteet sillä tavalla vastakkain, että siinä oli sellanen lainsuojaton, jolle saa tehdä ihan mitä vaan, ihan mitä vaan. Eli se, mitä kumm.... No ihmisen historia kertoo, mitä muualla on tehty. Kyllä sitä kaikki tehtiin täälläkin. Niin, ämm... [mieltii] Siinä, että kun tiedettiin, että on kaks mahdollisuutta päästä pois. 17-vuotiaana oli mahdollisuus päästä armeijaan vapaaehtoisena jo ja 15-vuotiaana vankilaan. Niin sitä oikein niinkun lähdettiin hakemaan sitä, että... Vankilaan ei joutunu, vaan vankilaan päästiin. Se kuvaa sitä asennetta, et et... Ja vielä kun sai tehdä sitä pahaa. Niin sanottua pahaa, mitä kaikki paheksu ja moralisoi, niin lapsi sai tehdä sitä ja pääs pois pahasta. Joka sit taas osottautu ihan huhupuheeks, että ei se vankilakaan mikään herkkupaikka ollu. [naurahtaa] Se todellakaan ei ollut sitä. Se aluks tuntu siltä, mut sit rupes muodostuun sellanen, kun mullekin muodostu sellanen niin sanottu vankilakerre, että mä olin useampaan kertaan vankilassa... [- -]

Eli siinä on, no niin, sitä ensin kokeilee kaiken maailman bensan imppauksista lähtien ja pikkutaivaisiin veto, kun se pikkutaivas tarkoittaa sitä, että joko itse tai toinen vetää narun kaulaan niin lujaa, että lähtee taju. Niin siinä on vähän aikaa niin kun sellasissa olosuhteissa. Ja kyllähän mä nyt 67-vuotiaana tiedän, että suurin osa mun ikäluokasta on kuollut. Tai sanotaan, niistä tutuista, ei nyt oteta koko ikäluokkaa mukaan, mutta niistä tutuista suurin osa on kuollut ja ne on kuollut hitaasti. Ne on juonu itsensä hengiltä, ei niillä alkoholiongelmaa oo vaan se elämänongelma. Niin se vie, viina on voimakas myrky, se vie muistin ja jalat ja pään.

(Mies, synt. 1945–49)

Et tosiaan ku niitä kavereita mitä sillon tunsit, niin niitä on hirveen vähä enää, et eihän ne nyt oo millään voinu niinku hävitä tonne massaan. Et suurin osa mitä mä tiedän niistä, toleen viitisenkymmentä muistin nimeltä vielä tossa 30 vuotta sitten, jotka oli niinku tavalla tai toisella niinku kuollu ennen aikasesti sen takia, että joku tollanen ihan tarkoituksellinen yltiöpäisyys tai sitten tommonen juomalla itsensä tappaminen tai huumeilla. Et niinku ihan, ne on oikeastaan itsemurhia, mutta ne on tehty vaan niinku eri tavalla. Ne pitäis aina, kun tiesi niitten taustat, niin sen kyllä tiesi, että itte ne on halunnu ittensä tappaa. Et kyllä sen tietää mitä tommosella viinan juonnilla ja sitten kännissä autolla ajolla esimerkiksi, mikä sillä on seuraus. Et se on, se riski otetaan niin iso riski et tota, et jos siinä nyt säilyy hengissä, niin, no sit säilyy, seuraavan kerran uudestaan. Et vähän niinku sellasella mentaliteetilla liikkeellä. Ja niitä sitten oli, ja justin siinä 20–25 vuotiaat, ne on, siinä iässä ne suunnilleen meni että. Joitain on puukotettu ja joitain on sitte tota, joku on ajanu kännissä, joku on polkupyörällä ajanu auton alle kännissä ja, tai huumeissa on tota tapettu ja, tai huumeveloista, tommosia tapauksia nyt oli hirveesti. Ja sen kun ympärillä näki koko ajan mitä tapahtuu, niin kyl sitä monta kertaa niinku mietti, et tästä on pakko niinku jotenkin luovii ulos. [pieni tauko] Kyl se nyt jotenkin tuntuu niinku...mukavemmalta

(Mies, synt. 1950–54)

Monen haastatellun fyysinen terveys on heikentynyt iän myötä. Fyysiset vaivat ovat myös muistuttamassa liian varhain lapsena tehdystä raskaasta työstä.

7.3 TRAUMAATTISTEN MUISTOJEN JA SIJOITUSKOKEMUSTEN KÄSITTELY

Haastatteluihin osallistuneet henkilöt ovat eläneet lapsuudessaan olosuhteissa, joissa heidän käsityksensä itsestä, kiintymissuhteista sekä normaalista lapsuudesta ovat saattaneet aiheuttaa heille traumoja, joiden käsittely on ollut mahdollista vasta aikuisuudessa. Vääristynyt minäkuva ja vaikeus luottaa muihin ihmisiin aiheuttavat monenlaisia ongelmia.

Traumaattiset tapahtumat voidaan jakaa I- ja II- tyyppin traumoihin. I- tyyppin trauma on yksittäinen traumatapahtuma, joka voi olla esimerkiksi onnettomuus tai kuolemantapaus. II-tyypin trauma sisältää useita erillisiä traumatapahtumia tai jatkuvia, samankaltaisia traumatapahtumia, kuten toistuva lapsen kohdistuva väkivalta ja kaltoinkohtelu. (Terr 2003, 322–324.) Toistuvan traumatisoitumisen seurauksena voi kehittyä kompleksinen traumaperäinen stressihäiriö. Häiriö ilmenee tunne- ja impulssisäätelykyvyn vaurioitumisena, huomio- ja keskittymiskyvyn muutoksina, muutoksina minäkäsityksessä, vääristymänä pahantekijän havaitsemisessa, muutoksina suhtautumisessa toisiin ja uskomus- ja merkitysmaailman muutoksina. (Pojjula 2004, 434.)

Lapsuuden kompleksinen traumatisoituminen on monesti seurausta lasta hoitavien aikuisten vuosia harjoittamasta seksuaalisesta hyväksikäytöstä, väkivallasta tai laiminlyönnistä. Pitkään kaltoinkohdeltu lapsi ei enää erota traumaattisia tapahtumia toisistaan vaan elää jatkuvan uhan aktivoimassa yli- tai alivireystilassa, josta rauhoittava aikuinen puuttuu. Hoivasuhteissa tapahtuva trauma on lapselle erityisen haavoittava, koska ihmiset, joiden pitäisi suojella lasta, ovatkin kaikkein vahingollisimpia, eikä lapsella ole turvallista aikuista, jonka kanssa trauman seurauksia voisi käsitellä. (Suokas-Cunliffe 2006, 10.) Sijoitettuna olleet lapset ovat joutuneet turvautumaan heitä perheissä tai laitoksissa hoitaneisiin aikuisiin. Ilman turvallisuutta ja jatkuvuutta kiintymyssuhteissaan lapsen identiteetin rakentuminen vaikeutuu, ja hänen on vaikea nähdä itseään arvokkaana ja rakastettavana yksilönä. (Haapasalo 2007, 86.)

Traumaattisten muistojen kanssa yksin eläminen on ollut monille haastatelluille toistuva hylkäämisen ja arvottomuuden kokemus. Lapsuuden kokemuksista on ollut vaikea puhua, monet eivät ole puhuneet niistä edes omille perheenjäsenilleen.

Useat haastateltavat ovat jo eläkeiässä ja he kuuluvat siihen sukupolveen, joiden nuoruudessa tai keski-iässä ei ollut tavallista mennä hakemaan apua mieltä painaviin tai ahdistaviin asioihin. Moni ei edes osannut yhdistää masennusta ja muita mielenterveysongelmia raskaisiin lapsuuden kokemuksiin. Elämän ruuhkavuosien mennessä ohi on ollut vasta aikaa miettiä, mitkä asiat nousevat lapsuudesta ja siitä tunteesta, että omat sijoituskokemukset eivät kuulu normaaleihin lapsuuden muistoihin. Nuorena mielestä pois työnnetty trauma on saattanut palata iän myötä voimakkaampina psyykkisinä sekä fyysisinä oireina, joita on vaikea tunnistaa. Moni haastateltu on kuitenkin ollut joko lyhyemmässä tai useitakin vuosia kestäneessä hoito- tai terapiasuhteessa, näitä oli yli 20 prosentilla haastatelluista. Haastateltavissa on myös useamman kerran aikuisena hoito- tai terapiasuhteeseen hakeutuneita henkilöitä. Osalla oli ollut vuosia kestävä tai lyhyempi terapiasuhte ja osa kertoi käynneistä psykiatrilla tai psykologilla. Tavallisimmin hoitoa oli haettu vasta keski-iässä, kun asioita on ollut pakko lähteä käsittelemään jonkin ulkopuolisen tahon kanssa. Osalla joku aikuisena koettu vastoinkäyminen tai menetys on nostanut lapsuuden tapahtumat pintaan, menneisyyden laiminlyönnit ja hylkäykset ovat aktivoituneet ja he ovat hakeutuneet hoidon piiriin.

Joo se oikeastaan tonne meni, viiskymppinen piti olla, ennen ku niist, sitte niinku on päässy niinku jaloilleen siitä, että ne ei, että jotenki niinku pystyy elään ihan normaalia elämää.

(Mies, synt. 1950–54)

Alla olevassa ensimmäisessä sitaatissa sisarukset keskusteleivat sijoituksistaan kodin ulkopuolelle ja pohtivat sijoituksista johtuvaa myöhempää keskusteluavun tarvetta selvittääkseen arjessa. Heidän kohdallaan voi todeta, että hoito ja sen tarve koetaan hyvin yksilöllisenä asiana.

H: Ootteko te kukaan teistä koskaan käsitellyt tätä lapsuutta missään? Purkanut millään, jonkin muotoiselle terapialla tai?

Nainen 1: En minä ainakaan.

Nainen 2: Ei.

Mies: Mä olen.

Nainen 1: Missä sä oot?

Mies: [paikkakunnan nimi]:llä.

Nainen 1: Aijaa, miten sä semmoseen oot päässyt?

Mies: Mää kaks vuotta sitten, kaks vuotta olin siellä kaikenmaailman asioista keskustelemassa.

Nainen 2: Olitko sä siellä sururyhmän kautta?

Mies: En, en.

Nainen 1: Missä sä oot ollut? Kerro nyt, oot salannut jotain?

Mies: En vaan siellä nimenomaan, kun alko kaikki painaa liikaa päälle ja päähän ja alko kaikkia hulluja suunnitteleen ja muuta niin oli vähän niin kun pakko lähtee sen kautta tai mää olisin lähtenyt muun kautta.

Nainen 1: Mm.

Nainen 2: Olitko sä niin kauan?

Mies: Juu, kaks vuotta mää kävin siellä joka viikko.

H: Oliko siitä apua?

Mies: Oli, oli siinä mielessä apua, että mä pääsin ennen aikaiselle eläkkeelle plus, ei se ollut tarkoitus, vaan todella pääsin käymään koko elämänkaaren läpi ja lähti- en siitä hetkestä missä mä olin, niin alaspäin eli taaksepäin. Kun mulla oli liian paljon itsemurha-ajatuksia alkoi tulleen. Juomisen ja vaimoni kuoleman yhdistelmä teki liikaa mulle, että alkoi pää räjähtää. Niin silloin mä lähdin sinne jutteleen ja se kesti pari vuotta ja vuoden mä söin lääkkeitä ja lopetin sitten ja nyt mä oon kohtalaisen sinut yläpäini kanssa.

H: Hyvä kuulla, että siitä oli apua ja tosi hienoa, että haitte apua. Tosi hyvä.

Mies: Oli siitä apua. Kyllä kun mä huomasin, että se ei oo enää mitään leikki- hommaa vaan se tuli jo kylmäks todellisuudeks.

Nainen 1: Mm. Kyllä se varmaan hyvä on tietysti, ois, kun ois.

Nainen 2: No [naisen nimi] on ikänsä käynyt ja sano, että mitään hyötyä hänelle ei oo ollut. Pelkkää vahinkoo niistä.

Nainen 1: Jos ei se oo ottanut...

Nainen 2: Se on käynyt semmosella kalliilla, mitä yhteiskunta on maksanut, psykiat- reilla ja kellä se on käynyt niin sano, että hän vaan itte on käynyt paasaamassa ja ne on ollut hiljaa. Että tätä hänen hoitonsa on ollut, että hän ei oo hyötynyt niistä yhtään mitään.

H: Ootteko te keskenänne puhunut, puhutteko lapsuudesta ja ootteko puhunut siitä elämän mittaan?

Nainen 1: En, aika vähän.

Nainen 2: No joskus aina, mutta meillä on niin kiireistä tapaaminen jos me ollaan jossain sukutapaamisessa niin kaikki paasaa yhteen ääneen ja...

Mies: Ei kukaan.

Nainen 1: Voi olla, että mä joskus aina kysyn kun tulee mieleen. Että [miehen ni- mi], meidän yks vanha veli, minkä ikäinen se nyt on...

Mies: 82.

Nainen 1: Niin joskus marjapensaissa kun oon sillä käynyt niin oon kysynyt marja- pensais kun on marjoja kerätty niin oon joskus kysynyt jotain. Mutta kun nekin on niin omituisia juttuja, että en mä oikein aina usko sen juttuihin mitä se puhuu isis- tä ja äideistä ja. Että ei oltais samaa isää.

(Nainen 2, synt. 1940–44, Mies, synt. 1945–49 & Nainen 1, synt. 1950–54)

Mies: Niin ja sit rangaistukset oli kauheen kovia. Meidät suljettiin, kerrankin oli viis minuuttia jumalanpalvelusta myöhässä niin meidät suljettiin pannuhuoneeseen. Maan alla olleeseen koppiin. Täysin pimee huone ja sit siellä pamahti aina se kompressori 15 minuutin välein. Sit sä säpsähdit siihen. Mä en muista sitä aikaa, että joutuko siellä oleen tunnin vai kaks. Ja sit sieltä kun pääs niin, omaan huonee- seen eikä sit saanu mihinkään (mennä). Se oli semmosta, mikä on jäänyt mieleen. Mulla on pelkotiloja vieläkin. Meillä oli kesämökki [paikkakunta] niin mä en pysty ilman valoja ja radion pitää soida. Mulla on vieläkin se, että jääny trauma siihen.

Niin, mä jouduin käymään psykiatrilla, käyn kerran kuussa psykiatrilla juttelemas- sa näistä asioista. Mulla on lääkityksenä nyt diapami, että pysyy jotenkin kuosissa. Se keskittymiskyky on niin. Varmaan näistäkin se on saanut..

H: Ootko sä miten kauan aktiivisesti käynyt läpi tätä menneisyyttä?

Mies: No kyllä mielessä on ja silleen, että haluis just selvyyden ja anteeksipynnön, että ei tälleen voi tehdä lapselle. Että se on vaan pimennossa jossain arkistossa. Niinku teidänkin kohdalla, että jossain kohtaa pamahtaa esille minkä te teette. Min- kä tää nyt on tää...

(Mies, synt. 1955–59)

Mies: Eiku, kyllä ne, ne [muistot] tulee ihan ittestään. Ei niitä tarvii [muistella]. Oon mä yrittäny sitte muistella, niin ku tarkemmin, mutta nää tietyt, nää tulipalotut ja nää, karkureissut ja nää, ni.

H: Ne nousee sieltä.

Mies: Ne on, ne on mun päässä aina.

(Mies, synt.1955–59)

*Nainen: No mä kävin sit sen terapian kolme vuotta. Mun mies oli hirveen väkivalta-
nen. Ja mä näin kymmenen vuotta, yli, painajaisia, et se tuli tappamaan mua ja
kaikkee. Ne jäi ainakin. Mä kävin kolmivuotisen yksilöterapian sitten.*

H: Oliko siitä apua?

*Nainen: No kyllähän siitä, et ne painajaiset jäi ainakin. Ja kyllähän tässä, tässä ko-
ko ikänsä, mä täytin just 60, et kauheeta, että tänne asti pitää murehtia kaikkii näit
juttuja [itkee]. En jaksais enää näitä. Ei mun ollu tarkoitus itkee yhtään, mä en oo it-
keny pitkään aikaan. Ehkä tä oli ihan hyvä juttu.*

H: Ihan vapaasti.

Nainen: Kyllä siitä varmaan oli apua.

H: Jos tarvitsisit vielä apua, niin minkä tyyppistä se vois olla?

*Nainen: En mä saa, mä oon eläkeläinen, nii en mä saa enää mitään apua. Jos ihan
tosiasioita puhutaan, niin ei eläkeläisiin enää mitään satsata, ku työikäsiin ja työ-
hön kuntouttamiseen. Ehkä mä oon oppinu pärjään jotenki yksin. Emmä varmaan
mitään apua enää saa, semmosta.*

(Nainen, synt. 1950–54)

Moni haastateltu kertoo kaivanneensa aikuistuttuaan myös vertaistukea asioiden käsittelyyn. Muita lapsena sijoitettuja aikuisia on ollut vaikea tavoittaa.

*Se oli ihan hyvä tietysti. Sain tavallaan huolehtia omista asioista ja mennä ja tulla
niinkun halusin. Mutta sitten... [mieltii] sitten sitten. Olihan siinä se, että se tuki-
verkosto, sitä ei sitten ollut. Se oli muodostunut sieltä lapsuudesta ja sit se oli aina
katkennut ja sit tuli taas ja sitten oli ongelma, että sitä omaa sukua ja eikä taval-
laan ketään ollut siinä. [itkee] Olihan mulla kavereita ja vietin ihan mukavaa opis-
kelijaelämää, mutta että olihan se aika yksinäistä kuitenkin. Ja sitten varmaan pal-
jastu, että niiden omien taustojen läpikäynnistä alkoi käymään sitten siinä aikuisiän
kynnyksellä läpi aika paljon. Että niihin ei kans ollut enää eväitä käsitellä niitä sil-
loin, eikä ollut oikeestaan ketään kenen kanssa niitä olis voinut jakaa, koska mun
kaveripiiri, kaikki, myös opiskelukaverit jälkeensäkin niin, kaikki on tavallisesta
perheestä, joilla on mennyt suht. hyvin. Voi olla, että jonkun vanhemmat oli eronnu
ja se oli se suurin kriisi, mutta ei ollut sitä semmosta vertaistukea. Että semmonen.*

(Nainen, synt.1975–79)

Haastateltavat kertoivat myös muista tavoista käsitellä lapsuuden kokemuksia. Moni haastateltu oli kirjoittanut kokemuksistaan ja osa jopa julkaissut muistonsa kirjana. Moni kertoi musiikin tai luonnon läheisyyden tuovan lohtua silloin, kun lapsuuden muistot ahdistavat. Osa haastatelluista kertoi saavansa apua hengellisyydestä käsitelläkseen tapahtumia, jotka tuntuivat epäoikeudenmukaisilta ja saadakseen vastauksia ”miksi tämä tapahtui minulle”-kysymyksiin.

Osa haastateltavista kertoo kantaneensa muistoa omien rakastavien vanhempien sylistä ja rakkaudesta ennen sijoitusta, joka on lohduttanut heitä sijoituksen aikana. Osalla on ollut joku, vaikka yksikin hyvä ihmissuhde sijoituspaikassa, joka oli auttanut heitä selviytymään muuten tunteettomassa sijoituspaikan ilmapiirissä ja nämä hyvät ihmissuhteet ovat kannatelleet haastateltuja myös aikuisuudessa.

Moni haastateltava oli hankkinut sijoitustaan koskevat lastensuojelun asiakirjat ja jotkut heistä myös halusivat perehtyä niihin tutkijoiden kanssa haastattelujen aikana. Moni oli harkit-

semassa omien asiakirjojensa hankkimista. Haastattelutilanteissa puhuttiin heidän kanssaan siitä, miten heidän sijoitustensa aikainen kirjaamiskieli eroaa tämän päivän kirjaamiskäytännöistä. Joskus omien asiakirjojen lukeminen voi jopa pahentaa omaan sijoitushistoriaan liittyvää ahdistusta (vrt. Reinikainen 2009, 125–127.) Osittain monien vuosikymmenten takainen dokumentointikieli oli hyvinkin vierasta nykypäivään verrattuna. Monet kokivat hyvin loukkaavana sen, miten heitä tai heidän vanhempiaan asiakirjoissa kuvattiin.

H: No mites sä ite ajattelet että ku sitäki oot jo vähän kertonu niinku ite näitä, sun, traumaa, tän hetke, ku ajattelet niitä viel niitä hetkiä jälkeinpäin niin onko sulla niinku traumaattisia muistoja, kaikkiin näihin sijoituksiin liittyen. Että tavallaan millon ne on niinku noussu pintaan.

Mies: No ne tuli, oikeen vasta sillon ku mä, siel maakunta-arkistossa. [pieni tauko] Siis mä en, mä en kerta kaikkiaan mä en voinu usko. Että se on ainut kerta ku mä oon, ne lukenu ja tuota, sieltä aina jäi jotain mieleen ni kyllä mä aattelin että. Tätä ois pitäny kyllä, 30–40 vuotta aikasemmin tietää mitä siellä kerrotaan, mä oisin kyllä lähteny [paikkakunta]:lle ja pudottanu pään sieltä joltain.

(Mies, synt. 1940–44)

Pettymystä tuotti se, miten vähän asiakirjat sisälsivät varsinaista tietoa siitä, millaiset lapsen kasvuolot sijoituspaikassa olivat tai miten lapsi oli kehittynyt. Asiakirjat sisältävät myös hyvin vaihtelevasti tietoa itse sijoitustapahtumasta ja varsinainen kuvaus sijoitusperheestä tai laitoksesta voi olla olematonta. (vrt. Piirainen 1962) Eniten ristiriitaisia ajatuksia aiheutti kuitenkin se, miten vähän dokumentit kuvaavat lasten kohtaamaa väkivaltaa ja mistä syystä heitä on rangaistu, miksi kukaan ei puuttunut siihen ja välittänyt heidän kohtalostaan?

Joidenkin asiakirjojen saamisessa on koettu ongelmia. Esimerkiksi eräs haastateltava ei ole saanut asiakirjojaan, jotka sisältävät tietoja 1960-luvulla olleesta hoitojaksosta sekä psykiatrin lausunnosta lastenpsykiatrisessa hoitolaitoksessa. Hänen mukaansa lääkärin lausunnolla ja hoitojaksolla on ollut vaikutusta suojelukasvatuspäätökseen ja koulukotiin lähettämiseen. Jotkut haastatelluista ovat olleet hoidettavana mielisairaalassa aikuisten osastolla eivätkä ole saaneet haluamiaan tietoja näiltä hoitojaksoilta.

Jotkut haastateltavat olivat kuitenkin saaneet lastensuojelun dokumenteista vahvistusta omien lapsuusmuistojensa todentamiselle ja ne loivat heille ymmärrystä omien vanhempien toiminnasta ja sijoitukseen johtaneista tapahtumista.

Kunnallisen lastensuojelun asiakirja-aineistot on arkistoitu kunnallisiin arkistoihin ja lastensuojelulaitosten asiakirjat pääsääntöisesti säilytetään maakunta-arkistoissa. (Kuusisto–Niemi & Valtonen 2009, 3.) Suomessa sosiaalihuollon asiakasasiakirjojen pysyvää säilytystä säädellään Valtionarkiston (vuodesta 1994 Kansallisarkisto) antamassa päätöksessä kunnallisten asiakirjojen hävittämistä. Suomessa säilytetään pysyvästi yksilötason asiakirjoista sosiaalihuollon asiakkaiden syntymäpäivämäärään perustuva otos: kuukauden 8., 18. ja 28. päivänä syntyneiden asiakkaiden asiakirjat säilytetään pysyvästi useissa asiakirjaryhmissä. (emt. 2009, 6.)

Mä halusin tietää, mitä siellä [kaupunki]:ssa on tapahtunu. Ja mä kerroin tälle psykoterapeutille, et mä haluisin tietää, mitä siellä on tapahtunut. Ja hän sanoi, että voithan sä ottaa selvää, et ota yhteyttä sinne. Ja mä olin, että no näin mä teen. Ja parikymppisenä sitten tosissaan soitin sinne [kaupunki]: n sosiaalivirastoon ja siel oli joku naishenkilö, joka sanoi, et mä muistan sun ja sun siskon tapauksen. Ja että, et hän niinku suurin piirtein lupas, et saat nää teidän kansiot. Ja seuraavan kerran kun me juteltiin, niin hän sanoi, et hän on yrittäny etsii näit kansioita, mut ne on hävinneet, molemmat, siin vaihees kun tietoja on laitettu sähköseen muotoon. Et nää kansiot on hävinneet. Sit mä yritin vielä, oli joku eri henkilö. Ja sitten sain vastauksen, että sun täytyy tehdä pyyntö kirjallisena. Mä tein kirjallisen pyynnön meidän tiedoista, ikinä ei mitään kuulunut.

(Nainen, synt. 1975–79)

Jotkut haastateltavat ovat kertoneet, että heidän lastensuojeluasiakirjoissaan on hyvin ristiriitaisia tietoja, ilmiselviä virheitä tai he eivät ole saaneet lainkaan tietoa omasta biologisesta perheestään tai tiedot ovat osittain väärennetyjä. Oman identiteetin rakentaminen on ollut näille haastateltaville erityisen voimia vaativaa.

Nää tota noin, mun kasvattivanhemmat kuuluu kirkkoon elikkä kirkko oli se rekisterin pitäjä. Ja tota niin, mä kirkolta sitten pyysin tietoja tästä mun rekisteröimisestä, niin kirkon keskusrekisteristä mulle ilmoitettiin, että se mun syntymätodistus on heitetty roskiin. Sitä ei oo enää heillä. Ja tota, he vetos tämmöseen kirkkosäädökseen vuodelta kuusikymmentä, et sen perusteella se on heitetty roskiin. Ja mä etin sen säädöksen ja siinä sanotaan, että väestörekisteriin liittyviä papereita pitää säilyttää sata vuotta henkilön syntymästä.

(Nainen, synt. 1970–74)

Useat haastatellut pitivät tärkeänä jakaa ja vaihtaa kokemuksia muiden, usein samassa paikassa lapsena sijoitettuna olleiden kanssa. Lastensuojelukokemuksia on jaettu internetin keskustelufoorumeilla ja Facebook-ryhmissä, joissa ne ovat yhdistäneet samankaltaisia kokemuksia omaavia. Muistojen jakaminen on auttanut väkivaltaa kokeneita purkamaan omien kokemusten aiheuttamaa ahdistusta ja nöyryytystä, mutta myös tuonut kokemuksia näkyväksi ja osaksi yhteiskunnallista keskustelua. Kokemusmuistojen jakamisella on haluttu tuoda omia lastensuojelukokemuksia osaksi virallista historiankirjoitusta. Joukko koulukodeissa olleita haastateltuja on myös pitänyt yhteyttä toisiinsa ja jakanut kokemuksia laitoksessa oloajaltaan. He ovat ottaneet myös yhteyttä päättäjiin lapsuuden aikaisen kohtelun oikeellisuudesta.

Vuosi takaperin. Se on mun facebook kaveri kyllä että ei se, [naurahtaa] siinä mielessä niinkun, mitään, että ihan hyviä, hyviäkin juttuja oli kyllä hänen kanssaan että ei.

(Mies, synt. 1960–64)

Haastateltavat, joilla on ollut myös sisarusia sijoitettuna, ovat voineet jakaa kokemuksia keskenään, eivätkä he tunne itseään niin yksinäiseksi muistellessaan lapsuuttaan. Heidän kohdallaan lapsuusmuistojen jakaminen on auttanut muistojen todentamisessa.

Mutta tällisiä se on jättänyt jälkeensä ja aina kun siskon kanssa ollaan tavattu, niin itkuks se on tahtonut mennä. Me palataan siihen, yhdessä muistellaan. Emäntä ja siskon mies lähtee muualle, että kohta ne itkee kumminkin. Me palataan aina tähän.

(Mies, synt. 1940–44)

7.4 KATKEROITUMINEN JA EPÄLUOTTAMUS

Haastateltavat kuvaavat viranomaisiin luottamisen vaikeaksi. Heidän lapsuudessaan hoivan tarjoajiksi tarjoutuneet aikuiset ovat pettäneet lupauksensa. Viranomaisten aikana tekemiin huostaanottopäätöksiin johtaneet syyt ovat jääneet haastatelluille epäselviksi: esimerkiksi miksi perheestä vain yksi lapsi on sijoitettu tai miksi köyhän perheen lapsi, jota on tarvittu isän apuna metsätöissä, on sijoitettu koulunkäymättömyys sijoitusperusteena rangaistavaksi koulukotiin. Huolto- ja myöhemmin sosiaalilautakuntien jäsenten epämääräiset kytkökset kuntien viranomaisiin ja oman edun tavoittelu eivät herätä kovin suurta luottamusta tuon ajan viranomaistoimintaan. Sijoitusperheiden, kuten myös laitosten valvonnassa koettiin viranomaisten toimineen niin, että valvonta suoritettiin niukoin resurssein. Monet haastateltavat kertovat heitä koskevissa lastensuojelupäätöksissä tehdyn sellaisia ratkaisuja, joilla on ollut voimakas vaikutus heidän suhtautumisessaan viranomaisiin myös aikuisena.

H: Ootko sä katkera?

Mies: Toisaalta.

H: Kenelle?

Mies: En mä tiedä, varmaan yhteiskunnalle. Kyl siinä ois tua... voinu eväät nii kun... [ääni murtuu] niin kun parempaan lapsuuteen. Kun sä sanoit, että voi iloisiakin asioita kertoa, niin eipä niitä juuri ollut.

(Mies, synt. 1970–74)

H: Mutta et oo käyny kenenkään ammattilaisen kanssa?

Mies: En, en ole. Se, se... ämm. En. Mulla oli yritys, mutta jotenkin se, mulla oli pitkään sellanen virkamiesvihamielisyyys, johon mä myös, mä en välttämättä usko mihinkään ja olen eronnut kirkosta jo aikaa sitten, työtoverini innostamana. Mutta mulla on hirveen uskonnollinen luonne.

(Mies, synt. 1945–49)

Aikuiset, joiden olisi kasvattajina pitänyt tarjota hoivaa turvattomille lapsille, eivät sitä tehneet. Lapsen epäjohtomukainen ja ennalta-arvaamaton kohtelu ei ole edistänyt hänen luottamustaan viranomaisiin.

Mutta kyllä minä pidän kaikkein tärkeimpänä sitä sisäistä, henkistä kasvun statusta. Se on niinku kaikkein tärkein, siitähän se täytyy lähteä. Sen jälkeen tulee sitten mukana tämä niin sanottu sosiaalinen puoli myös.

Ja jos se pirstaleina ja se on rikki, se minäkuva on niin hajallaan, et se hakattu jossain matkan varrella ihan pirstaleiksi. Niin tuota, sen eheytyminen niin niin saattaa joillakin kestää loppuiän ja varmaan meillä kaikilla jollain tavalla, mutta kuitenkin kun löytää sen sisäisen kadoksissa olleen minänsä, niin siitä lähtee sitten se yhteiskunnallinen, sitten sosiaalinen rakentuminen, ilman sen sisäisen minän löytämistä, se ei onnistu näillä kavereilla. Että siinä mielessä niin, nää on aika pitkälti hukkaan menetettyjä ihmisiä. Tuskin kovin paljoo ootte tavannu kasvatuslaitosporukkaa, jotka sitten on joutunu vielä vankilakierteeseen. Että ne yhteiskunnallisesti pärjäävät. Kyllä varmaankin on minimaalinen porukka.

[mieltii, huokaisee] No, ensinnäkin se oli kaks jakonen se vaikutus, mitä nyt näin niinku jälkikäteen rupee tai on vuosien saatossa sitä niinku jollain tavalla pystynyt analysoimaan, niin on se, että hirvittävä niinku epäluulo ja luottamuspulaa auktoriteetteihin. Ei antanu mitään arvoa vanhemmille ihmisille. Piti heitä täysin niinku sellasina, jotka [mieltii] semmosella omavaltaisella vallalla tekee niitä vääryyksiä, mitä ei halua, jota ei kukaan niinku pysty kontrolloimaan. Tällanen niinku ajatus siinä oli niinku näitä vanhempia, vahteja ja varsinkin sitä johtoa. Vaikka jotkut sanoo, että se on, se [miehen nimi] ois ollu niinku fiksu mies, mutta minä en nähnyt häntä sellaisena, että. Entäs nämä, jotka oli siellä ollu jo kauemmin niin ne oli siihen tottuneet. Mä en tavallaankaan kerenny tottua enkä niinku sopeutua enkä laistostua siihen sillä tavalla, että taikka ois alistunu siihen kaikkeen mielivaltaan. Ja voi olla näin, että se alistumattomuus siihen mielivaltaan oli yhtenä isona osatekijänä siihen, että minä itse aloin käyttämään sitä. Niitä menetelmiä. Että huomaa, että hei, että tähän toimii kun osaa pelotella ihmisiä ja alistaa ne. Niin tavallaan se tarttu minuun ja se niinku oli aika iso tuota tekijä minun siihen myöhempään rikollisuusvaiheeseen. [nauraa] Sitten, muistan aikoinaan kun rikoskaveri sano, että no mitäs me tässä välitetään mistään noista Suomen lakipykälästä, kun ne on meitä niin väärinkohdellu, että laitetaan me yhteiskunta maksamaan. Että yhteiskunta nyt maksaa meille sitten vähän korkoja siitä. Eli semmonen kummallinen vääristymä siihen sitten tuli. Että... [mieltii] Mutta tosiaan, niinku nämä tietyt puolet oli siellä niitä räikeimpiä.

(Mies, synt. 1945–49)

Monelle sijaishuollossa lapsuutensa viettäneelle lapsuuden tarina on koko lapsuus ja niistä lähtökohdista käsin he elävät aikuisen elämäänsä. He kokevat, että yhteiskunta ei ole kohdellut heitä oikeudenmukaisesti. Useimmalla lapsella sijoituksen ja esimerkiksi koulukotiin joutumisen syynä oli kodin köyhyys, joka ei haastateltavien mielestä olisi saanut johtaa koulukodilla rankaisemiseen.

Siis sanotaan, ei kun se opetti mulle että niin vähän viranomaisten tekemisissä, kun... Että sulla ei oo mitään oikeuksia ja ne on lailla, että miksei sillä itellä voi pyyhkiä takapuolta jos viranomaiset sitä tekee. Että ne jotka puhuu lainkuuliaisuutta, että kun ne ei ymmärrä, että ne koskee myös niitä. Siis ihan sillain, että ihan ulkopuolella yhteiskunnan eläny. Tuanu satoja kiloja huumeita, ne on vanhentuneita. Oon kyllä työelämässä, niin kun nytenkin, elän ihan omia.

(Mies, synt. 1960–64)

Mut siihen aikaan oli myös tämmönen suoja olemassa, kun kristillisuus. Sehän on aina hieman suojella väkivaltaa ja oikeasta asiasta väkivallalla rankasemista. Sehän on sellanen tota, juttu mikä on myös hieman julkinen tietoa. Että kyllä me tiedetään, että kirkko ja kirkolliset instituutiot on suhtautunu väkivaltaan puolustavasti kaikkina aikoina. Tai kyl se muuttu, kyl ihminen kehitty, mut se kehitty niin hitaasti, että sitä ei yhdessä sukupolvessa paljon huomaa. Sen takia se on raamatussa se lause siellä, että minä kosten sinulle kolmanteen ja neljänteen polveen.

(Mies, synt. 1945–49.)

Haastatteluun osallistuminen nosti osalle kertojista katkeruuden tunteet pintaan. Eräs haastateltu nainen kirjoitti haastattelijalle sähköpostia jokin aikaa haastattelun jälkeen. Sähköpostissa hän kertoi lisää omasta ja siskonsa erittäin epäonnistuneesta, väkivaltaan, turvattomuutta ja seksuaalista hyväksikäyttöä sisältäneestä perhesijoituksesta ja purki katkeruuden tunteitaan:

Ymmärrän, että selvityksessä tai myöhemmissä mahd. tutkimuksissa ei ole mahdollista ehkä puuttua yksittäisiin tapauksiin, mutta mielessäni on kaksi kysymystä, joihin toivoisin joskus saavani lisäselvyyttä: 1. Miksi huostaanotto ja sijoitukset tapahtuivat, ja tapahtuivat sillä tavalla 2. Miksi mihinkään epäkohtiin ei reagoitu ja tähän liittyy: miksi siskolleni, itselleni saati äidilleni ei koskaan tarjottu minkäänlaista selitystä tapahtuneista asioista. Ennen kaikkea ihmettelen, miksi poliisille ei tehty ilmoitusta. [- -] Mitä enemmän asiaa ajattelen, sitä vihaisemmaksi tulen erityisesti siskoni puolesta. Toivoisin kovasti, että tämä asia joskus saisi jonkinlaisen selityksen tai päätepisteen, vaikei ikäviä muistoja voikaan poistaa.

(Nainen, synt. 1975–79)

Osa haastatelluista on myös miettinyt katkerana, että asiat olisivat voineet olla toisin, kuten sukulaisen luona kasvanut nainen pohtii haastattelunsa loppupuolella:

Kyllä mulla on ollut tosi pitkään katkera olo ja oli vaikee päästä siitä niinku läpi, koska mä olisin halunut puhua asioista. Mä oon käynyt pitkän terapian ja oon siellä oppinut puhumaan. Mun [sukulainen kenen luona oli sijoitettuna] kanssa en pysty, en oo voinu puhua ja todennut että ei niistä voikaan puhua. Se voi olla, että me muistetaan asiat eri tavalla. [- -] Että kun terapiaa kävi, mä olin lastenkodissa töissä. Senkin mä nään, että kun mä oon siellä ollut töissä niin, se on jotenkin mahdollistanut mun läpikäymistä. Että mä nään, että se on jotenkin itsestä ja siinä oon pääsyt vertaamaan, että mitä vaille [oon jäänyt] kun en ollut lastenkodissa. Paljon mielummin oisin ollut lastenkodissa kuin tossa. Vaikka en tiedäkään mitä se siihen aikaan on ollut, mutta siitä huolimatta.

(Nainen, synt. 1950–59)

7.5 YHTEENVETO

Haastatellut kuvailivat sijoituksen jälkeistä elämäänsä ja sen kulkua kukin omalla yksityisellä tavallaan, mutta kuvauksissa oli paljon yhteneväisyyksiä. Moni haastateltu oli kokenut vaikeuksia uusien ihmissuhteiden luomisessa ja luottamus muihin ihmisiin kuvattiin haasteellisena. Monet kuvasivat, että heidän itsetuntonsa ei ollut kehittynyt normaalilla tavalla ja oman minuuden löytäminen oli ollut vaikeaa. Omien lasten syntymän ja vanhemmuuden monet haastatellut kokivat haasteellisina, koska heiltä itseltään oli puuttunut rakastavat ja huolta pitävät vanhemmat.

Haastateltavat kertoivat, että sijoituksen jälkeiseen aikuisen elämään he eivät saaneet kaipaamaansa aikuisen tukea, vaan elämää oli alettava elämään ilman opastusta. Ymmärtävän puolison löytäminen ja hyvä parisuhde oli monelle haastateltavalle keskeinen elämässä kiinnipitävä voima. Sekä naiset että miehet pitivät perheen perustamista ja lapsia elämänsä tärkeimpänä asiana. Työelämän ja siinä pärjäämisen moni haastateltava koki itselleen tärkeänä. Haastatelluissa oli sekä akateemisen koulutuksen, keskiasteen, ammattikoulun, että työn kautta ammattiin kouluttautuneita henkilöitä. Oli myös haastateltuja, joilla ei ollut työuraa lainkaan.

Monilla oli ollut mielenterveysongelmia aikuisena, kuten masennusta ja ahdistusta, joihin he olivat hakeneet apua mielenterveyspalveluista. Haastatelluista moni kertoi päihdeongelmistaan ja miten oli päässyt eroon päihteistä. Haastatellut, joilla oli taustalla rikoksia, liittyivät rikokset poikkeuksesta päihteiden käyttöön. Yllättävän moni oli ollut terapiassa, jossa he olivat päässeet käsittelemään lapsuuden traumaattisia, väkivalta- ja hylkäämiskokemuksia. Osa haastatelluista kertoi olevansa tasapainossa lapsuuden tapahtumien kanssa, mutta moni koki katkeruutta sosiaaliviranomaisia ja koko yhteiskuntaa kohtaan lapsuutensa aikaisesta väkivallasta ja kaltoinkohtelusta.

8 HAASTATELTUIJEN EHDOTUKSET LASTENSUOJELUN KEHITTÄMISEKSI

8.1 ETTEI MENNEITÄ VIRHEITÄ TOISTETTAISI

Haastateltavilta kysyttiin haastattelun lopuksi, millaista lastensuojelun pitäisi heidän mielestään olla, ettei menneitä virheitä enää toistettaisi. Heillä on omia kokemuksia lastensuojelusta, joka on sijoittanut heidät turvattomuuden tai muiden syiden vuoksi kodin ulkopuolelle. Kaikille sijoitus ei ole pystynyt takaamaan turvallista lapsuutta, vaan heitä on kaltoinkohdeltu ja hoidossa ja huolenpidossa on ollut merkittäviä puutteita. Näihin kokemuksiin perustuen he kertoivat näkemyksiään lastensuojelun toimenpide-ehdotuksiksi. Osa haastatelluista seurasi tämän päivän lastensuojelusta käytävää keskustelua tai heillä oli lähipiirissä perheitä, jotka olivat lastensuojelun kanssa tekemisissä. Tässä luvussa on koottu lastensuojelun kehittämisehdotuksia, jotka mainitaan useissa haastatteluissa.

Usein toistuva lastensuojelun kehittämisen aihe oli lapsen etu ja kuuleminen, joka käsittää lapsen mielipiteen kuulemisen sekä sijoituspaikan valinnassa että sijoituksen aikana. Kuulemiseen liitettiin myös sijaisvanhempien tai perhekodin/lastenkodin työntekijöiden kyky ottaa huomioon lasten yksilöllisyyttä ja lähestyä lasta niin, että hän kokee olevansa hyväksytty ja kunnioitettu. Hyväksynnän ja kunnioituksen tulee koskea myös lapsen biologisia vanhempia ja muita sukulaisia. Turvallisuuden tunne suhteessa aikuisiin mainittiin myös tärkeänä asiana. Lasten ongelmia tulisi ratkoa puhumalla ja kuuntelemalla. Lapsen kuuleminen liitettiin erityisesti lapsen uskomiseen silloin, kun lapsi kertoo sijaishuoltoon liittyvistä epäkohdista ja etenkin häneen kohdistuneesta väkivallasta.

Sijoituspaikoissa tulisi olla henkilökuntaa, joilla on ymmärtävä ja kuunteleva asenne, ja jotka todella välittää ja haluaa kuulla, mitä nuori haluaa kertoa. Monelta nuorelta puuttuu se kokemus, että heitä kuullaan. Ongelmat tulisi ratkaista puhumalla ja kuuntelemalla.

(Mies, synt. 1945–49)

Ja se, että en tarkota aineellisesti että pitäis olla. Vaan että ne hyväksytään lapsina ja ihmisinä ja sellasina kun ne on ja tuetaan sitä tulevaisuutta varten. Että mitä siinä sit pitäis tehdä. En mä tiedä, että miten varmistaa. Koska kyllähän ulkokuori voi pettää. Tarkotan sitä, että voi näytellä niin paljon tai esittää sellasta aina, ihan toista mitä se todellisuudessa on. Mä tällä tarkotan, että miten se on, että se on varmaan vähän vaikeeta, että miten se vois varmistaa, että miten se todellisuudessa on. Kyllä mä uskon sen verran ihmiseen, että useimmat ihmiset todella on, jotka menee siihen, koska se ei oo helppo homma. Vaikeista olosuhteista ja kovia kokeineita, semmosia, niin kun epä... hyvin lapsia ottaen, nuoria, että se on hankalaa. Mutta... [tauko] Mutta mä toivon, ettei ketään. Ja sitten se, että kokonainen elämä. ettei vois, että ihmisen ihmisarvo ois säilytettävä, pidettävä, muistettava aina se. Ja just se ruumiillinen koskemattomuus ja se. Ja myöskin henkinen, että mä niin kun... kaikki semmonen, että kunnioittaa sitä lastakin yksilöä todella. Mutta... kai se nykyisin on mennytkin vähän parempaan suuntaan.

(Nainen, synt. 1950–54)

Lapsen sijoituspaikan valintaan kiinnitettiin huomiota kehittämisehdotuksissa. Moni haastateltava piti perhesijoitusta parempana ja luonnollisempaa paikkana lapselle kuin laitossijoitusta. Vastaavasti monet haastateltavat, jotka olivat kohdanneet perhesijoituksissa väkivaltaa, näkivät laitossijoituksen turvallisempaa vaihtoehtona. Tätä he perustelivat sillä, että laitoksen henkilökunta valvoo sisäisesti yksittäisten työntekijöiden väärinkäytöksiä, on herkempi puut-

tumaan niihin ja raportointikynnys väkivallan ilmetessä on alhaisempi. Moni haastateltu piti myös lastenkodin henkilökuntaa paremmin koulutettuna ja valmiimpana kohtaamaan haasteellisia lapsia ja nuoria kuin sijaisperheet.

Sanoisin sillä tavalla, että no eihän lapsi pysty mitään päättämään sillä tavalla, mutta harkitsisin tarkkaan, että ei tommosiin kasvattipaikkoihin, koska ne on kerta-kaikkiaan niin epävarmoja paikkoja, et sinä pysty sanomaan, mitä se on ja loppujen lopuksi, mitä mä olen seurannut, niin rahan takia, että ei missään tapauksessa, että mieluummin lastenkotiin. Lastenkodit on hyvin valvottuja paikkoja ja siellä on ammattitaitoinen henkilökunta. Siellä on koulutettu ihmiset sitä varten kaikki taloushenkilökunnasta lähtien ja huoltohenkilökunnasta lähtien. Siellä on koulutettuja ihmisiä. Ja ovat myös vaihtoehtoisia, että ei ulkopuolisille levitellä, että siellä mun oli hyvä olla.

(Mies, synt. 1945–49)

Että..mmm. Että olis enemmän säännöllisiä tapaamisia jonkun aikuisen tukihenkilön kanssa sillä sijoituslapsella. Että... Että seurattaisiin enemmän sitä sijaisperheen omaa elämää, että mitä siellä tapahtuu. Että miten sitä sijoituslasta ylipäänsä kohdellaan. Että sijoituslapsella olis mahdollisuus pyytää ulkopuoliselta luotettavaa henkilöltä apua ja neuvoja, jos hänelle tulee ongelmia niiden sijaisvanhempien kanssa. Että sijoituslapsen ei tarvi koko ajan elää siinä pelossa ja tunteessa, että jos hän ei ole koko ajan kiltisti, nätisti ja tottele kaikessa mitä häneltä pyydetään, niin hänet saa laittaa kotonta pois vaikka tielle kävelemään ja talosta taloon kerräämään. No ei se meidän aikana ois tapahtunu, mutta näin vertauskuvasena. Eli ehdottaisin, että kummien lisäksi vielä joku muu, varavanhempi vaikka järjestelmä ja olisi jopa sellainen yhteispalaveri sijaisvanhempien, sijaislasten ja lastensuojelun viranomaisten tai neuvolan tai kouluterveydenhoitajien kanssa. Siinä vois kysyä lasten, sijaislasten ja sos.vanhempien kuulumisia, miten heillä yhdessä se arkielämä sujuu. Että ei tarvii sijaislapsen tuntea, että hänet on jätetty ihan kokonaan oman onnensa nojaan. Pitäisi välillä tarkastaa, että mikä se sijaisvanhempien elämäntilanne on, että vieläkö he jatkavat kantaa sitä suurta vastuuta sijaislapsesta, että onko sijaisvanhemmilla esimerkiksi tulossa avioero ja mihin se laps siitä sitten joutuu tai mitä se silloin pitää kestää siinä ei ehjässä sijaisperheessä.

(Nainen, synt. 1960–64)

Että en mä niin kun silleen, että kun ne pitäis ensinäkin olla ne jotka lähtee siihen, niin pitäis olla vankka ammattitaito siihen. Nythän on niitä pienempiä, [paikkakunta]: ssä ja tuollakin, että on muitakin työntekijöitä, tämmösiä koulutettuja perheyöntekijöitä, että se ei lepää niin kun meillä se lepäs kahden aikuisen ja ammattitaidottoman (harteilla). Ja sitten se justiin, mitä omasta kohdasta, että vaikka näyttää, että se laps on kiltti ja toisaalta on vähän näkymätönkin sitten, kun on sitten niitä lapsia, kellä on niitä ongelmia. Sitten on tälläisiä, jotka oli lapsena kauheen kilttejä, kuten minä olin.

(Nainen, synt. 1955–57)

No kyllä mä haluaisin, että se lähtis jo... No tietenkkin, lakihan on uudistunutkin nyt, koko lastensuojelulaki ja nyt sosiaalihuoltolain myötä tullu tarkennuksia mun ymmärtääkseni nyt ihan vasta. Tietenkin se lähtee jo sieltä liikenteeseen, että laissa turvataan se, että se on siellä sanottu se asia. Mut sit ihan tämmösessä arjessa, jo pelkästään siinä kun rekrytoidaan ihminen sinne, otetaan sinne töihin. Kun ihminen otetaan töihin sinne, niin ei pelkästään se, että mikä se on koulutukseltaan vaan siinä pitäs olla joku semmonen, siinä pitäs olla niin taitava ja viisas ihminen, jolla on teipit pois tuntosarvista, joka sen ihmisen palkkaa, että se ei oo vaan se, että kuinka sä oot koulutettu ja minkälainen työkokemus sinulla on ja blaablaa. Vaan se pitäs jotenkin saada, siinä kohtaa sen jo pitäs läpistä tietty semmonen arvomaailmatesti, ihmisarvon, ihmisoikeuksien, lapsen oikeuksia, tämmönen tavallaan. Että se ammattitaitoon yhdistyis semmonen sydämen asenne siihen työhön. Se pitäs jotenkin näkyä jo siinä, että lähtökohtaisesti on iso riski, että me saadaan hyvä ihminen tänne. Ei pelkästään ammattitaitonen. Tietysti kyllä koulutusta arvostan itekin, että pitää olla koulutettu ihminen ja näin pois päin, ja... Kyllä mulle tärkeintä, että kun noi lastensuojelun ympäristöt on semmosia, että se on aika paljon semmosta ongelmanratkasutyötä ja painottuu siihen, niin tavallaan koko ajan siinä rinnalla se lapsen arvo, se pitää näkyä. Ja sanomisessa taikka siinä ympäristössä jossakin, jossakin asiassa ja tota niin... Ja sit ennen kaikkea se, että se laps on itse tavallaan se oman elämänsä päämies ja päätekiä ja elää 24 tuntia sitä omaa asiantuntijuuttaan omasta elämästä. Hänen pitäs olla niinku, entistä enemmän valtaistaa siihen mukaan siihen oman elämän suunnitteluun, niin paljon kun se [tauko]. Ja sit tavallaan kun, perusasiat, että se on oikeesti aito, sydämeltyään hyvä ihminen töissä, joka lisäksi on hyvin koulutettu ja sillä on sellanen osallistava ja se lapsen, lasta arvostava työote, niin pelkästään tämmönen perusasia tuo siihen työhön hyvää. Ja sitten pitäs lastensuojelutyö olla, että ne pitäs olla pienet ryhmät.

(Mies, synt. 1965–69)

Lastensuojelun valvontaa korostettiin erityisesti haastateltujen kehittämisehdotuksissa. Sijaisperheiden valinta ja valvonta nähtiin ongelmallisena. Moni haastateltu ehdotti, että lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden valvontakäynnit niin perheisiin kun laitoksiinkin tulisi tehdä ennalta ilmoittamatta, jolloin perheen tai laitoksen normaali arki tulisi näkyväksi. Sosiaalityöntekijöitä tulisi myös olla riittävästi, jotta valvonta ylipäätään on mahdollista toteuttaa.

Valvonta on tärkeää. Pistokäyntejä esimerkiksi sijaisperheisiin pitäisi olla. Lisäksi tärkeää kuunnella nuoria ja seurata tilannetta, jos on jotakin ongelmia (sijaishuollossa). Toisaalta nuori ei välttämättä tiedä omaa parastaan ja tällöin sosiaalityöntekijöiden kyettävä selkeisiin ratkaisuihin ilman, että heidän tarvitsee pelätä päätösten myöhempiä seuraamuksia.

(Nainen, synt. 1960–64)

Sijoitetun lapsen ympärillä pitää olla peilejä, jotka näkevät sen, miten lapsella menee. Lastensuojeluviranomaisten pitäisi olla lapselle tuttuja, että lapsella olisi joku luotettava, läheinen, perheen ulkopuolinen aikuinen. Kannustus ja kannustavat aikuiset jäävät mieleen erityisesti murrosikäiselle.

(Nainen, synt. 1950–1954)

No ne ihmiset, jotka siihen lähtee mukaan, niin ne pitäs jotenkin testata, että mitä ne tekee, kun niillä viituttaa. Ihan oikeesti. Että laittaa ne oikeesti johonkin känni-perheeseen, missä on ne kauhukakarot. Ja silleen, että ne ei tiä että niitä kuvataan, että mitä ne oikeesti tekee. Kun eihän ne lapset, eihän kukaan lapsi oo aina ihana. Ja varsinkin kun se on vieras se laps, niin sitä kohtaan on todella paljon helpompi tehdä niitä pahoja juttuja kun mitä ehkä omaa lasta kohtaan. Oikeesti testin läpi, että mitä ne tekee. Ja sitten... että se, johon ne lapset menee, että siellä ei ole vain se yksi ihminen, se yksi aikuinen vaan, että niillä on varalla joku. Että jos, kun eihän ne henkilökemiatkaan aina toimi. Ja eikä välttämättä, jos niinku aattelee perhekotia, kun siellä on tosiaan se pariskunta yleensä. Niinkun, että se, että se luotettava henkilö olis vaikka sit jostain ihan muualta.

*Niin ja se pitää olla siitä ympäristöstä poissa oleva. Eihän siis, resurssithan ei täl-
lästä salli varmaan, mutta että kun itellä oli just se, että kun se koko porukka oli
siellä talon sisällä ja vaikka sieltä ihan oikeesti, se [naisen nimi] ois varmaan oi-
keesti, tai ne ihmiset, jotka on tehny niitä valituksia niin ois niinku oikeesti mahtava
nyt aikuisena niitten kaa puhua. Että kuinka paljon ne oikeesti näkee, kuinka paljon
ne jätti kertomatta siks, että ne on ollu vaikka pelko perseessä oman työpaikkansa
takia.*

(Nainen, synt. 1970–1974)

*Jos yhdellä sosiaali-ihmisellä on sata lasta hoidettavana niin sitä on aika vaikee
sanoo, että antaa aikaa. En mä nyt varmaan ainoa tapaus ollut, enkä tuu olemaan-
kaan. Ko sitä... ei semmosta pysty näkemään, jos ei halua siitä lapsesta nähdä sitä.
Siinä tarvis olla aidosti kiinnostunut siitä touhusta. Esimerkiks aikaa tämmösillä
kotikäynneillä tämmösillä, jos on jotain oireita lapsissa sattuu. Eihän terve lapsi
mitään oirehdi sen kummemmin. Mutta jos niinkön sillain, ittekin, ittekin istut siellä
hiljaa kun tulee sosiaali-ihmiset kylään ja kaikki aikuiset siinä sun ympärillä ja sit
sulta kysytään, että haluatko sä asua täältä niin ei siinä kyl, ei nämä, jos tämmöstä
kun mullakin on, niin ne tuijottaa sua silmiin suoraa, kattoo sua, haluaks sä olla
täällä. Se tilanne täytyis olla aivan toinen, että... sekin tietysti vaatii, se vaatii sitä
aikaa lapsen kanssa.*

(Mies, synt. 1970–1974)

Haastateltavat korostivat myös jälkihuollon merkitystä ja laatua osana onnistunutta lastensuo-
jelua. Monien omat kokemukset tyhjän päälle jäämisestä ja avuttomuuden tunteesta sijoituk-
sen jälkeen olivat vielä elävästi mielessä.

*Ja täysi-ikäiseksi tulon jälkeen saisi olla vielä joku tukihenkilö ja perästä katsoja
ainakin sen aikaa, että sijaislapsi pääsisi jonnekin työhön ja sais järjestää itselleen
oman asunnon ja rahallisen toimeentulon. Eli olis neuvonantaja sekä henkisenä tu-
kena, ettei kaikkea tarvis tehdä kokonaan yksin.*

(Nainen, synt. 1960–64)

Kehittämisehdotuksissa korostettiin lastensuojelun mahdollisimman varhaista puuttumista
silloin, kun lapsen kasvuolot eivät pysty takaamaan lapselle riittävää turvaa eivätkä ole muu-
toin lapsen kehitykselle eduksi. Jotkut haastatellut nostivat esiin tämän päivän lastensuojelun
puuttumattomuuden tilanteisiin, joissa lapsen kasvu ja kehitys koettiin selkeästi vaarantuvan.
Lisäksi sijoitetun lapsen palauttaminen liian aikaisin biologisille vanhemmille nähtiin riskinä
tapauksissa, joissa vanhempien elämäntilanne ei ole korjaantunut lapsen huostaanoton jälkeen
ja tilanne johtaisi ennen pitkään lapsen uuteen sijoitukseen. Haastateltavat korostivat lapsen
aikuissuhteiden pysyvyyttä ja vakautta laajemminkin suosituksissaan. Omien perhesuhteiden
säilymisen lisäksi moni haastateltu korosti myös muiden sukulaissuhteiden säilymistä lapsen
sijoituksen aikana.

*Se on, tietty sitä mitä mä oon paljon ajatellut ton lastensuojelun kohdalla, että tänä
päivänähän lapset pyritään, että niillä on biologisiin vanhempiin yhteys, se on hyvä
asia. Mutta sitä mä en pidä hirveen hyvänä asiana, että laps kulkee sijoituskodin ja
biologisten vanhempien välillä. Että siirretään kun näyttää hyvältä, niin se voi
mennä sinne biologisten vanhempien luo. Että tää tämmönen reissaaminen, niin mä
en usko, että se on hyvä asia ollenkaan. Koska muuten mun mielestä, no nyt ollaan
luettu niitä julmia tapauksia, että tuota noin... Ja se, että kyllä ne perheolot pitää
tarkastaa hyvin ja sit se, että pistokäyntejä pitää tehdä. Siis semmosia, että ei tiedä
yhtään koska tulee. Että perheiden pitää olla varautunut siihen, että voi milloin ta-
hansa, niin kun nää huumetestit tehdään, samalla tapaa tulee, että nähdään mikä se
arkitilanne on. Koska eihän laps uskalla puhua, jos on kielletty.*

(Nainen, synt. 1955–59)

Mitähän mä sanoisin. Mun ex-mies oli tos lastensuojelutyössä ite. Mitä mä oon kuullut niin... ei oo niin kauheen hyviä malleja ollut, että nykyäänhän on hirveesti sitä, että kuka tahansa melkein voi ryhtyä tämmöseks, pitää vastaa vastaanottokotia tai kriisipaikkoja tai muuta, että siitä on tullut vähän semmosta rahastamista jossain määrin. Et ne mitä mä oon nyt kuullut, niin muutamassa paikassa, Helsingissä ainakin, nää lapset on hirveen eriarvoisessa asemassa verrattuna siihen perheen omiin lapsiin. Niille syötetään tyyliin jotain makaronia ja leipää, leipää vaan. Ja sit nää paikan pitäjät käärii rahat ja ajeele hienoilla autoilla ja sun muuta. Siitä on tullut semmosta kaupallista, että sitä lapsen etua ei välttämättä ajatella. Et mun mielestä niin kun, mun mielestä, en mä tiedä, mun mielestä ne pitäis olla semmoset valvotut, ammatti-ihmisten ylläpitämät just kaikki lastenkodit ja nää sijais... No mä oon ite tutkinut vähän niitä, näitä esimerkiks, onkohan se Mannerheimin lastensuojeluliiton se kylä tuolla [paikkakunta], niin niin, siellä on niitä sijaisperheitä. Heillä on tavallaan sillain hyvin, kun siellä on useampi perhe samassa yhteisössä, että ne voi tukea toinen toistaan ja tavallaan pystyy pitään lomina ja näin pois päin. Se on mun mielestä ihan hyvä, hyvä systeemi. Mun ymmärtääkseni nykyään pyritään enemmän siihen, että lapset palais sinne biologisille vanhemmille ja pitäis yhteyttä sinne tiiviimmin.

(Nainen, synt. 1970–74)

Lasten yhteyttä perheeseen ja sukulaisiin ei tulisi myöskään katkaista. Lastensuojelun kohteiksi joutuneita lapsia tulisi kohdella samalla tavalla kuin muitakin lapsia.

(Nainen, synt. 1950–1954, työntekijä.)

8.2 YHTEENVETO

Haastateltavien kehittämisehdotuksissa tuli hyvin laajasti esille lapsen edun ja kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin huomioonottaminen sijoituspaikan valinnassa, sijoituksen aikana ja jälkihuollon järjestämisessä. Lapsen kunnioittaminen ja yksilöllisyyden huomioiminen nähtiin tärkeänä. Samalla haastatteluissa korostui vahva perhenäkökulman huomiointi nykypäivän lastensuojelua toteutettaessa. Perhe- ja sukulaissuhteiden säilyminen nähtiin tärkeänä sijoituksen aikana.

Lastensuojelun varhainen puuttuminen perheiden elämään nähtiin tärkeänä. Monet haastateltavat pitivät sijoituspaikan valinnassa perhesijoitusta parempana ja luonnollisempana paikana lapsen sijoittamiseen, kun taas toiset näkivät laitossijoituksen turvallisempana vaihtoehtona henkilökunnan koulutustason ja paremman valvonnan ansiosta. Valvonnan merkitystä korostettiin erityisesti ja moni haastateltu ehdotti, että sosiaalityöntekijöiden valvontakäynnit tehtäisiin ennalta ilmoittamatta, jolloin perheiden ja laitosten normaali arki tulisi näkyväksi. Sosiaalityöntekijöitä tulisi kunnissa olla riittävästi, jotta valvontaa olisi ylipäätään mahdollista toteuttaa tarvittavassa laajuudessa.

Kehittämisehdotusten taustalla ovat haastateltujen omat kokemukset monista puutteista lastensuojelun sijaishuollon järjestämisessä, joten he haluavat korostaa erityisesti niitä toimenpiteitä, joilla lapsiin kohdistuva kaltoinkohtelu ja väkivalta pystyttäisiin estämään kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten elämässä.

9 JOHTOPÄÄTÖKSET

9.1 KESKEISIÄ HUOMIOITA HAASTATTELUISTA

Tämä selvitystyön raportti perustuu sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneiden haastatteluihin ja lastensuojelun sijaishuoltoa koskeviin arkistoaineistoihin. Yli kaksi kolmasosaa haastateltavista oli syntynyt vuosien 1945 ja 1965 välillä, jolloin heidän kokemuksensa sijaishuollostasijoittuvat pääosin 1950–1960-luvuille. Vastaaajista hieman yli puolet (58 %) oli naisia. Koska tarkasteluajanjaksolla enemmistö sijoitetuista lapsista oli poikia, on naisten osuus jossain määrin yliedustettu haastattelujen joukossa. Se ei kuitenkaan merkittävässä määrin vaikuta haastattelujen sisältöihin.

Haastateltavat olivat olleet sijoitettuna lähinnä perhehoitoon, lastenkoteihin ja koulukoteihin, jotka olivat sijaishuollon kolme yleisintä muotoa. Lastenkotien, koulukotien ja perhehoidon lisäksi haastatteluissa esiin tulleita pitkäaikaisia paikkoja kertojien lapsuudessa olivat esimerkiksi vastaanottokodit, psykiatriset hoitolaitokset, sairaalat ja erilaiset oppilaskodit.

Kaltoinkohtelu on määritelty laajasti kattamaan sekä kaiken väkivallan että hoidon laiminlyönnin eri muodoissaan, esimerkiksi lapsen perustarpeiden laiminlyönnin, turvattoman kasvuympäristön sekä liiallisen ja lapsen kehitykseen nähden liian raskaan työnteon. Väkipalvalta on jaettu rakenteelliseen, ruumiilliseen, henkiseen ja seksuaaliseen väkipalvaltaan. Rakenteellisella väkipalvalalla tarkoitetaan sellaisia lastensuojelun ja sen sijaishuollon järjestelmään sisältyviä toimintatapoja ja käytäntöjä, jotka ovat olleet väkipalvaltaisista ja alistavista. Ruumiillista väkipalvaltaa ovat kaikki fyysisen koskemattomuuden loukkaukset, mukaan lukien ruumiillinen kurittaminen. Raportissa tehdään kuitenkin ero luvallisen ruumiillisen kurittamisen ja luvallisen rajat ylittävän ruumiillisen kurittamisen välillä. Näin pystymme erittelemään, milloin ruumiillinen väkipalvalta ylitti myös aikakauden mittapuulla sopivan ja sopimattoman kasvatuksen rajan. Henkistä väkipalvaltaa ovat lapsen emotionaalista kehittymistä haittaavat teot, kuten nöyryyttäminen, alistaminen, pilkkaaminen, uhkailu, syrjintä, hylkääminen, lapsen huomiotta jättäminen sekä turvattoman kasvuympäristön tarjoaminen. Henkinen väkipalvalta kietoutuu yhteen muiden väkipalvalan muotojen kanssa, joten sitä käsitellään kautta koko raportin, erityisesti ruumiillisen väkipalvalan yhteydessä. Seksuaalinen väkipalvalta on lapsen seksuaalisen loukkamattomuuden rikkomista, joka häpäisee ja alistaa uhriaan. Se voi olla esimerkiksi seksuaalista pahoinpitelyä, yhdyntää tai sen yrittämistä, sukupuolielinten koskettelua tai lapsen pakottamista aikuisen tai toisen lapsen seksuaaliseen hyväilyyn.

Selvitys osoittaa, että kaikissa sijaishuollon eri muodoissa tapahtui kaltoinkohtelua ja väkipalvaltaa. Sijaishuollossa ei ole aina huolehdittu lapsen perustarpeista: ruoasta, terveydenhoidosta tai sopivasta vaatuksesta. Lapsen kehitystä ja koulutusta ei ole tuettu, eikä hänen kasvamistaan osaksi yhteiskuntaa ole huomioitu. Kaikissa sijoitusmuodoissa tuli esiin lasta hoitaneiden aikuisten välinpitämätön tai negatiivinen suhtautuminen lapsen biologiseen perheeseen ja perheyhteyden ylläpitoon. Monet haastateltavat kertovat, kuinka heidän vanhempiaan on mustamaalattu sijoituspaikassa. Yhteyttä biologiseen perheeseen ei ole välttämättä saanut pitää tai siihen ei ole kannustettu. Sisarukset ovat saattaneet joutua eri sijoituspaikkoihin, mikä on katkaissut perheyhteyden ja jättänyt sen loppuiksi katkonaiseksi.

Useimmilla haastatteluista oli kokemusta useasta eri sijoituspaikasta. Keskimäärin haastateltavilla oli 2,7 sijoituspaikkaa; vähimmillään vain yksi, mutta pahimmillaan useita kymmeniä. Lapset ovat usein kokeneet pelkoa siirtymissä, koska heille ei ole kerrottu mitä tapahtuu ja miksi, minne heitä viedään tai mikä heitä odottaa. Lapsilla ei ole ollut välttämättä koko lapsuudessaan turvallista aikuista, johon luottaa.

Kaikkien eri sijoitusmuotojen kohdalla haastatteluissa tuli esiin riittämätön tai tehoton sijoituspaikan valvonta. Niin lastenkodeissa, koulukodeissa kuin sijoitusperheissäkin valvonta-

käynneillä käynyt viranomainen keskittyi ulkoisten puitteiden tarkasteluun tai keskusteluun aikuisten kanssa. Kaltoinkohdellulla lapsella ei ollut tietoa, keneltä hän voisi pyytää apua. Apua pyytäneitä lasta ei läheskään aina uskottu. Lasten kasvuympäristö ei ole aina ollut turvallinen. Lapset ovat sijoituspaikoissaan joutuneet sekä näkemään että kokemaan väkivaltaa. Väkivallan tekijöinä ovat toimineet sekä aikuiset että toiset lapset.

Väkivalta on jatkunut, sillä sijaishuollon valvonta ei ole ollut tehokasta tai toimivaa. Sijaishuoltoa koskevien aikalaisaineistojen kuten alan ammattilehtien mukaan osa erityisesti rakenteellisista ongelmista on ollut ainakin jollain tasolla viranomaisten tiedossa. Liiallinen ruumiillinen kurittaminen ei ole ollut sallittua, eikä lasta ole saanut kohdella väkivaltaisesti. Sijaishuollon toiminnan ohjeissa annettiin esimerkiksi sijoitusperheiden valvonnan perusohjeet, mutta haastatteluissa valvonta ei esiinny tehokkaana tai toimivana. Aikalaisaineisto myös osoittaa, että lastensuojelun resurssit ovat olleet alimitoitettut työmäärään ja tehtäviin nähden.

Erityisesti perhesijoitusta koskevat ongelmat johtuvat sekä sijoitusperheiden huonosta valvonnasta että valvonnan tehottomuudesta. Sijoitusperheissä kaltoinkohtelua kokeneet kuvailevat väkivaltaa, jonka keinot saavat paikoin sadistisia muotoja. Ruumiillisen väkivallan lisäksi perhehoidossa tapahtui paljon henkistä kaltoinkohtelua nöyryyttämisen ja epätasa-arvoisen aseman kautta: sijoitusperheen biologisia lapsia on pidetty etusijalla sijoitettuun lapseen nähden niin ruoan, vaatteiden kuin harrastustenkin kohdalla. Monet haastateltavat kertovat perhesijoituksessa kohtuuttomasta työnteosta. He ovat kokeneet, että heidät on otettu perheeseen vain työntekijäksi ja rahan lähteeksi.

Lastenkodeissa asuneiden lasten ulkoinen huolto kuvataan haastatteluissa usein kohtuulliseksi: lapsille on ollut tarjolla ruokaa, puhtautta ja vaatteet, ainakin kohtuullisella mittapuulla – monet kertovat lastenkotilasten erottuneen koulussa vaatteidensa perusteella. Erityisesti useimmat lastenkodissa kasvaneet haastateltavat kuvaavat hoivan puutetta: kukaan ei osoittanut välittävänsä lapsista, heitä ei otettu syliin, eikä kukaan vaikuttanut kiinnostuneen lapsesta itsestään.

Romanilastenkodit eivät eroa tältä osin muista lastenkodeista. Myös niissä lasten hoivaaminen ja syliin ottaminen on ollut kiellettyä. Romanilastenkoteja on aiemmissakin tutkimuksissa kritisoitu niiden sulauttamispolitiikasta, jonka mukaisesti romanilapsille ei ole opetettu heidän äidinkieltään eikä romanien tapoja ja kulttuuria. Se on tehnyt monista lastenkodissa kasvaneista romaneista vieraita oman ryhmänsä joukossa ja vaikeuttanut sopeutumista laitoksen jälkeiseen elämään.

Lastenkodeissa ruumiillinen kurittaminen on jatkunut sen kieltämisen jälkeenkin, mutta vähenee tarkastelujakson loppua kohden. Sen sijaan lasten keskinäinen väkivalta nousee haastatteluissa esiin myös 1970- ja 1980-luvuilta. Lasten keskinäinen kiusaaminen ja väkivalta on piiloutunut henkilökunnalta tai siihen ei ole osattu tai haluttu puuttua.

Erityisesti koulukodeissa on tehty paljon raskasta työtä, ja koulunkäynti on ollut selvästi vähemmän arvokasta kuin työnteko. Työnteon ajateltiin kasvattavan ja kehittävän koulukodin työistä ja pojista kunniallisia, rehellisiä kansalaisia. Sijoitusmuodoista koulukoti oli selvityksen mukaan väkivaltais: kaikki koulukodissa olleet kertovat väkivallasta. Koulukodissa nuorten, erityisesti poikien keskinäisen väkivallan ja simputuksen ajateltiin osittain myös kuuluvan asiaan ja toimivan kasvattavana elementtinä. Aikuisten väkivalta oli koulukodeissa(kin) usein mielivaltaista ja säännötöntä. Vitsarangaistuksen lisäksi myös erityistä eli putkarangaistusta käytettiin koulukodeissa paljon. Vuonna 1965 laki kielsi ruumiillisen kurittamisen koulukodeissa, mutta laki ei lopettanut vitsalla tai nyrkillä lyömistä. Koulukoti ei valmistanut nuoria elämään yhteiskunnassa, sen sijaan aika kasvatuslaitoksessa opetti tekemään rikoksia, ja monet haastatellut oli tuomittu myöhemmin vankilaan.

Seksuaalista hyväksikäyttöä esiintyi kaikissa sijoitusmuodoissa. Seksuaalinen hyväksikäyttö on haastatteluissa useimmiten aikuisen, lapsesta huoltovastuussa olevan miehen seksuaalisia tekoja tyttölasta kohtaan. Haastatteluissa kerrotaan myös naisten tekemästä lasten seksuaa-

lisesta hyväksikäytöstä sekä miesten poikiin kohdistamista seksuaalisista teoista. Lasten keskinäinen seksuaalinen väkivalta on myös aihe, joka ei välttämättä koskaan kantautunut aikuisille asti, mutta josta kerrotaan hyvin paljon erityisesti laitoksissa.

Lapsuudessa selviytymistä olivat auttaneet hyvät kohtaamiset: yksikin hyvä hoitaja, opettaja tai luotettava ystävä oli kannatellut monia. Lemmikkieläimet olivat myös olleet tärkeitä, samoin urheilu- ja musiikkiharrastukset. Aikuisuudessa ymmärtävän puolison löytyminen ja hyvä parisuhde oli monelle haastateltavalle keskeinen elämässä kiinnipitävä voima.

Moni haastateltu oli kokenut vaikeuksia uusien ihmissuhteiden luomisessa ja luottamus muihin ihmisiin kuvattiin myös hankalaksi. Monet kuvasivat, että heidän itsetuntonsa ei ollut kehittynyt normaalilla tavalla ja oman minuuden löytyminen oli ollut vaikeaa. Omien lasten syntymän ja vanhemmuuden monet haastatellut kokivat vaikeaksi, koska heiltä itseltään oli puuttunut rakastavat ja huolta pitävät vanhemmat. Haastateltavat kertoivat, että sijoituksen jälkeiseen aikuisen elämään he eivät saaneet kaipaamaansa aikuisen tukea, vaan elämää oli alettava elää ilman opastusta.

9.2 MITEN KALTOINKOHTELU JA VÄKIVALTA OLIVAT MAHDOLLISIA?

Tämän selvityksen epäkohtia, kaltoinkohtelua ja väkivaltaa käsittelevä haastatteluaineisto antaa varsin synkän kuvan lastensuojelun sijaishuollosta. Punaista lankaa etsiessä tai yhteenvedoa kirjoittaessa alkaa väistämättä pohtia, miten haastatteluissa kuvattu kaltoinkohtelu on ollut mahdollista. Miksei järjestelmä ole toiminut niin kuin oli tarkoitus?

Koko hankkeen tutkimusajanjakson ajan kuntien järjestelyvastuun ja sen poliittisen ohjauksen ja valvonnan välillä vallitsi jännitteinen suhde. Sosiaaliministeriön, sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön sekä sosiaalihuollon viranomaiset ilmaisivat toistuvasti tyytymättömyytensä siihen, miten kunnissa lastensuojelua toteutetaan. Kritiikkiin yhtyivät myös lastensuojelutyön parissa toimivat järjestöt. Kuntien ja paikallisten lastensuojelun toimijoiden näkökulmasta ongelmaksi koettiin usein niukat resurssit, ja lastensuojelutyön laadun parantamiseksi olisi kaivattu enemmän valtion taloudellista tukea. Kuntien väliset alueelliset erot olivat kuitenkin suuria sen suhteen, miten kunnan oman toiminnan sisällä lastensuojelutyöhön kohdennettiin varoja.

Kun yhteiskunta otti hoitaakseen lapsen, joka tarvitsi suojelua ja turvaa, lapsi joutui samalla monenlaisen vallankäytön ja määrittelykamppailun keskiöön. Kun lapsia määriteltiin vastaanottokodeissa oman aikansa psykologian menetelmin ja termein, luokiteltiin kyvyiltään tietynlaisiksi ja sen jälkeen lähetettiin heille sopivaksi katsottuun laitossympäristöön, tehtiin samalla hyvin pitkäkestoisesti heidän elämänsä vaikuttavia päätöksiä. Se, missä laitoksessa tai millaisessa sijoitusperheessä lapsi on kasvanut, on vaikuttanut koko hänen loppuelämäänsä. Nykypäivän näkökulmasta päätökset näyttävät toisinaan perustuneen olemattomiin tietoihin, nopeaan päätöksentekoprosessiin, lyhyihin kontakteihin lapsen kanssa, jopa puutteellisiin asiakirjoihin – eikä niissä kuulu lapsen oma ääni. Tarkastelujakson aikana lastensuojelussa toimineet ihmiset ovat kuitenkin tehneet päätöksiä parhaan saatavilla olevan tiedon valossa, osa heistä hyvinkin valvutuneesti oman aikansa tuoreimpaan tutkimukseen perustuen.

Erilaiset keskustelutaloukset ja sosiaalialan lehtien suorittamat paikallisten toimijoiden haastattelut kuitenkin tuovat esille, että sosiaalilautakuntien jäsenet ja valvonta- ja ohjaustyötä suorittavat luottamushenkilöt eivät jakaneet aina samanlaista arvomaailmaa ja asennetta kuin informaatiota tuottavat viranomaiset. Informaatio-ohjaus perustui vapaaehtoiseen valintaan noudattaa ohjaajan ohjeita, ja intressien vastakkaisuus vähensi ohjauksen vaikuttavuutta. (Vrt. Oulasvirta, Ohtonen & Stenvall 2002, 134.) Siinä, miten erilaiset hoitomuodot on esitetty, mitä on pidetty ensisijaisena vaihtoehtona ja mihin päätös on perustunut, on kyse määrittely-

kamppailusta. Sijoituspäätösten perusteet ovat voineet sisältää monta muutakin asiaa kuin lapsen parhaan hoidon, esimerkiksi ideologisia tai taloudellisia vaikuttimia. Näitä aiheita ei ole tutkittu, eikä niiden vaikutusta sijaishuollon käytännön toiminnassa menneinä vuosikymmeninä ole tieteellisesti arvioitu.

Asiantuntijoiden ja lastensuojelun eri toimijoiden käymän keskustelun lukeminen kasvatusalan lehdistä, eduskunnan keskustelut ja muut aikalaisaineistot antavat sijaishuollon ongelmista monipolvisen kuvan. Yhtäältä kaltoinkohtelussa ja erityisesti väkivallassa on kyse yksilön tai yksilöiden vallankäytöstä toista yksilöä tai yksilöitä kohtaan. Toisaalta kyse on myös laajemmista, yhteiskunnalliseen vallankäyttöön ja kulttuurisiin arvostuksiin liittyvistä ilmiöistä.

Voimme hahmottaa tiettyjä tekijöitä, jotka lisäävät erityisesti perheisiin, mutta myös laitoksiin, sijoitettujen lasten riskiä joutua kaltoinkohdeksi tai väkivallan kohteeksi. Riskitekijöitä on ainakin viidenlaisia. Ensimmäiset liittyvät rahaan ja talouteen. Kuntien sosiaalilautakunnat ovat suosineet perhesijoitusta laitoksiin verrattuna muun muassa siksi, että se on ollut edullista. Haastatteluaineisto kuitenkin osoittaa, että sijoitusperheiden valvonta on ollut tehotonta tai heikkoa. Voidaan myös arvioida sitä, onko pieni rahallinen korvaus lisännyt lasten riskiä joutua kaltoinkohdeksi esimerkiksi liian työnteon kautta tai siten, että sijoituslapsen ruoasta, vaatteista tai terveydenhoidosta on säästetty.

Toinen riskitekijä on valvonnan heikkous. Vaikka lastensuojelulaki antoi yksityiskohtaisiakin ohjeita sijoitusperheiden valvontaan, säännöt ohitettiin tai niitä ei käytännössä noudatettu. Sosiaalilautakunnat ovat soveltaneet valvonnan sääntöjä hyvin vaihtelevasti. Valvonnan tehotomuus ei koske ainoastaan perhesijoitusta vaan myös lastenkoteja ja koulukoteja. Poliittisen ohjauksen ja valvonnan heikko vaikuttavuus aiheutti sen, että paikalliset erot lastensuojelutyön saamisissa muodoissa ja laadussa muodostuivat suuriksi.

Sijoitettujen lasten hyvinvoinnin ja elämänselämän kannalta valvonnan puutteellisuudella saattoi olla hyvin kauaskantoisia ja tuskallisia seurauksia. Koska lastensuojelun laadullisesta kehityksestä ei ollut saatavilla luotettavaa tietoa, voidaan tämän nähdä vaikeuttaneen myös lastensuojelun laajempaa kehittämistä. Ajantasaisen ja luotettavan tiedon puuttuessa päättäjien on ollut vaikeata tarttua lastensuojelun ongelmiin, vaikka aina ajoittain jotkin yksittäiset tapahtumat nousivat laajempaan yleisöön keskusteluun, ja herättivät myös poliitikkojen huomion. Lasten sijaishuoltoon liittyvien ongelmien esilletuontia ja samalla käsittelyä vaikeutti osaltaan epäluottamus sijoitettujen lasten kertomuksiin. Sosiaalilautakuntien jäsenet varoittivat jopa julkisuudessa luottamasta lasten kertomuksiin laitoselämästä ja siellä koetuista tapahtumista.

Kolmas riskitekijä liittyy sijoituspaikkojen eristyneisyyteen ja pitkiin maantieteellisiin etäisyyksiin. Sijoitusperheet olivat useammin maaseudulla kuin kaupungissa, ja usein lapsi sijoitettiin varsin kauas oman perheensä luota. Myös kasvatuslaitokset/koulukodit olivat usein eristäytyneitä saarekkeita, jotka avautuivat ympäröivään kylään tai yhteisöön vain vähän kerrallaan tai harvoin. Lastenkotiin ei välttämättä saanut tuoda kavereita kylään, eivätkä edes omat vanhemmat ole välttämättä vierailleet laitoksessa. Jopa lähimmät naapurit olivat usein etäällä. Eristäytymisen riskiin kuuluu myös vaikenemisen ja puuttumattomuuden kulttuuri: naapurin asioihin ei ole ollut tapana puuttua, vaikka tiedettäisiin että ongelmia on. Vaikenemisen kulttuuri on toiminut myös toisinpäin: perheen sisäisistä ongelmista ei ole ollut sopivaa puhua ulkopuolisille.

Vaikenemisen kysymys on monitahoinen, ja se liittyy koko tämän selvityksen käynnistämisen tarpeeseen. Lapsena koetusta väkivallasta tai kaltoinkohtelusta ei ole ollut helppoa puhua viranomaisille tai muille aikuisille tapahtumien aikaan, ja häpeä ja vaikeneminen on jatkunut monesti aikuisuuteen asti. Erityisesti henkisen väkivallan sanallistaminen niin, että ulkopuolinen ymmärtäisi sen aiheuttaman kivun syvyyden, voi olla suorastaan mahdotonta. Kuitenkin

tämän selvityksen haastatellut ovat syyttömiä siihen, miten heitä on kohdeltu, eikä heidän pitäisi joutua häpeämään lapsuuttaan.

Omanlaisensa riskitekijän muodostaa läpi erilaisten aineistojen nouseva resurssikysymys. Haastatteluissa kerrotaan siitä, miten lastenkodin monikymmenpäistä lapsilaumaa valvoi vain muutama hoitaja tai siitä, että koulukodin henkilökunta ei tiennyt kasvatusalasta mitään, vaan toimi tehtävissä muista syistä tai muilla vaikuttimilla. Henkilökunnan koulutuksen puute nähtiin jo 1950-luvulla riskitekijänä. Asiaan vaikutti myös se, että laitosten henkilökunnan huono palkkakehitys ajoi koulutetut henkilöt muihin tehtäviin. Resurssien puute voi olla taustavaikutin siinä, että kuntien sosiaalilautakunnat eivät hoitaneet valvontaa kovinkaan aktiivisesti, eikä niitä siihen ministeriön tasolta kovin kovakouraisesti painostettukaan. Sijaishuollon henkilöstöllä oli liian paljon työtä, jotta valvontaan olisi jäänyt aikaa.

Viidennen riskitekijän muodosti lastensuojelua koskevan tiedontuotannon puute. Yksityiskotien tarkastusraporttien puutteellisuuden lisäksi huomionarvoista on muun muassa se, että millään viranomaistaholla ei ole ollut täysin selkeää kuvaa siitä, mikä on ollut kasvattilapsien määrä eri vuosikymmeninä. Viranomaiset ovat vuosikertomuksissaan ja tilastojulkaisuissaan joutuneet esittämään vain arvioita. Raporttimme antaa viitteitä siitä, että monien lasten osalta hoitopaikkojen lukuisat vaihdot olivat arkitodellisuutta, mutta tarkempia tilastointeja huostaanotettujen lasten sijoitusten pysyvyydestä tai niiden ongelmista ei kerätty. Esimerkiksi perhehoitoa koskevaa kehittämistietoa kerättiin vasta 1970-luvun lopulla käynnistyneessä Jyväskylän yliopiston ja sosiaalivaltion tutkimushankkeessa (Ihalainen 1979).

Eri vuosikymmeninä lastensuojelutyö on nähty työnä, jonka piirissä tehtyihin virheisiin sisältyy merkittäviä yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia riskejä. Riskien tiedostaminen ei kuitenkaan ole aina johtanut toiminnan uudistamiseen ja painopisteen muutoksiin. Nykytermein ilmaistuna esimerkiksi varhaisen tuen ajatus on esiintynyt eri tavoin käsitteellistettynä jo lastensuojelulain alkutaipaleilta lähtien. Vaikka perheiden avohoidollinen tuki olisi monesti voinut estää perheiden ja lasten ongelmien lisääntymisen ja lasten ja nuorten huostaanoton, on toiminta painottunut kuitenkin sijaishuoltoon.

Riskien tunnistaminen jäi tarkasteluajanjaksolla vajavaiseksi kuitenkin myös lasten sijahoidon suhteen. Vasta tämän selvityshankkeen kuluessa tuotetut haastattelut ovat tuoneet tarkempaa tietoa siitä, minkä hinnan sijoitetut lapset sekä heidän läheisensä ovat esimerkiksi valvonnan puutteista joutuneet maksamaan. Voidaan korostaa, että usein sijoitettujen lasten ja nuorten kaltoinkohtelusta olivat vastuussa ne tahot, joiden vastuulla lasten ja nuorten huolto ja hoito olivat, ja joiden velvollisuuksia määriteltiin lastensuojelulain lisäksi erilaisissa huoltosopimuksissa ja laitosten ohjesäännöissä. Tämän hankkeen ja sille asetettujen tehtävien puitteissa tutkijaryhmällä ei kuitenkaan ole ollut mahdollisuuksia analysoida itse kaltoinkohteluun johtaneita syitä ja tekijöitä. Myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi jää pohtia kysymystä, mitkä tekijät ja olosuhteet ovat vaikuttaneet siihen, että sijoitusperheiden huoltajat tai lastenkotien työntekijät ovat käyttäytyneet raportissa esilletuotujen kokemusten valottamalla tavalla.

9.3 TUTKIMUSTA TARVITAAN

Selvitystyön eräs tulos on, että lastensuojelun historiassa on vielä paljon tutkittavaa. Myös kerätty laaja haastatteluaineisto kaipaa syvällisempää analysointia kuin tämän selvityksen puitteissa on ollut mahdollista tehdä. Koko järjestelmän tasolla voidaan pohtia, onko Suomessa havaittavissa lastensuojelun huostaanotettujen lasten arvottamista köyhyyden lisäksi myös vähäarvoisempina. Onko sijoitettuna oloa, hyväksikäyttöä tai kaltoinkohtelua pidetty lasta loppuiän leimaavana niin, että häneen on kohdistettu erilaisia odotuksia, tarjottu erilaisia mahdollisuuksia tai palveluja kuin biologisen perheensä huomassa kasvaneelle lapselle? (Vrt.

Ferguson 2007.) Voiko kaltoinkohtelun takaa tai sen seurauksista löytyä resurssipulaa syvempiä, ideologisia tai poliittisia syitä?

Tarpeellisiin tutkimuskohteisiin on noussut myös ideologioita kapeampia, mutta yhtä tärkeitä ja kiinnostavia teemoja. Hyvin tärkeä, tässä raportissa vain sivuttu aihe ovat kehitys- ja aistivammaisten lasten kohtelu sijaishuollossa. Romanien kokemukset lastenkodeista on jo aiemmin esitetty tarpeelliseksi tutkimuskohteeksi (esim. Grönfors 2012), eikä tämäkään selvitys ratkaise heihin liittyviä kysymyksiä. Sekä romaniyhteisön että ruotsinkielisten suomalaisten tavoittamisessa haastatteluihin oli ongelmia. Selvitystyöryhmämme sai myös useita yhteydenottoja henkilöiltä, jotka ovat olleet sijoitettuina vuoden 1983 jälkeen. Heidän vahva viestinsä on, että selvitystyötä ei pidä lopettaa tähän, vaan myös lähimenneisyyttä tulee voida tarkastella kriittisesti. Vuoden 1983 lastensuojelulaki ei poistanut kaikkia ongelmia, eikä niitä ole luultavasti poistanut myöskään uusin, vuonna 2007 annettu laki.

Esiin ovat nousseet myös talvi- ja jatkosodan aikana tapahtuneet lastensiirrot pääosin Ruotsiin. Ruotsissa toimi sotavuosina yli 400 suomalaislapsille varattua lastenkotia, joissa asui 12 000–14 000 lasta. Sotalasten palautuksessa kohdattiin ongelmia (lapsia ei pystytty ottamaan vastaan esimerkiksi asuntopulan johdosta), jolloin Lastensiirtokomitea perusti väliaikaiseksi tarkoitettuja lastenkoteja. (Kavén 2010, 14.) Osa noista lastenkodeista oli vakinaisia eikä tilapäisiä, joten niiden toiminta ei perustunut vain sotalasten vastaanottamiseen. Sota-ajan lastensiirrot ja sotalasten lastenkodit ovat jääneet tutkimuksessa suhteellisen vähäiselle huomiolle.

Lisäksi tarvittaisiin tätä selvitystä laajempaa tutkimusta, jotta voitaisiin selkeästi sanoa, mikä oli aikalaisten tietämys lastensuojelun sijaishuollon kaltoinkohtelusta. Aikalaiskeskustelu viittaa siihen, että kaltoinkohtelusta tiedettiin, mutta ajan lastensuojelua käsittelevän tutkimuksen tarkastelu systemaattisesti kertoisi enemmän siitä, miten asioihin pyrittiin puuttumaan ja millaisina tässä raportissa kuvatut kaltoinkohtelun muodot nähtiin omana aikanaan. Käsillä oleva raportti antaa viitteitä siitä, että monien lasten osalta hoitopaikkojen lukuisat vaihdot olivat arkitodellisuutta, mutta tarkempia tilastoja huostaanotettujen lasten sijoitusten pysyvyydestä tai niiden ongelmista ei kerätty. Perhehoitoa koskevaa kehittämistietoa kerättiin laajemmin vasta 1970-luvun lopulla käynnistyneessä tutkimushankkeessa (Ihalainen 1979).

Selvityksen esiintuoman väkivallan ja kaltoinkohtelun määrä ja kovuus hätkähdyttävät. Selvityksen näkökulma on perustellusti ollut kaltoinkohtelun ja väkivallan uhreissa. Henkilökuntaa tavoitettiin haastatteluihin vielä varsin vähän. Laitosten ja sijaishuollon sosiaalityöntekijöiden laatimia asikirjoja tutkimalla sekä henkilökuntaa haastatteleamalla, oman aikansa tutkimusta kartoittamalla ja tämän selvityksen haastatteluja rinnakkain lukemalla lastensuojelun sijaishuollon historiasta saataisiin monipuolisempi käsitys.

9.4 SUOSITUKSET

Selvityksen ajanjakson (1937–83) jälkeen suomalainen yhteiskunta ja sen lastensuojelu on huomattavasti muuttunut. Lastensuojelulaki on uudistettu kaksi kertaa, vuosina 1983 (lastensuojelulaki 683/1983) ja 2007 (lastensuojelulaki 2007/417), jonka jälkeenkin lainsäädäntöön on tullut useita muutoksia. Lapsen etu, osallisuus, kuuleminen ja kohtaaminen ovat saaneet viime vuosikymmeninä entistä suuremman painoarvon sekä lainsäädännössä (erityisesti nykyisen lastensuojelulain 2007/417 Luku 4 Lapsen osallisuus) että lastensuojelun ammatillisissa käytännöissä ja lapsen kanssa työskenneltäessä (esim. Pösö 2011; Hotari, Oranen & Pösö 2013). Myös sijaishuollon järjestelmä ja käytännöt ovat muuttuneet ja ammatillistuneet ja kentälle on syntynyt uudenlaisia sijoitusmuotoja, muun muassa ammatillisia perhekoteja ja erikoistuneita laitoksia. Yhteiskunnallisten ja lastensuojelujärjestelmässä tapahtuneiden muutosten vuoksi ensimmäisen lastensuojelulain aikaisista sijaishuoltoon liittyneistä epäkohdista ei voi suoraan tehdä tulkintoja nykytilasta ja antaa sitä koskevia suosituksia. Lainsäädännön

muuttuminen ei silti yksistään takaa ongelmallisten käytäntöjen ja epäkohtien poistumista tai välitöntä muuttumista.

Selvityksen perusteella on nostettu esiin tiettyjä kodin ulkopuolelle sijoittamisen, huostaanoton ja sijaishuollon ongelmakohtia, joihin on syytä kiinnittää erityistä huomiota myös tämän päivän lastensuojelussa ja sijaishuollossa. Lapsiperheiden yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman turvaamisella, yleisillä lapsiperheiden palveluilla ja ennaltaehkäisevän ja avohuollon lastensuojelun toimivuudella voidaan puuttua siihen, että sijaishuoltoa tarvittaisiin nykyistä vähemmän (esim. Sipilä & Österbacka 2013). Näihin ennaltaehkäiseviin toimenpiteisiin ei kuitenkaan suosituksissa puututa vaan pitäydytään haastattelujen pohjalta esiin tulleissa sijaishuollon epäkohdissa. Lastensuojelun laatusuosituksessa (2014, 14) esitetään lastensuojelun yleiset eettiset periaatteet ja määrittellään lapsen edun toteutumista. Näitä eettisiä periaatteita käytetään ”peilinä” tarkastellessa sijaishuollon menneisyyttä ja selvityksessä esiin nousseita epäkohtia. Tehdyn selvityksen perusteella esitetään seuraavat kahdeksan suositusta:

1. Lasta on kuultava ja hänelle on kerrottava mahdollisimman avoimesti ja rehellisesti sijoitukseen liittyvistä asioista ja siitä, mitä hänen elämässään tulee tapahtumaan.

Haastatteluissa toistuva aihe huostaanoton, sijoituksen ja perheen tilanteen kuvauksissa oli, että lapset eivät tieneet mitä heille tapahtuu. Lapsi oli saatettu hakea kotoa tai koulusta täysin ennalta valmistelematta ja kukaan ei kertonut hänelle, minne oltiin menossa ja miksi. Sama toistui usein tilanteissa, joissa sijoituspaikkaa vaihdettiin, esimerkiksi siirryttäessä koulukodista toiseen tai lastenkodista koulukotiin. Lapset eivät myöskään tieneet milloin sijoitus päättyy ja mitä sen jälkeen seuraa eli elämää varjosti jatkuva epätietoisuus.

Tänä päivänä korostetaan vahvasti lasten oikeutta osallistua ja tulla kuulluksi sekä hänen toivomustensa ja mielipiteensä selvittämistä (YK:n lapsen oikeuksien sopimus; lastensuojelulaki 417/2007; Lastensuojelun laatusuositus 2014). Osallisuuteen kuuluu oikeus saada itseään koskevaa tietoa ja olla vaikuttamassa itseä koskeviin päätöksiin. (Hotari, Oranen & Pösö 2013.) Osallisuus omassa asiassaan on myös oikeusturvakysymys, josta tulee huolehtia. Lapselle on jo lakisääteisesti selitettävä huostaanottoon ja sijoitukseen liittyvät asiat ja tarkistettava, että hän ymmärtää, mistä on kysymys. Lisäksi lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on huolehdittava siitä, että sijaishuollossa olevalle lapselle selvitetään hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisella tavalla, miksi hänet on sijoitettu, mitä se tarkoittaa ja mitä sijoituksesta seuraa (LsL 2007/417, 53§). *Lastensuojelua ei välttämättä voida toteuttaa lapsen toiveiden ja mielipiteiden mukaisena, mutta selvityksen tulokset korostavat lapselle kertomisen tärkeyttä.*

2. Sijoituspaikka on voitava valita niin, että se tarjoaa lapselle turvallisen ja väkivallattoman kasvuympäristön.

Monet haastatelluista nostivat esiin, että sijoituspaikka oli ollut lapselle täysin sopimaton. Tämä koski kaikkia sijoitusmuotoja, mutta erityisesti koulukotiin sijoittaminen oli koettu kohtuuttomana suhteessa lapsen ongelmiin ja elämäntilanteeseen ja se koettiin rangaistuksena eikä huolenpitona. Sijoituspaikan valinnassa esiin tulleet epäkohdat liittyivät yllättävän usein perhesijoituksiin ja perheiden motiiveihin ottaa sijoitettava lapsi. Monet yksityiskodeissa kaltoinkohtelua ja väkivaltaa kokeneet kyseenalaistivat rajusti sijoitusperheen valinnan ja toivat esiin, että materiaallinen hyvinvointi ei takaa perheen henkistä hyvinvointia ja sopivuutta lapsen kasvuympäristöksi, eikä sijaisvanhempien sosiaalinen asema takaa heidän soveltuvuuttaan kasvattajiksi. Lastensuojeluviranomaiset eivät olleet tunnistaneet tai huomioineet sijoitusperheen ongelmia sijoitusvaiheessa eivätkä ne tulleet esiin myöhemminkään sijoituksen aikana.

Sijoituspaikan valinta on edelleen keskeinen ja vaikea kysymys lastensuojelussa (ks. esim. Pösö & Laakso 2014), joka edellyttää sosiaalityöntekijöiltä useiden tekijöiden ja toimijoiden

huomioimista ja johon selkeitä ja yksiselitteisiä kriteereitä on vaikea löytää. Sijoituspaikan valintaan liittyvät kysymykset ovat tänä päivänä toisen luonteisia kuin selvityksen ajanjaksona. Lasten käyttäminen kohtuuttomassa määrin työvoimana lienee marginaalinen ongelma, sen sijaan sijaishuollosta maksettaviin korvauksiin saattaa edelleen liittyä ongelmia ja jännitteitä.

Uutena 2000-luvun ilmiönä ovat sijaishuollon kentälle tulleet yksityiset palvelutuottajat, joiden tuottamat palvelut kunnat kilpailuttavat. Vuonna 2010 lasten ja nuorten laitokset ja ammatillinen perhehoito oli yksi yleisimmistä toimialoista yksityisissä sosiaalipalveluissa (Yksityiset sosiaalipalvelut 2010). Yksityisten palveluntuottajien tulon ja kuntien tilaaja-tuottaja -mallien myötä on alettu kiinnittää huomiota siihen, miten kilpailuttaminen mahdollisesti vaikuttaa sijaishuoltopaikan valintaan. Valtiontalouden tarkastusviraston (2012) selvityksen mukaan ”Riippumatta siitä, onko sijaishuoltopalveluja kilpailutettu, lapsen edun toteutuminen sijaishuoltopaikkaa valitessa vaihtelee kunta- ja tapauskohtaisesti. Haastattelujen perusteella kaikissa tarkastuskunnissa sijaishuollossa pyritään aina lapsen edun mukaiseen ratkaisuun. Osassa kuntia myös korostettiin, että talouden nimissä ei tarvitse tehdä lapsen edun vastaisia valintoja. Useimmiten taloudelliset realiteetit määräävät kuitenkin sijoitusratkaisuja.” (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2012, 52.)

Tulee kantaa erityistä vastuuta siitä, että sijoituspaikan valinta perustuu lapsen tarpeisiin ja turvallisen kasvuympäristön tarjoamiseen eikä siihen saa vaikuttaa kuntien huono taloudellinen tilanne tai puute sopivista sijoituspaikoista.

3. Perhesuhteiden merkitystä lapsille tulee kunnioittaa ja vanhemmuussuhteiden ohella tulee vaalia sisaruussuhteiden säilymistä.

Monet haastateltavat kertoivat siitä, että sijoituspaikassa suhtauduttiin väheksyen tai jopa halveksuen ja mustamaalaten lasten vanhempiin ja muihin läheisiin. Yhteydet biologiseen perheeseen pyrittiin pikemminkin katkaisemaan kuin yhteydenpitoa tukemaan. Suhteet sisaruksiin olivat useille haastateltaville erityisen tärkeitä ja sisarusten erottaminen sijoituksen yhteydessä oli vaikea asia, joko niin, että sisarukset sijoitettiin eri paikkoihin tai että sisarukset jäivät biologiseen perheeseen haastateltavan sijoituksen jälkeen. Haastateltavat kertoivat huolesta ja ikävästä. Silloin kun sisarukset olivat sijoitettuina samaan paikkaan, joko perheeseen tai laitokseen, sisarukset pyrkivät huolehtimaan toisistaan ja sisarukseen kohdistuva pahoinpitely tai kaltoinkohtelu ja oma avuttomuus ja voimattomuus tilanteessa saattoi tuntua jopa pahemmalla kuin oma vaikea tilanne tai itseän kohdistunut kaltoinkohtelu ja väkivalta.

Perhesuhteiden katkeaminen vanhempiin, sisaruksiin ja muuhun sukuun heijastui myös aikuiselämään, jolloin näitä suhteita oli vaikeaa solmia uudelleen. Useat haastateltavat kertoivat, että heidän suhteensa sisaruksiinsa ja muuhun perheeseen ja sukuun ovat jääneet etäisiksi. Heiltä puuttui myös aikuisena perheen ja suvun tukiverkosto ja side omaan perhetaustaansa. Sijoitettuina olleilla romanilapsilla tähän liittyi myös kulttuurinen vieraus valtakulttuurin ja romanikulttuurin välissä ja vaikeus tulla hyväksytyksi kummassakaan.

Nykyään lastensuojelussa pyritään ylläpitämään yhteydenpitoa biologiseen perheeseen ja perhesuhteiden merkitys ymmärretään entistä paremmin (esim. Hämäläinen 2012). Valtiontalouden tarkastusviraston raportissa (2012, 54–56) viitataan Lastensuojelun Keskusliiton tekemään selvitykseen, jonka mukaan lapsen ja vanhempien välinen yhteydenpito toteutuu pääsääntöisesti hyvin tai melko hyvin, etenkin laitossijoituksissa, vaikka sitä voi haitata sijoituspaikan pitkä etäisyys lapsen kotipaikasta. Raportissa esitetään, että yhteydenpidon ongelmat liittyvät enemmän perhe- kuin laitossijoituksiin, joissa yhteydenpitoa arvioidaan sijaisperheen jaksamisen kysymyksenä: ”Lastensuojelun työntekijöiden mukaan sijoituspaikaksi ei valita perhettä, jos yhteydenpito vanhempiin rasittaisi liikaa sijaisperhettä. Myöskään perhekodit eivät ole aina valmiita panostamaan yhteydenpidon järjestämiseen niin paljon, kuin odotus sijoitettaessa on ollut.” (emt. 56.)

Sisarusten erottamista toisistaan tapahtuu edelleen esimerkiksi sijoituspaikan valintaan liittyvistä syistä. Perhehoidossa koetaan usein vaikeaksi sijoittaa isoa sisarusjoukkoa samaan perheeseen tai perheen lasten nähdään tarvitsevan erilaisia sijoituspaikkoja.

Perhesuhteiden merkitys lapselle tulee ottaa huomioon kaikessa lastensuojelutyössä ja yhteydenpidossa biologiseen perheeseen tulee tukea lapsen suhdetta vanhempien lisäksi muihin perheenjäseniin ja läheisiin, erityisesti sisaruksiin. Sisarusten erottamista toisistaan tulee välttää.

4. Sijaishuollossa on kehitettävä ja otettava käyttöön systemaattisia väkivallan ja kaltoinkohtelun tunnistamisen ja puuttumisen välineitä ja toimintamalleja.

Selvityksen aineistossa väkivaltaa ja kaltoinkohtelua esiintyi perhehoidossa ja laitoksissa sekä aikuisten että toisten lasten tekemänä. Haastateltavien kuvaamat väkivallan muodot olivat osin hyvin julmia ja pitkäkestoisia. Jotkut viimeaikaiset suomalaiset tutkimukset ja selvitykset antavat viitteitä siitä, että väkivalta ei kuulu vain lastensuojelun historiaan. Sitä esiintyy myös nykyään laitoksissa ja perhehoidossa (esim. Eronen 2013; Hiitola 2009; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004). Tutkimustietoa on kuitenkin vähän ja se on sirpaleista. Edelleen sosiaali- ja terveydenhuollon, kasvatuksen ammattilaisten ja jopa poliisien keskuudessa näyttää vallitsevan vastoin nykyistä lainsäädäntöä oleva yleinen epävarmuus puuttumisessa lapsiin kohdistuvaan väkivaltaan etenkin jos kyse on lievästä väkivallasta tai tilanteista, joissa ei ole vahvaa näyttöä väkivallasta (Ellonen & Pösö 2014). Tämä epävarmuus mahdollisesti heijastuu myös sijaishuollossa tapahtuvaan väkivaltaan puuttumiseen.

Lasten toisiin lapsiin kohdistama väkivalta tuli haastatteluissa esiin varsin usein, ja sitä tapahtui sekä sijoitusperheissä että laitoksissa. Sen havaitsemiseen ja estämiseen tänä päivänäkin tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Aiheesta on olemassa viimeaikaista tutkimusta koulu- koteja koskien (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004), mutta muun laitoshoidon ja perhehoidon osalta siitä tiedetään hyvin vähän. *Sekä lastensuojelulaitosten henkilökunnan koulutuksessa että sijaisperheiksi aikovien valmennuksessa tulisi ottaa yhtenä teemana esiin lasten keskinäinen väkivalta ja siihen puuttuminen. Väkivalta tulisi ottaa vakavasti eikä nähdä sitä lasten keskinäisenä ”nahisteluna”.*

Yllättävän monet väkivallan ja kaltoinkohtelun kokemuksista sijoittuivat perhehoitoon, mikä on huolestuttavaa perhehoidon nykyistä priorisointia ajatellen. Perhehoitoa on pitkään pidetty parempana vaihtoehtona kuin laitoshoidon muun muassa siksi, että sen nähdään tarjoavan kodinomaiset olosuhteet ja pysyviä ihmis-/kiintymyssuhteita lapselle (ks. esim. Pösö 1990). Perhehoidon ensisijaisuus laitoshoidon nähden lisättiin nykyiseen lastensuojelulakiin (50§) vuonna 2011, mutta jo vuoden 1936 lastensuojelulaissa perhesijoitusta pidettiin suositeltavimpana sijoitusmuotona. Selvityksemme perusteella perhesijoitus ei läheskään aina ole tarjonnut lapselle turvallista kasvuympäristöä. Yksityisissä perheissä laiminlyönnit, kaltoinkohtelu ja väkivalta myös piiloutuvat helpommin kodin seinien sisälle kuin laitoksessa. Selvityksemme osoittaa, että *perhehoidon paremmuutta ei tulisi ottaa itsestäänselvytenä ja myös perheissä tapahtuva sijaishuolto vaatii kriittistä tarkastelua epäkohtien huomioimiseksi ja estämiseksi.* Avainasemassa ovat perhehoitajien valinta, valmennus ja perhehoidon valvonta.

On tärkeää kehittää väkivallan tunnistamisen ja siihen puuttumisen malleja ja toimintatapoja ja ottaa sijaishuollossa valtakunnallisesti ja systemaattisesti käyttöön jo olemassa olevia paikallisia toimintamalleja. Tällainen on esimerkiksi ”Epäily lapsen kaltoinkohtelusta sijaisperheessä – tunnistamisen ja puuttumisen toimintamalli” (Aro, Huovinen & Marttala 2014), joka on sosiaalityöntekijöille tarkoitettu työkalu käytännön tilanteisiin, jos työntekijä alkaa epäillä, että lasta kohdellaan kaltoin sijaisperheessään. Toimintamalli on syntynyt Jyväskylän lastensuojelun, Perhehoitoyksikkö Pessin ja Kokemukset näkyviin – väkivaltatyön kehittäminen sijaishuollossa -hankkeen (Pelastakaa Lapset ja Viola ry 2009–2014) yhteistyönä. Myös

aikuisille suunnattuja lähisuhdeväkivallan tunnistamisen ja puheeksioton malleja ja niitä koskevaa tutkimusta tulisi hyödyntää sijaishuollon vastaavien mallien kehittämisessä (esim. Väkivallan kohtaamisen käytännöt sosiaali- ja terveystieteiden organisaatioissa -hanke, ks. esim. Notko ym. 2011). *Väkivaltaan ja kaltoinkohteluun puuttumisen tehostamiseksi on toimintamallien kehittämisen lisäksi pyrittävä juurruttamaan ne ammattilaisten päivittäiseen käytännön työhön. Olennaista on tällöin lastensuojelussa toimivien sosiaalityöntekijöiden, muiden ammattilaisten ja laitosten henkilökunnan kouluttaminen väkivallan havaitsemiseen, puheeksiottoon ja siihen puuttumiseen.*

Lisäksi sijoitetuille lapsille itselleen tulee kehittää ja ottaa käyttöön lapsille ja nuorille soveltuvia väkivaltatyön muotoja, joissa käsitellään oikeutta elää turvallisessa ja väkivallattomassa ympäristössä, kehitetään turvataitoja, väkivallan puheeksiottamista ja väkivallattomia toimintatapoja ja ongelmanratkaisukeinoja.

5. Sijaishuoltopaikkojen valvonnan tulee olla säännöllistä ja tehokasta ja sen tulee mahdollistaa lasten kohtaaminen ja kuuleminen.

Haastatteluissa tuli esille, että kaltoinkohtelun ja väkivallan paljastumiseksi ja loppumiseksi on oleellisen tärkeää, että lapsella on mahdollisuus kertoa kokemuksistaan seurauksia pelkäämättä. Lapsen on voitava luottaa siihen, että hänen kertomansa asiat otetaan vakavasti ja että kertominen myös johtaa tilanteeseen puuttumiseen ja väkivallan loppumiseen. Näin ei useinkaan tapahtunut. Haastatteluissa tuli esiin tilanteita, joissa lapset eivät eri syistä kertoneet kaltoinkohtelusta ja väkivallasta, vaikka heille olisi tarjottu tilaisuus siihen valvontakäynnin yhteydessä. Usein syynä oli pelko seurauksista. Toisaalta haastatteluissa on kertomuksia siitä, miten lapset ovat aktiivisesti hakeneet apua ja muutosta tilanteeseen – ja joskus onnistuneekin siinä. Kuitenkin haastatelluilla oli paljon enemmän kokemuksia siitä, ettei heillä ollut ketään kenelle olisi voinut kertoa, heitä ei kuunneltu tai uskottu eikä kertomisesta seurannut asiaan parannusta. Lapsen kannalta on siis ensiarvoisen tärkeää, että hänellä olisi joku turvallinen ja luotettava aikuinen, jolle väkivallasta tai kaltoinkohtelusta olisi mahdollista kertoa. Sen ei tarvitse olla, eikä usein olekaan, viranomainen tai ammattilainen.

Sijaishuollon virallinen ja lakisäätöinen valvonta on keskeisessä asemassa epäkohtiin puuttumisessa ja lapsiin kohdistuvan väkivallan estämisessä tai katkaisemisessa. Sekä nykyisessä lastensuojelulain (2007/417) että perhehoitolain (2015/263) on valvontaa koskevat säännökset. Huomionarvoista on, että jo ensimmäisen lastensuojelulain aikaan sijaishuoltopaikkojen valvonta oli varsin hyvin ohjeistettua, mutta käytännössä valvonnassa oli paljon puutteita. Sijaishuollon valvonnassa on nykyisin kaksi tärkeää muotoa: sijoittajakunnan toteuttama valvonta, joka käytännössä tarkoittaa lähinnä sosiaalityöntekijöiden yhteydenpitoa sijoituspaikkoihin ja sijoittamiinsa lapsiin, sekä sijoituskunnan ja aluehallintoviraston toteuttama valvonta. Aluehallintovirastojen valvonta tapahtuu lupamenettelyn kautta, tarkastuskäynneillä ja yleisellä ohjauksella. Niiden tehtävänä on lisäksi erityisesti valvoa rajoitustoimenpiteiden käyttöä lastensuojelulaitoksissa. Uusimpana, vuonna 2012 voimaan tulleena valvonnan muotona on yksityisten palveluntuottajien omavalvonta, joka tarkoittaa omatoimista laadun ja asiakasturvallisuuden varmistamista, joka tulee dokumentoida omavalvontasuunnitelmaan. Valvira on päivittänyt omavalvontaa koskevan määräyksen vuonna 2015.

Lapsen kannalta valvonnassa oleellista on se, että hän tuntisi asioitaan hoitavan sosiaalityöntekijän, tietäisi miten häneen saa yhteyden ja voisi turvallisesti kertoa epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallan kokemuksista. Tämän päivän kokemukset käytännön sosiaalityöstä ja jotkut, erityisesti perhehoitoa koskevat opinnäytetyöt osoittavat kuitenkin, että sosiaalityöntekijöillä ei useinkaan ole resursseja tavata sijoitettuja lapsia riittävän usein. Työntekijät myös vaihtuvat, jolloin lapsi – tai sijaisvanhemmat tai laitoksen henkilökunta – ei tunne ja tiedä, kuka lapsen asioita hoitaa. Valvontakäyntien tulisi olla säännöllisiä ja niiden määräästä ja

sisällöstä olisi tärkeää olla yhtenäinen ohjeistus. Jokaisella käynnillä tulisi keskustella lapsen kanssa kahden kesken ja ottaa puheeksi myös mahdolliset epäkohdat ja kaltoinkohtelu. Lisäksi tulisi kehittää säännöllisiä sähköisiä, kommunikaatioteknologian mahdollistamia yhteydenpidon tapoja lasten kanssa (kännykkä, sähköposti, some), jotka toimisivat samalla myös sijaishuollon valvontana. Yhteydenpidon mahdollistamiseksi sille tulee varata riittävät ajalliset ja henkilökuntaresurssit.

Sijaishuoltopaikkojen ulkopuolinen valvonta on selvityksemme perusteella oleellisen tärkeää. Sekä yksittäisten lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden, mutta erityisesti kuntien, aluehallintovirastojen että sosiaali- ja terveysministeriön on syytä säännöllisesti seurata, että valvontaa on myös käytännössä riittävästi ja se toteutetaan lapsen kuulemisen mahdollistavalla tavalla. Valvontaan on myös oltava riittävät resurssit, sen epäkohtiin on puututtava ja sitä varten on tarpeen kehittää uusia toimintatapoja.

6. Riittävän jälkihuollon ja tuen tarjoaminen on oleellista sijoituksen päättymisen jälkeen.

Useissa haastatteluissa nousi esiin, että sijoituksen päätyttyä nuorella ei ollut paikkaa minne mennä ja joskus laitoksesta tai perheestä ”kotiuttaminen” tapahtui hyvin lyhyellä aikajänteellä, varoittamatta ja nuorta valmistelematta. Sijoituksen aikana yhteydenpito omaan perheeseen, vanhempiin, sisaruksiin ja muihin sukulaisiin oli usein katkennut ja nuori jäi paljolti ”oman onnensa nojaan”. Laitoselämä ei myöskään valmistanut itsenäiseen elämään ja omien asioiden hoitamiseen. Tänä päivänä jälkihuollon järjestämiseen on lakisääteinen velvollisuus, mutta edelleen sijoituksen jälkeiseen tukeen olisi kiinnitettävä enemmän huomiota. Yleensä tämän ikäiset nuoret ja nuoret aikuiset saavat edelleen taloudellista ja muuta tukea omilta perheiltään, mutta sijoitetuina olleilla nuorilla tätä mahdollisuutta ei useinkaan ole. Siksi jälkihuolloksi ei riitä asunnon järjestäminen, vaan *nuori tarvitsee tukea läheissuhteiden verkoston rakentamiseen, arkielämän sujumiseen, koulutukseen ja työelämään pääsemiseen ja niin edelleen.*

Jos jälkihuollon aikana ilmenee nuoren kokeneen sijoitusaikana väkivaltaa tai kaltoinkohtelua tähän tulee puuttua ja tarjota asian käsittelemiseksi sekä ammatillista/terapeuttista apua että oikeusapua mahdollisen rikossyytteen nostamiseksi.

7. Lapsuuden traumaattisten kokemusten käsittelemiseksi tulee olla saatavana ammatillista apua ja vertaistukea.

Haastattelut osoittivat, että lapsena sijoitettuna olleilla ja väkivaltaa ja kaltoinkohtelua kokeneilla on tarve puhua, jäsentää ja ymmärtää lapsuuden kokemuksiin vielä vuosien ja vuosikymmenienkin jälkeen. Osa haastateltavista oli käynyt asioita läpi ja esimerkiksi hankkinut itseään koskevat lastensuojelun asiakirjat ja/tai ollut yhteydessä muihin samassa paikassa sijoitettuna olleisiin. Osa taas puhui asioista ensimmäistä kertaa selvityksen yhteydessä, eikä ollut puhunut kokemuksistaan edes perheenjäsenilleen. Sinänsä jo lastensuojelun asiakkaana oleminen ja kodin ulkopuolelle sijoittaminen voivat olla vaikeita ja häpeälliseksi koettuja asioita, joista on vaikea puhua ja jotka seuraavat läpi elämän (ks. myös Eronen 2012). Vielä vaikeammaksi tilanteen tekee, jos sijoitusaikaan on liittynyt kaltoinkohtelua, väkivaltaa ja hoidon ja huolenpidon laiminlyöntejä. Selvityksemme osoittaa, että *vielä aikuisenakin ainakin osalla lapsena sijoitettuna olleista on tarve lapsuuden traumaattisten kokemusten käsittelyyn. Heillä tulisi olla sitä varten mahdollisuus neuvonta- ja terapiapalveluihin. Tulisi ohjeistaa, kenen vastuulla ja miten olisi tarjota tällaista apua. Selvityksemme osoittaa myös vertaistuen merkityksen toisten samaa kokeneiden kanssa. Siksi tulisi tukea lapsena sijoitettuna olleiden keskinäistä yhteydenpitoa ja vertaisryhmien muodostamista.*

8. Lastensuojelun ja sen sijaishuollon epäkohtien korjaamista koskevien suositusten toteutumista on säännöllisesti seurattava.

Selvitystyömme osana toteutettu historiallisten aikalaisaineistojen analyysi osoittaa, että Suomen ensimmäinen lastensuojelulaki ja sitä tarkentaneet viranomaisohjeistukset olivat monilta osiltaan varsin moderneja huomioiden sijoitettujen lasten hyvän hoidon ja huolenpidon tarpeen. Kuten haastattelumme osoittavat, sijaishuollon käytännöt eivät läheskään aina sitä olleet. Lastensuojelun ja sen sijaishuollon epäkohtiin on kiinnitetty huomiota vuosikymmenien ajan aina eduskuntakeskusteluja myöden. Yksittäisistä väkivaltaan ja hyväksikäyttöön liittyneistä tapauksista on jopa tehty virallisia tutkintoja. On surullista, että samat epäkohdat on jouduttu nostamaan esiin vuosikymmen toisensa jälkeen.

Viime vuosina lastensuojeluun ja sen epäkohtiin on kiinnitetty erityistä huomiota ja siitä on tehty useita selvitysraportteja (esim. Valtiontalouden tarkastusvirasto 2012; Hoikkala & Lavikainen 2015; Toimiva lastensuojelu 2013 ja sen Toteuttamissuunnitelma 2014) ja lastensuojeluun on annettu laatusuosituksia (Lastensuojelun laatusuositus 2014). Huomiota on kiinnitetty erityisesti avohuoltoon ja ennaltaehkäisevään lastensuojeluun. Sijaishuollon kysymyksiä on näissä selvityksissä käsitelty rajallisemmin, poikkeuksena Valtiontalouden tarkastusviraston raportti (2012) ja Lastensuojelun keskusliiton toteuttama selvitys (Hoikkala & Lavikainen 2015). *On tärkeää huolehtia siitä, etteivät nämä selvitykset ja niiden pohjalta tehdyt suositukset ja parannusehdotukset unohdu vaan niiden toteutumista myös säännöllisesti seurataan.*

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Virallisjulkaisut

Lait ja asetukset

Köyhäinhuoltolaki 145/1922
 Laki lastenkotien valtionavusta 852/1949
 Laki nuorista rikoksenteijöistä 262/1940
 Laki sosiaalihuollon hallinnosta 34/1950
 Lastensuojelulaki 13.4.2007/417
 Lastensuojelulaki 5.8.1983/683
 Lastensuojelulaki 52/1936
 Rikoslaki 39/1889
 Sukupuolitautilaki 198/1939
 Tuberkuloosilaki 649/1948

Lastensuojeluasetus 203/1936
 Asetus valtion kasvatustilastoista 125/1924
 Asetus valtion koulukodeista 769/1978

Komiteamietinnöt

Ehdotus suojelukasvatuksen järjestämiseksi. Osat I-I. Komiteamietinnöt 1905:9a ja 1905:9b
 Yhteiskunnan lasten- ja nuorisosuojelu.(Lastensuojelukomitea). Komiteamietintö 1921:15.
 Kasvatus- ja työlaitoskomitean mietintö. I Kasvatustilat. 1946:1
 Lastenkotikomitea 1947:7
 Huolto-ohjelmakomitea 1949: 7
 Lastensuojelukomitean osamietintö N:o I. Ehdotus koulukotilaiksi perusteluineen. Komiteamietintö 1962: 54
 Lastensuojelukomitean osamietintö N:o II. Ehdotus eräiksi muutoksiksi ehdotukseen koulukotilaiksi sekä ehdotus koulukotiasetuksiksi. Komiteamietintö 1963:3.
 Lastensuojelukomitean osamietintö n:o III. Ehdotus lastensuojelulaiksi ja laiksi suojelukasvatuksesta niihin liittyvine asetuksineen. Komiteamietintö 1966:A9.
 Suojelukasvatustoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1972 B:135
 Sosiaalihuollon periaatekomitea. Komiteamietintö 1973: 86 II
 Perheiden ja alaikäisten sosiaalihuollon järjestäminen. Komiteamietintö 1977:37.
 Lastensuojelutoimikunta 1982:n mietinnöt. Komiteamietintö 1982:67 ja 1985:7.

Tilastojulkaisut

Suomen Virallinen Tilasto (SVT)
 SVT XXI A, Huoltotilasto, 1937–1956
 SVT XXI B, Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1957–1983

Valtiopäivät

Valtiopäivät 1943, 1948, 1949, 1950, 1953, 1954, 1965 pöytäkirjat, asiakirjat ja liitteet

Vuosikertomukset, muut painetut asiakirjat

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukset
 Valtion kasvatustilastosten ohjesäännöt 1924
 Valtion koulukotien ohjesääntö 1960

Sanomalehdistö ja aikakauslehdet

Huoltaja (1937–1976)
 Lapsi ja nuoriso (1938–1941, 1945/46–1955)
 Medisiinari
 Pelastakaa Lapset
 Sosiaalinen Aikakauskirja (1937–1983)
 Sosiaaliturva
 Suomen lääkirilehti

Opinnäytteet

- Ahvenainen, Armi 2014. ”Suomessa harjoitetaan rotuerottelua lastenkodeissa” – Romanilasten kodit sanoma- ja aikakauslehdistössä 1950–1975. Talous- ja sosiaalishistorian pro gradu -tutkielma. Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto. [<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/44751>] (Luettu 1.3.2016.)
- Eskola, Meri-Sisko 1978. *Helsingissä turvattomina huostaanotettujen lasten sijoitustoiminta yksityiskoteihin*. Tampere:Tampereen yliopisto.
- Kaijunpää, Anja 1959. *Lastenkotilasten pelot ja niiden suhde eideettisyyteen*. Tampere: Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Kannala, Pieti 2013. *Laitosvallasta lapsen perusoikeuksien ja oikeusturvan toteuttamiseen lastensuojelulaitoksissa*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Keskitalo, Eija 1973. *Koulukoti sosiaalisena instituutiona: tutkimus erään koulukodin toiminnasta, sen oppilas- ja henkilökuntayhteisöstä ja niiden välisestä vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopisto.
- Kolkka, Marjo & Salmikallio, Heli 1979. *Sijaiskotien kouluttaminen*. Tampereen yliopisto.
- Kukkonen, Annikki 1952. *Huostaanotetun lapsen ja nuoren henkilön huolto yksityiskodissa*. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Laitila, Maija 1980. *Oppilaiden viihtyminen ja sopeutuminen Kyllälän koulukotiin ja Pohjolan poikakotiin*. Tampereen yliopisto
- Levander, Kristiina 1977. *Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisema huoltolaitosten toimintaa koskevat kantelut ja huoltolaitoksissa tekemät tarkastukset vuosina 1971–1975*. Tampereen yliopisto.
- Leväkkö, Eira 1954. *Sijaiskotihoito lapsen oman kokemuksen valossa*. Yhteiskunnallinen Korkeakoulu.
- Naukkarinen, Marjatta 1970. *Kunnallisten lastensuojelukustannusten kehitys huoltolaitosten mukaan vuosina 1937–1966*. Tampereen yliopisto.
- Nyberg, Max 1969. *Harrastustoiminta koulukodissa poikien näkökulmasta*. Tampereen yliopisto.
- Nyman, Kaija 1983. *Vertaileva tutkielma lastenkotinuorten maailmankuvasta*. Tampereen yliopisto.
- Oksanen, Helena 1978. *Vertaileva tutkimus huostaanotettujen lasten yksityiskotisijoitusten ja pitkäaikaisten lastenkotisijoitusten välillä*. Tampereen yliopisto.
- Peura, Maija-Leena 2014. *Kolme kokemusta romanilasten kodista*. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto. [<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153309>] (Luettu 1.3.2016.)
- Talvitie, Mauno 1952. *Sosiaalilautakunta holhoajana*. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Tapaninen, Anna-Liisa 1961. *Sosiaalilautakunnan huostaan otettujen lasten ja kasvattilasten perhehoito oikeudellisena ja käytännöllisenä lastensuojelutoimintana*. Tutkielma sosiaalihuoltajan loppuutkimtoa varten. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.

Utriainen, Tuija 1954: *Koskenkylän poikakodista vuosina 1949–50 päässeet pojat ja heidän elämänmenonsa pois pääsyä lähinnä seuraavina vuosina*. Tutkielma sosiaalihuoltajatutkimtoa varten, Yhteiskunnallinen Korkeakoulu.

Kirjallisuus

- Andresen, Astri, Gardarsdóttir, Ólöf, Janfelt, Monika, Lindgren, Cecilia, Markkola, Pirjo & Söderlind, Ingrid 2011. *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Aro, Ulla-Maija, Huovinen, Anu & Marttala, Pia (toim.). *Epäily lapsen kaltoinkohtelusta sijaisperheessä – tunnistamisen ja puuttumisen toimintamalli*. Pelastakaa lapset ry:n julkaisuja 24. [http://www.pelastakaalapsen.fi/violary/verkkajulkaisu/#100]
- Bardy, Marjatta 1981. Sijaisperhetoiminta nykypäivän vaatimuksia vastaavaksi. *Sosiaaliturva* 69 (17), 812–816.
- Berdson, Nils & Kuokkanen, Pertti 1983. *Laukaan historia 3. Kunnallishallinnon uudistamisesta 1950-luvulle*. Laukaa: Laukaan kunta ja Laukaan seurakunta.
- Conway, Martin 1995. *Flashbulb Memories*. Hove and Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Daly, Kathleen 2014. *Redressing Institutional Abuse of Children*. London: Palgrave Macmillan
- Ellonen, Noora & Pösö, Tarja 2014. Hesitation as a System Response to Children Exposed to Violence. *International Journal of Children's Rights* 22 (4), 730–747.
- Ericsson, Kjersti 2015. Children's Agency: The Struggles of the Powerless. Teoksessa Johanna Sköld & Shurlee Swain (toim.) *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care'*. *International Perspectives*, 42–54. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Erkkilä, Raija 2009. Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus. Teoksessa Juha Perttula & Timo Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*, 195–226. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Eronen, Tuija 2004. Kiusatut, etsijät, tyytyväiset ja rikkaat – erilaista häpeästä selviytymistä lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerroissa. *Janus* vol. 12 (4), 359–378.
- Eronen, Tuija 2012. *Lastenkoti osana elämäntarinaa – narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1183. Tampere: Tampere University Press. [http://tampub.uta.fi/handle/10024/66881]. (Luettu 3.3.2016.)
- Eronen, Tuija 2013. *Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten institutionaalisista poluista*. THL Raportti 4/2013. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Ferguson, Harry 2007. Abused and Looked After Children as 'Moral Dirt': Child Abuse and Institutional Care in Historical Perspective. *Journal of Social Policy* 36(1), 123–139.
- Grönfors, Janette & Viljanen, Anna Maria 2009. "Ai tää lastenkodin lapsi" – Selvitys 16 Mustalaislähetyksen lastenkodeissa 1960–80-luvuilla eläneen romanin sijoittumisesta romaniryhmiin ja suomalaiseen yhteiskuntaan. Helsinki: Nevo Roma ry.
- Grönfors, Janette 2012. Mustalaislähetyksen lastenkotitoiminta. Teoksessa Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*, 241–249. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Grönfors, Martti 1981. *Suomen mustalaiskansaa*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Haapasalo, Jaana 2007. Aiheuttavatko lapsuuden traumakokemukset psyykkisiä häiriöitä? *Psykologia*, 2/2007, 84–100.
- Halmekoski, Jouko 2011. *Orjamarkkinat. Huutulaislasten kohtaloita Suomessa*. Jyväskylä: Ajatus Kirjat/Gummerrus Kustannus Oy.
- Haikari, Janne 2009. *Latu auki elämään. Sippolan koulukodin historia 1909–2009*. Kouvola: Sippolan koulukoti.

- Harrikari, Timo 2004. *Alaikäisyys ja rikollisuuden muuttuvat tulkinnat lainsäätämiskäytännössä*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 48. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura.
- Helasvuo, Kaarlo 1954. *Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta*. Jyväskylä: Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu.
- Hiitola, Johanna 2009. *Erilaisin eväin huostassapidon jälkeen. Selvitys Tampereella, Hämeenlinnassa, Porissa ja Tampereen seutukunnassa vuonna 2007 lakkautetuista huostassapidoista*. Avauksia 15/2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hoikkala, Susanna 2011. Ratsauksia ja kusitestejä. Päihde- ja huume kontrolli lastensuojelulaitoksessa. Teoksessa Mirja Satka, Leena Alanen, Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (toim.), *Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta*, 243–278. Tampere: Vastapaino.
- Hoikkala, Susanna & Lavikainen, Ville. 2015. *Sattumuksia vai suunnitelmallisuutta? Selvitys sijaishuollon laadusta*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Honkatukia Päivi 2004. Väkipalta ja tyttöys koulukodissa. Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.), *Nuoruus ja koulukoti*, 189–213. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Honkatukia, Päivi & Pösö, Tarja 2004. Rajattu tila, sukupuoli ja väkipalta - Nuoret puhumassa väkivalta koulukodissa. Teoksessa Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.), *Sukupuoli ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Honkatukia, Päivi, Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja 2004. Väkipalta koulukodista käsin. Teoksessa Markku Jahnukainen, Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.), *Nuoruus ja koulukoti*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 43. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto.
- Hotari, Kaisa-Elina, Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2013. Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.), *Lastensuojelun ytimissä*, 149–164. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hurtig, Johanna 2013. *Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkipalta*. Tampere: Vastapaino.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. ”*Ei elämäni lomaa mahtunut*” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hämäläinen, Juha 2007. *Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Hämäläinen, Kati 2012. *Perhehoitoon sijoitettujen lasten antamat merkitykset kodilleen ja perhesuhteilleen*. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 56. Helsinki: Väestöliitto.
- Ihalainen, Paula 1979. *Huostaanotettujen lasten ja nuorten perhehoitoprojekti 1978–1980*. Sijaishuolto lastensuojelussa: kuntakohtaisen kyselyn tulokset lastensuojelulain mukaisesta sijaishuollosta Suomessa 21.5.1979. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 1979:23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jouhki, Essi 2014. Nuoruus opintiellä – Vuosina 1940–55 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. Teoksessa Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (toim.), *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. 226–249. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Järventie, Irmeli 1993. *Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Stakesin tutkimuksia 34. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Kansanterveystieteen laitos, Tampereen yliopisto.

- Kananoja, Aulikki, Lavikainen, Marjo & Oranen, Mikko 2013. *Toimiva lastensuojelu – selvitysryhmän loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Karisto, Antti 2005. Suuret ikäluokat kuvastimessa. Teoksessa Antti Karisto (toim.), *Suuret ikäluokat*, 17–58. Tampere: Vastapaino.
- Karonen, Petri 2002. Johdanto: Moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohtat. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kavén, Pertti 2010. *Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät lastensierroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen*. Hanko.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työntöön ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 120–144. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Leena 2003. Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, 283–313. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krug, Etienne G., Dahlberg, Linda L., Mercy, James A., Zwi, Anthony B. & Lozano, Rafael (toim.) 2005. *Väkivalta ja terveys maailmassa. WHO:n raportti*. Helsinki: Lääkärin sosiaalinen vastuu ry. Terveyden edistämisen keskus ry. [http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42495/6/9529608993_fin.pdf] (Luettu 5.2.2016.)
- Kuusisto-Niemi, Sirpa & Valtonen, Marjo Rita 2009. *Selvitys sosiaalialan tietoteknologiahankeeseen asiakirjahallintotyöryhmälle 21.9.2009*. Helsinki: Sosiaalialan tietoteknologiahanke.
- Kyppö, Ensio 1989. *Ne kovimmat pojat. Heidän koulukotinsa yhteiskunnan muutospaineessa. Kokemuksia, muistoja ja mietteitä kolmenkymmenen vuoden ajalta*. Helsinki: Alea-Kirja.
- Laitinen, Merja 2004. *Häiväystyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä*. Tampere: Vastapaino.
- Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa* 1959. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu N:o 14. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Lastenkodit ja niissä hoidetut lapset marraskuussa 1959. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1960 (vol 55):5–6, 223.
- Lastenkotien sisäinen toiminta* 1972. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisuja 49. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Lastensuojelu 2014*. Tilastoraportti 25/2015. Suomen virallinen tilasto. Sosiaaliturva 2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lastensuojelutyö Suomessa 1967*. Heikki Tolsa (toim.). Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu n:o 41. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Lastensuojelun käsikirja*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos [<https://www.thl.fi/web/lastensuojelun-kasikirja>] (Luettu 5.2.2016.)
- Lastensuojelun laatusuositus* 2014. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2014:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö ja Kuntaliitto.
- Leino, Mia & Viitanen, Kirsi 2003. *Aikuiseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla*. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, 187–198. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran

- Toimituksia 909. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manninen, Marko, Pankakoski, Maiju, Gissler, Mika & Suvisaari, Jaana 2015. Adolescents in a residential school for behavior disorders have an elevated mortality risk in young adulthood. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 9 (46), 1-7.
- Markkola, Pirjo 2003. Moninainen maalaisnuoris. Teoksessa Sinikka Aapola & Kaarninen Marjo (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, 129–160. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marttala, Pia 2011. Parisuhdeväkivallan monet muodot. Teoksessa Riitta Hannus, Sirku Mehtola, Luru Natunen & Auli Ojuri (toim.), *Veitsen terällä. Naiseus ja parisuhdeväkivalta*, 37–50. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 13. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Mattila, Terhi 2013. Huoltoriidat ja perheväkivalta. Teoksessa Tuulikki Mikkola & Essi Kontinen (toim.) *Lapsen asema kansainvälistyvässä maailmassa*, 101–130. Helsinki: Helsingin hovioikeus.
- Nieminen, Marjo 2007. *Lastensuojelulapset ja koulutus sosiaali- ja koulutuspoliittisessa keskustelussa 1900–1930-lukujen Suomessa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 259. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Notko, Marianne, Holma, Juha, Husso, Marita, Virkki, Tuija, Laitila, Aarno, Merikanto, Juhani & Mäntysaari, Mikko 2011. Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen erikoissairaanhoidossa. *Duodecim* 2011: 127, 1599–1606.
- Nummenmaa, Tapio 1963. *Kasvatusasenteet*. Jyväskylä: Gummerus.
- Nygård, Toivo 2002. Patriarkaalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskialjalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oulasvirta, Lasse, Ohtonen, Jukka & Stenvall, Jari 2002. *Kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon ohjaus. Tasapainoista ratkaisua etsimässä*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Paavilainen, Eija & Pösö, Tarja 2003. Lasten kokema perheväkivalta käsitteinä ja ilmiönä. Teoksessa Eija Paavilainen & Tarja Pösö (toim.), *Lapset, perhe ja väkivaltatyö*. Helsinki: WSOY.
- Paavilainen; Marko 2012. *Ristiaallokosta lapsen oikeuksiin. Lastensuojelun yhteistoiminnan historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piirainen, Veikko 1962. Sosiaalilautakunnan huostaan joutuminen turvattoman lapsen kokemuksena. *Huoltaja* 1962:1–2, 12–17.
- Pojjula, Soili 2004. Traumaterapiat. Teoksessa Irma Moilanen, Eila Räsänen, Tuula Tamminen, Fredrik Almqvist, Jorma Piha & Kirsti Kumpulainen (toim.), *Lasten- ja nuorisopsykiatria*, 430–438. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino.
- Pulma, Panu 1987. Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka ja Kyösti Urponen (toim.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosialiturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Pulma, Panu 2000. Kasvun katveessa. Teoksessa Harry Schulman, Panu Pulma, Seppo Aalto (toim.), *Helsingin historia vuodesta 1945. 2. Suunnittelu ja rakentuminen. Sosiaaliset ongelmat. Urheilu*. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Pulma, Panu 2006. *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Historiallisia Tutkimuksia 230. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pösö, Tarja 1990. Pahantapaiset perhehoitoon. Laitoshuollon, sen kritiikin ja yhden vaihtoehdon tarkastelua. Teoksessa *Suomalainen sosiaalityö*, 185–200. Sosiaalipolitiikan vuosikirja. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Pösö, Tarja 2011. Combatting Child Abuse in Finland: From Family to Child-Centered Orientation. In Neil Gilbert, Nigel Parton & Marit Skivenes (eds.), *Child Protection Systems. International Trends and Orientations*, 112–130. New York: Oxford University Press.
- Pösö, Tarja & Laakso, Riitta 2014. Matching children and substitute homes: some theoretical and empirical notions. *Child & Family Social Work*. Early view. doi:10.1111/cfs.1214
- Reinikainen, Sarianna 2009. *Nuorisokodista maailmalle: Kokemuksia nuorisokodissa elämisestä ja aikuisiässä selviytymisestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, Sanna & Lund, Liselotte 2015. ”Det värsta var övergivenheten – det tog mer ont än alla slag” En utredning om vanvård av samhällsvårdade barn på Åland under 1953–1971. [http://www.ls.aland.fi/composer/upload//socialomiljo/Utredning_Vanvard_av_barn_1953-1971_040615.pdf] (Luettu 5.2.2016.)
- Ruoppila, V. 1954. *Kansa lastensa kasvattajana*. Helsinki: WSOY.
- Saari, Erkki 1954. *Valtion koulukoteihin saapuneet pojat vuosina 1945–1949. Sosiaalinen aikakauskirja*. Eripainos 1954: 7–8.
- Saari, Erkki 1961. *Laitoskasvatus. Eräs epäsosiaalisten nuorten käsittelymenetelmä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Salonen, Torsti 2004. *Vuosisata lastensuojelua Outamonmäen vaiheilla*. Lohja: Helsingin kaupungin Outamon oppilaskoti ja koulu.
- Sanderson, Christiane 2002. *Seksuaalinen hyväksikäyttö ja sen hoito*. 2. painos. Suom. Tarja Haikara. Kuopio: UNIpress.
- Sattumia vai suunnitelmallisuutta? Selvitys sijaishuollon laadusta*. Lastensuojelun Keskusliitto 2015
- Selvitystyön suunnitelma. Epäkohdat ja kaltoinkohtelu lastensuojelun sijaishuollossa 1930- ja 1980-lukujen välisellä ajanjaksolla*. 2013. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. [<http://stm.fi/documents/1271139/1359578/Ep%C3%A4kohdat+ja+kaltoinkohtelu+lastensuojelun+sijaishuollossa.pdf/7d87ee52-c8fb-40fa-b63c-7791d4591e53>] (Luettu 5.2.2016)
- Sipilä, Jorma & Österbacka, Eva 2013. *Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikuttavuus*. Valtiovarainministeriön julkaisuja 11/2013. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Sirén, Pirkko 1967. Ei koulua, ei kotia. Teoksessa L.D. Eriksson (toim.), *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi.
- Suokas-Cunliffe, Anne 2006. Lapsuuden kompleksisen traumatisoitumisen seuraukset aikuisuudessa. *Yleislääkäri – allmänläkaren*. 2006 (6), 9–14.
- Suometsä, Saara 1959. *Lasten sijaiskasvatustoiminta Suomessa*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Suometsä, Saara 1963. Lasten laitoshoido: nykyiset kehityssuunnat ja keskeiset ongelmat. Lastensuojelun Keskusliitto.
- Suometsä, Saara & Tikka, Martta 1953. *Lapsiin kohdistuneet huostaanottoimenpiteet eräissä Suomen kunnissa vv. 1932–1951*. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisuja. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Taipale, V. Moren, R. Pilva, T. ja Valanne, E. H. 1971. Pahoinpidellyn lapsen kokemuksista. *Suomen lääkäri* 26, 2810–2184.

- Taskinen, Sirpa 1992. Väkiältä on vallan väärinkäyttöä. Teoksessa Sirpa Taskinen et al. (toim.) *Miten auttaa lasta. Lapsen fyysisen ja seksuaalisen pahoinpitelyn tutkimus ja hoito*, 13–25. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 89. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Terr, Lenore C. 2003. Childhood Traumas: An Outline and Overview. *American Journal of psychiatry* 1 (3), 322 – 334.
- Toimiva lastensuojelu. Toteuttamissuunnitelma vuosille 2014–2019* (2014). Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Vainiokangas, Heikki 1995. *Mutta uneksia saa ehdottomasti... Pohjolakoti 80 vuotta 1995*. Muhos: Pohjolakoti / Nuorten Ystävät ry.
- Vainiokangas, Heikki 2000. *Kotina ja kouluna. Suuriruhtinaan maan turvakodista tietokone-aikaan. Koivikon koulukodin värikkäät vaiheet 125 vuoden aikana*. Mikkelin maalaiskunta: Kasvun Yhtesöt, Koivikko ja Sairila.
- Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus* (2012) Lastensuojelu. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 6/2012 (Dnro 321/54/2010).
- Valvira, *Omavalvonta sosiaalipalveluissa*. [<http://www.valvira.fi/sosiaalihuolto/sosiaalihuollon-valvonta/omavalvonta>] (Luettu 2.2.2016.)
- Vanvård i social barnavård under 1900-talet*. 2009. Delbetänkande. Statens offentliga utredningar. SOU 2009:99. Stockholm: Fritzes..
- Vanvård i social barnavård 2011*. Slutrapport. Slutbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnvården. Statens offentliga utredningar. SOU 2011:61. Stockholm 2011.
- Vehkalahti, Kaisa 2004. *Kissapäiviä ja koulunkäyntiä. 110 vuotta kasvatusyhtiä Vuorelan koulukodissa*. Nummela: Vuorelan koulukoti.
- Vehkalahti, Kaisa 2009. *Constructing reformatory identity. Girls' reform school education in Finland, 1893–1923*. Oxford & New York: Peter Lang.
- Yksityiset sosiaalipalvelut 2010* (2011). Tilastoraportti. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 25/2011. Suomen virallinen tilasto. Sosiaaliturva.

LIITTEET

Liite 1.

Tiedote tutkittaville ja suostumus tutkimukseen osallistumisesta

Suomalaisen lastensuojelun menneisyys -selvitys

Lastensuojelun laitosten ja sijaisperheiden tehtävänä on mahdollistaa sijoitetulle lapselle turvallinen lapsuus. Joskus tehtävä ei toteudu ja lapsi kokee sijaishuollossa epäkohtia, kaltoinkohtelua tai väkivaltaa. Esimerkiksi lapsen saama opetus tai hoito ei vastaa hänen tarpeitaan tai hän on väkivaltaisten tekojen kohteena.

Onko sinulla tietoa ja kokemusta tällaisista asioista?

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) tutkii epäkohtia, kaltoinkohtelua ja väkivaltaa lastensuojelun sijaishuollossa. Selvitys kohdistuu 1930–1980-luvuille, toisin sanoen Suomen ensimmäisen lastensuojelulain aikaiseen sijaishuoltoon. Samankaltaisia lastensuojelun menneisyyden selvityksiä on tehty monissa länsimaissa viime vuosina. Tarkoituksena on saada tietoa epäkohtien, kaltoinkohtelun ja väkivallan luonteesta sijaishuollossa ja oppia tapahtuneista virheistä.

Selvitys toteutetaan haastattelemalla. Voit ilmoittautua haastatteluun, mikäli olet itse kokenut epäkohtia, kaltoinkohtelua tai väkivaltaa lastensuojelulaitoksissa tai sijaisperheissä vuosina 1937–1983. Haastatteluun voi ilmoittautua myös, jos on nähnyt tai kuullut niistä tai ollut itse niitä aiheuttamassa. Yhteydenottaja voi olla lapsuudessaan sijoitettuna ollut henkilö, hänen omaisensa, työntekijä, perhehoitaja tai joku sijaishuollon kaltoinkohteluun liittynyt henkilö.

Haastattelut perustuvat vapaaehtoiseen yhteydenottoon. Haastattelujen tiedot käsitellään luottamuksellisesti. Haastatteluaineisto tallennetaan selvityksen jälkeen Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon ilman tunnistetietoja. Haastattelijat ovat allekirjoittaneet sopimuksen vaitiolovelvollisuudesta ja heidät on perehdytetty tutkimusetiikkaan koulutuksessaan. Voit halutessasi tutustua haastattelulomakkeeseen, jonka saat haastattelijalta. Haastattelut toteutetaan pääsääntöisesti haastateltavien kotona syksyn 2014 ja kevään 2015 aikana.

Haastattelut käsitellään tutkimusetiikan periaatteiden mukaisesti eli niin, että haastateltaville ei aiheudu vahinkoa eikä heitä voida tunnistaa aineistosta. Selvityksen tulokset raportoidaan STM:lle toimitettavassa raportissa. Selvitystyöllä on ohjausryhmä, joka on sitoutunut siihen, että jatkossa puututaan ajoissa sijaishuollossa koettuihin epäkohtiin. Ohjausryhmän tehtävänä on vahvistaa rakenteita epäkohtien, väkivallan ja kaltoinkohtelun julkittuomiseksi.

Selvitys toteutetaan Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Hankkeen järjestäjänä ja rahoittajana on Sosiaali- ja terveysministeriö. Selvitys tehdään 1.8.2014–31.3.2016.

Tutkimuksen tarkoitus

Haastatteluissa tuotetaan tietoa sijaishuollossa vuosina 1937–1983 koetuista epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallasta. Tavoitteena on lisäksi tuoda esiin, että lasten sijaishuollossa kokemaa kaltoinkohtelua, väkivaltaa ja monenlaista hyväksikäyttöä ei voi hyväksyä. Menneisyyden selvittämisen avulla voidaan estää epäkohtien, väkivallan ja kaltoinkohtelun tapahtumista nykyisessä ja tulevassa sijaishuollossa. Sijaishuoltoon eri tavoin osallistuneiden henkilökohtaiset kokemukset ovat tärkeitä kaltoinkohtelun selvittämisessä.

Tutkimusaineiston käyttötarkoitus, käsittely ja säilyttäminen

Tutkimushaastatteluja käytetään selvityksen raportin aineistona. Haastatteluja ei hyödynnetä kaupallisesti. Tutkimushaastatteluihin perustuva raportti julkaistaan keväällä 2016. Tulevaisuudessa tutkimusaineistoa tullaan käyttämään anonyymissä muodossa tutkimustarkoituksiin.

Tietoturvan takia kaikki haastattelut ja muistiinpanot säilytetään yliopiston tiloissa ja käsitellään koneilla, joissa ei ole verkkoyhteyttä. Aineisto säilytetään lukitussa tilassa, josta vastaa hankkeen johtaja. Aineiston järjestäminen on tutkijatiimin vastuulla. Hankkeen päättyessä haastatteluaineisto luovutetaan selvityksen tilaajan kanssa sovittavalla tavalla Yhteiskuntatieteelliseen tietoarkeeseen tieteellisen tutkimuksen käyttöön ilman tunnistetietoja. Tunnistetiedot hävitetään selvityksen valmistuttua.

Tutkimuksen hyödyt ja haitat tutkittaville

Haastateltavat eivät hyödy antamistaan haastatteluista taloudellisesti. Menneisyyden kokemusten purkamisen ja käsittelemisen voi olla hyödyksi, mutta aiheuttaa myös stressiä ja ahdistusta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusryhmä ja tutkimusryhmä suosittelevat hakemaan tarvittaessa ammattilista apua, mutta eivät itse tarjoa näitä palveluja. Tutkijat suosittelevat ottamaan tarvittaessa yhteyttä esimerkiksi Suomen mielenterveysseuraan (kriisipuhelinnumero 01019 5202, verkkosivut http://www.mielenterveysseura.fi/tukea_ja_apua)

Tutkittavien oikeudet

Osallistuminen tutkimukseen on täysin vapaaehtoista. Tutkittavilla on tutkimuksen aikana oikeus kieltäytyä tutkimuksesta ja keskeyttää tutkimukseen osallistuminen missä vaiheessa tahansa ilman, että siitä aiheutuu heille mitään seuraamuksia. Tutkimuksen järjestelyt ja tulosten raportointi ovat luottamuksellisia. Tutkimuksesta saatavat tutkittavien henkilökohtaiset tiedot tulevat ainoastaan tutkittavan ja tutkijaryhmän käyttöön ja tulokset julkaistaan tutkimusraporteissa siten, ettei yksittäistä tutkittavaa voi tunnistaa. Tutkittavilla on oikeus saada lisätietoa tutkimuksesta tutkijaryhmän jäseniltä missä vaiheessa tahansa. Tutkimuksesta on täytetty henkilötietolain edellyttämä rekisteriseloste, jonka haastateltava halutessaan saa tutkijoilta nähtäväkseen.

Tutkijoiden yhteystiedot

Hankkeen tutkijoihin saa yhteyden hankkeen sähköpostiosoitteesta lastensuojeluhanke@jyu.fi sekä puhelimitse numerosta 040-8053930 arkisin klo 9-15.

Vastuullinen johtaja: professori Pirjo Markkola, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

Muu johtoryhmä:

Professori Marjo Kuronen, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Professori Pirjo Korkiakangas, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

Tutkijat:

FT Janne Haikari, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

FM Antti Malinen, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

YTM Paula Salenius, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

FT Kirsi-Maria Hytönen, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

Koordinaattori FM Johanna Koivisto

Liite 2.**Suostumus haastatteluun osallistumisesta (haastateltavalle)**

Olen perehtynyt tämän tutkimuksen tarkoitukseen ja sisältöön, kerättävän tutkimusaineiston käyttöön, haastateltaville aiheutuviin mahdollisiin haittoihin sekä haastateltavien oikeuksiin. Suostun osallistumaan tutkimukseen annettujen ohjeiden mukaisesti. Voin halutessani peruuttaa tai keskeyttää osallistumiseni tai kieltäytyä haastatteluun osallistumisesta missä vaiheessa tahansa. Haastatteluani ja kerättyä aineistoa saa käyttää sellaisessa muodossa, jossa yksittäistä tutkittavaa ei voi tunnistaa.

Päiväys

Haastateltavan allekirjoitus

Päiväys

Tutkijan allekirjoitus

Liite 3.

Haastattelurunko (uhrin asemassa olevalle)

I osa: Haastateltavan taustatiedot

Syntymävuosi:

Syntymäpaikka:

Nykyinen perhemuoto:

Nykyinen asuinpaikka ja aiemmat:

II osa: Haastattelurunko

Sijoitushistoria: ajankohdat ja paikat

(Suomalaisen yhteiskunnan vaihe: sota-aika, rakennemuutos jne. ja niiden kautta vaikutus elämäntilanteeseen.)

Millaiseen perheeseen synnyit? Missä asuit, ketä kuului perheeseesi? Mistä sinun tai perheesi ongelmat alkoivat?

Milloin sinut sijoitettiin kodin ulkopuolelle? Minkä ikäinen olit?

Miksi arvelet päätyneesi sijaishuoltoon?

Mitä muistat siitä, kun sinut sijoitettiin?

Olitko yhdessä vai useammassa sijoituspaikassa? (Lastenkoti, vastaanottokoti, koulukoti, sijaisperhe tai muu lastensuojelun muoto?)

Tähän mahdollisuuksien mukaan luettelo sijoituspaikoista, jotta haastattelu voi jatkossa edetä suunnitteen kronologian mukaan. Vuosilukujen muistaminen ei ole oleellista, sen sijaan esim. ikä voi olla helpompi muistaa.

Millainen paikka oli kyseessä?

Ketä muita sijoituspaikassa oli? Millaisia aikuisia? Millaisia lapsia ja/tai nuoria?

Oliko sijoituspaikassa aikuista, johon saatoit turvautua?

Sijoituspaikkojen mukaisesti soveltuvien osien kohdat 2–4.

Arki sijoituspaikassa

Millaista arkea elettiin? Millainen päivärhythmi sinulla oli? Millaista ruokaa oli silloin? Oliko sinulla harrastuksia? Mitä töitä teit?

Millaista koulua kävit?

Millaisessa ympäristössä asuit? Rakennukset, oma huone?

Millaisia (kirjoittamattomia) sääntöjä sijoituspaikassasi oli?

Millaisista asioista haaveilit? Mikä sinusta piti tulla aikuisena?

Kaltoinkohtelu

Esiintyikö sijaishuollossa kokemuksesi mukaan väkivaltaa tai sillä uhkailua aikuisten tai toisten lasten taholta? Millaista väkivaltaa oli, ja kuinka usein se toistui? Koitko väkivallan liian pitkälle menevänä? Puuttuiko siihen kukaan? Pelkäsitkö ohjaavia aikuisia/perheeseen tai sukuun kuuluvia aikuisia? Pelkäsitkö muita lapsia?

Esiintyikö sijaishuollossa kokemuksesi mukaan henkistä väkivaltaa, millaista? Puuttuiko siihen kukaan?

Millaisia muita rankaisukeinoja muistat? Esim. ruokailujen rajoittaminen, tavaroiden takavarikointi? Puuttuiko siihen kukaan?

Käytettiinkö sijoituspaikassa eristämistä rankaisumuotona? Kuinka pitkiä eristämisjaksot olivat ja kuinka usein niitä käytettiin? Puuttuiko siihen kukaan?

Törmäsitkö itse tai kaveriesi kautta lähentelyyn tai seksuaaliseen häirintään? Ahdisteltiinko sinua tai käytiinkö sinuun käsiksi seksuaalisesti? Pakotettiinkö sinua epämiellyttäviin tilanteisiin? Puuttuiko siihen kukaan?

Traumaattiset muistot

Tiesikö kukaan kokemastasi kaltoinkohtelusta? Puuttuiko kukaan aikuinen/virallinen taho ikäviin tilanteisiin? Kenen kanssa puhuit kokemuksistasi? Kenelle olisit voinut puhua? Mikä sinua lohdutti?

Onko sinulla sijoitukseen liittyviä traumaattisia muistoja, joiden käsittelemiseen koet tarvitsevasi apua? Jos tarvitset apua, niin millaista apua koet tarvitsevasi?

Lapsen etu

Tiedätkö, miten sijoituspaikkasi toimintaa valvottiin?

Mitä haluaisit sanoa siitä, millaista lastensuojelun pitäisi olla? (Muotoile kysymys vapaasti esim. ”Millaista lastensuojelun pitäisi olla, jos sinulla olisi valta päättää? Millaista sinusta lastensuojelun pitäisi olla, että menneitä virheitä ei toistettaisi?”)

Haastattelurunko (lastensuojelun ja sosiaalityön piirissä työskennelleet)

I osa: Haastateltavan taustatiedot

Syntymävuosi:

Lastensuojelun parissa tehty työhistoria: ajankohdat ja paikat, työtehtävät?

II osa: Haastattelurunko

Miten päädyit sosiaalialalle ja lastenhuollon pariin töihin?

Miksi hakeuduit alalle?

Millainen koulutus sinulla on?

Millaista työsi oli tuolloin? Jos tehtäviä ja työpaikkoja oli useita, kerro niin monesta kuin haluat.

Millaisia tehtäviä sinulla oli?

Millaisia perheitä kohtasit? Millaisia lapsia / nuoria?

Millaisia perheiden / lasten / nuorten ongelmat olivat? Jos työurasi samalla alalla oli pitkä, huomasitko ongelmien muuttuvan ajan mittaan?

Millaisten lastensuojelulaitosten kanssa olit tekemisissä? Millaista yhteistyö niiden kanssa oli?

Millaisia sijais- tai kasvatusperheitä kohtasit? Millaisia sekä ongelmia että hyvän yhteistyön malleja tuli vastaan sijaisperheiden kanssa työskennellessä?

Miten kuvailisit käsitystä lasten parhaasta työpaikassasi? Kuka tai ketkä sen määrittivät?

Millainen prosessi lastensuojeluun liittyvien päätösten tekeminen oli? Millaisia viranomaisia siihen liittyi ja miten päätöksiä tehtiin? Kuka oli niistä vastuussa?

Miten lastensuojeluun liittyvät raportit ja lausunnot kirjoitettiin tehtävissäsi? Kuka ne kirjoitti ja kuka hyväksyi ne? Ketä varten ne kirjoitettiin?

Millaisia hyviä käytänteitä työpaikassasi oli?

Miten jaksamisestasi ja työssä kehitymisestäsi huolehdittiin? Saitko mielestäsi riittävästi koulutusta ja tukea työtehtäviisi?

Valvonta

Miten sijaisperheet valittiin? Miten lasten elämää perheissä valvottiin sijoitusaikana? Kuka valvoi ja teki päätökset niihin liittyen? Mikä oli lapsen rooli häntä koskevissa päätöksissä?

Miten lastensuojelulaitoksia valvottiin? Kuka niitä valvoi ja teki päätökset niihin liittyen?

Puuttuiko ylilyönteihin kukaan lastensuojelulaitosten sisällä tai ulkopuolelta?

Lapsen etu

Mitä haluaisit sanoa siitä, millaista lastensuojelun pitäisi olla tänä päivänä ja miten sitä pitäisi kehittää? (Muotoile kysymys vapaasti esim. ”Millaista lastensuojelun pitäisi olla, jos sinulla olisi valta päättää? Millaista sinusta lastensuojelun pitäisi olla, että menneitä virheitä ei toistettaisi?”)